

СВЯТОСЛАВ ЛОГИНОВ МНОГОРЪКИЯТ БОГ НА ДАЛАЙНА

Част 1 от „Многоръкият бог на далайна“

Превод от руски: Иван Тотоманов, 2001

chitanka.info

На досадника Андрей Николаев, който ме накара да напиша това

Преди началото на времето на света нямаше нищо, само наред пространството имаше алдан-тесег и на него седеше старецът Тенгер, който още тогава беше стар. Тенгер седеше на алдан-тесега и мислеше за вечното. И колкото повече мислеше, толкова по-ясно му ставаше, че вечността е дълга и че краят ѝ не се вижда. И Тенгер каза:

— Добре е, че вечността няма край и че аз съм безсмъртен, защото, за да мислиш за вечността, трябва да си вечен. Това е разумно и светът винаги ще бъде такъв.

И чу глас:

— Грещиш, о, мъдри Тенгер!

Тенгер погледна надолу и видя как от една тъмна дупка в подножието на алдан-тесега изпълзва отвратително същество.

— Аз съм Йороол-Гуй, обитателят на бездната — каза съществото. — Родих се от твоите нечистоти и затова те мразя. Сега аз ще седя на мястото ти и ще мисля за вечното, а ти ще потънеш в дълбините.

Ядосан от тези думи, Тенгер стана и хвана съществото, за да го натика в дупката, от която беше изпълзяло, но Йороол-Гуй го сграбчи с безбройните си дузини жилави ръце и започна да се бие с него за правото да седи на тесега. Тенгер беше по-силен, но Йороол-Гуй впи в него дузините си дузини жадни уста и почна да пие кръвта му, така че Тенгер не можеше да го победи и тесегът остана празен, и на света нямаше ред. Битката продължи дълго и когато древните векове на вечността изтекоха, Тенгер каза:

— Виждаш, че никои от двама ни не може да победи, понеже и двамата сме безсмъртни. Кажи какво искаш.

Обещавам да го изпълня, за да има мир и за да имам спокойствие.

— Искам да имам място, където да живея — отвърна Йороол-Гуй.

— Добре, ще ти направя четириъгълен далайн — просторен и бездънен, ще го напълня с течност, за да можеш да плуваш там, ще го населя с най-различни твари — твари грозни и отвратителни — и ти ще властваш над тях.

— Искам обаче и там да има тесег, защото и аз обичам да мисля за вечното — каза Йороол-Гуй.

— Да бъде — съгласи се Тенгер. — Ще сложа в далайна квадратен остров — оройхон. Той ще се крепи на осем стълба и на върха на всеки от тези стълбове ще има суур-тесег, което значи: място, откъдето се вижда надалече.

— Но нека и на оройхона да има твари, годни за храна: и аз да ги убивам, понеже мразя всичко, което може да ходи.

— Много искаш — каза Тенгер. — Но съм съгласен и на това. Тогава обаче ще създам не един, а пет оройхона, за да не можеш да убиеш всички наведнъж, понеже ти умееш само да пълзиш и онези, които успеят да избягат от тебе на съседния оройхон, ще са в безопасност. Сега доволен ли си?

— Не — каза Йороол-Гуй. — Искам сред тези твари да има една, която да прилича на теб като две капки води, да има две ръце и два крака, да може да говори и да мисли за вечното. И ще убивам тази твар като спомен за нашата битка, и ще ти се присмивам.

— Глупаво искане — намръщи се Тенгер, — но щом съм ти обещал, ще ти направя и човек. Знай обаче едно: веднъж на поколение — нали според това, което искаш, хората ще са смъртни — сред тях ще се ражда илбеч, строител на оройхони. И ще прави нови острови за себе си и за децата си, островите ще стават все повече, скоро ще се появят и такива, които няма да можеш да достигнеш, тъй като от всички страни ще бъдат заслонени от съседни

острови, а ти ще можеш, да достигаш само един оройхон. И не знам кой на кого ще се присмива накрая.

— Проклинам твоя илбеч! — викна Йороол-Гуй. — Никъде да не намери покой и никъде, да не бъде щастлив! Да няма приятели и дори роднините му да му се подиграват и да го презират. И ако каже дори на един човек за дарбата си, да не доживее и до края на деня. И ще го преследвам неуморно, и той няма да избегне мъстта ми, та дори да построи оройхон чак на края на света. Границата ще го посрещне с огън и жупел и той няма да може нито да живее там, нито да избяга от далайна. Да бъде!

— Свърши ли? — попита Тенгер.

— Не. Последната си дума ще я кажа после.

И като каза така, Йороол-Гуй се вмъкна в тъмната дупка, а Тенгер почна да строи далайна. Алдан-тесегът остана празен и никой не мислеше за вечното.

Дълга беше работата и чак в края на средните векове Тенгер се върна, удари по алдан-тесега и когато Йороол-Гуй изпълзя, му каза:

— Всичко направих, както искаше.

И тръгнаха заедно към далайна, и Йороол-Гуй, като видя, че всичко е направено, се усмихна и каза:

— Ще отровя водата на далайна с отровата си, така че вече да не е вода, и някой ден отровата ще разяде стените на далайна и ще се разтече из цялото пространство, и никъде няма да остане място за глупака Тенгер.

— Е — каза Тенгер. — Това ти беше последната дума и да бъде както искаш. Но пази се — преди това в далайна може и да не остане място за теб.

И понеже това наистина бяха последните думи, Йороол-Гуй мълчешком се потопи в дълбините на далайна, а Тенгер се върна на алдан-тесега да мисли за вечността, чиито средни векове бяха свършили и започваха новите.

ГЛАВА 1

Голямата тукка беше на върха на суур-тесега и изобщо не се криеше, така че просто нямаше как да не я забележи. Тукката, от друга страна, се забелязва трудно, понеже кожата ѝ се слива с плъзгавия белезникав нойт, който покрива всеки камък и всяка педя земя на оройхона. И освен това тукката прилича на камък, така че спокойно можеш да минеш на крачка от нея и да не я забележиш. Разправяха, че куцийт Хулгал веднъж не видял никаква тукка и седнал отгоре ѝ и че всъщност куцал точно оттогава. Шооран не вярваше — че коя тукка ще даде да ѝ седнеш отгоре? Нищо че се спотаява при всяка опасност. Този път обаче тукката мръдна и Шооран я забеляза. Това му се случваше за пръв път, обикновено той само гледаше как по-големите момчета гонят някоя тукка, решила да се покаже на светло посред бял ден. Най-често тукката успяваше да избяга, но каквото и да ставаше, винаги се стигаше до бой — момчетата деляха плячката или се караха кой е виновен за неуспеха. Шооран пък беше още малък и за двете — и за да ловува, и за да се бие. Така че просто гледаше другите, като хем им се възхищаваше, хем ги мразеше и очакваше деня, когато и той ще навлезе в този живот и, разбира се, като начало ще го набият.

Но сега другите ги нямаше, а тукката беше тук. Шооран бързо смъкна стария си охлузен жанч, приклепна и запристъпва към тукката. Хвърли жанча от пет крачки и улучи — дрехата покри тукката и тя вече не виждаше нищо и не можеше да се шмугне в тъмните дупки под суур-тесега. Дупките бяха толкова големи, че в тях можеше да влезе и голям мъж, но дори безумец не би се осмелил да направи това на мокрия оройхон. И водеха към шавара — подземни пещери, залени до половината с парещ нойт, където бе пълно с хищни и отровни гадини. Ако тукката влезеше в шавара, нямаше как да я извади. Но понеже не виждаше нищо, тукката хукна по слузта, като влачеше жанча. Шооран хукна след нея. Беше забравил за опасността и за това, че майка му не му даваше да се отдалечава от границата, виждаше само тукката, която трябваше да настигне. На два пъти падна — ръцете му затънаха в

нойта — и насмалко да изпусне тукката. Накрая я настигна и се опита да я хване, но тя настърча иглите си — те пробиха жанча поне на двайсет места — и успя да се изплъзне. Пак късмет все пак, защото вече не можеше да се изхлузи от жанча и победата на Шооран ставаше въпрос само на време. Той не мислеше за съдраната дреха и за пламналите си длани — кожата на тукката беше по-скъпа от един стар жанч, а освен това майка му можеше да нажежи жанча на огнения авар и после да го закърпи.

Шооран грабна един камък и го хвърли по тукката. Не биваше да го прави — камъкът можеше да повреди иглите, — но Шооран се беше ядосал, а беше и уморен. Бездруго тази сутрин се беше отдалечил прекалено — много повече, отколкото му позволяваха, а сега освен това търчеше след тукката, която, изглежда, и не мислеше да се уморява, и всеки път, когато я настигаше, настърчаваше все нови и нови игли, които безмилостно късаха кожата на жанча, съскаше и отскачаше. Камъкът впрочем не я улучи, а удари един от малките тесеги, пръснати навсякъде, и се разхвърча на парчета. Тукката спря за миг, завъртя глава — явно беше подплашена до смърт — и Шооран я хвана: настъпи единия край на жанча, бръкна в нойта, хвана другия край и вдигна дрехата с омотаната в нея тукка във въздуха. Тукката се задърпа и засъска, но това не ѝ помогна. Шооран уви дрехата на вързоп, стегна я с ръкавите и тукката вече бе в плен. Можеше да си съска и да си настърчава иглите, но не можеше да се измъкне. Вярно, трябваше да внимава да не го убоде, докато я носи.

Шооран гордо се изправи, вдигна вързоп и потрепери — чак сега видя докъде е стигнал, увлечен в преследването. Пред него нямаше нито един тесег, оройхонът свършваше и по-нататък, докъдето ти стигат очите, се простираше бледата гладка шир на далайна. Далайнът изглеждаше жив — надигаше се, сякаш дишаше, и по мазната влага се люшкаха вълнички. От време на време на повърхността набъбваше подутина и се движеше безцелно, докато не спаднеше или не се блъснеше в ръба на оройхона. След нея на камъните оставаха боклуци — извиващи се пипала и оплетени на кълба косми. Мокротата се стичаше надолу и настрани, втвърдяваше се и се превръщаше в нойт.

Няколко секунди Шооран ужасено се взира в тази картина, за която бе слушал толкова много, после се обърна и побягна. Макар

никога досега да не бе виждал далайна, знаеше много добре, че от неговите дълбини излиза смъртта. Обитателят на далайна, страшният Йороол-Гуй, се измъкваше на брега и неумолимите му ръце повличаха всички, които успееше да докопа. А ръцете на Йороол-Гуй бяха много, и стигаха до всяко местенце в оройхона. В такъв момент хората бягаха към границата, свираха се сред изгарящите авари и чакаха бедата да отmine. Последния път това се беше случило преди две години, тогава Шооран беше съвсем мъничък. Помнеше само тъмното и отчаяния шепот на майка си: „Не гледай! Не гледай!...“ То и какво ли можеше да види, след като майка му го беше завила презглава с жанча си и така го стискаше, че дори когато си спомняше за това, го заболяваше всичко? И все пак той точно тогава разбра защо майка му не му дава да се отдалечава от границата. Защото единствено на тясната ивица между изпепеляващите авари и ръба на оройхона човек можеше да е в безопасност. За жалост на тази тясна ивица не можеше да се изхранят дори и тукките и затова всички, даже и децата, всеки ден тръгваха към омазания с нойт оройхон и Шооран, въпреки караниците на майка си, ден след ден се отдалечаваше все повече от безопасната граница и днес най-после бе стигнал до далайна.

Големите момчета се фукаха, че идвали тук едва ли не всеки ден, но Шооран знаеше, че лъжат, и затова сега бягаше, а сърцето му се беше свило от страх. След малко обаче го присви под лъжичката, той изхлипа и продължи ходом. Далайнът вече не се виждаше, страхът изчезна и се върна радостта от хванатата тукка, която кротуваше във вързопа и дори не се опитваше да се освободи. Ама наистина огромна тукка! За кожата ѝ човек може да получи всичко. Защото от кожата на тукката се правят обувката, дето ги носят знатните цереги, които живеят на сухите оройхони, и дори самият царствен ван. Там, на сухите земи, има много чудесни неща, но няма тукки... да не говорим за толкова голяма. От кожата ѝ може да се направи цяла обувка. А пък ако ще се правят по-малки обувки — дори две. Шооран си представи как е обут не в груби цървули, а в обувка от кожа на тукка с игли отпред и отзад, та да е по-сгодно да се биеш, и изпита гордост от подвига си. Месото на тукката пък, казваха, било много вкусно... никога не беше ял тукка.

Беше отминал вече два суур-тесега и знаеше, че скоро ще е на сигурно място. За разлика от обикновените малки тесеги, пръснати

навсякъде като брадавици, осемте суур-тесега бяха квадратни и бяха високи, и по тях човек лесно можеше да се ориентира. Шооран пак затича, но внезапно спря — иззад един килнат тесег излезе Бутач.

Бутач беше по-голям и много гаден и често отнемаше храната дори на стариците. Не че винаги се заяждаше, обаче явно не можеше да мине покрай някакво си малко момче, което носи нещо в дрехата си.

— Какво си си хванал? — ухили се Бутач.

— А, нищо. — Шооран заотстъпва.

— Като е нищо, давай го тука — каза Бутач. — Щом е „нищо“, значи не ти трябва, нали?

— Няма — каза Шооран и целият изстина.

След това „няма“ нямаше как да не го набият и Шооран беше готов да го набият и дори беше съгласен, че трябва да го набият, обаче... обаче не и сега. В смисъл — да го набият, обаче нямаше да даде тукката. Нали си я беше хванал сам... негова си беше...

— Мама каза да я отнеса на Боройгал — излъга той с отчаяната надежда, че името на най-силния мъж на оройхона ще спре натрапника. Бутач обаче не се впечатли от думите му и посегна към вързоп. Шооран се дръпна, замахна изотдолу — не чак много силно — и перна Бутач с вързоп по лицето. Тукката се стресна и настърча всичките си игли и от бузата на Бутач рукна кръв. Вързопът се развърза, тукката се изхлузи, изхитри се да падне на краката си и побягна. Шооран хвърли жанча след нея, но не успя да я омотае. Може би щеше да успее и този път, обаче Бутач му попречи — макар да изпищя от нетърпимата болка от отровните игли, щом видя тукката, той блъсна Шооран настрана и се хвърли след нея.

Шооран стана и вдигна съвсем съсипания си жанч. Ръцете му трепереха, плачеше му се. Животът, който допреди миг беше прекрасен, бе свършил. Тукката беше избягала и вече нямаше значение дали Бутач ще я хване, или не: той беше без дреха, всичко го болеше и не знаеше какво да каже на майка си, а пък Бутач щеше да се върне и щеше да го убие. Защото такова нещо не се прощава на никого — нали Бутач щеше да носи белезите от иглите цял живот. Така че какво му оставаше на Шооран освен сам да се хвърли в далайна?

— Жирх миризлив! — изкрещя Шооран най-страшната обида, която знаеше.

Бутац май не го чу, пък и какво можеше да добави обидата към това, което Шооран вече беше направил? Нищо не можеше нито да оправи нещата, нито да ги влоши — нямаше накъде. Шооран бавно се затътри към къщи и след малко вече вървеше между наклеяките жени, които ровеха с клечки тинята да намерят чавга. Край тях съвсем дребосъците играеха на каша-паша, а по-големите деца — на забранената, но вечна игра „Мишко, мишко, я смукни!“ Шооран не ги виждаше. Искаше му се целият оройхон да изчезне, да го няма, и щом като светът е толкова лош, нищо да не остане — само лепкавата влага и безмълвните отвратителни твари на далайна.

Той изхлипа и сълзите най-сетне дойдоха — и сякаш само това чакало, на хлипането му отговори тътнещо ехо. Глухо примляскване се понесе над ниските тесеги, проникна в тъмните недра на шавара, върна се от тях усилено и свърши с безкрайно силен плясък, който отекна в нажежения ад на крайграничните аварии.

За един безкраен миг във въздуха увисна стресната тишина, после се чуха писъци и настана паника. Уплашиха се дори най-мъничките, които просто нямаше как да помнят този звук, понеже не го бяха чували: страхът беше вроден, идваше от паметта на предците, загинали при това плъокащо мляскане. Всички награбиха кой каквото може: пеленачетата, оставени на върха на тесега, на сухо, торбите с чавга и мокър харвах, тоягите от хохиур и истинско дърво, разни други вещи — нали нищо не трябва да се хвърля! — и хукнаха към огнената граница, към тясната ивица между огъня и мокрото. Децата тичаха заедно с големите — някои ги блъскаха и продължаваха да бягат, без да се обръщат, други спираха и ги гушваха. Всички бягаха — и тригодишните, бъркали допреди малко „кашата-паша“, и игралите на „мишка“: само един — победителят, смукнат прекалено дълбоко от мишката, се дърпаше да измъкне затъналите си крака и отчаяно ревеше.

Шооран бягаше с всички, без да гледа къде стъпва, падаше във вонящата кал и прескачаше камъните. Уморените му крака сякаш живееха свой живот — иначе изобщо нямаше да успее. Прехвърли ивицата шуплести камъни, обърна се и видя как зад тесегите отзад се надига лъскава полупрозрачна слузеста маса, как расте и пълзи, и настига бягащите. И как от нея изскачат пипала, осеяни със смукала, с хитинови нокти и със смъртоносно парещи ресни; пипалата се

просваха на пътя на бягащите и ги влачеха назад, а те пицяха и се гърчеха. Други ръце — тънки и гъвкави — бъркаха в шавара и вадеха на бял свят онова, което се криеше там. Хиляди пипала опипваха всяка педя суша, без да пропускат и без да щадят никого — великият Йороол-Гуй беше гладен.

Една от ръцете с плясък падна пред него и разпери пръстите си — всеки приличаше на многокрак жирх, — но Шооран скочи на един полуразрушен тесег и успя да я прескочи, без пипалата да го докоснат. Пред него някой тичаше, отзад някой пицеше. Шооран не осъзнаваше нищо и само ахна, когато усети, че някой здраво го стиска за рамото и го спира. После изпицях, хвърли се на земята и се опита да се измъкне, но внезапно чу тих и поради това особено невъзможен в този миг човешки глас: — Спри де! Къде си тръгнал? Да се опечеш ли искаш?

Шооран отвори очи и разбра, че е жив. Не беше забелязал как е прескочил ниския каменен синор, ограничаващ мокрия оройхон, и че вече е стъпил на сухата твърда земя на граничния оройхон. Отсрещният, огненият край на този остров опираше в края на света, но тук не беше изгарящо горещо и беше съвсем безопасно. Шооран видя, че го е спрял куцийт Хулгал — държеше го за рамото; бяха се сблъскали, докато Шооран тичаше, без да гледа, към огнените купчини на аварите. Другите, които бяха успели да избягат в граничния оройхон, също като Шооран не можеха да спрат и се хвърляха в пъкъл — огнят и болката от изгарянията не бяха толкова страшни като тежко надигания се само на крачки от тях Йороол-Гуй. Защото никой дори не можеше да си представи, че могъщият гигант не може да премине тесния синор, разделящ оройхоните — нали всички го прекриваха всеки ден, без изобщо да му обръщат внимание. И сега Хулгал и Шооран стояха само на две-три крачки от изпълнената със смърт зона.

— Не може да ни стигне тука — злорадо каза Хулгал. — Не му стиска.

После изкуцука напред и заплю гърчещото се пред него пипало — безкрайно дълго и тънко като конец.

— Гад с гад! Там веднага ще ни сграбчи, обаче тук не може нищо. Добре го знам аз, много пъти сме се срещали. Навремето и аз бягах, ама вече хич не ме е страх. Стой си там, гадино! — викна той и удари с тоягата пипалото дори не пипалото, а някакво негово крайче,

мустаче някакво, което пълзеше по синора и се мъчеше да се покатери по него.

Мустачето светкавично се уви около тоягата, дръпна рязко и я изтръгна от ръката на стареца.

— Бе нали ти казах, че е гад! — огорчено възкликна Хулгал. — На, взе ми тоягата. На какво ще се подпирам сега?

Шооран не слушаше дрънканиците на стареца, предизвикани от същия нервен потрес, който караше другите да се хвърлят в пламъците или по земята и да крият очите си с ръце. Стоеше до Хулгал и трепереше, и ако Хулгал дори прекрачеше синора, щеше да го последва, без дори да си дава сметка какво прави.

Чудовището, покатерило се на оройхона, на всичките осем сууртесега, мълчеше; замлъкнали бяха вече и жертвите му — освен грамадата на Йороол-Гуй на опустошения оройхон не беше останало нищо живо. Само безбройните ръце на Йороол-Гуй продължаваха да се движат: трошаха камъните като суха пръст, плъокаха мазно в тинята, отмятаха се рязко, като че ли искаха да отхвърлят нещо. А после слизестото тяло се разцепи, сякаш срязано от невероятно огромен бръснач, и от разреза се надигна око — кръгло и немигащо, голямо като казан за харвах. Окото се въртеше страховито, бездънната чернота на сплесканата му зеница проблясваше — и изведнъж спря и се втренчи в Шооран с почти осмислен поглед. И този поглед го викаше, привличаше го неотразимо, и Шооран дълбоко пое въздух и тръгна, но сухите пръсти на Хулгал го стиснаха за рамото и дрезгавият глас на стареца го освести:

— Глей го ти, ще те магьосва. Не го гледай, момче, то и голям човек не издържа да го гледа. Като нищо ще те глътне тоя тулум. Дай да се махаме, че май е решил да поостане на наште тесеги доста време.

Но сякаш за да опровергаят думите на стареца, пипалата се загърчиха и започнаха да се скъсяват, десетките усти — рендета, пълни с дребни зъбчета — се затвориха, окото се скри и огромното слузесто туловище започна да се отдръпва. Йороол-Гуй си отиваше.

И щом си отиде, граничната ивица оживя: чуха се хлипове, стонове, плач — покритите с изгаряния хора започнаха да се измъкват от аварите, разтичаха се, започнаха да викат, да търсят оцелелите и мъртвите.

Шооран изнемощяло седна на един камък. Гледаше брега, където допреди секунди се бяха извивали крайниците на хищното чудовище, и по бузите му бавно се стичаха сълзи — но не му носеха облекчение. Хулгал почна да му приказва нещо, после закуцука нанякъде — сигурно да си търси нова тояга; Шооран не чуваше и не виждаше нищо. И чак когато от падащия здрач излезе майка му, която го беше търсила из целия оройхон, и го прегърна и почна да го целува, като повтаряше: „Жив си! Жив си!...“ — чак тогава Шооран успя да отвори уста и да каже:

— Мамо, той ги изяде всичките: и онова момче, Бутац, и тукката ми. Всичко си имах, а той дойде и го изяде. Всичко — даже тоягата на Хулгал...

— Не, не всичко! — през сълзи се засмя майка му. — Нас не можа да ни изяде, ние успяхме да избягаме...

— Всички изяде — повтори Шооран, без да я чува.

На другия ден оцелелите трябваше да мислят как да продължат да живеят. Защото всичко беше опустошено и трябваше да минат седмици преди в тинята да запълзят вонящите, но все пак годни за ядене жирхове, преди чавгата да набъбне и да узрее под люспестата си черупка и шаварът пак да бъде заселен от какви ли не твари и сред тях — въжделената тукка. Всичко на оройхона беше унищожено — дори трънливият хохиур, който не ставаше за нищо, освен да си откършиш клечка, с която да разравяш тинята. С две думи — не беше останало нищо и трябваше да се изхранват по съседните оройхони, което без съмнение нямаше да се понрави на обитателите им.

И от двете страни граничеха със съседни, но земите бяха много различни. На изток се простираше обширна страна, много оройхони, построени от Ван — илбеч, живял преди много години и строил по всички земи. Управниците на източните земи се наричаха ванове и извеждаха родословието си от великия илбеч, макар всички да знаеха, че според древното пророчество строителят е бил обречен на самота. Никой обаче не се осмеляваше да противоречи на управниците, още повече че Ван беше отдавна мъртъв и всеки можеше да говори за него каквото си ще. Най-близкият източен оройхон се издаваше дълбоко навътре в далайна и макар животът на него, изглежда, да беше същият

като на току-що опустошената им земя, той се водеше различен, защото беше предмостие към сухите земи на царствения ван. Да тръгнат натам означаваше да се сблъскат с добре въоръжените и безмилостни цереги, които пазеха пренаселените източни земи от нахлуването на чужденци. Ясно беше, че на изток за тях път няма; в мирни времена церегите понякога търгуваха, но никога — да не говорим за сега — не помагаха на никого.

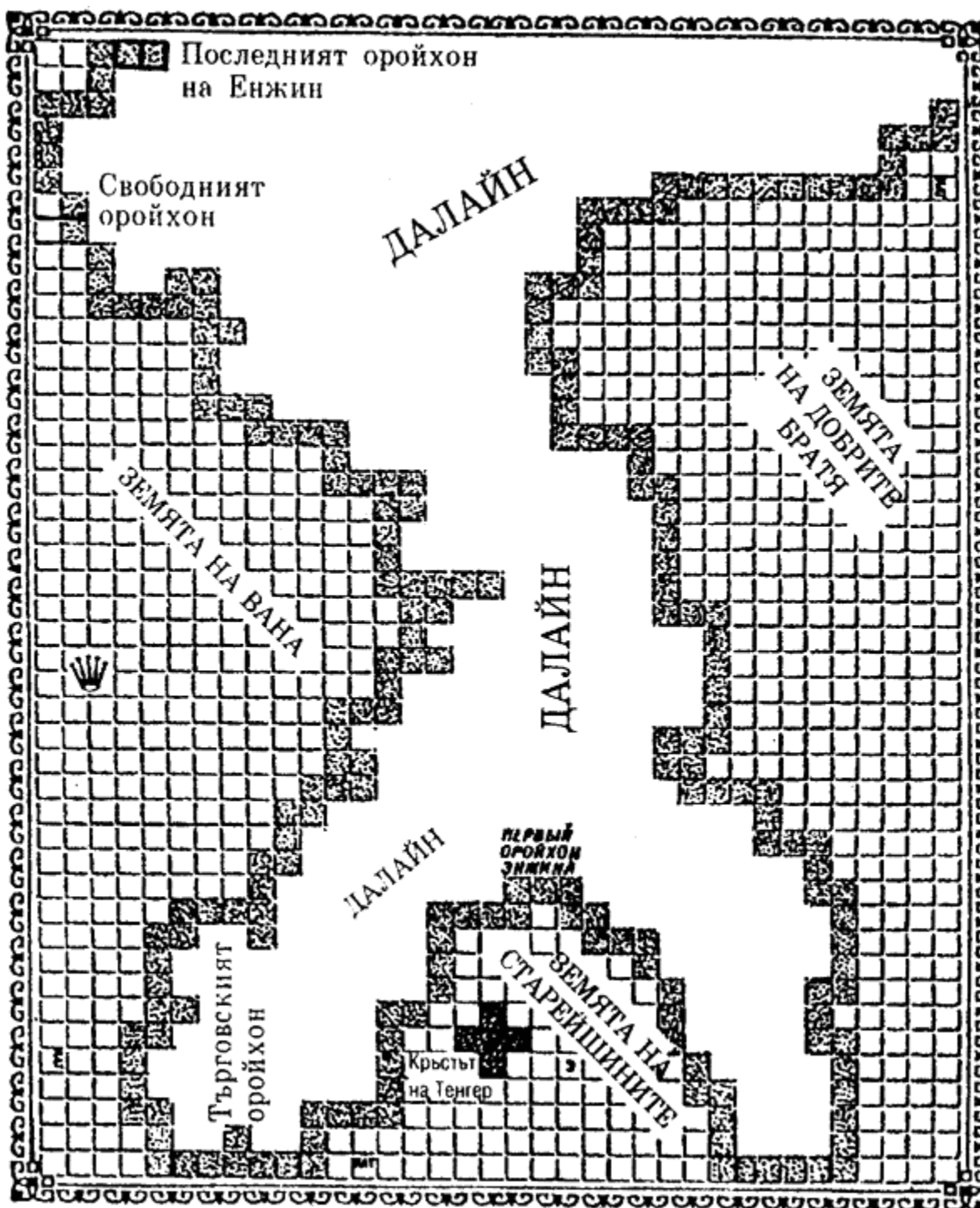
На запад пък земите бяха съвсем безнадеждни. Граничният оройхон там бе почти изцяло в далайна, така че въздухът, бездруго мръсен, беше пълен с изпаренията на кипящия и изгарящ в аварите нойт. Там нямаше изцяло безопасно място и единственият мокър остров бе убежище на най-жалките отрепки, които не можеха да си намерят никакво друго обиталище. Западните не можеха да се приютят на сухо дори нощем, смъртта и болестите ги покосяваха безпощадно и всички ги презираха, поради което и те отговаряха на целия останал свят с омраза. Да се чака помощ оттам бе също толкова наивно, колкото и от изток. Но нямаше накъде другаде да тръгнат — на юг пламтеше границата, на север се люшкаше далайнът.

За цял ден търсене на опустошения оройхон никой не намери нищо и вечерта оцелелите се събраха на съвет. Говореха само мъжете, защото на тях се падаше да търсят изход. Изходът беше единствен — да тръгнат на запад, но това можеше да се направи по различни начини. До вчера, ако се беше наложило, мъжете щяха да се съберат в отряд и западните изгнаници щяха да се предадат веднага пред силата им. Сега обаче, след като повече от половината обитатели на оройхона бяха загинали, този начин беше опасен — изгнаниците не само можеха да окажат съпротива, но и направо да избият отслабналите си съседи, за да завладеят земите им. Опустошеният оройхон засега поне изобщо не беше ценен, но граничната ивица — суха и безопасна — би привлякла мнозина.

Въпросът бе решен от Боройгал — едър и невероятно силен мъж, жесток, коравосърдечен и равнодушен към всичко на света освен към собственото си удобство. Боройгал вечно седеше на граничната ивица, гледаше изобщо да не стъпва на мокрото, живееше от подкупи и изнудвания, а също и от чавгата, която двете му жени от тъмно до тъмно успяваха да изкопаят в най-плодородните, но затова пък и най-Опасни места. Вчера едната беше загинала, но това не го

притесняваше. Боройгал не се интересуваше от децата си, а пък жена винаги можеш да си намериш. В живота Боройгал ценеше единствено обилната храна, възможността да не правиш нищо и освен това напитката от презряла чавга.

— Няма да воюваме — заяви Боройгал. — Хората ни са малко, така че утре ще проводим пратеници при западните. Ще се храним на техния оройхон, а после ще ги приемем сред нас. Само силните семейства обаче — онези, в които има мъже. Там няма много такива семейства, но те са сила и ще накарат останалите боклуци да си затварят устата. И ще минем без война.

— Ама и те ще приемат само силни семейства тогава! — чу се женски глас.

— Правилно — съгласи се Боройгал. — Точно така трябва да бъде.

— Ами ние, останалите?

Боройгал се обърна, острият му поглед сякаш преряза Шооран и после се впи в майка му, която бе задала въпроса.

— Навремето да беше мислила — язвително каза Боройгал и се ухили; видяха се черните му изгнили зъби. — Предупреждавах те.

Тя хвана Шооран за ръката, обърна се и си тръгна. Шооран не разбра нищо от разговора на майка си с водача на оцелелите, но усети заплахата в думите на Боройгал и беше доволен, че двамата с майка му си тръгват горди и непобедени. И чак когато се отдалечиха достатъчно, я дръпна за ръкава и попита:

— Какво те е предупреждавал? Знаел е кога ще дойде Йороол-Гуй ли?

— Не, той не знае нищо — отговори майка му. — Просто си връща.

— За какво? — учуди се Шооран.

Той знаеше как си връщат момчетата — бият те и те въргалят в нойта; знаеше и за какво си връщат. Но не можеше да си представи как и за какво си връщат големите и затова пак дръпна майка си за ръкава и повтори:

— За какво си връща?

— Навремето искаше да му стана трета жена — каза майка му. — Отказах му. И сега си връща.

— Много хубаво си направила, че си му отказала! — възкликна Шооран. — Боройгал може да е силен, обаче е мързелив. Дори аз събирам повече от него. Ако се беше съгласила, трябваше ти да го храниш, не той тебе.

— Не е там работата — каза майка му. — Той така и така си взима дела. Просто не исках да съм му жена. Ти не помниш татко си, обаче в сравнение с него Боройгал е като жирх. Точно затова ме искаше за жена — понеже завиждаше на татко ти... дори след смъртта му. А аз му отказах.

— Мамо, а вярно ли е, че татко е бил илбеч и че той е направил нашия оройхон? — попита Шооран, за миг повярвал в утешителната приказка за всички сирачета.

— Не, разбира се... — Майка му седна, прегърна го като бебе и го зави с жанча си, но Шооран не се възпротиви, а се гушна до нея. — Живяхме с татко ти много дълго, а илбечите не могат да живеят на едно място, илбечите трябва да обикалят навсякъде и да търсят места за нови оройхони. Когато тръгнат слухове, че се е родил илбеч, дори най-недоверчивите хора почват да позволяват през земите им да минават какви ли не скитници. Настъпват лоши времена. Никой не ще да работи, всички тръгват да търсят нови земи или чакат блатото им внезапно да се превърне в сух оройхон и вече да не ровят тинята, а да станат знатни цереги. Скитниците пък крадат и грабят, и опустошават оройхоните също като Многогоръкия. И накрая жителите почват да ги бият и убиват, забравили, че сред тях може да е и техният спасител. После слуховете престават и хората си остават голи и боси, както са си били. А пък ако наистина почнат да изникват нови острови, става още по-лошо. На едни им провървява, а останалите гинат, защото тогава Многогоръкия идва почти всяка седмица. Идва да търси илбеча, но загиват обикновените хора. Много добре си спомням какво стана преди повече от дванайсет години и не искам пак да преживея подобно нещо, макар че нашият оройхон беше построен именно тогава. Тогава мнозина си мислеха, че всичко, което се разказва за илбеча Ван, е измислица. От времената на Ван бяха изминали дванайсет по дванайсет години. Ти изобщо не можеш да си представиш колко много години са това — дванайсет по дванайсет. Оттогава или не се бяха раждали илбечи, или не бяха искали да строят оройхони. Хулгал разправя, че самият Ван бил дал дара на илбечите на Многогоръкия за дванайсет по дванайсет години. Не знам дали е прав, обаче хората бяха отвикнали от чудесата. И изведнъж оройхоните започнаха да се появяват един след друг. Всеки месец, понякога по няколко на месец. Точно тогава почнаха бедите, за които ти разказвам. Всички тръгнаха да си търсят щастието, всички мечтаеха за по-добър живот, мнозина загинаха, а никой не стана по-щастлив. И това продължи почти две години, а после се разбра, че илбечът е изчезнал — сигурно Многогоръкия го е докопал, — и се оказа, че сухите оройхони не са се увеличили дори с един и че илбечът е построил островите си както падне и че не стават за живот, че по тях има само изгнаници и банди миризливи нощни пархове, които се крият от войските на вана. Оттогава казват, че последният илбеч бил луд, пък може и наистина да

е бил луд. Дарбата на илбеча е прекалено тежка за нормалните хора, така че не си струва да вярваме на всичко, което разправят за Ван. Лудият илбеч обаче издигна нашия оройхон така, че имаме и ивица суша покрай аварите, и затова ние не го хулим. Но пък и да го хвалим не си струва. Нека старецът Тенгер мисли за героите, ние с теб няма да ги чакаме. Да ти кажа, никога не бих се съгласила да стана жена на илбеч. След две поколения делата му може и да изглеждат прекрасни, но да не дава Тенгер да живееш с него. Човек не трябва да се меси в работите на безсмъртните и да буди Многогоръкия. Татко ти си беше най-обикновен човек, но пък беше най-добрият от всички, стъпвали на оройхона ни. Ако искаше, можеше да се засели в сухите земи и да стане церег, но той казваше, че там хората били по-лоши оттук. И затова живееше с нас. Беше много добър и не само си хранеше семейството, но и помагаше на слабите и самотните. Живеехме богато. Татко ти имаше доспехи от черупката на огромен гвааранз, обличаше ги и сам слизаше в шавара и носеше оттам такива зверове, че целият оройхон се стичаше да ги гледа...

— Като порасна и аз ще стана като него — прекъсна я Шооран.
— Одеве хванах една тукка, обаче тя избяга.

— Ще станеш, разбира се — съгласи се майка му. — Разбира се, че ще пораснеш и ще хванеш още много тукки, ти много приличаш на него. Аз му бях втора жена. Казват, че това не било хубаво, че първата жена се сърдела, че я пренебрегват. Но татко ти ни обичаше по равно и живеехме заедно дори след като той загина, нямаше звяр в шавара, който да може да го победи, но един мъничък зогг успя да се промъкне под бронята му и да го ужили в гърдите. И татко ти се мъчи три дни и накрая почерня и умря. И вече не бива да произнасям името му. Но продължихме да живеем заедно с първата му жена. Жените на един мъж обикновено си казват „сестро“, но ние наистина живеехме като сестри. Любовта на татко ти ни стигаше дори след смъртта му. И сигурно и до днес щяхме да живеем така, но преди две години Многогоръкия я отнесе и синът ѝ остана да живее сам. Вече е голям. Сигурно го познаваш, казва се Бутач.

— Какво! — възкликна Шооран. — Бутач да ми е брат?

— Разбира се — каза майка му. — Не знаеше ли?

— Не... — прошепна Шооран, помълча и съвсем тихо добави: — По-добре да му бях дал тукката. Тогава щяхме да избягаме и двамата.

Той обаче... той...

— Шшшт! — каза майка му. — Знаеш, че ако е загинал, не бива да споменаваш името му. Имената на мъртвите принадлежат на Многогоръкия.

— Мамо! — укори я Шооран. — В това вярват само жените, а аз съм мъж. Не ме е страх да назова дори Многогоръкия по име. Казва се Йороол-Гуй. Видя ли — нищо не стана.

— И все пак не трябва — каза майка му. — На лошо е. На, хапни си чавга и ще лягаме да спим. Утре се махаме оттук.

Вечеряха с остатъците от запасите си, легнаха на топлата от близките авари земя един до друг и се завиха с жанча на майка му. И докато заспиваше, Шооран измърмори:

— По-добре щеше да е да му бях дал тукката...

На сутринта, още щом плуващата в небето мъгла пожълтя, станаха и тръгнаха на изток. Там, разбира се, знаеха за нещастиято, сполетяло съседите им, и вече се бяха приготвили да прогонят всички възможни натрапници. Няколко дузини воители в костени брони, високи обуца с игли и шлемове с прозрачни забрала, направени от изстъргани люспи, крачеха покрай синора или седяха, сложили на коленете си късите си копия. Понеже положението беше извънредно, ги командваше одонт — наместник на вана. Одонтът беше понатежал от годините и явно страдаше неимоверно от това, че трябва да носи доспехите си, направени от кост и дебела кожа на водни твари. Беше свалил шлема си, седеше и държеше пред носа си напоена с благовония гъба. По лицето и по плешивото му теме се стичаше пот. Изобщо не приличаше на войник и Шооран дори се учуди, когато майка му тръгна право към този непознат дебелак.

Без да става, един от стражите взе един камък и я замери небрежно с него.

— Връщай се в шавара си, тиньоядке, не си ни изтрябвала.

— О, доблестни одонте — без да поглежда стража и без да обръща внимание на камъка, каза майката на Шооран. — Да бъдат нозете ти вечно сухи. Дошла съм да търгувам и имам какво да ти предложа.

— Че какво можеш да имаш пък ти?! — викна пренебрегнатият церег, който я беше замерил с камъка, и замахна с копието си. — Я да се махаш!

— Нося харвах.

— Мокър боклук!

— Харвахът ми е сух — възрази майката на Шооран.

— Я покажи — заинтересува се одонтът.

Майката на Шооран извади от торбата си кесийка от щавена кожа на безкрака тайза и я подаде на одонта. Той я отвори, извади щипка кафеникав прашец, помириса го, сложи го на един близък камък, обърна се към церега и нареди:

— Провери го.

Церегът недоволно наведе копието си и приклепна над щипката прашец.

Шооран го гледаше с широко отворени очи. Не знаеше откъде майка му е взела харвах. В целия оройхон само Хулгал се осмеляваше да суши харвах, и то защото беше сакат и не можеше да се изхрани по друг начин. „Кратък като живот на сушач“ — така казваха хората. Хулгал вече беше останал без око и без два пръста на лявата ръка. Да сушиш харвах беше все едно да дразниш Многоръкия. Не можеше Хулгал да е дал на майка му толкова харвах, просто не можеше да бъде.

Церегът удари с кремък острието на копието си, чу се пукот, блесна огън и той се дръпна.

— Хубав харвах — доволно каза одонтът, докато гледаше как церегът бърше обгореното си лице. — Какво искаш за него?

— Място, където да живея със сина си.

— Да не си въобразяваш, че ще ти позволя да стъпиш на островите на сияйния ван само защото си се изхитрила да откраднеш малко харвах? — възмути се одонтът. — Остава да поискаш да живееш и в моя дом и всеки ден да ядеш готвено!

— Никога не съм крала нищо — възрази майката на Шооран. — Този харвах съм го събрала и съм го изсушила сама.

— Е, сушачи трябва винаги. — Одонтът се замисли. — Да беше сама, да те взема, обаче...

— Мамо, не ме оставяй! — отчаяно зашепна Шооран. — Ще ти помагам, ъ аз ще стана сушач...

Майка му го стисна за ръката и твърдо заяви:

— Правя го само заради сина си. Или ни взимате и двамата, или ни гоните и двамата.

— Дръзка си, все едно си мислиш, че за Йороол-Гуй си различна от другите. Гнилоядците, които се осмеляват да ми говорят така, много бързо разбират какви твари живеят в шавара. Днес обаче съм добър и ще ви пусна и двамата. Ти ще правиш харвах за войските на царствения ван, да са вечно сухи краката му. Всяка седмица ще даваш по два ямха добре изсушен харвах. Всичко останало, което изсушиш, ще си е за теб.

— Освен на мягмар — възрази майката на Шооран. — Седмицата на мягмара е на Многогоркия и тогава сушачите не работят.

— Добре де, добре — съгласи се одонтът. — Мунаг, иди с тях да им покажеш къде ще живеят.

Церегът им махна да го последват и Шооран и майка му стъпиха на земята на царствения ван.

Всъщност не се промени нищо. Отдясно все така димяха нажежените авари, а отляво се простираше мокрият оройхон, по който се тълпяха мръсни окъсани хора. Е, вярно, според Шооран бяха малко прекалено мръсни и окъсани. Но може би само му се стори така, защото всички бързаха да се поклонят раболепно на церега. На родния оройхон на Шооран никой не се кланяше така раболепно дори пред якия Боройгал. Имаше и още една разлика: цялата суха ивица, почти до аварите, беше разделена на малки квадрати. И на всеки квадрат явно живееше някой, защото на колчета бяха опънати кожи на водни твари, защитаващи от огъня на аварите и от влажните мъгли, които носеха треска от далайна. Под навесите имаше най-различни вещи, някои оставени без надзор — очевидно кражбите тук не бяха толкова, колкото на Свободния оройхон.

Мунаг спря до един от квадратите, дръпна кожата, която закриваше входа на навеса, и в първия момент Шооран не разбра какво вижда на дрипавата постелка. Стори му се, че е кукла като онези, които се правят от кал на мягмара, за да се принесат в жертва на Йороол-Гуй. И чак после разбра, че на постелката лежи човек. Човек с увити в дрипи ръце, с подпухнало лице, цялото в рани от изгорено — и от раните сълзеше сукървица. Под подутите клепачи се виждаше само бялото на очите и единствено пресекнатото дишане показваше, че човекът е жив.

— Нашият сушач — каза Мунаг на майката на Шооран. — Можеше да се спазариш и за доста по-добра цена.

— Той обърса брадата си с ръка и се посипаха изгорели косми. — Обаче си луда, като те гледам. Не бях виждал толкова луда жена. Ще живеете тук. Ако не днес, утре тоя ще го хвърлят в шавара и всичко ще остане за вас. Кълна се в алдан-тесега и във вечните мисли на Тенгер, за пръв път виждам жена сушач! Обаче честно, харесваш ми, нищо, че си луда.

— Няма да обиждаш мама! — викна Шооран.

— И синчето ти и то като тебе. Дребно като жирх още, обаче се перчи, все едно е приятел със самия Йороол-Гуй. Расти, момче — като порастеш, ще те взема за помощник. Обичам ги тия, дето се зъбят. Желая ви да оцелеете колкото се може по-дълго.

И Мунаг се обърна и си тръгна — свирукаше си нещо и побутваше с копието си навесите.

Шооран дълго се взира в лежащото тяло и после попита:

— Мамо, какво му е?

— Харвахът му сигурно е избухнал, докато го е сушил — отговори тя. — И го е обгорил.

— Мамо, недей да си сушачка! — викна Шооран. — Да се махаме оттук! Не искам и ти да изгориш!

— Не бой се — каза майка му. — Ще внимавам. Много ще внимавам.

Суровият харвах се събира в хохиура. Твърдата трева расте бързо и още преди да узрее, започва да гние. Дебелите й крехки стъбла се покриват с гъста червеникава плесен. Това е то харвахът. Плесента се изстъргва от тях и се тъпче в торба — торбата става тежка и е цялата мокра. После мама суши харваха на авара и той става на фин прашец. Без този прашец не могат да стрелят нито големите ухери, нито леките татаци, дето ги носят по двама войници.

Шооран и майка му живееха в земите на великия ван вече повече от година и дотук не бяха видели нищо лошо. Шооран беше порасъл, вече също събираше харвах — обикаляше из целия оройхон и стигаше дори до самия далайн. Вече не бягаше уплашено от далайна, но и знаеше, че е глупаво да се навърта около него, въпреки че този оройхон

беше почти безопасен: цялото му крайбрежие беше около три дузини крачки и значи винаги можеш да успееш да пресечеш границата.

Една дълга тежка вълна се блъсна в ръба на оройхона и Шооран вдигна глава да види какво е изхвърлила. Десетки дребни животинки се извиваха и подскачаха по камъните, за да се върнат в родната си стихия. Посред тях имаше и още нещо — дебело и цилиндрично. Авхай! Авхаят беше голям почти колкото човек, но по-дебел. Пляскаше с раздвоената си опашка по камъните, но не можеше да стигне до водата. Гладкият му корем лъщеше като намазан с мас.

Отлична плячка! Авхаите, съвсем безпомощни на брега, но невероятно пъргави в далайна, много рядко биваха изхвърляни на сушата. Е, за ядене не ставаха, но пък кожата им беше чудесна. Нов жанч за мама!

Шооран хукна към гигантския червей, като пътьом си сложи ръкавиците, стисна го за опашката, напъна се и го издърпа на две-три крачки от останалите гадини. Дори повечето от тях да бяха вече мъртви, беше опасно да си до тях — колкото по-далече стоиш от тварите от далайна, толкова повече ще живееш. Дори някой ълк да се впие в ръката ти, пак е лошо.

Авхаят не се съпротивляваше, на сушата не можеше да движи тежкото си тяло, но не можеше да става и дума Шооран да го влачи чак до вкъщи. Трябваше да го одере тук и после да бърза при майка си преди кожата да изсъхне и да почне да се цепи.

Ножът му беше дървен, предназначен само за стъргането на харвах, но Шооран за броени мигове можеше да го превърне в истински кинжал — опасно и забранено за всички освен за благородните цереги оръжие. Момчето извади от колана си грижливо скритото острие от прозрачна кост, пхна го в специално направения жлеб на дървения нож, провери с два пръста добре ли е сложено и с един удар прободе авхая в гърлото и дръпна ножа към опашката. Кожата се сцепи и авхаят изведнъж омекна, бялата каша на вътрешностите му се изля на земята на локва. Шооран го хвана за опашката, измъкна го от зловонната течност, тръсна го няколко пъти, за да го доизцеди, и го нави — още жив. Авхаят мърдаше дългите си мустаци и отваряше беззъбата си уста и тези постепенно замиращи движения на изкормения, превърнат вече във вещ звяр изпълниха Шооран с гордостта на истински ловец.

Той грабна почти пълната с харвах торба, нагласи отгоре и навития авхай и забърза към къщи.

По синора, разделящ двата оройхона, минават пътека и Шооран тръгна по нея — оттук беше по-дълго, но пък беше по-безопасно: в центъра на мокрия оройхон, където рядко минаваха стражи, сигурно щяха да го ограбят. Суровата кожа на авхай не беше кой знае каква ценност, но пък Тенгер не се грижи за онези, които сами не се грижат за себе си. Е, щеше да върви четвърт час повече, но пък щеше да мине покрай сухия оройхон.

Пътеката зави под прав ъгъл, по-точно не зави, ами я пресече друга пътека, и той тръгна по нея. Отляво се простираше наистина приказна земя. И над нея, разбира се, както и навсякъде, се издигаха осемте суур-тесега и се виждаха каменните гърбици на по-малките тесеги, но никъде нямаше и капка нойт и навсякъде можеше да се седне и дори да се легне, без да те е страх, че ще се изцапаш, ще се изгориш или ще се отровиш. На тясната, достъпна за хората ивица на огнения оройхон също беше сухо, но покрай аварите не растеше нищо, а тук земята беше покрита с нежна трева, която изобщо не приличаше на твърдия шумолящ хохиур — стъблата ѝ бяха тънки и зелени и завършваха с някакви семенца или плодчета: Шооран не знаеше какви са точно, но инстинктивно усещаше, че се ядат, и преглъщаше дори само при вида на толкова много свободно растяща храна.

На едно място между тесегите течеше поток. Истинска вода — майка му купуваше от нея. Водата си течеше просто ей така и в нея лежаха някакви мудни дебели животни, зяпаха го глупаво и съсредоточено дъвчеха плуващите във водата растения. Отдалече си личеше колко са беззащитни и вкусни. Шооран обаче знаеше, че са защитени от сила, по-могъща и опасна и от най-отровните шипове и най-острите зъби. Защото на околните участъци работеха хора и когато някой от тях вдигнеше глава, Шооран виждаше подозрителния му и пълен с омраза поглед. Всичко наоколо беше нечие и собствениците, без изобщо да се замислят, щяха да убият всеки крадец дори за една шепа храна. Границите, прокарани между оройхоните, бяха и граници между хората. В мирно време единствено церегите и благородниците можеха свободно да минават от един оройхон на друг, останалите си седяха по местата с години и се радваха, че все пак си имат място, а не са на мокрото, където всеки момент жадуващият кръв Йороол-Гуй

може да излезе от надигналия се далайн. И въпреки това душите им бяха изпълнени с омраза към блатната измет — онези в блатата може да бяха мръсни, вмирисани, окъсани и целите в рани и синини, но имаха поне капчица повече свобода.

Шооран не знаеше тези неща; той виждаше само, че всички от лявата страна на пътеката в сравнение с него живеят все едно възкачени на алдан-тесега, и възхитената му убеденост, че нещата трябва да са точно така и че тези хора са особени, още не бе отровена от съмнението. Гордостта му обаче вече се беше пробудила и Шооран вървеше така, че всички на сухата страна да виждат главата на авхая, който все още потрепваше с мустаци. Правеше го, без да мисли и без дори да си представя до какво може да го доведе това невинно тщеславие.

И изведнъж, докато минаваше покрай един клонест туйван, почти раздробил с корените си един малък тесег, чу вик:

— Ей, гнилоядец, я ела тука!

Шооран се обърна и видя под дървото няколко момчета, видя и онзи, който го викаше — той седеше по средата им. Беше доста по-голям от Шооран, но едва ли беше по-силен — лицето му беше още детски пухкаво и глуповато. Държеше нахапан плод — един от плодовете на царското дърво.

— Бързо пълзи насам! Не чуваш ли, че сияйният ван те вика! — продължи момчето.

Шооран не помръдна. За пръв път виждаше деца от сухия оройхон толкова отблизо и всичко у тях го изненадваше: и чистите им меки дрехи, и розовите, непокрити с изгаряния ръце, дори и играта им — съвсем бебешка: на велик ван си играеха само петгодишните — един заповядваше, другите се подчиняваха на заповедите му. А пък тези бяха вече почти големи. И бяха поне десетина.

Едно от момчетата замахна с тоягата си и изби навитата кожа от ръцете на Шооран. Той се наведе да я вдигне, но го блъснаха изотзад, повалиха го и го повлякоха към седналото дебелобузесто момче.

Играта наистина почваше да става неприятна.

— Добър улов! — каза бузестото момче и огледа Шооран. — Защо не се подчиняваш, смрадливце?

— Имам работа — намръщено отговори Шооран. — Не ми е до игри.

— Чухте ли го този близач на нойт?! — викна бузестото момче. — Работел бил!... Кой ти позволи да стъпиш с мръсните си крака на земята ми?

— Вие ме довякохте тук — възрази Шооран, но все едно никой не го чу.

Бузестият погледна кожата, по-точно главата на авхая, и каза на един от приятелите си:

— Виж ги само колко си приличат, Сутак! Бе той май си е изкормил гаджето. — И заповяда на Шооран. — Я да я целунеш!

Момчетата се разкикотиха. Някой тикна в лицето на Шооран слюзестата муцуна на авхая — очите му вече бяха побелели. Шооран се помъчи да се дръпне, но го държаха здраво и почнаха да търкат беззъбата паст в устата му.

— Не се подчинява! — викна бузестото момче. — Бунтовник! Хвърлете го в далайна!

Глупава заплаха — до далайна имаше дузина по дузина по дузина крачки през мокрия оройхон, но когато го вдигнаха от земята, Шооран забеляза, че двама мъже, които работеха наблизко, бързо си тръгват, и разбра, че нещата отиват на зле. Ако натикаха лицето му в нойта... Дръпна се рязко и се изтръгна от хватката им. Те веднага му преградиха пътя за бягство, но Шооран и не мислеше да бяга. Тези тук ей така, като на шега, нарушаваха всички свещени правила на момчешките игри и сега той искаше да си отмъсти. Хвърли се към бузестия, зашлеви го с всичка сила и веднага се обърна към останалите. За миг те замръзнаха, после стиснаха тоягите си и тръгнаха към него. Лицата им бяха студени, движенията — бавни и Шооран разбра, че няма да има милост. Щяха да го пребият.

— Удряйте! — писна бузестият и в същия миг Шооран взе единственото правилно решение и скочи отгоре му. Бузестият беше по-голям и много по-едър, но се оказа изненадващо слаб, не оказа никаква съпротива и Шооран лесно го повали по корем, сграбчи с лявата си ръка пухкавата му измита коса и дръпна главата му нагоре, а с дясната опря в гърлото му ножа си. Полупрозрачното костено острие лъсна матово.

— Назад! — изръмжа Шооран на останалите. — Иначе ей сега ще го заколя!

— Дръп... нете се... — изхърка бузестият, изкривил очи да види опряното в гърлото му острие.

Момчетата невярващо заотстъпваха.

— Сега ме чуй хубаво — бавно каза Шооран и за по-голяма убедителност пак дръпна бузестия за косата. — Ти си дребен миризлив жирх. Ако пак ми се изпречиш на пътя, ще те напоя с нойт и ще те хвърля в шавара. Ясно ли ти е?

Бузестият кимна, като се мъчеше да не мърда врата си.

— Повтори какво ти казах.

— Аз съм... дребен... миризлив жирх... Ще ме... хвърлиш... в шавара.

— Първо ще пиеш нойт.

— Първо... ще пия... нойт...

— Добре. — Шооран го дръпна да се изправи. — Кажи сега на тия да хвърлят тоягите и да се дръпнат от пътеката.

— Дръп... нете се... — също като преди малко изхърка бузестият.

— И запомнете, плужеци такива, ако решите да ме подгоните, нито един от вас няма да се прибере жив.

Шооран лекичко натисна с пръст и по каналчето, врязано в костта, се плъзна жилото на зогг и увисна на върха на острието с набъбналата си черна капка. Момчетата се отдръпнаха и като един хвърлиха тоягите си на земята. Без да пуска бузестия, Шооран излезе на пътеката, като си взе торбата и кожата на авхая. Част от харваха се изсипа, но той реши да не го събира. Спря за миг, после изрита бузестия в задника — той се преметна през синора и почти затича. Никой не го подгони. Отначало беше намислил да блъсне бузестия от другата страна на пътеката, в мокрото, но в последната секунда му дожаля за хубавите и сигурно много скъпи дрехи.

След малко Шооран скочи от пътеката на своя оройхон и като закриволичи между тесегите, хукна към къщи. Опомни се чак когато до сухата ивица, където живееха, останаха само няколко крачки, и спря. Скри се зад най-близкия тесег, изтръска от кинжала отровното жило, внимателно свали острието и го скри.

Дори майка му не знаеше за страшното му оръжие. Костеното острие му беше подарък. Преди месец ловците бяха извлекли от шавара огромен гвааранз. Бронята на чудовището отиде за подарък на

одонта, а церегите взеха острите перки, от които се правеха остриетата. Та точно тогава червенобрадият Мунаг, наскоро назначен за дузинник, свали от ножа си захабеното старо острие и го подхвърли на Шооран. Мунаг всъщност не беше лош човек и често си бърбеше с Шооран и с майка му, когато носеха изсушения харвах, а когато срещнеше момчето на пътеката, викаше високо:

— Здравсти, жирх дребен!

— Здравсти, Йороол-Гуй — отвръщаше му Шооран.

Всички, които ги чуваха, пребледняваха, обаче Мунаг се смееше високо, брадата му се тресеше и устата му заприличваше на тъмна като шавара яма.

И Шооран беше наточил острието, беше пригледил дървения си нож към това нечакано съкровище, беше почистил дори отдавна клеясалия канал за отровни жила — това му отне цяла седмица, понеже трябваше да се крие от чужди очи: стържеше канала с една костена игла и точеше острието в парче кожа. Жилата си ги набави сам — цели пет. Събра петнисти стъбла хохиур и ги натика с дръжките нагоре в дупките на шавара. На другия ден извади онези, които все още бяха цели, и намери в тях десетина зогга. После беше лесно — дразниш зогга, та да си покаже жилото, и го смачкваш преди да успее да изхвърли отровата си.

Шооран, разбира се, знаеше, че ако одонтът разбере, че има такъв нож, веднага ще го пратят сам да влезе в шавара, но не устоя на изкушението и направи всичко както се полага.

И сега острието го беше спасило, но трябваше да го скрие, защото някое от онези момчета можеше да се оплаче, нищо че всъщност те го бяха нападнали и сами си бяха виновни.

Майка му си беше вкъщи. Шооран изсипа харваха от торбата и гордо разви кожата на авхая. Тя вече не помръдваше и това малко вгорчи радостта му.

— Какъв си ми юнак! — похвали го майка му. — Истински ловец! Виж, жив е още!... — И наистина, като нарочно, авхаят помръдна за последно, отвори уста и замря, вече завинаги.

— За тебе е — гордо каза момчето. — Да си ушиеш нов жанч.

— Благодаря каза майка му. — Обаче знаеш ли, днес няма да мога да обработя кожата, трябва да тръгвам. Даже съм се измила, не виждаш ли?

— Ама до утре тя ще се развали! — възкликна Шооран.

— Знаеш ли какво ще направим — каза майка му. — Ще помолим Саригай да я остърже и да я накусне в нойт, пък утре аз...

— Да-да — недоволно каза Шооран, малко сърдит, че не обръщат дължното внимание на подаръка му. — Тя няма да се съгласи, пък и няма да я остърже като хората...

— Ще я остърже — успокои го майка му. — Ще я помоля и ще ѝ обясня какво да направи...

Когато съседката, доволна, че ще ѝ се отблагодарят за работата, си тръгна, Шооран все така малко обидено попита:

— Ти къде отиваш?

— На гости — отвърна майка му съвсем тихо. — Мунаг ме покани.

— За жена ли ще те взима?

— Не, кой ще ме вземе за жена мене... нали съм сушачка. Покани ме просто така. Но това няма значение, той е добър човек. И ти му харесваш.

— Да, добър е — каза Шооран, като си спомни за ножа.

Майка му взе стомната, която седеше в ъгъла вечно почти празна, изля в шепата си последните капки вода, наведе се и избърса лицето си. Шооран я гледаше и мълчеше — разбираше колко важен е този момент. После, когато тя остави стомната, каза:

— Мунаг си има две жени и двете се мият с вода всеки ден. И са чисти и казват, че ние сме миризливци. Знам.

— И какво от това? — попита майка му.

— Ами не разбирам защо си му притрябвала. Сигурно иска просто да ти се подиграе. — Каза го с мъка, с отчаяние, все едно се хвърляше в далайна. Но майка му само се усмихна и каза:

— Мунаг е силен. А жените му... не знам какви са, сигурно са млади и красиви, и сигурно са чисти, но може да му е скучно с тях. Знаеш ли, понякога дори благородните одонти, които никога през живота си не са стъпвали на мокро и цял живот ядат каквото си искат и непрекъснато ги възхваляват, са по-самотни и от последния изгнаник

на някой мокър оройхон... Но може и да си прав и аз да съм просто глупаво момиченце.

— Мамо — попита Шооран, — ти щастлива ли си?

— Разбира се. Нали си имам теб. Вече си голям, виж за какви неща си говорим. Разбира се, че съм щастлива.

— Не, не питам за мен. Имам предвид живота. Щастлива ли си?

— Не съвсем.

— И аз не съм съвсем щастлив.

Майка му свали жанча си и Шооран видя, че под него е облякла не обикновена риза, а тънък празничен талх, наскоро купен от сухия оройхон и облечен сега за пръв път. А после тя извади от скрития джоб на жанча огърлица от лазурни бисери, които се намираха само в най-опасните дълбини на шавара.

— Да си я сложа ли? — попита тя и без да дочака отговора му, закачи огърлицата на шията си.

— Колко си красива!... — ахна Шооран. — Истински ли са? Откъде ги имаш?

— Баща ти ми ги подари. — Майка му се намръщи и посегна да свали сияещата бисерна огърлица, но в същия миг една силна ръка отметна платнището и Мунаг провря глава в палатката и изръмжа:

— Идвай!

— Ама какво... — възкликна майката на Шооран.

— Синчето ти преди малко е заклало любимия син на одонта.

Не е вярно! — викна Шооран. — Никого не съм заклал!

Мунаг влезе, посегна, измъкна ножа от колана му, огледа верноподанически заоблечения му връх и попита:

— Да не ме лъжеш?

— Честна дума. Те искаха да ме пребият с тоягите си, а аз само ги подплаших. Те почнаха, не аз...

— Кълнеш ли се, че наследникът няма дори една драскотина? — Очите на Мунаг блеснаха свиреп.

— Кълна се в името на Йороол-Гуй — отвърна Шооран.

— Дай острието! — Мунаг протегна ръка.

Шооран покорно извади уж скритото острие. Майка му уплашено вдигна ръка пред устата си.

— И жилата — продължи церегът.

— В дръжката са — каза Шооран.

Мунаг махна капачката на дръжката, изхъмка доволно и изсипа смъртоносните жила в дръжката на своя кинжал. Майката на Шооран изхлипа — след като бе видяла смъртоносния арсенал на сина си, беше готова да повярва, че той наистина е нападнал сухия оройхон и е заклал не само любимия син на наместника, но и всичките му останали деца плюс жените му и слугите, че и самия одонт.

— Стой тук! — заповяда Мунаг и бързо излезе.

— Ама аз не исках!... — зашепна Шооран. — Дори в нойта не го хвърлих, макар че ме накараха да се целувам с авхая...

— И така да е, одонтът пак няма да повярва. — Устните на майка му бяха побелели.

Отвън Мунаг изрева: „Ще ти дам аз на тебе един нож!“

После изплющя плесница и се чу плачът на Жаюр — малкия син на Саригай. Мунаг влезе. Носеше най-обикновена играчка — ножче от изсушен лист хохиур, прозрачно и жълтеникаво, почти като костено острие.

— Не знам дали ще успея да ви помогна — каза замислено Мунаг, — но ще опитам. Не ми се ще да говорят лоши неща за оройхона ми. И запомни — никога не си имал нито нож, нито жила, имал си само тази играчка. Хайде тръгвай — одонтът заповяда да те заведе при него.

Одонтът Хооргон беше наместник на сияйния ван в най-западните покрайнини на владенията му. Провинцията, която му бяха дали да управлява, беше обидно малка — само два сухи оройхона, още повече че създаваше повече проблеми от което и да било владение в центъра на страната, защото Хооргон можеше да се радва на сухите земи, но трябваше да се грижи и за четири мокри и три огнени острова. Мокрите оройхони се водеха покорни, но там нямаше никакъв ред, обитателите им ходеха където си искат и си бяха същински метежници и разбойници. Шайки грабители нападаха нощем сухите земи — и бяха въоръжени с костени копия и с режещи бичове от мустаци на членестоногите пархове. Последното оръжие си бяха избрали и за име — наричаха се „нощни пархове“. Грабежа наред и отнасяха всичко, дори това, което не би трябвало да могат да отнесат, и призори изчезваха незнайно къде, все едно потъваха в шавара. В

провинцията, където мокрите оройхони бяха два пъти повече от сухите, борбата с грабителите наистина беше много трудна, още повече че не достигаха средства: властите издържаха съвсем малък отряд цереги, макар и да позволяваха на одонта да въоръжава колкото си иска... стига да им плаща. От собствения си джоб. Какви доходи обаче дават само два оройхона? Едва колкото да живееш сносно — не може и дума да става да живееш в разкош като управниците на централните земи. И изобщо не можеш да набиращ цереги и трябва да разчиташ само на държавните и да ги пращаш къде ли не за щяло и нещяло, като знаеш, че командирите им те ругаят наум, тебе, доблестния одонт, да бъдат нозете ти винаги сухи.

Днешните събития обаче бяха накарали Хооргон да съжалява, че не е набрал достатъчно войници, за да залови и избие всички мерзавци от гнилите блатата. Любимият му син, роден от седмата му жена и в негова чест наречен Хооргон, се беше прибрал пребит. Някакъв разбойник посред бял ден беше нахлул от мокрото, беше го нападнал, беше го заплашвал и беше опрял нож в гърлото му и единствено безкрайната милост на вечния Йороол-Гуй бе спасила детето от страшна смърт. Синовете на церегите пък, които трябваше да си играят с момчето и да го пазят, не му бяха помогнали с нищо. Такива ли войници растяха в земите на вана?! За щастие едно от момчетата беше познало нападателя и беше казало къде живее и одонтът заповяда да го доведат този негодник, за да се наслади на бавната му смърт.

Когато обаче Мунаг доведе Шооран, одонтът се удиви. Престъпникът беше съвсем мъничък и Хооргон дори си помисли да не би да са сбъркали и да са му довели друг събирач на харвах. Привиканите телохранители обаче (младият Хооргон беше на легло) единодушно заявиха: „Тоя беше!“ Пък и лицето на момчето — то още не се беше научило да крие чувствата си — го издаваше: злодеят явно позна жертвите си. За съдията възрастта на престъпника не беше пречка: зогът е още по-мъничък, но не е безобиден.

— Откъде си взел ножа, миризливецо? — попита одонтът и лицето му се наля с кръв.

Мунаг се качи на суур-тесега до одонта, наведе се и почна да му шепне нещо в косматото ухо. Шооран, натиснат да коленичи под суур-тесега, долавяше само отделни, случайно дочути думи: „... играчка... съвсем безобидно... децата просто са се уплашили... при мен няма

такива неща... следя денонощно... трябва да го накажем, разбира се...”

Одонтът взе ножа от ръцете на Мунаг, огледа го с отвращение, счупи го и се обърна към Шооран. Вярно, престъпникът беше мъничък, но щеше да порасне и можеше да си намери и истинско оръжие. А след като веднъж бе вдигнал ръка срещу човек с благородна кръв...

— В шавара! — заповяда одонтът.

— Не! — чу Шооран гласа на майка си. — Няма да позволя!

Одонтът я погледна: тя се дърпаше да се освободи от силните ръце на церегите.

Това е майка му — каза Мунаг. — Сушачка е... суши харвах.

— Знам. Какво толкова?

— Нямаме други сушачи, а тя дава по два ямха харвах, за себе си и за сина си, и продава още толкова. Без нея няма да можем да се отчетем пред хазната.

— Че аз не наказвам нея — намръщи се одонтът. — Тя да си живее и да си работи.

— Ако погубим сина ѝ, тя няма да работи. Познавам я добре — тя е луда. Изобщо няма да работи.

Одонтът се замисли. Разбираше, че Мунаг е прав — не току-така казваха, че е по-лесно да пресушиш далайна, отколкото да накараш сушач да работи, ако не иска. А пък без харвах лошо му се пишеше — царственият ван много държеше на артилерията и налагаше строги наказания на одонтите, ако харвахът не беше достатъчно и не пристигаше навреме. Да не говорим, че провинциите с мокри оройхони, където се събира харвахът, и с огнени, където се суши, не бяха много. Така че спокойствието и дори самата длъжност на Хооргон зависеха не толкова от реда в поверените му оройхони, колкото от производството на избухващия пращец. Напоследък този проблем не го беше тревожил, но сега Хооргон разбра, че не бива да заравя за него. И че колкото и да не му се ще, след като няма други сушачи, ще се наложи да изпълни искането на тази луда тайза и да пусне изчадието ѝ.

Хооргон погледна жената по-внимателно. Най-обикновена гнилоядка, мръсна и чорлава. И дори не подозираше колко много зависи от уменията и късмета си. Особено от късмета — вече работеше цяла година и досега нито един взрив. От друга страна, може и да не

беше толкова глупава. Пък и лицето ѝ май не беше чак толкова мръсно, а под грубия ѝ жанч се виждаше талх, а в тукашните земи само жените на церегите носеха талх. Одонтът тръсна глава — за миг му се стори, че вижда на шията на гнилоядката бисерна огърлица. Е, не, не можеше да бъде! Всички гнилоядки бяха глупави, мръсни и без съмнение и тази беше точно такава и беше извикала просто от глупост, а не от нещо друго. Той, владетелят на тези земи, господарят на живота и смъртта, щеше да ѝ покаже мястото ѝ.

И одонтът вдигна ръка, призовавайки към тишина.

— Момчето е извършило престъпление, което не може да се остави безнаказано — почна той, — но понеже е още много малко, за него ще отговаря майка му.

И я погледна. Тя като че ли веднага се беше успокоила и по лицето ѝ нямаше и сянка на уплаха. Под жанча пак за миг му се мерна призракът на бисерната огърлица. Е, тази жена явно си знаеше цената, а може би просто не знаеше що е това страх. Да, той непременно трябваше бързо да потърси нови сушачи. Засега обаче... Одонтът въздъхна и довърши присъдата си:

— Наказанието за виновницата е следното: до три дни тя трябва да донесе осем ямха сух харвах.

— Утре почва мягмарът — каза майката на Шооран. — Няма да имам какво да суша.

Ха, гнилоядката най-после май че се притесни!

— Ще ти донесат харвах — злорадо каза Хооргон. И за да затвърди победата си, добави: — Момчето го набийте.

И дойде мягмарът — веселият мягмар, лудешкият мягмар, великият мягмар. Всички — и благородниците, и обикновените хора, и разбойниците дори, го празнуваха по всички оройхони. На този ден старецът Тенгер е свършил делото си и пак на този ден Йороол-Гуй празнува влизането си в новия си дом. Всяка година на първия ден на мягмар плавно надигацият се и отпускащ се далайн кипва и се покрива с пяна, защото в бездънните му дълбини танцува владетелят на всичко живо, вечният и неунищожим Йороол-Гуй. И далайнът бушува и изхвърля на брега невероятни чудовища, които не можеш да видиш по никое друго време. Единствено самият многорък господар на далайна не се появява на повърхността през цялата празнична седмица — никога.

И доволни от това, че са в безопасност, благородниците и свещениците тръгват към далайна да поднесат дарове на живото и жестоко божество и да измолят късмет и още богатства, а обикновените хора бързат, защото ги чака тежка, но благодатна работа. Надигналият се далайн залива шавара и изтласква всички гадове, живеещи там. Тукките и остроперите гвараанзи излизат на оройхоните посред бял ден и просто трябва да ги хванеш.

На сухите оройхони също настъпват промени. Изворите, които през цялата година лека-полека пресъхват, набират нова сила и растителността бурно започва да избуява. Първата реколта след мягмара винаги е най-богатата и по нея може да се съди каква ще е цялата идна година. Земяделците, които живеят на сухо и в безопасност, също тръгват към далайна, за да измолят от бога добра вода. И хвърлят в запенените дълбини ръкойки хлебна трева и направени от кал човешки фигурки. Хвърлят и други, по-сериозни дарове. И пеят жално и унило, а после, след молитвите за пречистване, се отдават на разгул и разврат — кой за каквото му стигат средствата.

По мягмарите се броят годините: земяделците може да си отчитат месеците по събраните реколти, но на мокрите оройхони няма друг начин за измерване на времето. Благодатният мягмар е залог за бъдещ живот и за бъдещи нещастия. И — нали е само една седмица — минава като един миг, и щом мръсната пяна в далайна се слегне, многоръкият убиец излиза от дълбините, за да докаже колко напусто са били жертвите и молитвите пред лицето на безсърдечния Йороол-Гуй.

Сега обаче празничната седмица тъкмо започваше и всички се радваха, че поне една — най-голямата — опасност не ги заплашва поне днес. И само двама престъпници — Шооран и майка му — не можеха да си позволят и миг почивка. Заповедта на одонта беше строга: за три дни — осем ямха харвах. Когато — след като набиха Шооран — се прибраха, торбите с мокрия харвах вече ги чакаха. Майката на Шооран развърза една и ахна — събраният на далечните от границата острови и небрежно съхраняван харвах вече беше започнал да гние. Трябваше да се суши веднага, така че, без да каже нито дума, тя нарами две от торбите и тръгна към големия авар, вдал се дълбоко в сухата ивица: „моя авар“, така го наричаше.

Като кривеше устни от болката в разкъравения си от хитина гръб, Шооран приклепна и развърза една торба. Харвахът наистина

беше от лош по-лош. Майка му никога не би взела такъв харвах от никой събирач. Той клекна и почна да маха клечките и листенцата, да пробира годното и да го отделя, като тихичко — така че и всезнаещият Тенгер да не го чуе — проклинаше и одонта, и дебелобузестия му син, и приятелчетата му, и събирачите, натъпкали в торбите този негоден за нищо боклук, и чиновника, който го беше приел. И проклинаше и гнилия хохиур, който ги беше спасил с майка му преди година и продължаваше да ги изхранва и до днес.

Накрая напълни една торба и тръгна към майка си — не можеше да носи торбата на гръб, понеже кожата му бе нарязана от острия хитинов жив косъм. Слава на Многогоркия, че палачът не го беше бил с бич — мустаците на парха бяха по-лоши и от брадва.

Майка му стоеше пред нажежения авар, мокрият харвах съскаше, над него се издигаше лютив пушек. В едната си ръка държеше метличка от омразния на Шооран от днес жив косъм, събран по края на далайна, в другата — лопатка, изрязана от черупката на някаква гад. Трябваше да успее да събере изсъхналият харвах с нея преди той да избухне — това бе работата на сушача: игра със смъртта.

Замръзнал, Шооран наблюдаваше движенията на майка си. Краищата на метличката пукаха, докосвайки огнената скала, вонята на изгорял рог беше дори по-силна от миризмата на съскащия харвах. В един миг момчето забеляза на камъка неизметено петънце — космите не бяха могли да изметат някое попаднало в небрежно събрания харвах листенце или парченце стъбло и от него, извивайки се като змия, запълзя огънче. Шооран много добре знаеше какво означава това огънче. Като малък обичаше да събере шепа-две харвах, да го хвърли на авара и да гледа отдалече как пука, как засъхва, как се надува по краищата и мърда като жив. А после по повърхността му плъзваше точно такова пламъче и харвахът избухваше и пръскаше искри. И сега щеше да стане същото — огънчето пълзеше към бучката харвах, която внезапно му се стори невъобразимо огромна... Миг преди неизбежния взрив обаче майка му вдигна бучката с лопатката, отстъпи една крачка и се обърна, за да я прикрие с тялото си. Огънчето стигна до остатъците от харваха и те избухнаха, но бяха съвсем малко и само изпращаха.

Майка му пусна недоизсушената бучка в делвата със суровия харвах и почна да разбърква сместа. Ръцете ѝ трепереха.

— Мамо! — викна я Шооран.

Тя вдигна глава — явно го беше видяла чак сега.

— Какво правиш тук? — уплашено възкликна тя. — Бързо вкъщи! Нямах работа тук.

— Донесох още. — Шооран кимна към торбата. — Изчистих го. Обаче пак не струва. Недей да го сушиш, по-добре да събера нов. И не слагай по толкова много. Моля ти се...

— Глупчо! Майка му го прегърна и Шооран стисна зъби от болката в гърба, но не каза нищо. — Ако го слагам по по-малко, взривовете ще са повече. Пък и нали знаеш, че страхливците живеят най-кратко. Освен това ти не можеш да събереш толкова харвах, така че ще трябва да изсуша този.

— Недей да сушиш повече днеска — каза той. — Нали видя как пламна.

— И то за втори път — призна майка му. — Утре обаче ще е още по-лош, така че днес трябва да насуша колкото се може повече. Дотук изсуших само два ямха. Е, сега работата ще тръгне по-бързо — нали ми помагаш. С изчистен харвах е по-лесно. Иди да го доочиштиш, обаче не ми го носи, сама ще дойда да си го взема. Хем ще си почина по пътя.

— Дай да очистя този. — Шооран пристъпи към делвата.

— Не — каза майка му. — От делвата се вади само за да се сложи на авара. Иначе е на лошо.

— Добре. Само не се бави. — Шооран взе една празна торба, прибра се, преброи оставащите торби и почна да чисти харвахата: вадеше листенцата, небрежно остърганите власинки и какви ли не други боклуци и сумтеше сърдито. Никакъв харвах не беше това! Все едно са го събирали направо от калта. Майка му вече трябваше да дойде, а той не беше смогнал да изчисти и първата торба...

Силен взрив го накара да подскочи, и в следващия миг той вече търчеше към аварите, над които се издигаше висок стълб пушек. В главата му нямаше дори една мисъл, в сърцето му — нито едно чувство, той просто трябваше да стигне там.

Когато стигна, пламъците вече бяха изгаснали. Майка му лежеше до пропукания от взрива авар, от който бавно, като лигави вътрешности на авхай, изтичаше разтопен камък. Шооран хвана майка си под мишниците, повлече я настрани от огъня и изхлипа:

— Мамо, ей сегичка ще ти мине...

Майка му, изглежда, в последния момент беше вдигнала ръка да защити очите си, или може би пръсналият се камък я беше ударил по-надолу, но лицето ѝ беше почти незасегнато и Шооран се мъчеше да гледа само него и да не поглежда гърдите и корема, истинска каша от парчета жанч, вългени, камъчета и потъмняла спечена кръв.

— Мамо — хлипаше Шооран, — сега ще те сложа да си легнеш и ще ти донеса вода. Имаме още малко...

Отпуснатата ѝ глава се люшкаше между лактите му, бисерната огърлица се скъса и падна в краката му като прощален подарък. И Шооран чак сега разбра, че нито вода, нито нищо няма да помогне.

В дните, когато великият илбеч Ван обикалял оройхоните, светът бил различен. На мокрите острови не растяло нищо и единствено безмозъчните обитатели на шавара — тайзите, жирховете и бодливите тукки — пълзели в нойта. Но веднъж, когато Ван построил поредния остров, от далайна излязъл Йороол-Гуй. Илбечът стоял, стъпил с единия си крак на новия оройхон, а с другия — на един стар, и се смеел, защото не му било първица да си играе със смъртта. Йороол-Гуй обаче не се хвърлил към брега, както обикновено, а спрял и отворил главните си очи, за да види човека отблизо.

— Какво гледаш? — викнал Ван. — Гледаш, не гледаш — не можеш да ме хванеш!

— Здравей — отвърнал Йороол-Гуй. — Днес не съм дошъл да те ловя. Дойдох да ти направя подарък.

Всички, дори най-малките деца, знаят как в края на средните векове Йороол-Гуй е казал последните си думи и знаят също така, че оттогава той не е издал нито звук, но мъдрият Ван можел да чува мислите и да усеща неказаното, а значи можел да разговаря дори с вечния Йороол-Гуй.

— Не ти ща подаръка — казал Ван. — Имам си всичко, което ми трябва. Да не би обаче да си решил да отмениш проклятието си и да ме дариш с щастие? Знай,

прочее, че макар да живея сам и в неизвестност, аз все пак съм щастлив, че мога да те притеснявам в целия далайн.

— Проклех те още във времената, когато не се беше родил, а вечността беше млада, и няма да отменя проклятието си, докато вечността не се състари — отвърнал Йороол-Гуй, — а подаръкът ми не е само за теб, а за всички хора: за тези, които няма да изям днес, понеже днес съм добър, и за тези, които няма да изям никога, понеже заради тебе, нали си илбеч, не мога да ги стигна. Омръзна ми да ви убивам, много сте слаби и не приличате на могъщия Тенгер. Искам да станете по-силни и ви нося средство да го направите.

И с тези думи Йороол-Гуй хвърлил на брега тъпичко стръкче. То се забило в тинята и се превърнало в първия хохиур.

— Това е дарът ми за теб и за всички хора — казал Йороол-Гуй. — Когато този стрък се покрие с червеникав харвах, остържи го и силата ти ще се умножи безпределно. И може би тогава няма да ми е толкова скучно. Довиждане засега.

И Йороол-Гуй се скрил в далайна, а Ван още дълго останал на границата да чака някаква измама и клопка и се мъчел да разгадае смисъла на коварните слова на Йороол-Гуй. И накрая рекъл:

— Не вярвам на Йороол-Гуй и не му искам подаръците нито днес, нито никога в бъдещите дни.

И като казал така, Ван слязъл на оройхона и стъпкал с тежките си обуца от кожа на тукка стъблото в нойта. Но не забелязал, че едно мъничко-мъничко коренче било успяло да се закрепил за земята. И когато Ван отишъл да строи нови земи, от коренчето израсло стъбло и почнало да расте. И понеже било стъпкано, израсло накриво и оттогава, та до днес, хохиурът расте накриво. А по младите, още чисти стръкове се виждат черни точки — това са следите от иглите по обущата на илбеча.

Дълги години скитал Ван из далечни краища и правел оройхон след оройхон, и се криел от хората, а

когато се върнал, не могъл да познае родната си земя. Навсякъде около далайна бил израсъл хохиур и хората стържели и сушили харвах. И навсякъде гърмели татаци и широкодули ухери. И навсякъде имало война. Хората наистина били станали по-силни, но били обърнали силата си срещу самите себе си, за да се избиват за радост и удоволствие на Йороол-Гуй.

— Спрете! — викнал илбечът, но никой не го чул, понеже хората били оглушали от гърмежите.

Тогава Ван спрял пред далайна, стъпил с единия си крак на един оройхон, а с другия на друг и призовал Многогоркия от дълбините. И когато Йороол-Гуй изплувал, Ван го попитал:

— Защо направи това?

— Защото вече убивам хората дори там, където не мога да ги достигна — отвърнал Йороол-Гуй. — И защото се радвам на мъките, ви. И защото дори да покриеш целия, далайн със суша, ще знам, че хората все пак ще се изстребят.

— Махни това зло! — викнал илбечът. — И ще ти обещаю да не строя повече оройхони.

— Съгласен съм — казал Йороол-Гуй. — Хората няма да могат да се изстребят до крак. Но не ми е по силите да погълна всички харвах и да изтръгна всички хохиур по всички оройхони — твърде много оройхони си настроил. Освен това церегите от сухите земи няма да ме послушат и няма да спрат да се стрелят. Но са ми подвластни огнените авари, които издигнах на пътя ти, а без авар харвахът не може да се изсуши. Сушачите пък са най-малко виновни за злощастията на народа ти и затова ги проклинам. От днес нататък харвахът ще почне да се взривява, докато го сушат, и ще почне да осакатява и да убива. И животът на сушачите ще е тежък и кратък. И сушачи ще стават само онези, които нямат друг избор, които така или иначе загиват. И ще знаят, че не могат да се спасят, след като приближават общата гибел. Върви си

сега, бивши илбечо Ван, и се успокой — стрелбата скоро ще намалее.

Ван се обърнал и си тръгнал, без да се опасява за живота си, но и Йороол-Гуй не понечил да го сграбчи.

От този ден за цели дузина по дузина години в далайна не се появили нови оройхони.

ГЛАВА 2

Беше мягмар и пещерите на шавара бяха задръстени с нойт, и погребваха мъртвите в далайна, принасяха ги в жертва на Йороол-Гуй. Отпраха една от страните на палатката, завиха майката на Шооран в нея и я отнесоха с песни. „О, татко наш Йороол-Гуй, най-добрата ни жена ти носим...“

Шооран не отиде. Седеше в ъгъла на скъсаната палатка и гледаше в нищото, без да мига. Нямаше какво да прави при далайна — а и не искаше да слуша ликуващите погребални песнопения, останали от времената, когато на мягмар бяха хвърляли в далайна не кукли и трупове, а живи хора. „О, велики, приеми тази жена!... Ръцете ѝ са ласка, устните ѝ са щастие, очите ѝ са светлината на живота...“

През съдраното влезе Мунаг и каза:

— Тук си значи.

Шооран не отговори. Седеше, пъхнал ръце под мишниците си, сякаш му беше студено.

Мунаг се повъртя, посумтя, после, без да гледа Шооран, каза:

— Виж сега какво... вземи се махни.

И Шооран най-после вдигна глава и го погледна. Не каза нищо, но Мунаг явно се притесни и почна да говори — не като отговор, а за да спре въпроса в очите на момчето.

— Бе мен ако питаш, живеј си тук, не ми пречиш. Голям си вече, все ще се изхраниш някак. Обаче ако одонтът разбере, а? Да не мислиш, че е забравил за тебе? И теб ще хвърли в шавара, и аз ще си имам неприятности. Разбираш ме. Така че докато още не е дошъл никой, взимай каквото ти трябва и се махай.

— Къде? — безизразно попита Шооран.

— Където щеш! — викна Мунаг. — Аз ли да мисля за тебе?! Майка ти умря, ти си никой! Значи махай се! Не стига, че ти давам да си вземеш нещата, ами...

Шооран стана.

Неща... какви неща?... Жванчът беше на гърба му, майчината му огърлица беше скрита под него, на гърдите му. Нищо друго не му трябваше. Неща ти трябват, когато има къде да идеш.

Шооран излезе навън. Мунаг тежко тръгна след него. Десет минути — колко е малък огромният оройхон! — и стигнаха синора.

— И недей да ми се сърдиш — каза Мунаг и сложи ръка на рамото му. — Наистина не мога иначе. Няма как... Дано оцелееш... ако успееш. На, дръж. — И му подаде ножа, който му беше взел предната вечер.

— Благодаря — каза Шооран, взе ножа, прекрачи синора и тръгна, без да се обръща и без да мисли къде ще може да се подслони.

Сега вървеше по оройхона, където се беше родил и където беше живял допреди година, без да си представя колко огромен е светът и без да знае, че има и друг живот освен този на това късче земя, което, ако вървиш бързо, можеш да обиколиш само за час.

Тук също празнуваха мягмара: на сухото нямаше никого, жените бяха отишли до далайна да събират даровете на щедрия Йороол-Гуй: остра кост, люспи от отровните риби, кожа, жив косъм — всичко, което изхвърляше далайнът през тези дни. Мъжете пък сигурно бяха покрай шавара да ловят тукки и жирхове, да измъкнат някой дългомустакат парх или пък гвааранз, дето можеш да го убиеш само ако го пронижеш в окото. Въпреки че за да го направиш, трябва да се доближиш съвсем до него, като избегнеш щръкналите му перки и острите му щипци, които могат да прережат човешки крак като стрък хохиур. Боройгал едва ли беше с тях — той беше страхлив и сигурно беше отишъл да командва жените и да се прави на царствен ван.

Шооран не спря — знаеше, че за него тук няма място. Много добре помнеше как гонеха пришълците от земите на вана или изгнаниците, опитващи се да се промъкнат на свободния оройхон. Ванът всъщност беше постъпил много умно, като беше разрешил на този оройхон да е независим; по-добри пазачи не можеше да намери никъде: хората, вкопчени в жалките си земи — сухата ивица покрай аварите — мразеха изгнаниците, от които всъщност почти не се различаваха, дори повече от ситите земеделци. Никой нямаше да му позволи да остане тук и затова Шооран продължи. Дузина по дузина по дузина крачки и ето го следващия оройхон, последното обитаемо място.

Шооран стъпи на него и нерешително спря — за пръв път изпита страх. Сухата ивица свършваше, мокротата на далайна стигаше направо до огнената граница, двете страшни стихии бушуваха в непримиримата си вражда. Нойтът пълзеше откъм далайна, аварите го посрещаха с изгарящ огън. Нойтът кипеше, вонята и пушекът се носеха навсякъде, задръстваха дробовете, лютяха на очите и те караха да кашляш. Почти задушен, Шооран хукна към далайна. И видя изгнаниците.

Няколко разкривени фигури се бяха наредили по ръба на оройхона и вадеха разни неща от далайна. Все пак мягмарът беше за всички и навсякъде и всеки трябваше да извади плячката си. Една от фигурите се надигна и се обърна към Шооран — беше някаква бабичка, невероятно мръсна и с обезобразено от язви и изгаряния лице.

— Я вижте кой ни дошъл на гости! — викна бабичката. — Вижте го какъв е хубавец! Май самият ван е решил да си накисне краката на нашия оройхон. Ела насам, сладурче, не се бой!

Шооран не помръдваше. Гледаше чудовищната маска пред себе си и бавно, съвсем бавно осъзнаваше, че това не е никаква бабичка, че тази жена е горе-долу на възрастта на майка му и че я е състарил и обезобразил парещият нойт, от който няма къде да се скриеш и който няма с какво да измиеш — и че целият живот на тази жена, ако това можеше да се нарече живот, е просто кратка отсрочка пред смъртта.

А жената не спираше — очевидно не ѝ се случваше често да излее душата си пред някой новодошъл и сега бързаше да си каже всичко, каквото ѝ тежи.

— Сигурно от сухото идваш, нали? Да не си се изгубил?... Или и тебе са те изгонили? Много са гадни ония на сухото, знам ги аз! Мръсници! Ха! Обаче миналата година как се молеха и колко гладно гледаха нашта чавга! Какво ли не ни обещаваха!... Направо сух оройхон, че и Йороол-Гуй отгоре. Обаче ни излъгаха! Взеха само десетина души. А ние си останахме да гнием тук. Да не си мислите, че пак ще ви вземем? Е, ще ви вземем, няма къде да идем, още повече че по-нататък няма къде да се иде. Всички взимаме ние, пък и сега е мягмар...

Другите изгнаници също спряха работата си, обърнаха се и загледаха Шооран с подпухналите си очи. Покритите им с язви лица не

изразяваха нищо. Жената-бабичка пък внезапно спря да дрънка, килна глава настрани и каза някак замислено:

— Ама ти май наистина си от сухите земи. Я какъв си чистичък, беличък... Ела де, ела насам...

Шооран отстъпи — спомни си страшните приказки как изгнаниците от последните земи, откъдето няма вече къде да отидеш, крадат деца и ги изяждат живи. Може би не бяха само приказки, нали? И макар отдавна вече да не беше дете — на цели единайсет години беше! — и ножът, който му беше върнал Мунаг, да висеше на пояса му, изведнъж го достраша и той се обърна и побягна. Никой не го подгони, изгнаниците равнодушно се върнаха към работата си, само жената-бабичка подвижна подире му: „Беж!“ и кой знае защо, плесна с ръце.

Колко е малко това — дузина по дузина по дузина крачки: вселената на някои хора! След около четвърт час Шооран излезе и от този, трети поред оройхон, и видя зад него люшкащия се, покрит с пяна далайн. Трябваше или да се върне, или да мине по самия ръб на пламтящите авари. Е, можеше да скочи и в далайна — нямаше да е толкова болезнено.

Тръгна и усети безжизнения оройхон още отдалече. Въздухът не му стигаше, виеше му се свят от отровния пушек. Вървеше, без да мисли, просто вървеше. Не го бяха пуснали и на последния обитаем оройхон, по-точно той не се беше осмелил да остане там и сега, отритнат от всички, продължаваше напред и напред, макар да знаеше, че отива в нищото.

Като малък обичаше да слуша разказите на Хулгал за пътешествията му из тези земи — преди дузина и още три години, когато по земите на вана беше обикалял безумният илбеч. Хулгал, тогава още млад и още не куц, бил тръгнал да търси нови земи. Разправяли, че имало много нови оройхони, десетки, всичките сухи, били незнайно къде и чакали обитателите си. И Хулгал казваше, че бил минал покрай пламтящото блато чак до края, където мокротата на далайна разяждала издигнатата от Тенгер стена. И че на запад от острова на изгнаниците имало още три оройхона, но че до тях се стигало по тясната ивица между далайна и аварите, през задушавания пушек и изпаренията, които могат да те убият само за половин час. И казваше още, че се върнал и че бил останал жив единствено защото си

носел гъба, напоена с благовонния сок на туйван, и когато стъпвал на адските оройхони, я долепял до лицето си.

— Бях там и се върнах жив — казваше старецът. — И затова знам, че и безумният илбеч е стигнал дотам. Не знам защо го е направил — нали хем е бил илбеч, хем е бил луд. Но кой може да каже как не само е стигнал дотам, но е успял и да направи оройхон? Да не би това да е по-лесно, отколкото да плювнеш в далайна? Ама то тогава и аз да взема да стана илбеч, та да си направя истински дом. — И млъкваше, и оглеждаше слушателите си един по един, а те, притеснени от кошунствените му думи, отпиваха от поднесената им вкисната напитка.

Шооран нямаше напоена с благовония гъба, нямаше нищо, което да му помогне по пътя, но въпреки това стъпи безчувствено на земята на мъртвия оройхон и тръгна напред. Не мислеше, че няма да може да се върне, изобщо не мислеше за нищо — замаяният му от изпаренията мозък изобщо не беше способен да мисли. Ясно му беше обаче, че тук не може да се живее, и той просто продължаваше напред, за да намери друго място, дори по-лошо от това, но различно.

По ръба на мъртвия оройхон нямаше пътека — тук никой не беше минавал поне от дузина години. Изтлели кости, изтънели хитинови черупки, недоизгнили трупове на незнайни същества — всичко това беше подгизнало от нойт и пушеше, напечено от близките аварии. На места купчините изхвърлени от далайна отпадъци бяха високи цял човешки бой и трябваше да минава почти плътно до вонящите, покрити с кора от изгорели черупки и кости аварии. Задущливата влажна смрад дереше гърлото му.

Вървеше, без да гледа, притиснал лакти до парещите си гърди и закрил лицето си с ръце. Препъваше се в някакви купчини боклуци, стъпваше в клокачещи локви и единствено новите обуца, които му беше ушила майка му, го спасяваха — поне засега.

И в последния миг, когато като че ли нищо вече не би могло да разбуди замаяното му съзнание, Шооран се блъсна в нещо твърдо, отвори очи и в първия момент не можа да разбере какво е. А после го видя. Пред него, препречил брега, разперил дебелиите си като дънер на туйван пипала, лежеше черен уулгуй. Хората казваха, че уулгуят бил по-малкият брат на Йороол-Гуй. Нито една твар от дълбините не беше толкова огромна и нито една не приличаше толкова на великия бог на

дълбините. Черните уулгуй никога не излизаха на брега, но като протегнеха няколко от дългите си ръце, можеха да сграбчат някой непредпазлив човек, решил да види какво е изхвърлил на брега далайнът. И точно затова само малцина обикаляха по ръба на оройхоните. Единствено по време на мягмара уулгуите не бяха опасни, дори напротив — далайнът ги изхвърляше на камъните и те ставаха плячка на хората.

От кръглите костени плочи по пипалата на уулгуите майсторите оръжейници правеха доспехи — по-леки и поздрави от онези от твърдата черупка на гвааранза. Най-големите плочи се правеха на щитове. Вътре пък, в сърцевината на тялото на уулгуите, имаше костен обръч с непоносима за очите белота. От него правеха короните на царствените ванове и затова никой обикновен човек не биваше да се приближава до изхвърлен на брега уулгуй.

— Е, короната е важно нещо — разправяше навремето Хулгал и се подсмиваше. — Така че е ясно защо великите ванове ги е страх, че някой ще я отмъкне. Кълна се във великия Тенгер обаче, изобщо не бих пипнал обръча за короната, стига да мога да си взема малко плочки от пипалата. Пък главата и короната да си ги взимат вановете.

Допреди ден дори само това, че вижда уулгуй, би накарало Шооран да се разтрепери, но сега той не мислеше нито за царската забрана, нито за невероятното богатство пред себе си, нито дори за това, че огромният уулгуй може да е още жив, а просто изстена от умора, вкопчи се в костените пластини и почна да се прекатерва през препречилото пътя му пипало.

И мъртвият уулгуй го попита:

— Защо ме тъпчеш с нозете си? Не виждаш ли, че съм мъртъв и не мога да се отдръпна?

— Легнал си на пътя, а аз трябва да мина — отговори Шооран.

— Защо? Къде си тръгнал? — попита братът на Йороол-Гуй. — Ето, виж ме: лежа тук, където срещнах смъртта, и нищо вече не ми трябва.

— Всички ми казаха да се махам — отговори Шооран. — И затова вървя и не спирам.

— Спри тук — каза черният уулгуй. — Ще лежим един до друг и когато се разложи, ще вземеш безценните доспехи и короната на вановете.

— Не мога да живея тук — каза Шооран.

— Нима си дошъл тук да живееш? — учуди се братът на Многогоръкия и Шооран се стъписа от думите му. Не можеше да направи нищо — можа само да бръкне в пазвата си и да извади лазурносинята бисерна огърлица.

— Ти си безкрайно богат — каза уулгуйт. — Липсва ти само покой. Спи...

И двамата гледаха сияещата огърлица.

— Не — каза Шооран. — Аз не идвам тук. Аз се махам оттам. Ти си могъщ и си почти бог, но не си човек и си умрял покорно. А хората живеят дори когато е невъзможно и когато умират, това не е по тяхна вина. Не се сърди, но ще продължа. Все още мога да вървя.

Не разбираше накъде върви и колко дузини по дузини крачки е изминал. На два пъти се блъска в аварите и само по случайност не плъосна в далайна. И много пъти падаше, и когато успееше да стане, не знаеше накъде да върви и просто вървеше. Така че изобщо не забеляза бреговата линия над мъгливия далайн и видя оройхона едва когато до него имаше само няколко крачки. Без капка почуда, без никакви чувства изобщо, Шооран се качи на него и тръгна възможно по-далече от пушещия кошмар на мъртвата земя. Дори да беше объркал пътя и да се беше върнал обратно, щеше да се просне по корем пред Боройгал, щеше да приеме смъртта от ръцете на изгнаниците или от вечно сухия одонт, стига да не му се наложеше да се връща в ада, от който току-що беше излязъл. Но вървеше и вървеше напред и не виждаше никого.

Спря. Къде бяха хората? Не можеше да ги е изял Йороол-Гуй. Ако Многогоръкия беше идвал тук наскоро, щеше да изяде всичко, а тук... тук стъблата на хохиура бяха полегнали, покрити с харвах, сред тях пълзеше прогонена от убежището си от мягмара тайза. Веднага си личеше, че Йороол-Гуй не е идвал тук от месеци.

Шооран отчупи един дебел хохиур, копна в тинята и веднага извади няколко големи чавги. Разчупи люспестата обвивка на първата и изсипа в шепата си слюзестата грудка. Стисна я и между пръстите му потече сок. Шооран изми с него омазаните си с нойт ръце, после внимателно обърса парещите си страни и намаза със сока напуканите си устни. Втора чавга... Третата я налапа цяла, после и четвъртата, и петата... Никога не беше ял толкова много. Коремът му се наду и

натеза, от мириса на чавгата вече му се гадеше, но Шооран не можеше да спре, вадеше все още и още грудки и изстискваше сока им върху главата си, миеше с него лицето си, ръцете си, дори окъсания мръсен жанч. За пръв път виждаше толкова чавга, и дребна, и огромна — колкото юмрук — и просто не знаеше какво да прави. Натъпка торбата с грудки, смъкна и жанча да напълни и него и чак когато внезапно му прилоша, се отказа.

Седна на един камък — и него първо изми със сок! — и реши да помисли. Оройхонът, на който беше попаднал, изобщо не приличаше на земята на изгнаниците, през която беше минал. Тук като че ли въобще не живееше никой. Ако не виждаше всичко това с очите си, Шооран изобщо нямаше да повярва, че това е възможно. Сигурно беше умрял. Майка му му беше разказвала, че в някакви далечни-далечни земи хората не се кланяли на Йороол-Гуй, а вярвали, че единственият истински владетел на света е Тенгер. И че били убедени, че като умрат, ще се махнат от далайна и ще отидат на алдан-тесега. По-точно, че всеки мъртвец ще застане в подножието на алдан-тесега и ще почне да се изкачва. Ако обаче приживе човекът е правил злини, Йороол-Гуй ще го хване и ще го натика завинаги в шавара, в сравнение с който далайнът е направо сух оройхон. И само малцина праведници стигали догоре и сядали на алдан-тесега до мъдрия Тенгер.

Не, не можеше да бъде. Този мокър оройхон — вонята от мъртвите земи достигаше чак до средата му — изобщо не приличаше на алдан-тесег. Всичко си беше както навсякъде, само че повече, все едно никой не го е пипал: и хохиурът, и чавгата, и харвахът, и... Шооран замръзна, като видя тукката. Тя плъокаше в калта да си намери чавга. Макар обаче наглед изцяло да беше заета с това, щом момчето понечи да се изправи, тя хукна към шавара.

„Избяга! — помисли си Шооран, но веднага се успокои. — Няма къде да избяга. Нали е мягмар.“

Тукката бягаше на зигзаг. Шооран опита да я последва, но разбра, че няма да може — краката не го държаха. Пък и защо му беше, нали се бе натъпкал до пръсване. Шооран пак се отпусна на измития камък.

И като напук тукката спря наблизо и пак почна да рови в тинята. Шооран я гледаше и нещо бавно започна да се надига в гърдите му. Всичко, което е било важно допреди два дни, вече изобщо не беше

важно, а ново нямаше. Нямаше и сили — дори да се учуди на онова, което виждаше. Тукката ровеше почти съвсем до него и му се струваше, че точно така и трябва бъде и че е било така и преди. И когато една голяма сива сянка прескочи тесега, когато калта се разплиска и страхотен свистящ удар разсече на две половинки неуспялата да настърчи иглите си тукка, Шооран все така не се учуди и не се изплаши, а остана да седи и съвсем спокойно да гледа появилия се звяр.

А той наистина беше голям — два пъти по-голям от него. Сегментираното му тяло беше покрито с матово блестящ хитин. Шооран го позна по режещите пластинки на мустаците — гъвкави и дълги почти колкото него. Звярът беше парх, вторият господар на шавара след гвааранза.

Пархът запълзя към убитата тукка, но после спря и започна да се свива в гигантско кълбо — подвиваше под себе си сегментите на опашката си и свиваше режещите си мустаци.

„Кани се да скочи — помисли Шооран. — Върху мен.“

Все така изобщо не го беше страх, но скочи и побягна. Краката му се огъваха — бяха меки като мокър харвах. Побягна, защото трябваше да бяга. И сега самият той, също като тукката преди малко, тичаше на зигзаг от тесег към тесег, и в главата му звучеше одевешната мисъл, този път обаче отнасяща се за самия него: „Няма къде да избягам. Нали е мягмар. Време за лов.“

Чу се остро хитиново пукане и пархът скочи. Шооран го замери с торбата с чавгата и това отклони смъртоносно точния скок: мустаците изсвистяха в калта на половин крачка от Шооран. Той се хвърли към най-близкия тесег и приклезна с надеждата, че пархът няма да го види. И дали наистина стана така, или пък на парха просто му омръзна да скача, но той изчака малко и после се обърна и запълзя към първата си жертва. Отпуснатите му мустаци се влачеха в тинята, четирите чифта остри рогови челюсти мърдаха, като че ли дъвчеха нещо. Шооран си спомни, че от една такава челюст беше направена стъргалката за кожи на майка му.

Приведен, за да се крие по-добре зад тесегите, Шооран тръгна към вътрешността на оройхона. Зрялата чавга предателски пукаше и прашеше под краката му. Шооран знаеше, че и в центъра, и от другия край също има суур-тесеги, а следователно и шавар, от който излизат

какви ли не твари, но не можеше да остане тук, при тази вече явна опасност.

Какво ставаше все пак обаче? На неговия оройхон пархът отдавна щеше да е забелязан и щяха да са дотичали ловци с мрежи и копия, и хищникът нямаше да мисли за плячката си, а за това как да си спаси мустаците. Къде бяха хората?

Шооран вървеше все по-бързо. Ако можеше, дори щеше да тича. Глупаво — допреди няколко часа, сутринта, мечтаеше да не срещне никого, а сега искаше да види хора, и то на всяка цена. Мина обаче почти през целия оройхон и така и не срещна никого; вечно увисналата над далайна и крайбрежните оройхони мъгла пък като че ли изобщо не мислеше да се сгъстява, дори напротив, ставаше все по-рядка, и накрая Шооран видя пред себе си широката корона на туйван. Не можеше да има никакво съмнение: там имаше друг оройхон — сух оройхон!

Шооран със залитане мина граничния синор, падна на сухата земя и запълзя. Наистина беше попаднал в рая! За трети път през живота си стъпваше на сух оройхон и за пръв път ръцете му не бяха извити зад гърба и можеше да вдигне глава и да се огледа.

Един поглед му беше достатъчен да разбере, че и тук няма хора. Земята беше покрита с хлебна трева, но явно никой не я косеше по дванайсет пъти на година и тя си растеше на воля като хохиура: до узрелите класове се виждаха други, все още цъфтящи, а до тях презрели, с вече опадали зърна. Шооран откъсна един стрък, налапа зърната, намръщи се и ги изплю — бяха твърди и безвкусни. Когато стигна до дървото обаче, видя, че земята под него е отрупана с нападали плодове. Бяха меки и не миришеха на застояла вода като чавгата, а издаваха силен сладък аромат. Шооран никога не беше опитвал нещо толкова вкусно, дори не си беше представял, че то може да съществува.

Тези прекалено резки промени бяха прекалено големи за измъченото му съзнание. Шооран вече не разбираше нищо и на нищо не се учудваше. Ясно му беше, че е умрял, но не беше отишъл при Йороол-Гуй, а също като праведниците от далечните земи го бяха качили на алдан-тесега.

И разумът му може би нямаше да издържи на изпитанията на този сякаш безкраен ден, но за щастие преди него не издържа коремът му и Шооран почна да повръща. Повръщаше недосдъвканата чавга и

толкова вкусните плодове, после само горчиви лиги. Накрая остана превит на две, без да може да изкара нищо освен пъшкане и стонове.

А после, след поредния пристъп, вдигна глава и видя човек. Старец, по-стар дори от Хулгал. Бялата му брада стигаше чак до гърдите, бръчките по лицето му бяха от времето, а не от нойта. Старецът се беше подпрял на дълга тояга и го гледаше.

— Здравей, премъдри Тенгер — каза Шооран и припадна.

Когато отвори очи, не можа да разбере къде се намира. Цял живот беше живял на открито и беше свикнал да вижда над себе си или облаци, или в краен случай кожения навес и сега каменният таван го уплаши и сякаш го затисна с огромната си тежест: всеки момент щеше да се срути и да го смаже. Шооран замря и напрегнато се взря в камъните, сякаш можеше да ги спре да не паднат със силата на волята си. Минутите минаваха, таванът си оставаше неподвижен и почти убеден вече в стабилността му, Шооран се осмели да помръдне и да се огледа.

Намираше се в неголямо помещение със заоблени ъгли. През две дупки под тавана проникваше слаба светлина. Насред помещението имаше маса от черупката на някакво чудовище, а до нея някакъв извит прешлен, може би от същото това чудовище.

Завесата на входа прошумоля и влезе старецът. Носеше чаша, от която се вдигаше гореща пара.

— Изпий това — каза старецът и му подаде чашата.

— Благодаря, прещедри Тенгер — каза Шооран.

Напитката беше сладка и солена едновременно и миришеше непознато и вкусно, и беше благодат за напуканите устни и раздразненото му от пушека гърло. Искаше му се да я изгълта наведнъж, но той все пак намери сили да запази приличие и почна да пие бавно, на малки глътки, както се прави пред всемогъщ бог. Е, не можа да остави последната глътка на дъното и изпи всичко до капка.

Старецът седна на прешлена, сложи ръцете си на масата и го загледа. Накрая попита:

— Как дойде тук?

— Минах по мъртвата ивица, премъдри Тенгер — отговори Шооран. — Зверове от далайна не ме нападаха, защото сега е

мягмар.

— Затова пък по това време човек много лесно може да се задуши в кипящите авари — каза старецът. — Между другото, защо ме наричаш Тенгер? Аз съм най-обикновен човек, също като теб, просто живея тук от много години.

— Хулгал разправя, че бил идвал тук и че след мъртвата ивица нямало никакви земи — каза Шооран, надигна се на лакът и се взря в очите на стареца.

— Навремето наистина беше така — съгласи се старецът. — И не само твойт Хулгал е минавал горящото блато и е виждал само стената на далайна. После обаче дойде илбечът и построи още девет оройхона. По него време никой освен мен вече не търсеше нови земи и затова живея тук сам. Е, сега дойде и ти.

— Щом не си добрият Тенгер — замислено каза Шооран, — защо ми позволи да остана и си ме донесъл в дома си и ми даваш да пия топла напитка?

— Избягах тук, защото не исках да виждам никого — каза старецът. — Но това беше преди единайсет години. След толкова време на всеки му се дощява да чуе човешки глас. А пък топлата напитка... нали аварът е наблизил. Сега ще ти дам да се наядеш и с месо. Никога не си ял месо, нали? Не някой вмирисан жирх или воняща тукка, които ядат копачите на тиня, а истинско месо, такова, каквото яде ванът... Имам много месо, много чиста вода, и огън, зърно, плодове на туйван, които зреят в небето, и наъс, който расте под земята. Но нямам с кого да приказвам и затова съм по-беден от изгнаник.

— Как се казваш? — попита Шооран.

— Името ми отдавна принадлежи на Многогоръкия. — Старецът се усмихна криво. — Казвай ми просто Стареца. Хайде, ела. Месото ще изстине.

Шооран стана. Таванът се люшна и заплашително се приближи към него и Шооран клекна, почти падна на пода и присви глава в очакване камъните да се сгромолясат. Старецът го гледаше учудено.

— Какво е това? — попита Шооран и вдигна пръст към грубите камъни.

— Бедното животинче! — възкликна старецът. — Виждам, че наистина си от ровещите в тинята. Никога ли не си бил в пещера? Това

се казва таван. От камъни е, но не се бой, няма да паднат и да те премажат. Ние с теб сме в шавара... в алдан-шавара — допълни той, като видя смаяния поглед на Шооран.

— В алдан-шавара... — повтори момчето. — Но така се казва дворецът на великия ван!

— Така се казват подземните кухни, чиито входи може би си виждал в подножията на суур-тесегите. На сухите оройхони шаварът е чист и безопасен и затова го наричат алдан-шавар. И не само ванът, но и всеки вмирисан одонт живее в алдан-шавар, защото стените на алдан-шавара са здрави и значи можеш да пазиш награвеното.

Шооран с ужас гледаше стареца, който така спокойно хулеше великите. Дори на свободния оройхон името на вана беше свещено.

Ти все пак си Тенгер — прошепна момчето. — И самият Йороол-Гуй се е родил от твоите нечистотии.

— Не — каза старецът и му помогна да стане. — Не съм Тенгер. Колкото до Йороол-Гуй, с него наистина сме стари познати. Като поживееш при мен, много неща ще ти станат ясни. Хайде ела, че месото изстина съвсем.

Шооран свикна с живота на сухия оройхон за по-малко от два месеца. Вече не се смайваше от приказното изобилие и невероятните богатства, макар все още да не можеше да повярва, че и в земите на вана мнозина живеят също толкова охолно. Вече не се плашеше от надвисналите тавани и обиколи целия шавар — сложна система от тунели, зали и коридори, разположена под повърхността на оройхона. Алдан-шаварът беше на две равнища. Горното беше светло и сухо, с десетки големи и малки изходи към повърхността, онези същите, които бяха толкова опасни на мокрите оройхони. На долното равнище се слизаше от горното. Там беше влажно и топло и плодородната почва беше покрита с наъс — белезникави месести гъби, невероятно вкусни варени или печени, но можеха да се ядат и сурови или сушени. Долното равнище бе осветено от бавно пълзящи светещи плужеци, които се хранеха с наъса. Когато решише, че горе не е достатъчно светло, старецът ги събираше и ги качваше в стаята им.

На повърхността пък имаше истински чудеса. В центъра на оройхона бликаха извори, незнайно как избили сред камъните, без да

наводният алдан-шавара. От изворите изтичаха потоци и в тях се въргаляха лениви бовери — онези тлъсти животни, които навремето така силно бяха смаяли Шооран. От време на време старецът убиваше някой с костения си харпун и след това по десетина дни двамата с Шооран се тъпчеха с месо. През останалото време ядяха наъс, плодове от туйван и хляб. Хлебната трева, чиито зърна отначало бяха разочаровали Шооран, се оказа невероятно нещо. Старецът се грижеше за една малка нива, жънеше я и събираше тежките класове. Към наикиснатите във вода зърна трябваше да се прибави парченце светец плужек и след няколко часа те набъбваха и се превръщаха във вкусна каша. Истинското пиршество обаче започваше, когато старецът добавяше в кашата стрити ненакиснати зърна, забъркваше всичко това със сок от туйван и отиваше на границата да пече на авара сладки питки. Друг път пък вареше тестото в кипяща вода и ставаха чудесни пръхкави топки.

За да си приготвят топла храна съвсем не беше нужно да ходят до авара — сухите стъбла на хлебната трева горяха с ярък пламък и не пушеха, а старецът имаше два кремъка и като ги удареше един в друг, излизаха искри. Но ги използваше рядко — пазеше ги.

Отначало възстановяващият се Шооран не излизаше от алдан-шавара, обикаляше двете равнища, надничаше през тесните дупки към повърхността, изследваше коридорите, съединяващи залите на суур-тесега, под който живееха, със съседните системи от пещери, където старецът очевидно не влизаше — доказваше го с години натрупваният по земята прах. Не го беше страх, че може да се заблуди — винаги можеше да се върне по собствените си следи — дори на долното равнище те бяха осветени от белезникавата светлина на плужеците.

Един ден влезе в дома на стареца от другата страна — откъм складовете, натъпкани с всевъзможни богатства. И с учудване и дори завист огледа един склад, в който имаше безчет оръжия: очевидно старецът навремето е бил церег, или обратното, въоръжен изгнаник. Кой знае защо, му беше неудобно да го попита, а му зададе само въпроса откъде има всичко това.

— Оттук-оттам... — вдигна рамене старецът и изненадващо му разреши да взима оттам каквото си поиска.

Естествено първото нещо, което си избра Шооран, беше дългият и страшен дори на вид бич от мустак на парх. Бичът беше лек и гъвкав,

но колкото и да опитваше, Шооран не успяваше да го размаха както трябва. Беше доста по-различен от детските играчки.

Привлечен от плющенето на бича, старецът излезе от алданшавара, погледа как момчето се упражнява и каза:

— Така ще си отрежеш ушите.

После взе оръжието от ръцете на Шооран, прецени тежестта му с ръка, тръсна го и изведнъж гъвкавият тънък бич се изправи, сякаш му бяха пъхнали вътре някаква пръчка, и единствено връхчето му се завъртя в кръг и засвистя. Старецът протегна ръка и тръгна напред. Бичът окоси разпердушинената от Шооран трева, после старецът плесна леко настрани, окоси още един разкрач и пак завъртя оръжието и то стана твърдо като преди миг. Шооран го гледаше зяпнал.

— Така се прави — каза старецът и уморено отпусна бича. — Научи се да го държиш право напред, по-нататък всичко става от само себе си. Ако го размахваш зад гърба си, най-много да се осакатиш. На, играй си.

От този ден Шооран не се разделяше с бича, не го остави дори когато зърното узря и цяла седмица трябваше да го жънат, да го люцят, да го сушат и да го прибират под земята. Сега старецът се запасяваше с повече зърно от обикновено, защото нали вече бяха двама. Част от сламата пък отнесе до мокрия оройхон, накисна я за четвърт час в нойта, после я извади и дълго я промива с чиста вода и я machка, докато не се получи нещо леко и въздушно като изсушен харвах. От него, каза старецът, щял да направи на Шооран празнична дреха, същата като на синовете на одонтите. Засега Шооран се кипреше в жанч от мека кожа на бовер и с обуца от кожата на някаква морска гадина, която старецът беше донесъл през последния ден на мягмара.

Старецът правеше на Шооран подарък след подарък и когато момчето почваше да му благодари, само казваше:

— Не бързай да ми благодариш. Ще дойде ден, когато ще ме проклинаш.

— Никога — възразяваше Шооран.

— Така ли мислиш? Ами ако да речем утре ни намерят? В най-добрия случай церегите ще ни изгонят на мокрото и пак ще трябва да свикнеш да нагъваш чавга. Няма да е много приятно, нали?

— Обаче пак няма да те проклинам! — разпалено казваше Шооран.

— Не се заричай! — казваше старецът. — За бъдещето могат да говорят само Йороол-Гуй и Тенгер. Ние трябва да го чакаме... — И един ден замълча и добави нещо странно: — И по възможност да го правим.

Веднъж Шооран мина под земята под целия оройхон и привечер излезе на повърхността при най-далечния суур-тесег. Краят на оройхона беше съвсем близо и Шооран затича да види какво има там — дори сам си се учуди, че не го бе направил досега. Очакваше да види мокър оройхон, но нямаше да се смае, ако зърнеше още една благословена, но безлюдна страна. Вместо това обаче излезе на суха ивица, зад която димяха нажежените авари. Да не би да беше объркал посоката в шавара и да беше тръгнал на юг? Шооран хукна натам, където трябваше да е границата, и след няколко минути пак видя суха ивица и авари. Да, границата я имаше, но вместо суха ивица той видя само мъничко късче земя, сякаш притиснато от двете страни от нажежените камъни.

Шооран се разтревожи и хукна да разкаже на стареца какво е видял. Старецът, както обикновено вечер, седеше в стаята си, същата, в която бе донесъл болния Шооран първия ден, и на масата пред него имаше мях с ферментирал сок от туйван — такъв сок пиеха церегите и в очите на момчето той беше неизменна част от богатския живот, но момчето не обичаше вечерите, когато старецът вадеше меха от долното равнище: напиеше ли се, старецът се въсеше и почваше да крещи на някого, да го обвинява и да се оправдава. В такива вечери Шооран гледаше да се скрие някъде, за да не би старецът да почне да го ругае и дори да го изгони.

Сега обаче страхът от откритието му беше по-голям дори от страха от стареца и Шооран влезе при него и малко несвързано му разказа какво е видял. Старецът го изслуша мълчаливо, после вдигна почервенялото си от изпития сок лице и каза:

— Какво ти е толкова чудно, момче? Не може да не си чувал, че Тенгер е направил далайна правоъгълен и значи все някъде трябва да има ъгъл, нали? Тук завива границата на света. Съдбата ни е натикала двамата с теб в ъгъла на мирозданието, момче. Брадатите мъдrecи от далечните земи са пресметнали, че на ширина в далайна има три дузини оройхони, а на дължина — четири. Ще рече, ако целият свят беше застроен само с оройхони, те щяха да са дузина по дузина по

дузина. Аз обаче знам, че това не е вярно! Дължината е по-къса с три оройхона! Мъдрият Тенгер е измамил Йороол-Гуй като последен търгащ и му е построил по-малък далайн. Колко се смях, като разбрах това! А може и да не е имало никакъв договор и всичко това да е измислено от дългобрадите мошеници, та да си заслужат хляба. Понеже щом на ширина имаме три дузини, на дължина трябва да са четири... И умно, и красиво... Аз обаче пръв сред хората стигнах до края на света и знам, че всичките им измислици не струват дори колкото изгнила чавга!

— Не си първият — напомни му Шооран. — Нали всичко това е построено от лудия илбеч и...

— Какво можеш да знаеш пък ти за илбеча! — викна старецът. — Какво можеш да знаеш, след като си роден дори след като името му отиде при Многогоръкия?! — Старецът се изправи, олюля се и се подпря на рамото на Шооран. — Ела е мен!

— Къде? — уплашено попита Шооран.

— На мокрия оройхон... при границата... Никога не си виждал Стената на Тенгер. Искам да ти я покажа.

— Ама вече е вечер — плахо възрази Шооран.

— Вечерта е също толкова подходящо време, колкото и всяко друго време на деня. Преоблечи се и да вървим.

Шооран бързо се преоблече в майчините си обуца и стария й жанч. Старецът тръгна, както си беше, макар че нойтът щеше да разяде тънките му обувки, пък и тъканият цамц не беше най-подходящата дреха за разходки покрай далайна.

По целия път старецът го караше да бързат и накрая Шооран вече подтичваше, обзет от предчувствие за някакво нещастие. Вървяха на север, към най-далечния мокър оройхон, където Шооран не бе ходил никога. Тинята на мокрия оройхон зажвака под краката им, отляво задушливо пушеше мъртвата граница — мястото на сливането на влагата на далайна и огъня. Небесната мъгла над главите им почервяняваше от вечерта.

— Гледай! — прегракнало викна старецът и посочи нещо отвъд пушеците на горящия нойт. — Това е Стената на Тенгер — границата, която не можем да преминем!...

Шооран се взря до болка в очите и наистина видя зад кълбетата пушек и валмата мъгла огромна стена. Беше сива. Може би беше от

камък, но повече приличаше на неподвижен облак. Височината ѝ не можеше да се определи, защото стената се издигаше чак до облаците и ако вечерта не беше обагрила небесната мъгла в червено, горният ѝ край щеше да е съвсем неразличим. А после пушеците малко се поразсеяха и Шооран добре видя подножието на стената, по-точно онази нейна част точно над далайна. И с ужас забеляза, че стената там е разядена, че е покрита с дълбоки рани, и разбра, че люшкащият се далайн с всяко свое движение неспирно я изронва и кърти все нови и нови парчета.

Представи си как стената рухва и как влагата изтича навън, извън пределите на света. И как се сбъдва старото предсказание, че ще залее всичко, цялото пространство, и как няма да остане нищо освен отровната лигава течност и тържествуващия Йороол-Гуй!

— Ще падне! — викна Шооран и посочи стената. — Ей сега ще падне!

— Е, едва ли ще е точно сега — изръмжа старецът. — За десетте години, откакто я гледам, не се е променила кой знае колко, но все някога ще падне.

Но нали там, зад нея, е алдан-тесегът!

— Че какво ме е грижа мен за алдан-тесега? Тенгер да му мисли — да мисли не само за вечността, но и за вечния си живот. Има достатъчно време за това. Друго ме плаши мен — какво ще стане с оройхоните, когато стената падне. Дали няма да потънат при Многоръкия? Всеки, който е виждал стената на далайна, бе трябвало да се тревожи за това...

— И нищо ли не може да се направи? — възкликна Шооран.

— Защо да не може? Всичко може да се направи! — високо и някак злобно викна старецът, пристъпи напред, вдигна ръце като принасящ жертва жрец и завика още по-високо; побелялата му глава се тресеше. — Мразя този свят, защото не е направен за нас!... Мразя тази гадост, наречена далайн!... Мразя тези твари, противни за всички хора!... Омразата ми пламти и огънят ѝ пламти в ръцете ми! Нека дълбините на далайна умрат заедно с отровата си!

За миг на Шооран му се стори, че от ръцете на стареца наистина лумва огън, все едно бе пламнала шепа харвах — но само за миг. После пред очите му пак беше единственопияният старец — олюляваше се и изливаше омразата си към равнодушния далайн.

Момчето неизвестно защо се засрами, но не знаеше как да спре тази жалка сцена и да прибере стареца в пещерата. И тъкмо понечи да посегне, да го хване за ръкава и да го поведе към къщи, когато изведнъж замръзна, видял нещо съвсем неочаквано.

Далайнът вече не беше равнодушен. По него плъзнаха вълни и се запениха, сякаш пак беше дошъл мягмарът. Мъглата се слягаше на пластове, влагата се втвърдяваше, превръщаше се в камък, сиво-зелената пяна ставаше на буци, ставаше на тесеги... От дълбините изплуваше оройхон. Чудото ставаше в пълна тишина, ако не се брояха кръсците на пияния старец:

— Убиец! Враг!... Мразя те!...

И внезапно всичко свърши. Старецът отпусна ръцете си, вълните се изгладиха, пак като преди малко всичко се обви в мъгла и пушек. Но там, където беше полуразрушената стена, сега имаше оройхон. Над осеяната с камъни равнина се издигаха суур-тесеги и единствено пяната покрай синора показваше къде е бил брегът. Откъм стария оройхон той беше затрупан с какви ли не боклуци, откъм новия беше девствено чист.

Старецът се обърна към Шооран и със стиснато гърло каза:

— Да не си мислиш, че това е всичко? Не е. Ела.

И хвана момчето за ръката — неговата беше студена като на мъртвец — и го поведе натам, където допреди малко се беше разстинал гладкият далайн. Прекрачиха синора и в същия миг всеки камък, всеки хълм, всеки тесег — всичко засия с ослепително бял огън, непочернен от саждите, покриващи аварите по старите гранични оройхони. Не пламтеше единствено тясната крайбрежна ивица.

— Така посреща границата илбечите! — високо каза старецът. — От какво ги е страх? Защо ни спират?

— Ти си илбеч! — успя да промълви Шооран.

И в паметта му изплува всичко, което бе чувал за илбечите от майка си, от Хулгал, от други хора — и познати, и непознати. Всички приказки и легенди, чийто неизменен герой беше Ван, всички измислици, а може би и истини, извлечени от измислиците. И във всички се повтаряше едно...

— Защо го направи?! — викна Шооран, хвърли се към стареца и го прегърна. — Знаеш, че не бива да говориш за това и не бива да го показваш!... Аз не бива да го знам... Защо го направи?

Викът му, изглежда, освести стареца и той се огледа и сякаш чак сега забеляза мъглата и че вече е почти мръкнало, че не е облечен с подходящи дрехи, че от мократа граница долитат сажди и непоносима воня — и забеляза и Шооран, който не биваше да остава тук през нощта.

— Ела, момче — тихо каза старецът. — Ще ти обясня всичко.

И забърза към къщи, без да каже и дума повече. Шооран заприпка след него, като непрекъснато уплашено поглеждаше назад.

Вкъщи старецът свали проядените си от нойта обуца, отиде до меха на масата, наля си пълна чаша, но не отпи, а се взря в Шооран, който бе забил очи в пода, и заговори — ту бавно, дума подир дума, ту като в задъхана скоропоговорка, сякаш уплашен, че няма да му стигне нито времето, нито въздухът.

— Знаеш ли кое е най-страшното мъчение? Наказанието с мълчание. Дузини и дузини години наред нося бремето на тази тайна и вече не искам да мълча. Трябва да разкажа и за себе си, и за всичко, което премислих през тези години. Ако проклятието на Йороол-Гуй е измислено като повечето легенди, значи нищо няма да ме сполети, ако ли пък е истина, все пак имам цяла нощ и дори част от деня може би. Ще ми стигне да ти разкажа най-важното, пък после да става каквото ще. Поне ще ми олекне. Слушай сега. Преди много години живеях в друга страна, много далече оттук, в Земята на старейшините, където е Кръстът на Тенгер. Не знаеш какво е Кръстът на Тенгер ли? Това са петте оройхона, издигнати от самия Тенгер при сътворяването на света. И по това време се казвах Енжин и служех в Дома на старейшините...

Казваше се Енжин и служеше в Дома на старейшините. Живееше на сух оройхон в палатка, долепена до един пропукан тесег. Пред палатката се простираха нивите. Както и всичко друго на оройхона, те бяха на Йороол-Гуй. Нито един човек в цялата тази страна нямаше нищо свое, в Земята на старейшините свято тачеха завета, че далайнът принадлежи на Многоръкия. Старейшините казваха каква е волята на бога на дълбините, служителите му работеха.

Веднъж месечно, когато реколтата узряваше, баргедът даваше на Енжин костен нож да жъне хлебната трева, а след седмица той му го

връщаше заедно със зърното и сламата. През останалото време стриваше зърно, киснеше слама във вонящия нойт и после я обработваше, изстискваше сладкия сок на плодовете на туйвана и когато му дойдеше редът, стоеше на пост на края на мокрия оройхон под наблюдението на дежурния церег. За това веднъж на ден му даваха паничка каша от заквасено зърно, веднъж на седмица шепа сушен наъс, веднъж на месец, след прибирането на реколтата — чаша вкиснато питие, а на третия ден на мягмара — парче месо.

Енжин беше добър работник и баргедът често го хвалеше, така че не го пращаха на лов в шавара или да събира изхвърлените от далайна твари: оттам мнозина, не се връщаха. Така че, макар и да живееше само на три оройхона от брега, Енжин не бе виждал далайна. И може би така и щеше да свърши живота си, без да подозира за силата, дремеща в него, и само от време на време да сънува ярки и страшни сънища.

Сънищата му бяха учудващо еднообразни: сънуваше, че не е човек, а летящ огън. Много пъти беше виждал огън до суур-тесега, нали трудолюбивите баргеди и храбрите церег ядяха топла храна, а топла храна може да се приготви или на огън, или на авар, стига наблизко да има авар. Огънят, в който се превръщаше Енжин обаче, изобщо не приличаше на пламъците на горящата слама. Той можеше да прелита от място на място и да сгрыва целия свят, но можеше и да изхвърли изгаряща струя пламък. Щеше да е чудесен сън въпреки болката, която му причиняваше пламтящото му тяло, но щом Енжин се откъснеше от земята, за да полети, веднага се появяваха враговете. Често те дори нямаха ясен облик, но винаги бяха много и целта им беше една-единствена: да го съборят на земята и да го угасят. Тези нощи, в които Енжин се чудеше как да се спаси или прекарваше в мъчителни, обречени на загуба битки, бяха най-силните впечатления в иначе спокойния му живот.

Палатката, в която спеше, също принадлежеше на Многогоръкия и понеже в нея имаше място за двама, съдбата му позволи да се ожени, по-точно позволи на жена му да се омъжи. Както навсякъде, в Земята на старейшините жените бяха почти два пъти повече от мъжете.

Също като мъжа си, Сай всеки ден отиваше на работа, най-често на долното равнище на алдан-шавара да събира наъс. И също всеки ден получаваше по паница каша, а в края на седмицата — шепа гъби.

Месо обаче не ѝ се полагаше — веднъж годишно, на петия ден на мягмара жените получаваха плод от туйван.

Двамата съпрузи живееха дружно, макар да нямаха какво да споделят и делят. И двамата огребваха паниците си и дори ги облизваха, и двамата трошаха в кашата гъбите или ги хрупаха направо и после пиеха вода. Йороол-Гуй ги беше дарил с достатъчно вода.

Понякога, когато се будеше по-рано, Енжин будеше и Сай и се опитваше да ѝ разкаже кошмарите си, но тя уплашено размахваше ръце, прекъсваше го и казваше:

— Спри! Не ща да те слушам. И не мисли за това. Какво ще стане, ако се побъркаш?

Нямаше за какво друго да си говорят. Само ловците могат да разказват какъв звяр са уловили днес и какъв са изпуснали вчера. Затова пък ловците не живеят дълго и жените им се местят в единични палатки, скърбят и страдат и в мъка отглеждат децата си, защото нали за паничка каша трябва да изработиш допълнителна норма.

Енжин и Сай нямаха деца. Може би затова баргедът често ги хвалеше, че били образцово семейство.

Понякога и Сай подхващаше разговор: клюки за съседите или за жените, заедно с които береше и режеше гъбите или тъчеше плат от изкисната слама. И всичките ѝ разкази обикновено почваха с:

— Тая Атай съвсем се е побъркала...

— Така ли? — отговаряше Енжин, зает с нещо — например да кърпи обувките си.

— Ама знаеш ли какво каза?! — възкликваше Сай. — Каза, че щяла да избяга оттук!

— Къде?

— И тя не знае... Казвам ѝ, че никъде не е по-хубаво оттук. Добре де, ще избяга — и какво? Ще обикаля мокрите оройхони и ще чака да я прибере Многогоръкия или пък да я хванат церегите.

— В новите земи нямамо цереги, поне така казват. Мокрите оройхони там били пълни с разбойници.

— И тук има разбойници. Помниш по-миналата година какво стана...

— Не ща да си спомням дори.

— Добре де, добре, обаче и тая Атай е една, нали?...

Атай им беше съседка. Беше на дузина и половина години, но живееше сама, без никаква надежда да се омъжи, въпреки че беше наистина много красива. Преди три години ѝ бяха направили невероятно предложение — да стане непорочна сестра. Непорочните сестри живееха в алдан-шавара и прислужваха на самите старейшини. За непорочни сестри се избираха само най-красивите девойки и, доколкото знаеше Енжин, никоя не отказваше тази чест. Дотогава. Атай беше първата. И заяви пред всички, че не искала божествено, ами най-обикновено щастие и че нямало да стане непорочна сестра.

Законът не казваше нищо за това какво да се прави в подобен случай, така че не я наказаха, но и не я оставиха на мира. И оттогава Атай излизаше сутрин с другите жени само ако нямаше някоя наистина съвсем отвратителна и тежка работа. И не постигна никакво щастие, разбира се; въпреки че нямаше никаква забрана да се омъжи, никой на оройхона не искаше да се обвърже с жена, заклейна като бунтовничка. Атай обаче ходеше с гордо вдигната глава, все едно не забелязваше любопитните и недоброжелателни погледи, и Енжин много се учуди, когато разбра, че и тя сърце носи и че душата ѝ се е свила от мъка.

През трите седмици след мягмара, когато всичко на оройхона започваше да се плоди, да расте и да зрее особено бурно, стопанството на старейшините направо се задъхваше. Част от жените се включваха в работата на мъжете — излизаха на нивите, а останалите, за да се справят с растящия като бесен наъс, работеха денонощно, само с две кратки прекъсвания за храна и с по четири часа за сън. Дори тогава обаче не се прибираха по домовете си — това се отнасяше както за събирачките, така и за по-опитните, привилегирани работнички, които сортираха гъбите.

Сай беше пратена за две седмици на чистата работа да сортира, а Атай, както винаги, не беше допусната в алдан-шавара и попадна на полето, в двойка с Енжин. Първия ден работеха едно и също: жънеха и връзваха снопите. Когато събраха реколтата, баргедът даде на Енжин върви и празни чували, а на нея — тежко чукало, за да груха класовете. И като я видя, че едвам го вдига, Енжин разбра, че не бива така. Не изпита никакви съмнения, никакво възмущение, никакъв гняв, не си помисли дори, че нарушава закона; изпита само спокойната увереност, че наистина не бива така. Отиде ѝ взе чукалото от ръцете ѝ и почна да

бие снопите, макар да знаеше, че е забранено да си сменят работата: всеки отговаряше за това, което му е определено. Атай пък — наистина й пролича, че е бунтовничка! — също не каза нищо, а мълчаливо започна да влачи снопите при него, да връзва сламата и да издърпва настрана пълните чували.

Червената вечер угасна в небесната мъгла, на суур-тесега надуха извитата раковина да съобщят, че работата е приключила, и чак тогава двамата, все така без да кажат и дума, си размениха инструментите и отидоха да ги върнат на баргеда. След това обаче не си тръгнаха, а седнаха до тесега и Енжин попита:

— Атай, какво да направим, за да престанат да те измъчват?

— Нищо... — тихо каза тя.

— Но защо... — почна Енжин, а тя го прекъсна и зашепна бързо и отчаяно онова, което сигурно си беше повтаряла сама безброй пъти през тези три години:

— Знам, че не трябваше да отказвам, но пък и всички знаят как непорочните сестри прислужват на целомъдрените старейшини. Отначало живеят в разкош, после ги дават на баргедите и на церегите да задоволяват похотта им, макар че всички цереги са женени. Не виждам с какво това е по-добро от многоженството, което в нашата страна е забранено, макар в други страни да не е. Според мен е дори по-лошо. А когато някоя от сестрите забременее и роди, вземат детето, удушават го и го хвърлят в шавара.

— Откъде знаеш? — уплашено попита Енжин.

— Знам. Сестра ми живее при старейшините. И роди момче... и й го взели направо от ръцете, пъхнали го в една торба и го дали на... имат си специален човек за тези неща. Не искам и с мен да е така. Искам... исках и аз да си имам семейство и деца... живи...

И изхлипа.

— Недей... — Енжин посегна в мрака и докосна рамото й, а тя пак изхлипа и после зариде на гърдите му.

... Устните на Атай бяха меки и сладки и миришеха на цветовете на туйван, а задебелите й от работа ръце бяха безкрайно нежни.

Така в живота на Енжин се появи тайна. След като вече веднъж беше нарушил закона, той продължи да го нарушава, без да се измъчва от никакви угризения. Много по-сложно обаче беше със Сай. За дузината години, прекарани заедно, той беше свикнал да не крие нищо

от нея. Нямаше значение, че всъщност нямаше какво да крие. Но все пак преди той можеше да каже: „Знаеш ли, Сай...“ — и да сподели малкото, което беше станало с него или около него. А сега, когато в живота му се бе появила истинска голяма радост и имаше още един близък човек, трябваше да мълчи. И дори само поради това мълчание, от тайната, която ги разделяше, а не поради нещо друго, Сай, неговата толкова близка и любима Сай започна да му става чужда.

Така изтече почти цяла година. Външно почти същата като всички други години, но изпълнена с нетърпеливото очакване на прекалено редките му срещи с Атай и с незабележимото още, но вече започнало мъчение на мълчанието. А когато до новия мягмар остана по-малко от месец, нещата се ускориха и полетяха като спасяващ се от хищник авхай по повърхността на далайна.

Енжин с чисто мъжка слепота не забелязваше промените в приятелката си и Атай сама трябваше да му каже всичко по време на една от редките им случайни срещи. В първия миг той не повярва и чак когато сложи ръката си на вече наедрелия и корем и усети ритането на още неродилия се, но вече съществуващ живот, разбра, че е истина.

— И какво сега? — объркано попита той. — Нали знаеш, че...

Всички знаеха. Великият Йороол-Гуй не търпеше разврата. В страната на старейшините нямаше незаконни деца. Всичко останало — уви! — го имаше. Повечето мъже постъпваха просто и много законни съпруги ходеха с вдигната пред лицето си ръка, за да скрият поредната синина — последния аргумент на непренощувалия в дома си мъж. А озверелите от самота вдовици и изгубилите и последната си надежда да се омъжат девойки тайно си споделяха рецепти как да избегнат последиците от тайните си връзки или, ако случайно не успеят, как по-добре да стягат растящите си коремни, как и къде да родят на скришно и най-важното, кой от ловците какво иска, за да отиде да хвърли в шавара удушения плод на любовта им.

Случваше се обаче и грехът да не може да остане скрит и тогава според законите на Йороол-Гуй престъпницата трябваше да отговаря. Мъжете по оройхоните не стигаха и излизаше, че друг виновник всъщност няма.

— Моето дете ще живее. — Атай го каза съвсем тихо, но така, че Енжин веднага си представи непристъпния вид, с който минаваше покрай похотливите служители. — Ще се махна оттук.

— Къде? — попита Енжин и се сети, че повтаря въпроса си отпреди много време, само че вече пред нея.

— Не знам — каза Атай. — Ще отида при вана или в страната на Добрите братя, все ми е едно.

— Границата се пази, а освен това няма как да минеш през мъртвите земи. Знаеш какво разправят старейшините за огнените блата.

— Все ми е едно — упорито повтори Атай. — Ще тръгна през мокрите оройхони, ще пълзя, ако трябва, но няма да остана тук.

Енжин я слушаше и знаеше, че ще го направи — че ще се махне. И че сега го казва, за да му стане ясно, че ако иска, той може да тръгне с нея. Но и че може да остане, ако се направи, че не я е разбрал, и че тогава тя ще тръгне сама, без да го моли за нищо.

— Изчакай — каза той. — Другата седмица ме пращат охрана. По-лесно ще е да се мине границата.

И чак като млъкна, разбра, че не е казал „ще ни е по-лесно“ или „ще ти е по-лесно“. Просто сам не знаеше какво ще направи и затова го бе казал така, отлагайки решението за последната минута. Атай също реши да не уточнява нещата и само каза послушно:

— Добре, ще почакам.

На другия ден Атай изчезна. Енжин не я срещна на работа, не я видя и когато се прибра вкъщи. Не знаеше дали е избягала, без да го чака, или й се е случило нещо. Не смееше да пита за нея, а Сай, която иначе редовно му съобщаваше всичко ново, мълчеше.

Мина седмицата, мина и дежурството му, Атай я нямаше. Годината свърши, дойде веселият мягмар. Атай я нямаше.

Шестият ден на мягмара е ден на общи веселби, ден за жертвоприношения на щедрия Йороол-Гуй, ден за почивка. Ловът около шаварите е приключил, даровете, изхвърлени от далайна, са прибрани, празничното месо и плодовете са изядени, остава веселбата. Дълги процесии тръгват с дарове към пустеещия обикновено мокър оройхон. Старейшините вървят, заобиколени от непобедимите цереги, ловците крачат след тях с трофеите си да върнат на Многоръкия част от принадлежащите му по право богатства. Вървят и целите в рани от изгаряния сушачи — всички хем ги е страх от тях, хем ги презират заради смъртно опасния им занаят — спират на ръба на далайна и хвърлят в него кичури от косата си: измолват още мъничко живот.

Единствено трудолюбивите баргеди, които пазят, броят и отпускат всичко на оройхоните, не са на брега: те не могат да напуснат постовете си дори за един ден, защото без тях всичко ще се обърка, животът ще спре и народът ще измре от глад.

От обикновените служители се допускат само онези, които са сметнати за достойни да наблюдават жертвоприношенията. На всички е съобщено предварително за тази висока чест и никога досега в историята на страната не се е намерил глупец, който да я откаже.

Енжин стоеше в тълпата зад гърбовете на церегите, гледаше как към далайна летят снопове хлебна трева, как по повърхността му се сипе брашно, как цопват сладките плодове, и слушаше песента на непорочните сестри. „О, безсмъртни повелителю! Приеми даровете на земята си!“ За пръв път идваше тук и за пръв път виждаше далайна. Сухите оройхони бяха много и много служители така и никога не биваха удостоявани с честта да присъстват на празника и знаеха само по слухове какво става на брега на шестия ден на мягмара.

Жертвите ставаха по-богати, пеенето — по-силно. Лееше се ферментирал сок, хвърляха скъпоценни раждащи искри кремъци, които в целия свят се намираха единствено на Кръста на Тенгер. „О, татко наш, Йороол-Гуй! Даваме ти най-добрата си жена!“ — пееха непорочните развратници. И изведнъж на Енжин му причерня — защото видя как вдигната високо над тълпата плува носилка и в носилката седи Атай. Ръцете и краката ѝ бяха вързани, но малцина забелязваха вървите под широките ръкави на скъпите ѝ одежди. За сметка на това пък празничният талх беше тесен по тялото, та всички да видят издутия ѝ корем.

Енжин не припадна, не се хвърли срещу копията на церегите, всъщност не направи нищо. Само стоеше и гледаше, сякаш хипнотизиран от очите на самия Йороол-Гуй.

— Красива е като любовта и е нежна като дихание и ние ти я даваме с радост, о, могъщи!...

Атай гледаше към небето, без да забелязва никого и нищо. Енжин беше чувал, че на предназначения за Йороол-Гуй жени им дават да пият вино и че ако отказват, ги поят насила. Все още не знаеше, че през безкрайните бъдещи вечери, седнал пред пълната чаша, с безсмислено упорство ще мисли само за едно: дали Атай е пила сама, или са я поили насила.

Атай мълчеше, мълчеше и тълпата, чуваше се само речитативът на хора:

— О, велики, приеми нашата жена! Ръцете ѝ са ласка, устните ѝ са щастие, очите ѝ са светлината на живота. В нея е нашето бъдеще, в нея е нашата надежда. Приеми я!

Без кръгове, без пръски и пяна лепкавата влага на далайна се отвори и пое живата жертва. Напрегнатата тълпа ахна и сред тази обща въздишка никой не чу вика на Енжин.

Последният ден на мягмара свършваше. От утре пак почваше работата — и в пещерите при наъса, и на нивите. Още утре можеше да изплува Йороол-Гуй, особено ако беше недоволен от жертвоприношенията — и горко тогава на останалите на брега ловци, на берачите на харвах и на избягалите престъпници, които нямаха къде другаде да отидат освен на забранения мокър оройхон. А там възмездие ги настигаше в лицето на самия бог. Горко на всеки, който остане на мокрия оройхон след края на мягмара! Това беше по-голямо престъпление дори отколкото да отидеш без работа и разрешение на някой съседен оройхон или да смениш определената ти работа с друг човек. И все пак, когато под рева на раковините и хлопането на костените клепала процесията потегли обратно, един човек остана до далайна. Никой сякаш не го забелязваше, церегите и шпионите бездруго бързаха да се махнат по-скоро оттук. Жреците и старейшините също шляпаха в тинята като обикновените хора — те не бяха горделиви като вановете! Хората се точеха покрай него, всички бързаха да се приберат и да си починат преди утрешния ден, когато пак почваше непосилната работа, само Енжин стоеше, втрепен в далайна, сякаш там продължаваха да падат даровете.

Брегът опустя, облаците потъмняха и сякаш се наляха с кръв. Всичко замря, само далайнът дишаше тежко — далайнът не се интересуваше от хората, от даровете и загубите им. Една вълна изхвърли някаква опулена твар — на шиповете ѝ се беше закачило парче тънък плат. Но пък малко ли топове плат бяха хвърлени днес в бездната?...

И чак сега, когато вече беше късно, безкрайно късно, Енжин се освести. Усети как душата му се къса, как изгаря, без да оставя пепел, как пламъкът изфучава от дланите на вдигнатите му ръце и как целият той, както преди беше само насън, се превръща във факла, пламтяща

от непоносима болка и с непоносима светлина. А пред него беше студеният и мокър, лениво полюшващ се враг и се канеше да го залее и да го угаси, да го направи на черна главня. Не му беше жал за себе си: всичко хубаво, което бе имал, вече му беше взето и далайнът нямаше да му го върне. Оставаше му само отмъщението: да отмъщава на безсърдечното чудовище, на равнодушната влага, на злите хора — на всички, на които можеше.

И пламъкът излетя от ръцете му и беззвучно удари студената повърхност. Далайнът се надигна, замяха се безмозъчни уроди, в дълбините му трепна от удара и многоръкият Йороол-Гуй, и се сгърчи — от много години беше забравил що е това болка — и се устреми нагоре, където още неосъзналият какво става с него илбеч твореше земята.

Когато новороденият оройхон изникна пред него, Енжин не се успокои, не се уплаши, той всъщност дори не разбра какво става. Виждаше само, че врагът му отстъпва, и побягна да го гони, за да го удари пак, без да осъзнава, че у него се е пробудил приказният дар от сказанията. Не мислеше и за това, че Йороол-Гуй вече бърза насам и че всеки момент може да изплува и да го сграбчи — нали мягмарът вече беше свършил. Енжин просто тичаше към далайна — и удари пак; вече знаеше какво ще види и се радваше... на какво? И чак когато построи и трети оройхон и падна от умора в парещата тиня, разбра, че Атай няма да се върне, та дори той да изсуши целия далайн. Така че стана и бавно тръгна назад, към онова, което преди беше наричал живот. И като по чудо успя да избегне пипалата на Йороол-Гуй, който след малко изплува и помете брега, и пак като по чудо не се натъкна на никакви стражи.

На оройхона цареше безмълвие. Енжин стигна до палатката си, наведе се и пропълзя вътре. Нищо не помръдна в тъмнината и чак след малко, чак от другия ъгъл, се чу неестествено спокойният глас на Сай:

— Къде беше?

Енжин не отговори. Легна и завря лице в постелката. Не искаше да чува нищо.

— Попитах къде беше? — повтори Сай. — При коя?... Можеш и да не ми отговаряш, но знай, че ще я намеря и тази и тя ще свърши като първата, като любимата ти Атай!

Енжин бавно седна и затисна ушите си с ръце, но продължаваше да чува шепота във вонящата тъмнина.

— Всички мъже сте развратници, и ти си същият. Не те е грижа нито за семейството ти, нито за мен, за закона дори не те е грижа! И курвата си я избра такава, гадна шаварна твар... Жалко само, че не можах да я хвърля в далайна със собствените си ръце!...

— Млъкни — тихо каза Енжин.

После излезе от палатката и до сутринта седя, облеган на близкия тесег, и гледаше в мрака натам, където до предния ден беше палатката на Атай.

А на сутринта оройхоните бяха потресени от невероятна новина: беше се появил нов илбеч. За една нощ се бяха издигнали три нови оройхона и следователно един от старите беше станал сух и в страната се бе появила още годна за живеене земя. Подобно нещо не се беше случвало никога — дори във времената на древните илбечи не се бяха появявали три нови оройхона само за ден. Служителите си шепнеха новините — една от друга по-невероятни, церегите и баргедите бяха вдигнати по тревога. Заповедта беше илбечът да бъде заловен и изправен пред съвета на старейшините. Енжин не знаеше това, но от опит знаеше, че е най-добре да наведеш глава, та да не те забележат.

След седмица излезе официална заповед — илбечът да се яви сам. Това го накара да наведе глава още по-ниско. Той вече се разкайваше за онова, което беше направил, а и не разбираше как го беше направил. Дори се съмняваше наистина ли всичко това се беше случило точно с него. Вярваше, че е истина, само когато нощем се събудеше и разбереше, че Сай също не спи, а свита в ъгъла на палатката, безмълвно прокллина мъртвата си съперница. Тогава го обземаше тягостното чувство, че не си е на мястото. Вече не се чувстваше виновен пред Сай, не я и мразеше.

Колкото до работата, тя само стана по-тежка. След като вече имаше нов район, властите пратиха част от хората там и на останалите им се наложи да работят повече. И пак ставаха с дрезгавия зов на раковината, ядяха същата паница каша и вършеха същата работа. Тогава защо беше всичко? И беше ли било?

Годината мина и свърши с безрадостен мягмар, после мина втора, трета... В брадата му — беше престанал да се бръсне — се появиха бели косми, нощем отдавна вече не сънуваше пламъка, думата

„илбеч“ не го тревожеше — преследваше го само споменът за далайна и за вдигнатото нагоре лице на Атай. Но той все така се ползваше с благоволенieto на баргеда и когато стана на три дузини и половина години, го преместиха в охраната. Кое то означаваше, че вече няма просто да стои с тояга в ръка край мокрия оройхон, ами ще служи на границата. Дългите ивици мъртви оройхони отделяха древните земи на старейшините от по-новите — държавата на вана и страната на Добрите братя. В тези страни редът не беше толкова строг като в Земята на старейшините, но пък илбечите, когато се бяха появявали в миналото, се бяха чувствали там по-свободно и затова съседните страни бяха по-големи и имаха по-силна войска. Да нападаш през мъртвите земи обаче, където петима-шестима цереги можеха да спрат цяла армия, беше чисто безумие и затова граничните гарнизони бяха малки, основно от няколко стрелци с ухери. Сега обаче, след скорошния потрес, властите не можеха да са сигурни, че илбечът не възнамерява да отиде при противника, и затова постове те бяха подсилени с верни и многократно проверявани служители. Сред тях се оказа и Енжин.

За втори път в живота си видя далайна. Далайнът не се беше променил, пък и как ли можеше да се промени? Мъглата все така се стелеше над него, все така се полюшваха ленивите вълни и се блъскаха в брега, като убиваха собствените си обитатели и щедро ги изхвърляха на сушата. Далайнът беше вечен и не помнеше нищо. Затова пък Енжин помнеше, по-точно — спомни си. И още първата нощ избяга, тръгна по ивицата гранични оройхони, без да мисли ще успее ли да стигне до земите на вана и как ще го посрещнат там. Не мислеше за Сай, пък и после не си спомняше за нея — любовта, която ги беше свързвала, отдавна беше мъртва. Защото любовта не вирее там, където има непримиримост и лъжа. Всичко останало ѝ е позволено.

Да минеш нощем през мъртвите оройхони беше почти невъзможно. Утрото завари цолуживия Енжин на ръба на далайна. Аварите блъваха гъст лилав пушек, мократа гъба не го спасяваше от отровните миазми, водата му беше свършила. Той знаеше, че трябва да продължи да върви, докато все още може, но две мисли в мозъка му бяха по-силни от жаждата за живот: ето го далайна, точно пред него, и няма никой, който да му попречи да си отмъсти, и втората, по-страшната — ами ако всичко, което бе станало тогава, преди толкова

години, само му се беше привидяло и той беше никой и не можеше нищо?

И тогава — полумъртъв и полубезумен, — вместо да бяга, той пристъпи към далайна, олюля се, вдигна ръце, зашепна проклетия, както правеше Сай всяка нощ, и създаде оройхон. И сега този оройхон — нелеп и безполезен квадрат суша — стои точно по средата на пътя между земите на старейшините и страната на вана. На него не живее никой, понеже животът там е невъзможен, но пък вече все пак е полесно да стигнеш от едната страна до другата. В редките случаи, когато старейшините се съгласяват да разменят пускащ искри кремък срещу бисер и изсушен харвах, баргедите се срещат тук с пратениците на вана. И затова този необитаем оройхон се нарича Търговския оройхон.

Но търговията започна чак след години, а сега безумният илбеч си свърши работата и без дори да стъпи на новия оройхон, за пръв път от години се засмя и продължи по пътя си.

От другата страна охраната не беше толкова строга — нали тук не чакаха да заловят тайнствено изчезналия илбеч, — така че Енжин лесно заобиколи поста, където скучаеха няколко доблестни цереги, и стъпи в земите на вана.

И много бързо забеляза разликата между двете страни. Тукашната земя беше чудовищно пренаселена. Когато се опита да влезе в първия сух оройхон и да се напие с вода, го пребиха жестоко и го изхвърлиха. Наложиха се да свикне с чавгата, която преди ядеше само по време на тържествените богослужения. Едно е да сдъвчеш кисело и миришещо на нойт парченце веднъж на месец, докато слушаш химните на събралите се около суур-тесега служители, съвсем друго — да се храниш с чавга и само с чавга.

Пребитият и хвърлен в нойта Енжин оцеля по чудо. Прибраха го три изгнанички — бяха обезобразени и едва се крепяха на краката си. Но незабавно и дружно се обявиха за негови законни съпруги. Очевидно и тук, където самото съществуване беше относително понятие, стабилното семейно положение все пак значеше нещо.

Съпровождан от жените си самозванки, Енжин обиколи цялото крайбрежие на страната на вана. Можеха да се движат само по мокрите оройхони. По синорите между сухите бяха прокарани равни пътеки, пътеки имаше и в самите вътрешни оройхони, но беше рисковано да

стъпваш на тях, ако не си церег. По нивите работеха не безразлични към всичко на света служители, превиващи гръб за паница каша, а стопани, готови да прережат гърлото на всеки, който се осмели да се приближи към имота им. Поради невероятната гъстота на населението обаче мнозина земеделци не можеха да си позволят дори бедняшкото съществуване на робите на Йороол-Гуй в земите на старейшините.

Новото семейство на Енжин всъщност беше чисто икономическо сдружение. Жените му дори и не помисляха за каквато и да било душевна или физическа близост — просто заедно беше по-лесно да оцелеят. Жените копаеха чавга, събираха харвах, при възможност пооткрадваха по нещо от сухите оройхони; Енжин пък, без изобщо да се страхува, ровеше в купищата изхвърлени на брега на оройхона твари и събираше кожа, лепкави люспи, морски косъм и рибя кост — всичко, което хората събираха обикновено само по време на мягмара. Защото освен Йороол-Гуй, който можеше да опустоши целия оройхон, от далайна излизаха и уулгуй, и докато по-големият им брат беше един, те бяха много.

Жените му направиха дебели обуца и широкопол жанч с дълги ръкави — единствената дреха, с която повече или по-малко безопасно можеше да се работи на мокрите оройхони. Направиха подобни дрехи и за себе си. Странният им, противоестествен съюз, кой знае защо наречен семейство, започна да оправдава съществуването си. Енжин постепенно се научи на много неща за този нечовешки живот. Например как правилно да избира място за нощувка и как да постила кожата, на която спеше, та да не я залее нойтът. И как да се измие със сока само на една чавга, а с изстискания остатък дори да почисти жанча си. Научи се да цени жирха и да го яде суров. Най-важното в случая беше да гълташ колкото можеш по-бързо, а после да внимаваш да не се оригнеш — иначе дори най-привикналите повръщаха.

Жителите на сухите оройхони също събираха чавга и харвах и затова четиримата не можеха да се задържат дълго на едно място, така че постепенно се придвижваха все по на запад, докато не стигнаха края на земята. Тук също имаше мъртви блата. И два пушеци оройхона, избягвани даже от изгнаниците.

Енжин безгрижно тръгна право към границата, защото там изхвърленото от далайна щеше да е най-много, като изобщо не помисли как ще работи там, където трябва да се грижиш само за това

как ще оцелееш. И в душата му се пробуди онова, което не искаше да си спомня, защото го беше страх да не полудее — той всъщност не забелязваше, че от години тихата му лудост се състои именно в това. Сега обаче отровният дим го замая и свали наложената от самия него забрана, аварите му помогнаха да се превърне в пламък и Енжин забрави защо е дошъл тук и за два часа направи първия си оройхон в страната на вана.

Когато едва дишащ се върна при жените си, видя, че са направо обезумели. Бяха събрали багажа и като че ли чакаха само него, за да побегнат. За пръв път обаче не бяха съгласни една с друга. Наминай казваше да тръгнели на изток, към новата суха гранична ивица, за да завладеят хубавото място. Глуповатата Ерхаай предлагаше да бързат към новия оройхон, който след няколко дни щял да стане сух. Колкото до Курингай, тя пък искаше да бягат веднага и от сухата ивица, където несъмнено щяло да има кавги и побоища, и изобщо от тази местност. Енжин, както обикновено, нямаше свое мнение и не можа да ги спре да се карат, макар да виждаше, че скоро ще се стигне и до бой. Жените напразно го умоляваха и му обясняваха, че е глава на семейство — той не ги слушаше или почваше да говори на теми, изобщо несвързани с решението, което трябваше да вземат. И едва когато случайно спомена, че разбуденият Йороол-Гуй без съмнение ще се появи съвсем скоро, кавгата спря и всички забързаха към подарената от провидението суха ивица.

Там все така всичко пушеше, гъстата слуз гореше по аварите и на бившия бряг имаше купища тлеещи гадни твари. Но пък вонята вече не беше така задушаваша и беше ясно, че след ден-два всичко ненужно ще изгори, земята ще изсъхне и ще могат да опънат палатката.

Жените избраха за лагер място колкото се може по-далече от новата граница, съвсем близо до сухите оройхони, и се приготвиха да бранят владенията си от всички натрапници, които можеше да се появят. Енжин седеше наглед все така безучастен, но всъщност мислеше за много важни неща. Най-сетне беше осъзнал дарбата си на илбеч и сега прехвърляше един вариант сред друг и мислеше как, без да погуби самия себе си, да помогне на всички. В помътения му разум се бе загнездила една важна мисъл: че сухият оройхон е лошо нещо. Защото на него ще дойдат церегите и баргедите и всички останали просто ще трябва да работят повече. И безумният илбеч реши да

построи покрай границата двойна редица оройхони — едната от мокри, където изгнаниците да могат да си намират прехрана, другата с огнени авари и суха ивица, където да могат да живеят.

Разяреният Йороол-Гуй вилнееше по крайбрежието, но на следващия ден, без да каже нищо на жените си, Енжин все пак отиде до далайна и построи още един оройхон, като разшири мъртвата ивица.

И когато с вдигнати ръце и пламтящ взор понечи да стъпи на новия оройхон, повърхността на далайна се завъртя в бесен водовъртеж и Йороол-Гуй изскочи и се стовари на крайграничния оройхон, като отрязва пътя му за отстъпление. Ако това се бе случило преди два или три дни, Енжин направо щеше да умре от страх, но сега, все едно беше легендарният Ван, той заплаши с юмрук гърчещото се върху аварите чудовище и тръгна покрай границата натам, където се извисяваше Стената на Тенгер.

Пипалата на Йороол-Гуй се пърлеха и пукаха на огъня, овъгляваха се, но от съставеното сякаш само от лигави буци тяло израстваха нови. Туловището се тресеше, по камъните течаха потоци отровна влага, лепкав нойт и синя като бисер кръв, гигантски облак дим забули цялата околност и стигна чак до сухите оройхони, така че наскоро назначеният за одонт благороден Хооргон трябваше да се затвори в своя алдан-шавар и да не излиза цяла седмица.

А изгарящият жив и тутакси раждащ се отново Йороол-Гуй не се махаше от аварите. Може би разбираше, че е отрязал илбеча на мъртвата ивица, и го чакаше да се задуши. Защото точно така трябваше да стане — Енжин нямаше нито гъба, нито вода, да не говорим за сок или смола от туйван; но, от друга страна, в него нямаше и страх, нямаше и разсъдък в общоприетия смисъл на тази дума. И той продължи да строи и точно това го спаси. Следващият оройхон обгори лицето му, но макар да беше мъртва земя, на него нямаше пушек и отровна смрад, понеже още нямаше нойт, който да полепне по аварите. Изгарящата горещина обаче беше непоносима и Енжин затича напред.

Три дни безчувственият Йороол-Гуй не слезе от кладата, която си беше направил сам, но после и той явно започна да се изтощава, така че изпълзя в далайна и изчезна. За тези три дни Енжин издигна по границата четири оройхона и създаде смъртоносно опасния път, който на следващата година така бе поразил Хулгал. И може би щеше да

продължи да строи и още, но просто не можеше да издържа повече без вода до пламтящите аварии. Единствената чавга, която носеше, беше изсмукал още на втория ден — след това само дъвчеше и смучеше останалата от нея влакнеста топчица.

На третия ден Енжин се предаде и тръгна назад през пушеците.

Когато стигна мокрия оройхон, първата му работа беше да почне да копае за чавга. И добре че намери само малко — иначе щеше да преяде и да умре. След като утоли жаждата си, той тръгна към сухата ивица, където би трябвало да го чакат жените му. Но на средата на пътя срещна Ерхаай — тя подаде глава от хохиура и уплашено му подвижна:

— Не ходи там. Там има цереги!

Енжин веднага се шмугна в хохиура, приклепна до Ерхаай и попита:

— Другите къде са?

— Наминай я заклаха веднага, а Курингай побягна, но я настигнаха и също я заклаха. Наминай беше виновна за всичко. Церегите само искаха да ни изгонят, а тя взе да крещи, че земята била наша и че сме били стъпили на нея първи, и те...

— Трябва да ида да видя — каза Енжин. — Едва ли е хайка. Освен това вещите ни са там.

И като се криеше зад тесегите, се запромъква към синора. Ерхаай тръгна след него, макар да сумтеше недоволено. Наистина нямаше хайка — церегите бяха насядали до разхвърляния им багаж, ядяха сушен наъс и си приказваха.

— Не разбирам защо му е на одонта сухата ивица — каза един от тях. — Та тя за нищо не става...

— Но пък е удобна за граница — отбеляза един доста по-възрастен церег.

— Тук няма никаква граница — възрази по-младият. — Изобщо нищо няма...

— Може и да няма, обаче границата си е граница — каза по-старият.

— Нищо не разбирате вие — подхвърли началникът им. — Забравихте ли, че някъде тук обикаля илбечът? Утре ще дойдат още от нашите и правим хайката. Само помнете, че одонтът заповяда да не

избиваме скитниците — трябва да заловим илбеча жив. Ясно ли е? Тия двете жени бяха последните!

— Ами ако някоя от тях е била илбечка? — обади се някой.

— Глупак! — викна му друг. — Няма илбечки. Илбечите винаги са мъже.

— В закона за това не се казва нищо — отсъди началникът, — така че ще задържахме всички.

— Интересно обаче — пак почна първият — какво ще прави одонтът с илбеча? Нали като го хванем, и е мъртъв...

— Това не е наша работа. Може и да оцелее и да го накарат да продължи да строи. Дори само още един сух оройхон да направи, за Хооргон това ще е добре дошло. Нали разбираш, провинцията е малка.

— Ами ако избяга? Къде ще го търсим после?

— Няма да избяга. Нали пратиха дузината на Йомсог да пази мокрото. През сухото пък никой не може да мине — земеделците пребиват всички скитници.

Енжин реши, че няма смисъл да слуша повече, върна се назад, каза на Ерхаай да не издава и звук и зачакаха нощта. Когато мръкна, се промъкнаха покрай церегите, като дори успяха да вземат едно-друго от нещата си, и излязоха на сухото.

Да вървят през сухите оройхони наистина си беше самоубийство, но Енжин измисли как да го направят. Натъпкаха багажа си в две кошници, покриха го с харвах и смело тръгнаха по сухата ивица покрай аварите. Тук постове нямаше и, което беше по-важно, нямаше и какво да се краде, така че никой не им обръщаше внимание. Бързо прекосиха цялата страна и излязоха на брега близо до границата с държавата на старейшините. Енжин обаче не искаше да се връща там и двамата с Ерхаай започнаха да се лутат където им видят очите.

В помътения, но не и съвсем разрушен мозък на Енжин се бяха смесили две неща: омразата към далайна и недоброжелателството към всички живеещи на сухите оройхони. Единствено изгнаниците, с които нямаше какво да дели освен постеля и някое късче жирх, му се струваха достойни за съжаление. Така че Енжин издигна на брега оройхон, който се врязваше в далайна, и бързо, без да губи нито минута, тръгна на запад, където вече трябваше да са разбрали, че няма да хванат илбеча, и сигурно бяха свалили постове.

Когато стигна там, Енжин построи оройхон, който удължи сухата ивица, но не опита да се засели на него, а пак побягна. Ерхаай го увещавахе да останат, убеждавахе го, че илбечът сигурно ще построи още нещо и ще си заживеят охолно, но Енжин изобщо не искаше да я слуша и се разделиха: Ерхаай беше достатъчно разумна да разбере, че мъжът ѝ се е побъркал съвсем и че не иска нито да търси по-хубави земи, нито да събира кост и кожа, а тогава защо да го храни?

Енжин тръгна на изток. В обратната посока се точеше невероятно голям поток скитници. Бяха плъзнали фантастично преувеличени слухове за нови земи и безброй хора бяха зарязали всичко и бяха тръгнали да търсят щастие. Обгореният Йороол-Гуй свирепстваше като никога, но скитниците не намаляваха и постепенно се събраха основно на създадената от Енжин суха ивица — единственото място, където можеше да се живее. Което доведе до по-голяма пренаселеност, отколкото дори на сухите оройхони на вана и се почнаха кланета. Властите не бързаха да ги спират — по-удобно им беше да оставят скитниците и изгнаниците да се изтребят сами. Но размириците спряха и без наказателни мерки — защото се чу, че съвсем наблизо се появили едновременно два оройхона и че ако се появи и трети, ще има нови сухи земи. Тълпите се втурнаха натам покрай далайна и дори направо през сухите оройхони. Мълвата пък вече съобщавахе за други оройхони, появили се в друга част на страната.

Две години Енжин си игра на криеница с целия свят. През първите месеци освен чудовищния път на смъртта построи дузина и още четири оройхона, но така, че да могат да служат за прибежище на изгнаниците и за нищо друго. Единствено първият оройхон, където се бе образувала суха ивица, представляваше някаква ценност. Одонтът Хооргон обаче не прати там войски, понеже прецени, че няма да му стигнат и дузина дузини. По този начин се образува нещо като република, която навсякъде почнаха да наричат Свободния оройхон. Властите не тръгнаха да преследват скитниците и по новите земи — крайбрежието се беше удължило прекалено много и беше цялото в носове и заливи. Постепенно скитниците намаляха — набезите на Йороол-Гуй, животът на мокрото, сблъсъците със земеделците и с церегите си казваха думата. Армията на скитниците вече не съществуваше, оцелелите се превърнаха в най-обикновени изгнаници.

Тъкмо сред тях се криеше Енжин — беше спрял да строи и успешно се правеше на бандит. Разбираше, че ако другарите му по нещастие разберат, че той е илбечът, довел до такива злочестини, няма да оцелее дори час от отпуснатото му от Йороол-Гуй денонощие. Затова с привидно безразличие слушаше дрънканиците им за това като къде ли може да се е дянал илбечът и ако някой го питаше какво мисли по въпроса, отвърщаше с явна злоба:

— Йороол-Гуй да го вземе дано! Хубаво, че го няма. По-добре се живее без него!

Всъщност в сърцето на сърдития на целия свят илбеч зрееше нов план, Енжин беше решил да избяга от всички, да построи сух оройхон само за себе си и да живее сам. Обаче трябваше да изчака на хората да им омръзне да търсят нови земи, да мине по мъртвата ивица и ако успее, да започне нов живот. Точно затова безумният строител се спотайваше и цели две години обикаляше крайбрежието, ядеше прогнила чавга и чакаше. И тръгна на път чак когато спряха и последните слухове и никой вече не се надяваше на чудеса. Все така носеше на рамо кошницата с багажа си, покрит с харвах, с която не предизвикваше ниции подозрения — дори церегите се отнасяха по-благоклонно към безвредните събирачи на харвах, отколкото към скитниците: нали все някой трябва да върши и тази отвратителна работа.

Една вечер Енжин стигна до Свободния оройхон. Много добре помнеше, че точно тук бе започнал дейността си в земите на вана, че точно този оройхон бе построил най-напред. Сега обаче нямаше да му позволят да остане тук. Просто да мине — може, обаче без да копае чавга, без да се приближава към шавара, без да посяга към хохиура. Тук всичко беше общо, но нямаше нищо за чужденците. И Енжин вървеше по синора между оройхона и сухата ивица и тактично не поглеждаше настрана. И изведнъж чу детски глас:

— Мишко, мишко, я смукни!

Момченцето, тригодишно най-много, очевидно беше избягало от майка си и сега бе стъпило в една дълбока локва, тъпчеше съсредоточено на място и гледаше как краката му потъват в смесената с нойт тиня. Мърлявото му лице сияеше от блаженство, че си играе на забранената и тъкмо затова толкова привлекателна игра. Нойтът вече се надигаше почти до коленете му, но детето не забелязваше, че

вече няма да може да се изтръгне от хватката на мишката, смееше се доволно и затъваше все повече.

— Ха! — каза Енжин и спря. — Скоро ще потънеш до гуша. Я излизай!

И стъпи в калта, хвана детето и го измъкна от мляскащата дупка. Малчуганът сърдито се разпищя.

— Пак ли, Бутач?... — чу се глас и на синора откъм сухото изтича млада жена, взе си пиццата съкровище от ръцете на Енжин и почна да му благодари.

— Няма нищо — отвърна Енжин. — Няма да го оставя да се удави я.

Жената обаче вече бе взела и кошницата от ръцете му и го поведе на сухото, към една голяма палатка, вдигната до синора.

Не, не, ще вечеряте с нас и ще пренощувате — обясняваше тя. — Иначе няма къде. Знаете ли, този непослушник е по-пъргав и от тукка, само бели прави. Веднъж вече за малко да се удави в нойта — и пак гази в локвите. Направо не знам какво да го правя.

Енжин седна и я заслуша, докато тя пъргаво шеташе. Струваше му се, че си е вкъщи и че вече не трябва да ходи никъде.

В косата на жената матово сияеха скъпоценни украшения: извити гребени, направени от кост на блед уулгуй. И Енжин си помисли, че човек трябва да е не само много богат, но и уверен в себе си, за да позволи на жена си да носи такива скъпоценности посред бял ден и пред всички. Бледият уулгуй беше много рядък звяр и освен това много опасен. За разлика от черния, той не живееше в далайна, а в шавара, на долното, изцяло залято с нойт равнище, и не се приближаваше до изходите дори по време на мягмара. Енжин не беше и чувал някой да се е справял с блед уулгуй сам. От костичките по пипалата на уулгуя се правеха женски украшения, кръгчета, сияещи с безброй цветове, но и жените на одонтите рядко можеха да ги пришият на талховете си. В гърлото на малкия уулгуй пък имаше два бели полумесеца — и точно такива имаше и в косата на домакинята.

След няколко минути дойде и бащата на малкия Бутач — вървеше бодро, пееше си и влачеше за мустаците убит парх.

— А, гости ли имаме? — дружелюбно възкликна той, щом видя седналия пред палатката Енжин. — Много се радвам.

Енжин стана и тронаво се поклони.

— Бутач пак се беше наврял в нойта — каза жената — и този странник го измъкна.

— Благодаря, старче — каза ловецът.

Енжин за пръв път чу това обръщение и внезапно си помисли, че наистина може да бъде баща на този ловец в изподраскана, но здрава броня, на която би завидял всеки церег, и на прекрасната майка на непослушния Бутач, който забрави, че е сърдит, щом видя парха. И оттогава, когато си говореше сам, Енжин се наричаше точно така — старец.

Откъм аварите дойде втората жена на ловеца — носеше голямо блюдо питки. Беше съвсем млада и невероятно приличаше на Атай. А може би на Енжин само така му се стори, защото жената беше бременна. И гледаше странно, сякаш в нищото, сякаш заслушана как в тялото ѝ расте бъдещото ѝ дете. Докато носеха дете, всички жени, които можеха да си го позволят, връзваха на шията си поне едно бисерче в знак на това, че майката поема сълзите на бъдещото си дете върху себе си, а на него оставя само радостите. Тази носеше цяла огърлица от невероятно редки сини бисери.

Ловецът видя как Енжин гледа огърлицата и каза:

— Скъпоценностите са хубави само тогава, когато красят жените. Ванът, разбира се, има повече съкровища, но кой ги вижда? Аз съм намерил тези играчки и нека с тях си играят тези, които обичам.

Питките бяха поднесени със сок от туйван — нещо неவிжданo на мокрите оройхони. Енжин почна да отказва, но го сложиха да седне на почетното място и на всичките му благодарности ловецът само казваше:

— Топлата храна се готви лесно, нали аварът е наблизо. Да живеем, докато можем.

— Семейството ви е щастливо — каза Енжин. — Много оройхони съм обиколил, но не съм виждал семейство като вашето и не съм си и мислил, че такова щастие е възможно. Не говоря за питките — мнозина ядат питки, макар и никой да не ги споделя с чужди хора. Говоря за радостта.

— Прав си — каза жената със синята огърлица и обърнатият ѝ навътре поглед чак сега заля Енжин със сиянието си. — Днес ядем сладка каша, утре може би ще се радваме и на чавгата, но ако не

изядем кашата днес, до утре тя ще се вкисне. Тогава защо да ни е жал за нея? А радост трябва да има винаги.

Сутринта Енжин продължи пътя си. Тръгна през мъртвите земи към края на света, където искаше да си построи дом, за да живее в него сам, без да вижда никого... освен това семейство. И докато минаваше през отровните, замъгляващи разума пушеци и после, докато се гърчеше в мъките на строителството, илбечът си представяше как ще доведе в новите чисти и сухи земи широкоплещестия сивоок ловец, двете неземно прекрасни жени, непослушния мъничък Бутач и другото, още неродено детенце, детето на жената с огърлицата от сини бисери...

Шооран слушаше разказа на стареца. И двамата бяха забравили за времето и не забелязваха, че през отворите вече прониква жълтеникавата утринна светлина.

— И за пореден път излязох страхливец — тежко въздъхна старецът. — Не доведох никого, защото разбрах: такъв човек няма да пази тайната и да ѝ се радва самичък. Всеки месец, щом приберях реколтата, се канех да ида да ги доведа, но излязох храбрец само в мечтите си. Десет години само се канех.

Старецът млъкна, върна се от миналото и погледна Шооран. Момчето седеше неподвижно, синята бисерна огърлица висеше от пръстите му.

— Това е мамината огърлица — каза Шооран.

— Ти дойде сам — каза старецът. — Благодаря ти. И ми прости всичко, което не направих.

После стана, обърна се към прозореца и въздъхна.

— Ето го и утрото. Ако се вярва на Йороол-Гуй, няма да доживея до вечерта, а имам още много работа. Все пак съм илбеч и съм длъжен да строя дори ако на някои това им се струва безсмислено. Трябва да удължа мъртвата ивица към далайна. Не заради Тенгер и стената му, не. Може би някога ще разбереш защо отивам точно там, макар че ще е по-добре изобщо да не го разбереш. Ако не се върна, всичко тук е твое. Но това го пази като очите си. — Старецът извади изпод леглото си сандъче, отвори го и разгъна парче оцавена кожа. — Виж, това е карта на света. Това е далайнът, а това са оройхоните. Не съм сигурен

правилно ли е начертана страната на Добрите братя, но това всъщност не е кой знае колко важно. Важното е, че далайнът изобщо не е толкова огромен, колкото ни се струва, когато застанем на брега. Илбечите от древността са свършили добра работа, особено като се има предвид, че са били само четирима-петима! Останалите Многоръкия ги е хванал още щом са построили първия си оройхон — или пък са били разкъсани от благодарната тълпа. А най-вероятно повечето са се раждали, живеели са и са умирали, без дори да се досещат за дарбата си, като може би дори никога не са виждали далайна. Защото не е вярно, че илбечите се раждат рядко. Няма и ден, няма и час, в който някъде да не живее илбеч. Просто той сам не знае кой е и какъв е. Точно затова ти разказах всичко. За да знаеш... всички хора да знаят. Макар че може би греша и всичко е напразно.

Старецът взе тежките си обуца и охлузения си жанч и се преоблече. Шооран го гледаше мълчаливо, после каза:

— Недей.

— Аз съм илбеч — отговори старецът. — Длъжен съм. Страх ме е да умра в постелята си, защото си мисля, че тогава пламъкът ще отиде при някой случаен човек, човек, който няма да знае нищо. Бих искал да го предам на теб, макар че ще ме проклинаш за това. Не знам обаче възможно ли е. А, още нещо. Два-три месеца не излизай на мокрото — Многоръкия ще се навърта тук.

И старецът тръгна. Шооран понечи да го последва, но той го спря вече не с думи, а с поглед, и момчето остана на прага на алдан-шавара. Чака го цял ден да се върне, а привечер чу как някъде далече далайнът мъчително изхлипа и разбра, че отново е сам.

В сказанията се казва, че след като сътворил небесната мъгла и водата, далайна и оройхоните, мъдрият Тенгер започнал да ги заселва с големи и малки зверове. Бил ги държал в торбата си и сега почнал да ги вади един по един и да определя на всеки къде и колко да живее.

Първо извадил мъничкия зогг. И казал:

— Ти ще живееш в дупчица в стената на шавара, а дължината на живота ти ще е една седмица.

— Благодаря ти, прещедри Тенгер — прошушнал зоггът, — че след тясната торба ми даваш огромния свят и живот, достоен за него. Ще смогна да изтъка паяжина в дупчицата си, да народя деца и да забия жилото си в тялото на враг. Какво повече може да се иска от живота?

После Тенгер извадил безногата тайза и казал:

— Ти ще живееш в тъгла на шавара, а дължината на живота ти ще е един месец.

— Благодаря ти, прещедри Тенгер — изписукала тайзата, — че след тясната торба ми даряваш огромния свят и живот, достоен за него. Ще смогна да пропълзя по всички ъгли, да народя деца и да излапам мъничкия зогг. Какво повече може да се иска от живота?

Тенгер извадил от торбата тукката и казал:

— Ти ще живееш в шавара, на горното равнище, а дължината на живота ти ще е една година.

— Благодаря ти, прещедри Тенгер — изгрухтяла тукката, — че след тясната торба ми даряваш огромния свят и живот, достоен за него. Ще смогна да избродя всички проходи и всички тунели, да народя деца и да се наям до насита с вкусна чавга. Какво повече може да се иска от живота?

Тенгер бръкнал в торбата, извадил гвааранза и му казал:

— Ти ще живееш в целия шавар, и горе, и долу, където се крие бледият уулгуй. А дължината на живота ти ще е дузина години.

— Благодаря ти, прещедри Тенгер — изскрибуцал гвааранзът, — че след тясната торба ми даряваш огромния свят и живот, достоен за него. Ще смогна да обиколя целия шавар, да народя деца и от мен ще се страхуват всички, които живеят в шавара. Какво повече може да се иска от живота?

Накрая Тенгер извадил човека и му казал:

— Ти ще живееш на оройхоните, на тези, които направих аз, и на другите, които ще изникнат, по-късно. А

дължината на живота ти ще остане скрита за теб, защото иначе няма да можеш да мислиш за вечното.

Човекът се засмял и казал:

— Благодаря ти, прещедри Тенгер. Не ми даваш кой знае колко — пет оройхона, всеки от които може да се обиколи само за половин час — но аз ще се постарая светът ми да порасне и да стане достоен за дължината на живота ми, защото не мисля да умирам. Искам да живея вечно и значи целият голям далайн ще бъде мой.

Като свършил да заселва света, Тенгер се върнал на алдан-тесега, погледнал отгоре мъничкия далайн, спомнил си какво му били казали зверовете и човекът и за пръв път си помислил, че вечността може би не е толкова безкрайна, колкото му се струвало.

ГЛАВА 3

Шооран остана сам.

Отначало живееше в някакво вцепенение — след изчезването на стария илбеч момчето някак със закъснение осъзна, че и майка му е мъртва. Дотогава Шооран беше продължавал да разговаря с нея като с жива, да ѝ разказва какво е правил през деня, какво му е казал старецът и какво интересно е намерил в алдан-шавара. Сега разбра, че това е глупаво — майка му не го чуваше. Старецът също го беше изоставил и беше отишъл да срещне проклятието на Йороол-Гуй.

Цяла седмица Шооран се храни със сладките плодове на туйвана, който растеше до входа на алдан-шавара, но после те му омръзнаха и той осъзна, че ще трябва да се залови с цялото домакинство. Ожъна хлебната трева и след това с удовлетворение наблюдаваше как новите стръкове дружно избуяват над стърнището. След няколко несполучливи опита се научи да прави каша и да пече питки на авара. Много по-сложно беше положението с месото. Всички запаси бяха свършили, по-старите се бяха развалили — и значи трябваше да отиде до потока да убие някой бовер. Но не може да се справи с тази наглед проста работа. Старецът я правеше като на шега: избираше някой бовер, опираше острието на харпуна под плешката му, натискаше — и боверът, допреди миг лениво преживял, забиваше муцуна в дъното. Шооран обаче нямаше достатъчно сила да забие харпуна достатъчно дълбоко, боверът нададе някакъв особен скърцащ звук, дръпна се — Шооран падна — и се замята в потока, като пляскаше в окървавената вода и плашеше братята си. Харпунът остана да стърчи от широкия му гръб.

На другия ден боверът умря, но Шооран не успя да го измъкне на брега и се наложи да го корми направо в потока, с което съвсем развали водата. Това не го накара да се отвори от месото, но след този случай той се опитваше да си избира по-малки бовери и задължително в долната част на потока, та кървавата вода да не тече през целия оройхон.

После започна да изучава алдан-шавара подробно. Обиколи го до последното кътче и вече и със затворени очи можеше да стигне навсякъде. Разбра, че понякога, за да стигнеш от една пещера до друга, която е съвсем до първата, трябва да обиколиш под целия оройхон, че дори и да слезеш на долното равнище. Тунелите бяха най-различни, един с друг не си приличаше, имаше и тайни проходи, които почваха от най-тъмните дупки, скрити на най-невероятни места. Шооран се постара да ги запомни и реши да не ги показва на никого, макар че на кого ли можеше да ги покаже? И все пак беше приятно да си представи как бяга от някого и внезапно изчезва в глухата стена или напротив, появява се пред противника си там, където изобщо не го очакват. Бисерите на колекцията му бяха „пътят на тукката“ и „камъкът-врата“. „Пътят на тукката“ беше таен проход, който започваше и свършваше под тавана и не можеше да се види дори ако го осветяха. По средата му имаше изход на склона на един от суур-тесегите и Шооран го скри с една каменна плоча и я затрупа с листа от растящия над нея туйван. „Камъкът-врата“ пък беше друга плоча, скриваща прекия проход между два суур-тесега. Ако я натиснеш по-силно, тя се люшваше и за част от секундата се отваряше пролука, достатъчно широка, за да се промъкне през нея.

Малко преди мягмара, когато потоците почти пресъхнаха, Шооран се опита да разбере къде все пак отива цялата тази вода, но не можа да се вмъкне в тесните дупки, през които потоците потъваха в земята. Затова пък му хареса да се къпе и оттогава често пляскаше в потоците редом с боверите.

Годината свърши, дойде мягмарът — рожденият ден на всички и денят на гибелта на майка му. Шооран стана на дузина години — вече беше пълнолетен, но продължи да живее сам. Вече имаше право да се ожени — но нито искаше, нито пък оройхонът беше пълен с девойки, които съхнеха и вехнеха по него. В живота му не се промени нищо. Вярно, през първия ден на мягмара той реши да отиде до далайна, но се оказа, че старият жанч и обучащата на майка му са му омалели, и то много. Той прерови дрехите на стареца, избра си някои, облече ги, взе и харпуна, но все пак не стигна до далайна — спомни си как преди година го беше гонил хищният парх и това го спря. Помота се малко покрай синора и се върна в алдан-шавара засрамен, обзет от непознат му дотогава страх.

Огледа нещата на стареца по-подробно — нали така и така беше почнал. Оказа се, че той бе имал какви ли не дрехи — и всекидневни, и празнични, за сухи и за мокри оройхони. Намери дори ризница, изплетена от жив косъм и подсилена с костени пластини. Точно пред сърцето имаше изстъргана до прозрачно люспа от маарах, та противникът да си мисли, че не е защитено. Шооран не беше виждал нищо подобно — очевидно такива доспехи се носеха в земите на старейшините. Но всички дрехи му бяха големи, а пък доспехите си бяха направо за някой як церег.

Отначало се зачуди защо са му били на стареца толкова съкровища, но после си представи какво е да живееш десет безкрайни години в самота и как се мъчиш да ги запълниш с нещо, и престана да се чуди. В края на краищата същото ненужно изобилие можеше да се види и в склада с инструментите, и в складовете с припаси. Старецът беше сушил и скътвавал наъс и туйван, въпреки че е могъл да си набере свежи когато си поиска, беше сушил и месо. Меховете с вино пък можеха да стигнат за цяла армия.

Шооран изнесе един от меховете горе — зачуди се защо не се е сетил за това по-рано — и си наля една чаша. Хареса му. Виното не беше сладко, но пък ароматът му беше неустоим. И изобщо не приличаше на вкиснатата напитка, която беше опитал в земите на вана. Тогава — само след една мъничка чашка — го бяха мъчили киселини и той се беше зарекъл никога вече да не пие. Това вино обаче беше съвсем друго нещо! Сигурно и самият Тенгер го пиеше на алдан-тесега си, докато си мислеше за вечността.

И без никакви съмнения Шооран изпи още две чаши и коварната напитка го замая. Събуди се чак на другия ден, под едно дърво на самия край на оройхона. Главата го цепеше и само ризницата, навлечена над жанча, му помогна да си спомни какво беше станало предния ден, по-точно само една картина: как в нелепите си доспехи е застанал на края на оройхона, без да смее да прекрачи синора, и крещи, че той е новият илбеч и че е плюл и на далайна, и на всичко.

Гадният махмурлук и ужасният срам му помогнаха да осъзнае това, което беше крил от самия себе си цяла година: че не от страх от парховете и гвааранзите не излиза на мокротото — тези зверове все пак излизаха на повърхността само веднъж годишно, и че не от Йороол-Гуй го е страх — в края на краищата, като си зад синора, Многогоркият

не е никаква опасност. Истинският, дълбокият ужас у него беше породен от далайна. Беше го страх, че последните думи на стария илбеч може да са грешка, но още повече го беше страх от възможността да са истина. И точно затова цяла година беше живял така, сякаш никой не му беше казал нищо и сякаш изобщо нямаше никакъв далайн. Сега обаче всичко вече му беше ясно и седнал на полуизгнилите листа и треперещ от студ и от гадене, Шооран шепнеше:

— Аз съм илбеч... Аз съм новият илбеч...

Ами ако не беше истина? Ако в последния миг старецът се беше отказал да му даде дарбата си и той си беше останал същият като преди... А може би дарбата на илбеча не се подчиняваше на дарения с нея и преминаваше сама, върху когото си иска, без да се съобразява с ничии желания... От къде на къде беше решил, че е станал илбеч?

Шооран скочи, преглътна страха и гаденето и затича към далайна. Видя вълните, видя съскащата пяна, камарите смазани тела покрай брега. Ами да — нали беше мягмар, далайнът се вълнуваше и не можеше да се строи. Зарадван от отсрочката, Шооран забърза към безопасния алдан-шавар, възможно по-далече от неизвестността.

Отсрочката беше три месеца. Шооран непрекъснато си намираше работа, за да не повтори похода си до далайна. Всяка вечер се укоряваше и си казваше, че утре на всяка цена... на всяко утре си намираше друга работа. Старецът сигурно бе изпитвал същото, когато бе плел ризницата или бе сушил огромните си запаси наъс с мисълта скоро — утре — да отиде да доведе семейството на ловеца на оройхона си. Най-сетне една вечер Шооран просто отнесе дрехите си в един от складовете и сложи до постелята си obuщата на стария илбеч и тежкия му жанч, та на сутринта да няма никакво извинение, че си е намерил друга работа и затова не е отишъл до далайна.

И на сутринта наистина отиде на брега, вдигна ръце към стелещите се ниско облаци и неуверено почна:

— Далайн, мразя те, не искам да те има...

Влагата на далайна се люшкаше тежко и сънено, нищо не се променяше нито край него, нито в далечината. Далайнът спеше и изобщо не се интересуваше от заклинанията на някакво си безпомощно момченце. Със смесено чувство на облекчение и разочарование Шооран отпусна ръце.

Не беше илбеч! Можеше спокойно да си живее тук, нищо не се беше променило. Нямахте защо да се страхува от хората, а и Йороол-Гуй не се интересуваше от него повече, отколкото от която и да било твар на оройхона. Страшното проклятие, прозвучало още преди сътворението на света, нямаше нищо общо с него! Той щеше да е щастлив и да си живее живота — дълъг, безметежен, скучен живот... Раменете му се разтресоха от ридания, той обърна гръб на далайна и като предалия се на Йороол-Гуй Ван тръгна към прозрачните си потоци, към туйвана, към самотата си.

След няколко дни Шооран се успокои и заживя пак като преди, макар че от време на време го налягаха пристъпи на безпричинна мъка. Затова пък вече не го беше страх от далайна — нещо странно за човек, израсъл на мокър оройхон. Когато се наложеше, Шооран спокойно отиваше на брега и не го беше страх от Йороол-Гуй и от по-малкия му брат повече, отколкото трябваше. А когато дойде новият мягмар, Шооран облече ризницата над жанча — не беше забравил срещата си с парха, когато за пръв път бе стъпил на оройхона! — и тръгна да търси кост: трябваше да поправи някои инструменти. Не принесе жертва на владетеля на далайна — вече не изпитваше към Йороол-Гуй такова уважение, както навремето. Но пък ловът му беше успешен — лесно хвана четири големи тукки. Месото им, което навремето му се беше струвало невероятно вкусно, намирисваше на нойт и той реши, че за нищо на света няма да го яде. Затова пък грижливо обработи кожата им и като си спомни на какво го беше учила майка му, си уши обуца — високи до коленете, непроницаеми за нойта и, както си беше мечтал като дете, с игли отпред и на петата. Направи ги малко големи, но пък нали щеше да порасте още, нищо че ризницата вече му беше по мярка, особено като я облече над жанча.

Тази мисъл го подсети, че може да си направи и още едни доспехи — нали в непроходимите земи все още лежеше мъртвият уулгуй, по-точно онова, което бе останало от него след две години. Дотам не беше кой знае колко далече. Освен това сега той беше много по-силен оттогава, имаше хубави здрави дрехи и колкото си искаше смола и сок от туйван, за да накисне някоя гъба. Очите си пък можеше да защити с остъргани люспи. С такова снаряжение можеше да мине мъртвите земи от край до край.

И Шооран започна да се подготвя за пътуване. Разбираше, че едва ли ще намери царския обръч, но от хилядите дискове все трябваше да са останали стотина... Чудеше се какво и как ще направи с костените пулове, с какво ще ги свързва и изобщо как ще сглоби доспехите си — не знаеше, а и сигурно малцина на света знаеха: дори не всеки одонт имаше такива неща в съкровищницата си. Под тези повърхностни мисли обаче, също като нойт под засъхнала коричка, се криеха други — за хората. Не за майка му и не за стареца — спомените за тях не го плашеха, — а за онези, които беше напуснал и които живееха на Свободния оройхон и в страната на вана. Представяше си какво ще каже за снаряжението му старият Хулгал и как ще заахка съседката Саригай, и как отвсякъде ще се застинат децата й. Виждаше как Боройгал изгаря от завист, но не смее да го докосне — нали е облечен като церег — и само тормози измъчените си жени. Мъчеше се да си представи какво ли ще направи Мунаг. Сигурно щеше да съжалява, че го е прогонил. С други думи, докато мислеше за доспехите от уулгуй, на Шооран всъщност му беше мъчно за хората, макар че те не заслужаваха да му е мъчно за тях. Но не можеше повече да живее в самота. Беше на дузина години и още една, а това е лоша възраст да си сам.

И дойде денят да тръгне на път. За няколко минути стигна до мъртвата ивица и спря пред нея. Достраша го — разбра, че няма да може да я прекоси. Прекалено силно се бе врязала в паметта му вонята на горящия нойт и това направо го парализираше и той не можеше да се насили да стъпи в огненото блато.

Тежка вълна се удари в брега, отнесе част от натрупаното по него и донесе ново. Изпаренията дразнеха гърлото дори през напоената с благовония гъба. Очите го смъдяха. Нямаше път към хората, имаше я само вечността, пълна със самота.

Шооран се разтрепери от мъка, негодувание и безсилие.

— Пусни ме... — помоли той глухия далайн.

Далайнът все така се полюшваше, все едно Тенгер бе обезумял и си играеше на каша-паша.

— Пусни ме!... — викна Шооран и замахна заплашително срещу далайна.

И далайнът се раздвижи. Вълните се надуха и се разбягаха, сякаш подгонени от вика му. Появи се пяна, а сред нея — твърда земя.

Пред подлютените очи на Шооран се повтаряше чудото на творението — но стария илбеч го нямаше, всичко ставаше по неговата, на Шооран, воля. И Шооран — вече не момче, но и още не мъж, измъчен от самотата и смазан от внезапно придобитата си сила — не издържа: трепна, дръпна се, вдигна ръка пред очите си — и в същия миг пробуденият далайн смаза неуспялото да се втвърди творение, оживялата влага накъса повърхността на неродената още земя и призраците на суур-тесегите потънаха в дълбините.

Шооран побягна. Стигна сухия оройхон и се скри в алдан-шавара, и две седмици не излезе навън. Излезе чак когато трябваше да жъне житната трева. Вече не си мечтаеше за никакви доспехи, случилото се беше изтласкало някъде дори мъката му по хората. А после страхът постепенно се стопи и Шооран почна да преценява неуспеха си философски: може да не е станало първия път, ще стане следващия. В крайна сметка първата му тукка първо също беше избягала, а после се беше оказало, че не е толкова трудно да я хване.

Но не бързаше със следващия път. Живееше, все едно не беше станало нищо, само от време на време вечер вадеше картата на стареца, дълго я разглеждаше, прокарваше пръст по бреговата ивица и си мърмореше. Броеше оройхоните — поотделно мокрите, поотделно сухите. Премери далайна. Излизаше, че в него могат да се съберат още пет двойни дузини оройхони — без мъничко. Никой от илбечите в миналото не беше строил толкова много оройхони, дори великият Ван, както казваха преданията, беше успял да издигне само три двойни дузини нови земи. Шооран намери на картата своя оройхон, после взе суха тръстикова клечица и с черна боя от корема на една убита тайза очерта земята, която старият илбеч бе построил пред очите му. Не знаеше дали старецът е направил още земи и затова картата свършваше дотук.

Реши да изчака два месеца, преди да направи нов опит, защото нали старецът беше казал, че набезите на Йороол-Гуй продължават по два месеца. Многогоръкия обаче така и не се появи и Шооран напусто чакаше на върха на суур-тесега чудовището, което досега бе виждал само веднъж. Поради което изпусна жътвата и трябваше да събира ороненото зърно направо от земята — но пък беше свикнал вече да яде питки и не мислеше да се отказва от тях.

Реколтата все пак пропадна и един месец Шооран живееше от старите запаси, които обаче трябваше да се възстановят, и така срокът, който си беше дал, дойде и отмина, и пак наближи мягмарът — дузина и вторият в живота му и третият от деня на смъртта на майка му. Два месеца, както можеше да се очаква, станаха на половин година.

На втория ден на мягмара Шооран тръгна към далайна. Не му трябваше нищо от изхвърлените богатства, просто искаше да докаже на самия себе си, че вече не го е страх от изпълзелите от шавара хищници. И не щеш ли, пак срещна парх — може би същия, който го беше гонил преди три години. Гигантските гвааранзи бяха по-силни и по-опасни, разбира се, но по време на мягмара, когато излизаха на повърхността, не нападаха, а само се отбраняваха от ловците. Парховете, за разлика от тях, и на повърхността си оставаха активни хищници. Сега обаче срещу парха се изправи не изнемоцяло момче, а пълен със сили и отлично въоръжен юноша: освен харпуна Шооран носеше и бича, който вече владееше почти до съвършенство, и когато пархът скочи, го удари с него. Ударът всъщност изобщо не навреди на звяра — когато се биеха за самка в шавара, мъжките пархове понякога с часове се шиха с мустаците си. Да не говорим, че този път съперникът беше само с един мустак. Така че пархът, също като при бой за самка, оплете бича с мустаците си, издърпа го от ръцете на Шооран и раззинал уста, запълзя напред. Шооран обаче бързо заобиколи скочилия само преди миг и затова тромав звяр и заби харпуна между прешлените на гърба му. Пархът се завъртя и започна да шиха с мустаците си накъдето му падне. Шооран избяга, скри се зад един тесег и почна да го замеря с камъни. След това успя да докопа изпуснатия си от парха бич, на третия опит омота с края му харпуна и го измъкна от раната. Пак шибна с бича муцуната на звяра и след като той отново омота мустаците си около него, повтори удара с харпуна, само че вече в друг сегмент на тялото. Движенията на парха се забавиха и след около пет минути Шооран го довърши. Това беше победа, с която можеше да се гордее всеки истински ловец!

Изрязва мустаците му (сега в арсенала му имаше още четири режещи бича!) и острите пластини от устата му. Изрязва си за спомен и бодливата люспа от опашката. Нямаше какво друго да вземе. Знаеше, разбира се, че от опашката, с която пархът се оттласкваше при скок,

може да се изреже голямо парче бяло месо, но след опита с месото на тукката нямаше желание да го пробва.

Прибра се, преизпълнен с чувство на увереност в себе си. Прекара остатъка от празничната седмица в алдан-шавара — нямаше смисъл да бърза. Но щом мягмарът свърши, отиде на брега. Спря, присви очи, внимателно прецени къде точно да бъдат суур-тесегите и уверено заповяда да се появят. Отначало не стана нищо, все едно светът не го беше чул, но след минута-две Шооран усети съпротивата на нежелаетелата да се подчини и да се променя неподатлива маса и това му подсказа какво трябва да направи. И дланите му веднага се наляха с пламък и в мозъка му сякаш лумна нажежен авар. Оройхонът се заиздига от дълбините тежко и мъчително бавно. Всеки тесег, всеки камък лягаше на раменете на Шооран с непоносимата си тежест и единствено негаснещият, неукротим огън му помагаше да я издържи. Шооран не крещеше, не обясняваше на далайна, че го мрази, не се стремеше да отмъщава. Той работеше. От увереността му вече нямаше и следа — прекалено голяма беше тежестта. Но Шооран знаеше, че този път няма да се откаже — и измъкваше земята от дълбините, вцепенен в страшно усилие. И когато в един миг тежестта внезапно изчезна и изгарящият вътрешността му огън изгасна, Шооран дори не изпита облекчение. Стори му се, че собствената му сила го е разкъсала на части. И той извика и падна в безсъзнание на земята.

Свести се внезапно, събуден от предчувствие за опасност. Вдигна глава и не през кървавата пелена на невъзможното усилие, а с неговите си, момчешки очи видя, че там, където допреди четвърт час се беше разстинал далайнът, сега се издига земя. Беше успял! Но това означаваше, че скоро, може би всеки миг вече, щеше да се появи Йороол-Гуй, за да изпълни древното проклятие и да отмъсти на илбеча.

Шооран побягна. Йороол-Гуй още го нямаше, може би беше в дълбините, откъдето не можеше да изплува толкова бързо дори той, и все пак Шооран тичаше толкова отчаяно, колкото преди пет години, когато в последния миг беше успял да прескочи препречилото пътя му пипало. Никакъв Хулгал не би могъл да го спре сега и дори пред него да се изпречеха авари, Шооран щеше да изгори, но нямаше да спре. И чак когато прекоси не само мокрия, но и половината от сухия оройхон, способността му да мисли се върна и той спря. Не се срамуваше, че се

е уплашил, по-късно също не го беше срам от това. Беше построил оройхон и имаше право да се държи както иска. И ако можеше да говори за това, щеше да разкаже за този пристъп на ужас спокойно и без никакво притеснение. Но строителите на оройхони трябва да мълчат, ако искат да живеят. И все пак сега, като си пое дъх и малко се освести, Шооран високо извика и на себе си, и на целия пуст оройхон:

— Аз съм илбеч!

Йороол-Гуй дойде чак на другия ден. И цяла седмица се хвърляше ту върху новия оройхон, ту върху старите. След това изчезна. Въпреки това Шооран изчака цели два месеца преди пак да стъпи на мокрото. Пристъпът на сляп ужас, който бе преживял, бе последният в живота му, но Шооран разбираше, че не бива да се отнася към Йороол-Гуй лекомислено. Можеше да му се присмива само когато беше на сухото.

През тези два месеца Шооран се отдаде на домакинството и на стопанството си. Всичко в тях, доскоро толкова важно, вече нямаше кой знае какво значение, но именно поради това Шооран особено грижливо прибираше реколтата, правеше инструменти, шиеше дрехи и си правеше невероятни гозби от варен наъс, плодове от туйван и зелени стъбла от набрана в потока водна трева. И всяка работа му носеше радост, защото той вече знаеше, че крайт на спокойния му живот идва и че трябва да се нарадва на дните, които му остават.

Пет дузини дни се оказаха достатъчни, за да се успокои, без да изгуби увереността си, и да не забрави усещането за огъня в гърдите и на дланите си. Шооран отиде до далайна, предпазливо застана до самата граница на оройхоните, съсредоточи се и — сякаш тези два месеца изобщо ги беше нямало — веднага напипа в душата си нужната струна. Далайнът покорно го послуша — дали беше признал властта на младия илбеч, или Шооран действаше по-умело — и този път създаването на новия оройхон отне много по-малко време и усилия. Но и Йороол-Гуй беше подготвен, така че Шооран едва успя да избяга.

Когато стигна на безопасно място и спря, Шооран отначало не обърна внимание на това какво точно става — всичките му сетива бяха още там, където, раздробявайки камъните и раздирайки плътта си в ръбовете на тесегите, пълзеше разгневеният бог на далайна. И чак

после се втрени в невиджданото зрелище. Оройхонът беше залят от вода. Водата бликаше на буйни потоци, заливаше падините, бучеше в тъмния шавар. Сухият оройхон се раждаше в плиска й. Водата измиваше омазалия всичко нойт, мътните талази отнасяха тинята и изтръгнатия от корен хохиур, въртяха телата на умрелите в сладката вода зоггове. Побягналите от шавара твари бързаха да се спасят от гибелната за тях чистота — повечето се бяха втурнали към новия оройхон, право срещу бушуващия Йороол-Гуй. Бягаха тукките, тежко подскачаха пархове, гвааранзи със скърцане влачеха черупките си по камъните. Бледи уулгуй, разперили дузините си жилави ръце, се провираха между скалите с невероятна бързина. Жирхове лъкатушеха из тинята, тайзи се свиваха на кълбо, за да се спасят. Тичаха, подскачаха и пълзяха и безброй други твари, каквито Шооран никога не беше виждал и за каквито дори не беше чувал, твари без имена, понеже нямаше оцелели, след като са ги виждали. Водата бликаше на фонтани от изворите, запълваше шавара и клоkochеше по краищата на оройхона.

След седмица водата се оттече, покритите с тиня полета дружно позеленяха от избуялата хлебна трева, по чакълестите участъци поникнаха мънички растенийца — само по назъбените им листенца човек можеше да разбере, че в бъдеще ще се превърнат в могъщи туйвани. А скоро след това водата по незнаен начин се оттече и от подземните пещери и страшният допреди дни шавар стана чист и удобен, в него се завъдиха безобидните светещи плужеци, дъното на долното равнище се покри с гъби и само заклецилите се тук-там вече измити от ручеите черупки и скелети на бившите му стопани напомняха за това какво е било тук преди.

Сега Шооран разполагаше с два сухи оройхона, макар че и един му беше съвсем достатъчен. Само че той не мислеше трябва ли му тази земя, или не. В ушите му като завещание звучаха последните думи на стареца: „Аз съм илбеч. Длъжен съм да строя.“ След като веднъж беше изпитал мъчителната, отровна болка на съзиданието, той вече не можеше да се откаже от нея и щеше да продължи дори с цената на живота си, дори с цената на живота на другите хора, които гинеха по далечните оройхони, понеже в такива времена Йороол-Гуй се появяваше по-често от обикновено.

Този път Шооран не изчака два месеца, защото ако продължаваше така, за цял живот едва ли щеше да успее да построи дузина по дузина оройхони, а трябваше да направи пет пъти повече. Реши да издигне третия оройхон след месец. И покрай бързането просто не забеляза кога и как в ручеите на втория оройхон се появиха боверите. Просто един ден ги видя как лежат във водата и лениво дъвчат пораслата вече водна трева. Още не бяха големи, но си бяха съвсем порасли.

След появата си боверите почваха да се размножават естествено, макар че понякога, рядко наистина, след мягмара, броят им на някои оройхони рязко се увеличаваше. Никой не знаеше защо става така, но пък след подобно радостно събитие веднага започваше братоубийствена делба на неочаквано появилото се богатство.

Доколкото Шооран можеше да съди, боверите на първия оройхон не бяха намалели, пък и как биха могли да стигнат дотук? Плоските им къси перки не бяха пригодни за движение по сушата, да не говорим, че тези лениви дебелаци изобщо не биха могли да се прехвърлят през синора. И оставаха две възможности: или бяха изплували от изворите, или се бяха самозародили в чистата вода и бяха порасли за една нощ. А може би, както разказваха жените, тази нощ беше дошъл глупакът от приказките Бовер и беше заселил оройхона с потомството си.

Тайната на боверите така си и остана неразгадана — Шооран просто видя, че един ден потоците са пълни с тях, а предния ден ги беше нямало. Никога не се беше замислял как се появяват — все пак ги имаше и на оройхона на стария илбеч, макар да не можеха да доплуват през далайна, а и Енжин не можеше да ги е донесъл в торбата си, нали?

Третият оройхон беше още по-близо до мъртвата земя. Не можеше да стане сух, обаче част от огненото блато все пак щеше да просъхне. Сега само една крачка отделяше Шооран от земите на изгнаниците, а и те можеха да видят брега на новия оройхон в далечината. Шооран обаче се успокояваше с мисълта, че изгнаниците посещават западния бряг на оройхона си само в края на годината, преди мягмара, а пък тогава мъглата над далайна се съгъстяваше и не можеше да се види почти нищо. Земята обаче щеше да изсъхне почти до мястото, където беше говорил с уулгуя, и значи щеше да успее да

стигне дотам. Шооран разбираше, че това е само повод, но не искаше да си признае, че всъщност е зажаднял да види хора.

Безопасното време още не беше дошло и Йороол-Гуй сигурно беше някъде наблизно, така че Шооран беше много предпазлив. Отиде до далайна по синора покрай мъртвата земя. Тук почти не можеше да се диша, но прозрачната маска и напоената гъба все пак помагаша. Пък и Йороол-Гуй едва ли щеше да се появи точно тук, а пък ако изплуваше, Шооран винаги можеше да скочи от синора и да се озове в безопасност.

Оройхонът се издигна невероятно лесно и Йороол-Гуй не се появи, така че Шооран дори малко се разочарова. Върна се по новата суха ивица — беше цялата в тиня и кал и все още пушеше. Намери сред боклуците един диск от пипалата на уулгуя — голям, по-широк от разперените му ръце. Но за трите години нойтът го беше разял и дискът вече не беше нито красив, нито твърд — костта направо се трошеше с пръсти. Шооран въздъхна, хвърли го и тръгна да се прибира.

Или лекотата, с която се бе предал далайнът, беше лъжовна, или може би гъбата не беше помогнала и Шооран все пак се беше натровил от дима, но още по пътя му призля. Отначало му стана студено, въпреки че вървеше покрай нажежените авари. После го заболя главата, а след нея и всички кости. Едва успя да се прибере, изпи две чаши вино, зави се презглава с топлите кожи от бовер — и го втресе.

Мяташе се, не можеше да си намери място, изгаряше — огънят, лумнал в него по време на строителството, не беше изгаснал, а продължаваше безсмислено да го изпепелява, и никой от онези, които се бяха събрали около него, не му даваше вода, и огънят ставаше все по-безмилостен...

— Мамо, вода... — молеше се Шооран.

— Не мога, моето момче — отговори майка му. — Ти сега си илбеч, трябва да правиш всичко сам. Не бях жена на илбеч и не бих пожелала такава съдба на сина си, никога, но ти не ме послуша. Упорит си като баща си.

— Не мога да живея сам — каза Шооран. — Огънят ме убива. Дайте ми вода!

— Нали те повиках — каза добрият уулгуй. — Но ти не дойде. Упорит си като истински илбеч. Живей си тогава сам, а ако не можеш

— умри сам.

— Не искам така — каза Шооран. — Дайте ми вода.

— Предупреждавах те — каза старецът, — че ще ме проклинаш. Вече е късно. Ти си илбеч. Никой няма да ти даде вода и все пак ти ще живееш и ще строиш.

— Защо? — попита Шооран. — Защо да строя оройхони? Баща ми се е махнал от сухите земи, защото там не е имало правда. Защо тогава да умножаваме неправдата? Старче, ти знаеш най-добре, че колкото и земи да направя, ванът и алчните одонти ще ги завземат. Самият ти си строил само мокри оройхони, но те са ужасни! Защо трябва да го правя?

— Защото си илбеч — повтори старецът.

— Можеш да се откажеш от дарбата си — каза уулгуят — и ще бъдеш щастлив. Брат ми ще отмени проклятието, защото ти си последният илбеч.

— Това вече не е дарба, това е животът ти и ще трябва да го браниш от враговете — каза старецът и подаде на Шооран стария нож, който му беше подарил Мунаг. — Не мога да ти дам вода, но ти давам оръжие.

— Всяка сила свършва и идва време за почивка. Твоят главен враг си самият ти. Изгаси огъня и няма да ти трябва вода — каза уулгуят и протегна пипало към Шооран. Пипалото беше обвило стария нож, който му беше подарил Мунаг.

Две различни ръце — човешка и нечовешка — му подаваха собствения му нож, който той изобщо не бе свалял от колана си. Светлината матово проблясваше по костеното острие, капка отрова чернееше увиснала от жилото на зогга.

— Мамо — възкликна Шооран, — те искат от мен различни неща, но ми дават един и същ нож. И никой не ми дава вода...

Майка му не отговори, но също протегна ръка. И от ръката ѝ висеше синята огърлица и всеки бисер се превърна в прохладна капка.

Събудиха го гласове и отначало му се стори, че продължава да чува гласовете от трескавия си сън. И чак после разбра, че са истински, човешки, гласове, каквито не бе чувал отдавна. Единият беше писклив, неясно на мъж или на жена, вторият беше дебел, явно мъжки.

— Гледай бе — още има! — ахкаше първият глас. — Е, тези вече са си мои!

— А, не! — възразяваше вторият глас. — Казах вече: всичките туйвани са мои и изобщо целият оройхон е мой. Твой ще е първият.

— Ама той е недоправен, няма нито едно дърво даже!

— Че какво съм виновен аз — добродушно избоботи ниският глас и изведнъж яростно изрева: — Няма да ми ядеш плодовете! Пускай ги веднага!

Шооран успя да стане, прибута прешлена на маараха до стената, качи се на него и надникна през една от дупките под тавана. Не че се виждаше много, но двамата души, които се караха, бяха точно пред нея. Без съмнение бяха скитници. Парцали вместо дрехи, торби, натъпкани с чавга, недозряла хлебна трева и плодове на туйван — с всичко, което им беше попаднало по пътя към незаселените оройхони. Вече нямаше къде да прибират още, но не можеха да спрат и се караха за всичко, което беше навсякъде около тях — и беше много повече, отколкото им трябваше. След миг караницата им премина в бой и по-високият бързо победи дребния си спътник, повали го на земята, взе му торбата и доволно викна:

— Пада ти се! Всичко това е мое!

Дребният изпищя и се хвърли срещу него, но високият го изрита. Шооран ги гледаше невярващо. Странно му беше, че се бият за една торба вмирисана чавга и разни други боклуци, след като не можеха не само да изядат, но дори и да съберат онова, което растеше в изобилие на оройхона — и все пак се биеха. Дребният пак скочи, в ръката му незнайно откъде се появи нож и той го заби в ребрата на високия — отляво. Високият залитна, изтърва торбите и те тупнаха на земята. Дребният се отдръпна и почна да скимти, сякаш него го бяха проболли. Високият направи крачка напред, сграбчи го, вдигна го и го запокити на земята. Главата на дребния се удари в един камък, чу се хрущене и после настъпи тишина. Високият клекна и се облегна на камъка, в който беше хласнал главата на дребния. На лицето му се изписа усмивка — беше доволен от това, което бе направил. Дупката в прокъсания му жанч беше малка, почти незабележима, не течеше и кръв, така че изглеждаше, че той просто си почива след трудна, но важна работа.

Шооран излезе, заобиколи суур-тесега и спря. Веднага разбра, че на дребния вече не може да му се помогне с нищо — но високият все още беше жив. Отиде при него и почна да сваля жанча му. Скитникът отвори очи, безсилно замахна с юмрук и изхърка:

— Не пипай! Това е мое.

— Не ми трябва боклуците ти — каза Шооран. — Искам да ти помогна. Лошо ли те прободете?

— Лошо... — На лицето на ранения се изписа недоумение. — Обаче как стана тя, а? Толкова години сме заедно, последната чавга деляхме — и на... И защо? За нищо. Щото така и така ще ни го вземат. Ще дойдат церегите и ще ни вземат всичко... Понеже дойде Нарвай и вика: „Видях оройхон!“ Никой не й повярва, тя си е луда, Йороол-Гуй й е взел ума. И значи тя се махна, а на другия ден идва и носи зърно, носи туйван... Ама не да ни го даде скришом — развика се, че тръгна да разправя и на останалите, по целия оройхон. А бе луда, какво да я правиш. Няма как да не доведе церегите...

Мъжът се закашля, на устните му избиха кървави мехури. Шооран вече бе успял да му свали жанча — отдолу нямаше нищо — и промиваше раната му. Не знаеше какво друго да направи.

— Няма смисъл, момче... — изхърка пак скитникът. — Каннач беше майстор с ножа, никога не пропускаше. Знам аз, нали бяхме приятели... Че и сега... ще ме дочака той... заедно ще идем при Йороол-Гуй... — Умиращият се огледа и с внезапно звънък глас попита: — Торбите къде са?

— Ето ги — каза Шооран.

— Дай ги.

Шооран ги довлече до него.

— Няма да ги пипаш — викна скитникът. — Мои са си. И ги прегърна и умря с блажена усмивка.

Шооран не погребва мъртвите скитници — нямаше нито сили, нито време за това. Ако лудата Нарвай наистина беше тръгнала да разнася вестта за новите земи, съвсем скоро тук щяха да нахлуят безброй хора. А още след първите двама — вече мъртви — му беше ясно на какво ще прилича всичко. Пък и ако един илбеч искаше да живее, не трябваше да се задържа много на новите оройхони: дали

щяха да го пленят алчните цереги, дали в пристъп на умиление щеше да го стъпче благодарната тълпа, дали, без никой да знае кой е, щяха да го заколят някъде — краят беше един и същ.

Опасността му придаде сили и Шооран почна да се готви за път. Взе празничните, никога необличани дрехи на стареца, които отдавна вече му бяха по мярка, взе две напоени с благовония гъби, взе храна и най-необходимите инструменти и натъпка всичко това в една торба. Отнесе малко припаси в една кухня на „пътя на тукката“, та ако някой ден се върне, да не е съвсем без нищо. После се облече за пътуване по мокрото и взе харпуна — ловците можеха да носят харпуни, както и обуца с игли. Облече ризницата под широкия, специално ушит да се носи над нея жанч, и видя, че макар все още да му е малко широка, на дължина му е по мярка. Забранения нож — нямаше сили и воля да се раздели с него — скри на гърдите си до огърлицата на майка си и до картата, на която през последната половин година се бяха появили три нови оройхона.

И когато стъпи на втория от сухите оройхони, чу викове. Откъм мъртвите земи тичаха хора. Не бяха кой знае колко — около четири дузини, мъже и жени, но на него, нали беше живял сам, му се сториха огромно чудовищно същество с безброй много гърла и десетки, стотици ръце.

Шооран отби от пътя си и се скри на сухата ивица, която засега беше пустинна. Изчака да минат още две групи хора и чак когато се стъмни и вече не минаваше никой, тръгна по мъртвата земя. И докато се отдалечаваше, чуваше далечните радостни викове и дълбокото хрипливо мучене — хората избиваха боверите.

Било в началото на новите векове.

От далайна се издигали пет кремъчни оройхона и тези пет оройхона били мокри, и хората нямало къде да се скрият от нойта. По волята на Тенгер хората се родили в един ден, но най-големият от тях се родил вече стар и мъдър. И този старейшина казвал на другите какво могат да ядат и ги учел как да ловуват зверовете в шавара. А когато Йороол-Гуй идвал за обещаното му, старейшината казвал на хората къде да бягат, за да се спасят. И всички

слушали старейшината. Само двамина не го слушали. Първият бил Бовер Глупака — и толкова за него: разумният човек така или иначе не може да разбере защо глупакът не бяга натам, накъдето му сочат. Вторият, който не слушал старейшината, бил илбеч, макар че никой не знаел това.

Един път старейшината пратил, хората на южния оройхон да събират чавга, но илбечът тръгнал на север и построил там нов остров. Когато хората се върнали, видели оройхона и попитали старейшината:

— Откъде се взе тази земя, която не прилича на Кръста на Тенгер, и можем ли да събираме чавга на нея?

Старейшината не знаел, но не искал хората да разберат това, така че се потупал по корема и казал важно:

— Откъде се е взела — това е тайна, която знам само аз. Можете да събирате чавга на нея, но трябва да давате половината събрано на мен.

Хората повярвали, илбечът не се обадил, а глупакът не разбрал нищо и всичко станало така, както бил казал старейшината.

Друг път старейшината пратил хората на север, а илбечът тръгнал на юг и направил там оройхон. Когато се върнали, хората се учудили и попитали старейшината:

— Откъде се взе тази земя, която промени света, и няма ли чавгата на нея да е горчива?

Старейшината се надул от гордост като авхай и рекъл:

— Раждането на земята е тайна, която знам само аз. Чавгата на тази земя е сладка, но половината от събраното ще давате на мен, а четвъртината — на храбрия церег, за да ви пази от разбойници.

Хората се съгласили, илбечът си мълчал, а глупакът пак не разбрал нищо.

Следващия път старейшината наредил на всички да тръгнат на запад да ловят тукки и миризливи жирхове и всички тръгнали, само илбечът тръгнал на изток. Когато се върнали, хората видели нов оройхон, учудили се и попитали:

— Откъде се взе тази обширна земя и има ли на нея жирхове и бодливи тукки?

Старейшината се надул толкова, че заприличал на далайна, и рекъл:

— Тайната на оройхона е моя и ще остане моя. Можете да живеете и да ловувате тук, но половината от пляката ще давате на мен, четвъртината на церега, а останалото на честния баргед, за да ви храни.

Хората се развълнували, а илбечът, макар че трябвало да мълчи, викнал на старейшината:

— Лъжеш! Ти нищо не знаеш за това как се ражда земята. Защо да даваме придобитото с труд на тебе и на слугите ти?

— Да не би ти да знаеш откъде се взема земята? — присмъл му се старейшината. — Кажни ни, щом знаеш.

Но илбечът не можел да каже нищо, понеже го било страх от проклятието на Йороол-Гуй, и си замълчал. Хората също мълкнали и се разотишли, само глупакът Бовер останал на суур-тесега, зяпал и си бъркал в носа.

Четвъртия път старейшината пратил хората на изток, а илбечът пак не го послушал и тръгнал на запад. Но не забелязал, че Бовер Глупака също не е тръгнал с всички и обикаля оройхоните. И щом илбечът си свършил работата, Бовер изскочил отнякъде, незнайно откъде, и се развикал:

— Видях те! Видях те! Ти си илбеч!

— Тихо! — уплашил се илбечът. — За това не бива да се говори...

Но глупакът не разбирал нищо и не спирал.

— Ти си илбеч! — викал той и подскачал. — Ти направи четири оройхона и сега злият Йороол-Гуй не може да стигне до средата на Кръста на Тенгер! И аз ще се заселя там и Йороол-Гуй няма да може да ме изяде! А когато ти построиш нови оройхони, моите деца ще заселят и тях. Хайде, строй още, строй още!

— Мълчи! — молел се илбечът, но глупакът не спирал да вика и подскачал от радост.

Старейшината, който седял на средния оройхон, чул виковете и отишъл да види кой вика толкова. И видял новия оройхон, и чул виковете на Бовер, и разбрал всичко. И решил да си отмъсти, и рекъл:

— О, господарю Йороол-Гуй! Този човек се опълчи срещу властта ми и накърни твоето величие. Накажи го!

И Йороол-Гуй се появил и взел илбеча. Така за пръв път се сбъднало древното проклятие.

А глупакът Бовер, като видял какво е направил, избягал на един сух оройхон, седнал до един суур-тесег и заплакал. И плакал цял ден и цяла нощ, и още цял ден и цяла нощ, и още, и още, и сълзите му потекли като потоци по целия оройхон, и отмили нойта, и прогонили зверовете от шавара, понеже сълзите на глупаците не са солени, това всички го знаят. А после хората се върнали от далечния оройхон и почнали да питат глупака какво е станало, но той само плачел и пъшкар, понеже бил забравил как се говори. Старейшината обаче не бил забравил как се говори и направил така, че всичко да е в негова полза.

Оттогава са минали много години и е имало много илбечи, и щом някой от тях направи сух оройхон, бликва вода и във водата се появяват забравилите да говорят и останали без крака от седене, и все така глупави внуци на Бовер Глупака. И макар че съдбата им е да бъдат изядени, те са щастливи, защото животът им напомня на всички, които умеят да виждат, че светът не се прави само от умници.

ГЛАВА 4

През първите два оройхона — включително и през родния си оройхон, Свободния — Шооран мина къде с тичане, когато нямаше хора, къде с пълзене, когато видеше идващите тълпи. Хората, към които толкова се беше стремил, сега го ужасяваха. Струваше му се, че още първият, който го види, ще викне: „Това е той! Това е илбечът!“ — и ще стане страшно. Когато обаче остави зад гърба си не само Свободния оройхон, но и земите на западната провинция, където бе живял с майка си, малко се поуспокои, по-точно, престана да се страхува.

Вървеше по мокрия оройхон, като за всеки случай се придържаше по-близо до синора — и внезапно няколко души го видяха; не можа да прецени земеделци ли са, или прекалено добре облечени скитници, но го видяха, че се крие зад един тесег, и един от тях викна:

— Ей, момче! Оттам ли идваш?

Шооран само кимна.

— И какво става?

— Бият се — каза Шооран и се зачуди какво ли да добави.

— А земя има ли?

— Не знам — най-сетне реши какво да отговори Шооран. — Не стигнах до земя.

— Ние пък ще стигнем! — засмя се скитникът, скочи от синора и се приближи към Шооран. Хилеше се беззъбо и си личеше, че е пиан. — Аз съм благородният Жужигчин, одонтът на новите земи. Я да видим какво си откраднал от съкровищата ми? — И дръпна пълната торба от рамото на Шооран.

— Дай ми я! — викна Шооран, но Жужигчин изобщо не му обърна внимание, а радостно възкликна:

— Охо! Това не е чавга, братлета, това си е истинска храна! И много други хубави неща.

Макар че мъжете в групата бяха трима и тримата очевидно бяха по-силни от него, Шооран не се уплаши — може би защото разбра, че не са се сетили, че той е илбечът. Така че скочи към Жужигчин и дръпна торбата. Беше същото като битката между двамата скитници на острова на стария илбеч, но Шооран беше прекалено възмутен от наглия обир, за да си спомня и да сравнява.

Жужигчин го изрита в корема. Ризницата го спаси от иглите, а може би в протритата обувка на скитника не бяха останали игли, но все пак ударът го накара да се превие от болка. Когато черните кръгове пред очите му спряха да се въртят и Шооран успя да вдигне глава, видя, че тримата мъже ровят в торбата му. Все така превит, Шооран направи една крачка и изрита Жужигчин. И иглите си свършиха работата — скитникът с писък падна в нойта. Шооран изгледа другите двама в очите и вдигна харпуна.

— Дайте торбата!

Единият се заотдръпва, но вторият измъкна бич и замахна. Докато бичът описваше свистяща дъга, Шооран отскочи и бичът само разплиска калта.

„Шиба като парх с мустаци“ — помисли си Шооран, докато избягваше втория удар. След третия скочи почти под ръката на скитника и докато той изтегляше бича, за да замахне пак, удари с харпуна. Стори му се, че назъбеното острие пронизва направена от кал кукла, толкова лесно влезе. Шооран издърпа харпуна и се обърна към Жужигчин, който пълзеше през нойта, оставяйки дълбока бразда, и крещеше:

— Пошегувах се бе! Вземи си торбата! Пошегувах се!

Жените пищяха.

Шооран грабна торбата и побягна. Спря чак когато мина почти целия оройхон и седна на близкия синор. Ръцете му трепереха. Внезапно разбра, че току-що е убил човек. Дори да оживееше, това не променяше нищо — нали беше ударил, за да убие, и се беше оказало по-лесно, отколкото да прониже бовер.

Чуха се гласове и Шооран трепна. Ей сега щеше да дойде още някой и пак щеше да трябва да убива. Не, слава на Тенгер, това бяха само жени с чавга. Но нали след тях щеше да има и други, от онези, които признават само правото на бича...

Шооран стана и като се помъчи да изглежда самоуверен и опасен, тръгна напред.

Накъде?

Дузинникът Тройгал слезе по прохода и спря пред тежката костена врата. Тъмната кост беше с богата резба и Тройгал я заоглежда, докато подреди мислите си. Вратата водеше в покоите на одонта Хооргон, но самият господар не беше в алдан-шавара и едва ли щеше да се върне тук. Вчера го беше повикал великият ван и сега Тройгал, който бе придружил началника, носеше на наследника лоши новини. Ванът беше ядосан, че провинцията на Хооргон вече две години не изпраща в централния арсенал харвах и поради това отдавна замисленият поход срещу изгнаниците и скитниците се бави.

А какво можеше да направи Хооргон? След смъртта на непокорната сушачка беше изпаднал в отчаяно положение. Сякаш самата съдба се бе опълчила срещу него. Бедняците, с риск да си навлекат гнева на всемогъщия одонт, отказваха тази опасна работа, а ако ги принудеха, предпочитаха да избягат и да станат изгнаници, но не и да загинат в пламъците. Малцината, които се съгласяваха да станат сушачи, загиваха преди да се научат на нещо. Не успяха и да подмамят сушач от някоя съседна провинция — човек можеше да си помисли, че някой специално не пуска сушачите да дойдат в земите на Хооргон. А после спряха доставките на харвах и от Свободния оройхон — тамошният сушач също беше умрял. Да не би одонтът да беше виновен и за неговата смърт? Не, разбира се. Хооргон правеше всичко каквото трябва и се стараеше, но ванът дори не изслуша оправданията му. Очевидно искаше да назначи друг одонт и просто си търсеше повод да свали стария. Така че благородният Хооргон беше хвърлен в тъмницата. Скоро трябваше да назначат новия наместник...

За всичко това Тройгал докладва на младия син на одонта. С останалите синове нямаше работа — одонтът не ги обичаше. А и при този дойде не заради друго, а просто защото все пак му беше подчинен — одонтът го беше оставил за главен в оройхоните си, докато отсъства, а и освен това Тройгал си помисли, че няма да е зле да вкара в започналата игра още едно действащо лице. Синчето на одонта обаче почна да действа бързо и решително, с което показва, че преценката на

баща му е била правилна. Веднага свика на съвет всички началници на дузини. Те, разбира се, дойдоха просто да чуят какво ще им каже — и дванадесетимата бяха хора на вана и не мислеха да поддържат род, изпаднал в немилост. Виж, ако одонтът им плащаше от собствените си средства, тогава работата щеше да е друга, но така... Младият Хооргон обаче бързо им развали доброто настроение. Речта му беше кратка:

— Знаете, че нашият добър одонт е изпаднал в немилост пред вана и че скоро тук ще дойде нов наместник — почна той и дузинниците кимнаха. — Знаете с какво заплашва това моя род и с какво — вас. — Този път те не кимнаха толкова дружно: мислеха си, че са в пълна безопасност, но наследникът побърза да им поясни мисълта си: — Новият началник ще дойде със собствената си охрана — дузина воители, не повече. На всеки от охраната обаче ще е обещано повишение, нали са негови церегити. И не мисля, че някой от вас ще остане на власт. От друга страна, всички сте свикнали да живеете охолно, понеже баща ми се грижеше за вас. Сега няма да ви е лесно пак да станете обикновени церегити.

— Какво да правим тогава? — попита Чармуг, най-младият от дузинниците.

— Новият одонт не трябва да стигне дотук — решително каза Хооргон. — Изгнаниците дръзко ще го нападнат още в земите на одонт Ууртак — и вие си запазвате местата. Пък аз ще се погрижа да бъдете възнаградени.

— А като назначат следващия нов одонт, пак ще трябва да го нападаме, така ли? — попита Мунаг. — Че то така бързо-бързо наистина ще станем изгнаници.

— Ще се погрижа за следващ одонт да назначат мен — каза Хооргон и дузинниците за пръв път се замислиха сериозно над думите му.

След час планът за действие беше готов. Дузинникът Тройгал с двама бързоходци се върна на царския оройхон, та да може навреме да предупреди младия господар за назначението и деня и часа на тръгването на новия одонт. Останалите започнаха да се подготвят за нападението. Намериха мръсни жанчове, за да ги нахлузят върху доспехите си, оставиха копията си с кремъчни остриета и се въоръжиха с копия с остриета от кост и с бичове от мустаци на парх.

До вечерта отрядът на одонта се беше превърнал в бандитска шайка. А на сутринта дотича запъхтян единият бързоходец и съобщи: „Идват“.

Знатният Пуиртал, току-що назначен за одонт на западната провинция, пътуваше към новите си земи с малък отряд телохранители. Пуиртал беше роднина на царствения ван, вярно, много далечен роднина. Държавническата мъдрост отдавна беше научила вановете, че не бива да назначават на отговорни длъжности близките си роднини — деца, братя, племенници и така нататък, каквито имаха дузини дузини. Те си живееха в алдан-шаварите на централните оройхони, обличаха се богато, плодяха деца, ядяха каквото си щат, но нямаха никаква власт. Одонти ставаха или външни хора, или далечни роднини. Още повече че близки хора се наказват трудно. От друга страна, Пуиртал също се беше потрудил доста, та да получи назначението. Беше използвал ловко недостига в запасите харвах, но понеже разбираше, че сега харвахът ще се иска от него, водеше двама майстори сушачи — отдавна ги беше подмамил, като им беше обещал лесни, стаи в алдан-шавара и храна като на самия одонт. С две думи, беше предвидил всичко. Не знаеше само едно: че командирът на телохранителите му предния ден беше пил с някакъв непознат дузинник и че всичките му хитри планове вече са известни на един от синовете на бившия одонт.

Кортежът се движеше бавно, носачите на паланкините се сменяха често, на два пъти Пуиртал спира, за да засвидетелствува почитта си към двама познати одонти. В резултат пътят, който човек дори натоварен с багаж би могъл да измине за четири часа, отне на заместника цял ден и когато Пуиртал наближи границите на бъдещите си владения, сребристият дневен цвят на облаците вече почваше да се сменя с лилав.

По залез благородният Пуиртал обикновено винаги беше обземаан от възвишени мисли. Новият одонт беше пътешествал много, беше обиколил почти всички сухи оройхони, по време на мягмара обичаше да влезе в двубой с някой парх или да наблюдава как ловците се справят с гвааранзите, беше преследвал скитниците метежници и дори беше минавал мъртвите блатата с пратеничество в Земята на старейшините. С други думи, след като бе видял половината свят, Пуиртал можеше да си представи истинската му големина и не би се стремил към власт над две нищожни късчета суша, ако не му беше

съвсем ясно, че тази власт не е над островите, а над множеството хора, изхранващи се на тази унила, но наистина щедра земя. На всеки сух оройхон живееха поне по тройна дузина хора и всеки от тях се прекланяше пред одонта. И точно в това се състоеше истинското величие.

Мислите му бяха прекъснати от силни викове, носилката се люшна и той падна на земята. Не можа веднага да разбере какво става — чуваха се писъци, бойни викове, плющяха бичове, съскаха харпуни и копия. И чак след няколко секунди Пуиртал осъзна, че отрядът му — дузина и половина цереге — е нападнат от изгнаници. Въпреки че бяха облечени в парцали, нападателите бяха отлично въоръжени, действаха дружно и бяха поне пет пъти повече от телохранителите му. Няколко от церегите му вече бяха повалени от режещите бичове и харпуните. Двама обаче успяха да нагласят татаца и оръдието гръмна, проглуши цялата околност и изплю няколко шепи чакъл. Нападателите обаче очевидно много добре знаеха какви поражения нанася татацът и отбегнаха чакъла — паднаха само трима. В същия миг един червенобрад бандит подскочи към артилеристите и прободде единия с костеното си копие, а другия повали с удар с боздугана си, който въртеше в лявата си ръка.

Пуиртал не беше страхливец. Той измъкна широкия си костен ятаган — знака на одонтската власт, — скочи и посече червенобрадия в гърдите. Острието срязва жанча... но изскърца по броня и Пуиртал едва успя да приклекне, за да се спаси от профучалия над главата му боздуган. Не можеше да се бие в лекия си цамц срещу облечен в хитин противник. Оставаше му да се надява, че грохотът на татаца е стреснал околните оройхони и че скоро ще пристигне някой въоръжен отряд. Не разчиташе на помощта на земеделците: току-що бяха прибрали реколтата, пазеха си я и нито един нямаше и носа си да подаде навън.

— Всички при мен! — ревна Пуиртал, докато отстъпваше пред натиска на червенобрадия. За щастие, на него му беше останал само боздуганът — копие то му се беше заклещило в гърдите на церегата.

На призива му се отзоваха само трима воители. Пуиртал зарязва на произвола на съдбата и имуществото си, и носачите, и пищящите си жени и заотстъпва. Нападателите обаче не се втурнаха да грабят, а продължиха да го преследват. Един бич изплющя и изтръгна копие то от ръката на един от церегите, вторият беше посечен със сабя...

Пуиртал прескочи синора с надеждата да се скрие зад него. Стъпи в кал, замириса на нойт. „Ако бандитите ни изтласкат на мокрия оройхон, няма откъде да чакаме помощ“ — помисли си Пуиртал... и в същия миг видя отряда: четири дузини цереги настъпваха в строй към мястото на битката. Разбойниците се развикаха и побягнаха.

Пуиртал и единственият оцелял воин тръгнаха към спасителите си. Отрядът се предвождаше от бузест младеж, явно от местните благородници, доста глуповат на вид и съвсем млад — на колко ли беше? — дузина и половина години, не повече. Само знатните татковци даваха на толкова млади момчета да командват отряди.

Бузестият се приближи до Пуиртал и се представи:

— Аз съм Хооргон, син на благородния Хооргон.

Като чу, че това е синът на същия онзи Хооргон, когото бе свалил от поста му с такъв труд, Пуиртал се обърка и малко неуверено се представи:

— Аз съм благородният Пуиртал. Длъжник съм ви.

— Значи вие сте новият одонт? — Юношата му се поклони до земята. — Радвам се, че можах да ви помогна.

На Пуиртал му олекна. Значи тук всичко вече се знаеше и юношата приемаше предстоящата гибел на баща си съвсем правилно. Най-вероятно отношенията му с татко му не са били от най-добрите и за наследник беше определен друг син. Какъв късмет!

Почти прегърнати, Пуиртал и Хооргон отидоха при носилките. Там ги очакваше кърваво зрелище: слугите, носачите, жените — всички бяха изклани. Около тях лежаха труповете на церегите на Пуиртал и на няколко от бандитите. Не се виждаха само двамата сушачи. Докато оглеждаше труповете, Пуиртал си помисли, че е постъпил умно, като бе взел само две от жените си, а останалите беше оставил да изчакат вкъщи. А после погледът му се спря на охранените лица на убитите разбойници и одонтът си помисли, че тези хора едва ли са живели на мокрото и че май не са бандити. Опасността беше другаде.

Младежът му изказваше съболезнованията си, после хората му вдигнаха паланкина. Одонтът седна на мястото си, откъдето преди малко така глупаво беше паднал, Хооргон го помоли за разрешение да се качи и той и след като го получи, седна срещу него.

— Какво да се прави — почна той с приятна усмивка. — Одонтът Ууртак, вечно да са сухи краката му, е изключително достоен човек и мъдър управник, но кой знае защо, в, земите му често стават такива неща. Вярно, че наблизко има три оройхона, заселени с изгнаници, но пък и в другите провинции има изгнаници, но няма толкова дръзки нападения, нали?

Пуиртал го слушаше как му се подмилква и скоро реши, че младежът всъщност е много тактичен и че той няма да наказва строго целия изпаднал в немилост род. Поне младият Хооргон можеше да остане да живее в алдан-шавара.

Церегите, които носеха паланкина, спряха и го спуснаха на земята.

— Благоволете да встъпите във владенията си — каза Хооргон и дръпна завеската.

Пуиртал прекрачи навън. Краката му се хлъзнаха в нойт.

— Какво значи това? — гневно възкликна одонтът.

Пред очите му се простираше мокър оройхон. Свечеряваше се и нямаше никакви хора, ако не се брояха стълпилите се около него непознати цереги. Неговият — последният — изхърка зад гърба му и падна с прерязано гърло.

— Това е дворецът ви, одонте — каза Хооргон и със собствените си ръце благоволи да отвори тежката врата, зад която се люшкаше мрачната тъма на шавара. Нещо вътре тежко въздишаше, чуваше се бълбукане, пляскаха мазни капки. — Заповядайте във владенията си, сияйни господине усмихна се Хооргон. — И нека краката ви да са вечно сухи...

След победата над пришълците благородният Хооргон се изправи пред наистина трудна задача. Трябваше да отиде в двора и да си измоли поста, но не знаеше как да го направи. Обикновено ванът просто назначаваше за нов одонт наследника на предишния — ако бе умрял от естествена смърт. Ако обаче одонтът се сменяше от вана, се назначаваше някой от приближените до двора. Децата на одонтите пък не се допускаха до вана, но на Хооргон му се налагаше да наруши тази традиция. От друга страна, той не искаше да заминава, първо, защото се страхуваше от удар в гръб, и второ, защото просто го беше страх да

се яви в двора. Затова реши да изчака — един ден, не повече. Но именно този ден се оказа решаващ.

Новината беше донесена от осведомителите, на които хитрият стар одонт предвидливо бе плащал от собствения си джоб. Всички одонти — и не без основание — разглеждаха Свободния оройхон като свое владение и затова следяха в подробности какво става там. И когато се разчу, че на запад са се появили нови земи, Хооргон научи пръв за това. Слуховете трябваше да се проверят и Хооргон прати на разузнаване отличилия се в битката с хората на Пуиртал Мунаг, като му даде дузина воители. Изборът можеше да се обясни с това, че Мунаг е храбрец и че е достатъчно честен, но имаше и друго — Хооргон не го обичаше още откакто Мунаг беше отървал от наказание сина на сушачката. Защото нали с очите си беше видял какво държи онзи бунтовник — не чуплива играчка, а истински нож.

Мунаг тръгна незабавно, върна се вечерта и донесе радостни новини. На запад наистина имало нови земи — два сухи оройхона, отделени от континента с тесен провлак огнени блата. Освен това единият оройхон, доколкото можело да се съди, бил изсушен съвсем наскоро — на него още нямало порасли туйвани. Това можеше да означава две неща: че или лудият илбеч е жив и просто се е криел през всичките тези години, или че, което бе по-вероятно, се е родил нов илбеч.

Но не тези неща вълнуваха Хооргон. Важното беше, че са се появили нови земи, които трябва да се управляват — и то с твърда ръка. След като изслуша доклада на Мунаг, Хооргон поседя замислено около час, а после нареди командирите на отрядите да се съберат на съвет.

— Реших — каза им той, — че е дошло времето да възстановим справедливостта. Всички вие знаете, че покойният ми баща — Хооргон тъжно въздъхна и Тройгал си помисли, че вече погребаният от сина си Хооргон най-вероятно е още жив — че баща ми беше пряк потомък на красавицата Туйгай, която е раждала деца на илбеча Ван. Нещо повече, нашият род започва от любимия му син, на когото Ван завещава всичките си земи. Самозванецът, който е узурпирал царския тесег, трябва да бъде прогонен в шавара, от който е изплувал. И вие, храбри воители и бъдещи одонти, трябва да ми помогнете да направим това.

Ако дузинниците бяха чули тези думи преди два дни, веднага щяха да вържат лудия син на бившия одонт, но сега, след като ръцете им бяха оцапани с кръв, бяха принудени да мълчат и да се мъчат да разберат какво е намислил повелителят им, този сополанко, който веднъж вече беше успял да ги надхитри. Сега обаче, като чува за новите земи зад мъртвата ивица, церегите се заусмихваха и закимаха. Хооргон беше намерил най-простото решение — беше решил да се отцепи от държавата на вана и да основе своя държава. Два сухи оройхона не са много земя, но мъртвата ивица си е мъртва ивица и ванът няма да посмее да прати войски през нея.

Единственият, който се усъмни, беше непокорният Мунаг.

— Имаме два оройхона тук — каза той, — там също ще имаме два. Но тук си живеем спокойно, а там ще трябва да пазим границата покрай мъртвите земи...

— Страхливец! — викна Хооргон. — Аз няма да бягам на сухите оройхони! Аз ще нападам! На хората им омръзна цялата тази несправедливост и армията ще мине на страната на законния владетел!

— Не съм страхливец! — възрази Мунаг. — И това го знаят всички. Но не виждам какъв е смисълът на този план.

— Достойният Мунаг не си е подавал носа извън сухата ивица, която охранява с дузината си — намеси се Тройгал. — Аз обаче съм стигал и до източната граница, бил съм и на царския оройхон и затова знам какво говоря. Нашият повелител е прав — армията на узурпатора е голяма, но няма да тръгне на бой. И властта на вана ще се спуска и ще изтече като вътрешностите на разпран авхай.

— Защо тогава... — почна Мунаг, но махна с ръка и млъкна.

Реши се засега да не се опълчват срещу вана, а да отделят един отряд да защитава населените оройхони и всички останали цереги да тръгнат на запад и да въведат там ред, докато жителите на Свободния оройхон не са се организирали за отбрана.

— А после — заключи Тройгал, който неясно как вече беше успял да почне да ръководи съвета — тръгваме на поход към царския тесег, за да завладеем короната на вановете. Време е да я сложим на главата на истинския си повелител!

Така че изобщо не беше чудно, че Мунаг остана да командва отряда бранители — три дузини, — а Тройгал поведе останалите към новите земи.

Първите два дни минаха спокойно. Мунаг разбираше, че с три дузини церегите не може да блокира оройхоните, и затова просто следеше противникът да не ги наближи незабелязан. Ванът си имаше очи и уши на всички оройхони, но шпионите, предимно бедняци, не разбираха какво всъщност става, а достойният Тройгал не бързаше да извести вана, че си е сменил господаря. Така че онези от татък отначало не се разтревожиха и чак на третия ден на пътя се показва паланкинът на благородния Ууртак — одонтът беше дошъл да разбере какво става в съседните на неговите земи. Мунаг не искаше да започва бой с хората му, така че просто стъпи на синора, вдигна повелително ръка и когато носилката спря и наместникът дръпна платното на прозорчето и подаде навън сбръчканото си лице, каза:

— Вървете си, доблестни одонте. Днес не можете да минете оттук.

Готовият за стрелба татац зад гърба му потвърждаваше думите му, така че на Ууртак му оставаше само благосклонно да кимне и да нареди на носачите да поемат към къщи.

Мунаг блъфираше. Страшният татац не беше зареден, пък и всичкият харвах, взет от кервана на Пуиртал, щеше да стигне само за дузина изстрели. Защото другия — дето вече го правеха пленените сушачи — го прибираще Хооргон. Сушачите вече бяха получили жени, даваха им и богата храна и те работеха съвестно, но харвахът все още беше малко — а ги чакаше война.

И войната дойде.

Ванът изпрати срещу бунтовническите оройхони голяма войска — шест отряда, във всеки от които имаше по двойна дузина войници. Такава сила нямаше да отстъпи пред думи и Мунаг посрещна настъпващата армия със стрелба. Беше пресметнал всичко правилно: основната маса на наказателните сили настъпваше покрай мокрия оройхон, все едно провеждаха операция срещу изгнаниците. Там Мунаг беше поставил два от трите си татаца. Първият гръмна и макар чакълът да повали само малцина, противникът се стресна — церегите бяха свикнали да гromят само малки, зле въоръжени банди скитници и не знаеха какво да предприемат. Но и те си имаха умни командири и един от тях се сети, че татаците се зареждат дълго и че едва ли скоро ще има нов изстрел — и заповяда атака. Церегите се втурнаха напред — и тогава гръмна вторият татац.

Войската спря — никой не знаеше какво го чака. След час обаче церегите домъкнаха един вдигнат на плазове тумбест ухер и също започнаха да стрелят. Ухерът бумтеше и при всеки изстрел изгаряше третина ямх първокачествен харвах, но не нанасяше никакви вреди — предвидливият Мунаг беше изтеглил бойците и татаците си. И сега, докато слушаше гърмежите, се подсмиваше злорадо — но челото му бе сбърчено от мисли. Защото ако имаше поне два пъти повече бойци, щеше да може да атакува и да плени ухера и заедно с него — запасите, от харвах, което беше много по-важно.

Мунаг отби и втората атака по същия начин, пак без да изгуби нито един боец. Тогава войската на вана се разсредоточи и тръгна на малки групи през нивите и по граничната ивица, като част от церегите минаха в обход по мокрия оройхон. Трите дузини защитници не можеха да отбраняват толкова широк фронт и Мунаг даде заповед за отстъпление. Маневрира два дни, като прехвърляше трите си оръдия от граничната ивица на мокрото и обратно. Последният изстрел бе даден от върха на един суур-тесег по някакъв отряд, който настъпваше през нивите. През това време — докато бойците на Мунаг се сражаваха непрекъснато, дори в ръкопашни схватки — хората на Тройгал спокойно изнасяха от бившия дворец на одонта безбройните му съкровища, хранителни запаси и покъщнина.

На новите оройхони бяха отведени и майсторите, и най-опитните земеделци. Хооргон нареди да пренесат дори резбованата врата на алдан-шавара, но не се получи — един черен уулгуй изплува от дълбините и сграбчи двама от носачите, и докато се мъчеше да докопа и останалите, повлече вратата в дълбините на далайна. Затова пък вратата на осъдените на смърт, запречвала входа към шавара, беше пренесена благополучно. Изоставените оройхони бяха опразнени до шушка, независимо дали изнесеното беше на вана, на одонта или на ограбените и прогонени жители.

Тройгал окопа два ухера и няколко татаца оттатък мъртвата ивица, до провлака, и превърна новите оройхони в непристъпна крепост. В далайна се беше родила още една малка държавица.

Последен в нея стъпи Мунаг с половин дузина оцелели цереги. Останалите бяха загинали или пък, навреме разбрали, че са пратени на сигурна смърт, бяха побягнали през мокрите земи към източните

провинции с надеждата, че там няма да ги разпитват много откъде са дошли.

След като изслуша доклада на дузинника, Хооргон помълча важно, а после заговори — отначало бавно и тихо, а накрая с вбесени крясъци:

— И ти си мислиш, че си голям военачалник!... Докато аз тук се мъча да завладее нови области за страната, ти погубваш четвъртината ми войска, хабиш харваха и оставяш татаците на врага — при това без да успееш да опазиш поверените ти оройхони. Не разбираш ли, че сега ще ми се наложи да щурмувам онзи самозванец през мъртвите земи, а не ми стигат хора?... Какво, похвала ли чакаш?! Ти не си никакъв герой, ти си страхливец и предател!

— Много добре знаете, че с нашите сили не е възможно да удържим онези оройхони — каза Мунаг. — Иначе нямаше да пренесете всичко тук още преди ванът да е научил за въстанието. Моята задача беше да удържа позициите възможно по-дълго, та да дам на Тройгал време да се укрепи тук за отбрана. Онези земи така или иначе вече ги бяхме изгубили.

— Това му било задачата!... — кресна Хооргон. — Защо тогава не изби селяните, които останаха там, защо не подпали нивите?

— Нивите покараха само преди седмица — каза Мунаг — и не могат да се подпалят. А със старци и бабички не воювам — аз съм войник, не съм палач.

— Ти си страхливец и предател! — викна Хооргон.

— Това е лъжа! — изрева Мунаг и лицето му почервения. — Вие нарочно ме пратихте на смърт и сега ви е яд, че съм оцелял!

И направи крачка напред и понечи да извади кинжала си, но четирима телохранители го сграбчиха и го повалиха на колене.

— Не си палач значи? — вбесено възкликна Хооргон. — Прав си, не си палач. Но ей сега ще се запознаеш с новия ни палач. Предателите се хвърлят в шавара, а аз отдавна те знам какъв си. Да не си мислиш, че съм забравил как излъга баща ми с онова детско ножче? Не можа да ме убиеш тогава, няма да ме убиеш и сега. Ха, спомни ли си онзи ден, предател с предател?

Мунаг вдигна глава, помъчи се да стане, но го държаха здраво, после по лицето му премина някаква сянка и той тихо каза:

— Спомних си. Това може би беше единствената правилна постъпка в живота ми.

— В шавара! — нареди Хооргон.

И телохранителите повлякоха Мунаг към мокрия оройхон в подножието на суур-тесега. Вратата, същата, която се беше затръшна след благородния Пуиртал, с огромни усилия вече пренесена тук, вече си беше на мястото — това беше може би първото нещо, което Хооргон бе заповядал да се направи в новата му страна. Палачът я отвори и каза:

— Великият господар е добър и милостив и ти дава възможност да се спасиш и да нямаш вина пред очите му. Ако наистина си толкова храбър, както се хвалиш, мини през шавара. И ако останеш жив, господарят ще ти прости.

Мунаг погледна палача и го позна. Беше Боройгал, мръсният щърбав блюдолизец и шпионин, пратен да дебне на Свободния оройхон — най-после беше заслужил работа и на сухия. Боройгал смъкна очуканата броня на Мунаг, свали и бойните му обуца — но когато понечи да блъсне бившия дузинник в тъмната дупка, Мунаг вдигна ръка да го спре, заплю го и сам влезе в шавара.

Наместникът Моертал внимателно оглеждаше застаналия пред него млад ловец. Прекалено млад беше още — беше казал, че е на дузина и половина години, но явно още не ги беше навършил. От друга страна, това беше добре — значи момчето още не служеше на двама господари и той можеше да не се бои, че ще слухти и ще донася на вана или на някой от другите благородници. От трета — след смутите в западните провинции войници му трябваха. Особено тук, на север, където непрекъснато трябваше да се занимава с усмиряването на бандите изгнаници, заселили се на издигнатите от лудия илбеч оройхони.

— Та как се казваше? — попита Моертал.

— Шооран — отговори ловецът.

— Къде живеят роднините ти?

— Нямам роднини — отговори Шооран.

— Ти си от западните земи — каза одонтът. — И сигурно си син на церег, личи си — дрехите ти са прекалено хубави за земеделец.

Баща ти е загинал, иначе щеше да си с него. Виждаш, че знам всичко за теб още преди да си почнал да ми разказваш живота си. Но не разбирам защо церегите не са се погрижили за семействата на другарите си и защо си сам.

— Погрижиха се — каза Шооран. — Но аз не съм син на церег, баща ми беше ловец на Свободния оройхон. Хооргон влезе в земите ни, уби много хора и много отвлече. Дотогава живеехме богато.

— А, да! — спомни си наместникът. — Свободният оройхон! Вярно, че на запад имаше нещо такова. В такъв случай ти би трябвало да можеш да се оправяш в мокрите земи, да копаяш чавга и да събираш харвах.

— Мога, господарю — каза Шооран.

— Знам, че можеш — присмя му се Моертал. — На мене обаче ми трябват не копачи на тиня, а воители. Върви с оръжейника до склада.

Един побелял дузинник отведе Шооран в една стая, пълна с оръжия, махна с ръка към тях и каза:

— Избирай си оръжия. Каквито си щеш.

— За какво? — попита Шооран.

— За лов.

Шооран се огледа. Имаше боздугани и прашки, подходящи единствено за лов на хора, и той ги подмина. Имаше копия с кремъчни остриета, каквито не се даваха дори на всички цереди. За миг погледът му се спря върху десетките струпани на едно място бичове, но Шооран предвидливо реши да не показва, че знае как се борава с това оръжие. Избра си навуца, с които можеше да ходи чак до коляно в нойта — защото одонтът можеше да го прати и в шавара. Взе и два харпуна — единия с гладко, другия с назъбено острие. Дълго оглежда едно дълго копие за лов на гвааранзи, но се отказа от него — сам нямаше да може да се справи с гвааранз. Затова пък взе една мрежа, пригодна и за защита от пархове, и за лов на тукки — нямаше да хвърля по тукките жанча си, както когато беше малък, нали? Премери и няколко кожени шлема с прозрачни забрала, предпазващи от пръските на нойта, като дори не погледна към богатите, но неудобни костени шлемове, което предизвика одобрителното изръмжаване на оръжейника. Накрая не издържа и взе и един дълъг кинжал от цяла кост.

Одонтът огледа небрежно въоръжението му и каза:

— Вчера ловците ми хванаха един звяр в шавара. Затворили са го в една от залите на двореца. Трябва да го убиеш.

Шооран последва оръжейника на долното равнище на алдан-шавара. Спряха пред някаква тежка врата и младежът усети миризмата на нойт и се учуди — защо някой ще пренася нойт в алдан-шавара, само и само да държи в плен някаква гадна твар? От глупост ли беше това, или от тщеславие?

Двама цереги отвориха вратата и Шооран влезе в една мъждиво осветена зала. Вратата зад гърба му се затръшна. Шооран спря, насочил единия харпун напред и готов да отскочи. Тук не можеха да вкарат блед уулгуй, нямаше и как да хванат жив гвааранз, значи най-вероятно трябваше да се срази с парх.

В този миг обаче някаква тъмна грамада, която отначало бе взел за скала, се размърда и Шооран разбра, че точно това е звярът — и отстъпи: звярът беше по-голям и от най-големия гвааранз на света. Беше висок почти до гърдите му, бронята му лъщеше, а от нея се подаваха два чифта щипки, които можеха с лекота да го прережат на две — и щракаха. Щипките бяха като на гвааранз, но този звяр беше много по-голям и най-важното, там, където бяха двата реда уязвими за копията очи на гвааранзите, тази твар имаше гладка и очевидно непробиваема броня. Отстрани чудовището имаше остри перки, безполезни тук, където не можеше да плува, а само пристъпваше през нойта, но все пак прекрасна защита. Отзад пък имаше люспеста опашка, навита, все едно че щеше да скочи като парх. Шооран беше готов да срещне всяко познато му животно, но не и такъв великан. Беше невъзможно да го победи. Първата му реакция беше да се втурне към вратата, да почне да я блъска и да моли да го пуснат да излезе, но в следващия момент се сети, че сигурно просто няма да му отворят. А в още по-следващия съобрази, че щом звярът е сляп, сигурно ще напада, ориентирайки се по звука, или ще протегне някакви пипала, които той пък ще може да съсече. Така че хвана двата харпуна в лявата си ръка, а с дясната измъкна ножа, готов да пререже онова, което щеше да се опита да го оплете. И бързо и тихо отстъпи встрани — нямаше смисъл да стои пред грамадните щипки, а също така и да застава в обсега на опашката, която с един-единствен удар можеше да го събори в нойта и да го премаже. Звярът започна да се обръща — значи по някакъв начин го виждаше. Но и Шооран видя нещо: при обръщането си звярът не

използваше опашката си, а и черупката му се повдигаше над земята. Значи под нея имаше крака — уязвими крехки съчленения. Следователно имаше надежда да обездвижи противника си...

И без да чака чудовището да се приближи, Шооран пак скочи настрана и напред и заби и двата харпуна под черупката. Те изстъргаха по долния ѝ ръб, после неочаквано леко потънаха под него — и единият удари нещо. Чу се вик на болка — при това явно човешки.

Звярът рухна на една страна и Шооран видя, че празната черупка всъщност е била задвижвана от двама церегите: единият тракаше с щипките, а другият управляваше опашката и перките. Чудовището се оказа фалшиво. Единият от церегите стенеше и стискаше раната на бедрото си — харпунът само по случайност не го беше пронизал в слабините.

Вратата се отвори, дотичаха хора и отнесоха ранения. Стариият оръжейник тупна Шооран по рамото и му нареди да се яви пред одонта. Моертал не го попита нищо, каза само:

— Наистина си смел и си майстор с харпуна. Ще те взема, макар че уменията ти не са достатъчни за церег. Не си мисли обаче, че ще служиш в алдан-шавара. Първо ще трябва да преследваш бандити из мокрите оройхони.

Шооран се поклони до земята и каза:

— Вечно да бъдат сухи нозете ти, о, най-справедливи одонте.

Когато излезе, Шооран въздъхна облекчено. Дори не се бе надявал, че одонтът ще го изслуша, камо ли да го подложи на изпитание, че и да го вземе на служба. Да го направят церег пък изобщо не можеше да става и дума — целта му беше да не му обръщат много внимание и да може да оцелее.

Когато се беше върнал в земите на вана, Шооран още първата нощ беше успял да прекоси няколко оройхона и още преди началото на военните действия се озова в земите на одонта Ууртак, където всъщност срещна изгнаниците на Жужигчин. Те изобщо не приличаха на забравените от целия свят отрепки, живеещи на запад от Свободния оройхон — изхранваха се от набези на сухите оройхони и от грабежи помежду си. Сблъсъкът с тях окончателно убеди Шооран, че неправдата не цари само на сухите оройхони. Там поне имаше нещо

подобно на закон, а на мокрите оройхони властваше правото на бича. И все пак той трябваше да прави земя за тези хора. Не за изгнаниците и скитниците и не за церегите — просто за хората, макар още да не беше срещал хора, които го заслужаваха.

През нощта, възбуден от пролятата кръв, Шооран отиде до брега и издигна оройхон. Успя да го направи незабелязано — нощем скитниците или отиваха да грабят сухите оройхони, или спираха на лагер покрай синорите, та да могат по-лесно да избягат, ако се появи Йороол-Гуй. Сега пък почти всички бяха избягали пред настъпващите войски на вана.

Новият оройхон не направи нови сухи земи, но увеличи площта на републиката на изгнаниците. Резултатът беше, че ванът отложи с един ден настъплението си срещу западната провинция и изгнаниците започнаха да се колят взаимно. Всички търсеха илбеча. Шооран успя да се спаси само защото и двете страни бяха решили, че се е върнал лудият илбеч: прекалено си приличаха почерците им — и този оройхон беше построен през нощта и изглеждаше съвсем безполезен.

Хващаха всички над средна възраст, влачеха ги към далайна и истерично им крещяха: „Строй! Строй!...“ И като не се появяваше земя, ги убиваха — хвърляха ги в далайна. Разгромът бе довършен от Йороол-Гуй, който излезе и изяде всички по брега, без да се съобразява с възрастта им.

От тези безредици Шооран си извади една добра поука. Вече знаеше как се изпълнява проклятието на Йороол-Гуй и разбираше защо повечето илбечи са загивали, след като са построили само по един-два оройхона. Да се спасиш от Йороол-Гуй не беше чак толкова сложно, сложното беше да се спасиш от побеснелите хора. И Шооран разбра, че единственият начин да стане незабележим е да се издигне над тълпата. Защото всички търсеха илбеча сред скитниците и изгнаниците, сред ловците и събирачите на харвах. И на никого нямаше да му хрумне да заподозре някой горд церег, който живее на сухото и излиза на брега само за да изстребва бандитите и да търси илбеча. И още първият му опит се бе увенчал с успех — благородният Моертал го взе на служба, макар още да не бе навършил дузина и три години.

Първия месец Шооран се обучаваше при оръжейника — тренираше по няколко часа на ден с най-различни оръжия, а после, когато учителят му си тръгнаше, почваше заедно с обикновените работници да поправя доспехи, да точи ножове и да изрязва остриета за копия. Не му даваха да работи единствено с камък — шуплестият тукашен камък не ставаше за нищо, а кремъка, който купуваха чак от Кръста на Тенгер, беше ужасно скъп и го даваха за обработка само на най-опитните майстори. По принцип майсторите каменоделци живееха в страната на старейшините и не излизаха от Кръста освен по време на мягмара, но и в земите на вана имаше оръжейници, които можеха да поправят счупено острие или да заточат затъпен нож.

Когато обучението на Шооран свърши, започнаха да го пращат да охранява мокрия оройхон. И бързо му стана ясно, че обикновените цереге не разполагат с кой знае каква свобода: охраната обикаляше покрай синора само денем и непременно по двойки, като изобщо не се доближаваше до далайна. Така че изобщо не беше чудно, че шайките скитници лесно им се изплъзваха.

Приказният живот на церегите също се оказа не чак толкова приказен. Вярно, церегите живееха в алдан-шавара, носеха хубави дрехи и ядяха до насита, но през годините на отшелничеството си Шооран беше свикнал с всичко това и беше малко разочарован. Като събеседници ги нямаше никакви и ако не беше разказвачът Киирмон, Шооран щеше да умре от скука. Засега не мислеше да създава семейство, не пиеше и не играеше на зарове като другите — не му доставяше никакво удоволствие. Така че познанството му с разказвача беше истинско спасение.

Разказвачът Киирмон живееше заедно с церегите, развличаше ги със свирнята си на суваг и с мръсни истории за женитбата на Йороол-Гуй, а през останалото време учеше децата на благородниците на старинните легенди. За себе си говореше с недомлъвки, но така, че човек можеше да си помисли, че навремето е бил едва ли не одонт. От друга страна, излизаше, че е бродил със скитниците, живял е с изгнаниците, върлувал е с разбойниците — така наречените „нощни пархове“, бил е и на каторга и неведнъж е сядал на трапезата на самия царствен ван. От трета — какво да се прави, след като още от древни времена всички разказвачи разказваха историите си в първо лице?

Шооран, който беше живял и като богаташ, и като последен бедняк, бързо се сдружи със стария разказвач. Сядаха някъде — Киирмон с неизменната чаша в ръка — и си разправяха истории: Шооран разказваше любимата на Хулгал легенда за хохиура и легендата за Бовер Глупака, която беше чул от стария илбеч, а Киирмон му отвърщаше с приказката за срока на живота, с легендата за упорития илбеч, а после и с разказаната шепнешком история за цвета на туйвана, за която в земите на вана можеше да ти вземат и главата.

С обикновените земеделци Шооран така и не можа да свикне. Щом спреше пред някоя палатка, стопаните почваха да се кланят и незабавно се съгласяваха с думите му, без изобщо да слушат какво им говори. Ако ли пък в семейството имаше моми за женене, веднага ги избутваха напред, вече нагласени и натъкмени — и това за доста време, макар и не чак завинаги, отврати вече порастващия Шооран от мислите за брак. Още повече че имаше остър слух и чуваше какво говорят зад гърба му уж раболепните земеделци и вечно усмихнатите майки на момите.

Един ден Киирмон — възбуден и непривично трезвен — дойде при Шооран и още от прага заяви:

— Дойде Чаарлах!

— Кой е пък този? — безразлично попита Шооран.

Още от сутринта беше в лошо настроение. Наближаваше мягмарът, откакто беше построил последния оройхон, бяха минали повече от два месеца и той не беше направил нищо, само си губеше времето на служба.

— Какво?! — викна Киирмон. — Не знаеш кой е Чаарлах? Ами че Чаарлах е най-добрият разказвач в страната! Само той знае всички истории за сътворението на света и ги разказва, без да дрънка на суваг, а пък като почне да разправя смешки, всички направо падат в нойта. Да чуе човек Чаарлах е голям късмет. Знам, че си по-умен от другите, и затова дойдох да те извикам.

— Ама той сигурно е в покоите на одонта — каза Шооран. — Няма да ме пуснат там.

— Чаарлах е на мокрия оройхон. Още нито един одонт не е успял да го вкара в покоите си. Чаарлах казва, че дори ако самият ван иска да чуе историите му, ще трябва да си поизцапа краката в нойта.

— Да вървим — каза Шооран и стана да се облече.

След минутка беше готов и излезе при чакация го Киирмон. Щом го видя, той ахна:

— Защо си тръгнал към земите на изгнаниците с доспехи? Знаеш, че там не обичат церегите, особено ако са самички.

— Не отивам да се бия, отивам да слушам разказвача — каза Шооран. — Щом Чаарлах е канил дори вана, нима ще откаже на един церег?

— Ти си знаеш — въздъхна Киирмон. — На твое място обаче не бих рискувал да тръгна така.

Бяха закъснели за началото на представлението: едно дребно плешиво старче вече седеше на постлан с кожа камък с лице към близкия далайн, а пред него се бяха разположили няколко дузини слушатели. Когато видяха церега, замърмориха и неколцина понечиха да станат, но Чаарлах им махна със сухата си ръка да се успокоят. Шооран и Киирмон си намериха място, опънаха кожите, които си бяха донесли, и седнаха. Старчето високо, така че всички да го чуват, разказваше истината за сътворението на света. Разказваше я различно от другите разказвачи, дори не го беше страх да задава въпроси. И един от най-важните беше следният: нали Средните векове са имали начало и край — как тогава Тенгер е успял да направи далайна така, че да няма дъно? И откъде е взел толкова влага? И ако далайнът наистина няма дъно, то тогава на какво са стъпили осемте стълба, на които се крепят суур-тесегите? А може би Тенгер е направил далайна до онези дълбини, накъдето се стреми всичко, което пада, и затова изгубилата тежестта си влага не се излива? И на всички въпроси на разказвача Тенгер отговаряше с насмешка: „Не, другояче го направих, а как — никога няма да се сетиш, защото не беше край мен.“

Шооран никога не беше чувал такава легенда — но пък много пъти също се беше чудил как така влагата не изтича от далайна, след като той е бездънен.

Когато разказвачът свърши, от тълпата се чу висок младежки глас:

— Бащице, разкажи за оня, дето преял чавга!

— Не — засмя се Чаарлах. — Днес ще ви разкажа друго — за непобедения жирх.

Тълпата се размърда да се намести по-удобно, после всички притихнаха и се приготвиха да слушат. Никой не беше чувал тази приказка. Чаарлах започна тържествено, със същия тон, с който се разказват легендите за сътворението на света и за други чутовни дела.

Когато свършил да строи и за безчет векове се отървал от Йороол-Гуй, старецът Тенгер се върнал при алдан-тесега си, та най-сетне да си почине. Но мястото му на алдан-тесега било заето — докато него го нямало, там бил изпълзъл един мъничък жирх и се бил излегнал така, че Тенгер не можел да седне. Тенгер се навел и духнал, за да очисти алдан-тесега, но жирхът се вкопчил в мястото си с всичките си крачета, които са много повече, отколкото трябва за ходене, и не помръднал. Тенгер посегнал да смачка неканения гост с пръст, но жирхът му казал:

— Аз съм смрадлив жирх и ако ме смачкаш, благоуханият ти алдан-тесег ще се въвони вовеки веков. Дали ще ти е приятно да си мислиш за вечното и всичко около теб да смърди?

— Тогава слез сам от алдан-тесега — казал Тенгер.

— За нищо на света! — заявил жирхът. — Вие, могъщите и безсмъртните, знаете само да се биете един с друг. Бийте си се тогава, пък аз ще управлявам света.

— Е, не, това няма да стане! — казал Тенгер, навел се и изскубнал снопче трева, за да избути жирха от алдан-тесега. Но докато се изправи, времето на жирха свършило и той умрял. Тенгер погледнал мъртвата гадинка и разбрал, че вече никога няма да може да я победи. Защото жирхът наистина бил мъничък и отвратителен, но все пак се бил покатерил на алдан-тесега и усмърдявал оттам цялата вселена, и умрял там, непрогонен от никого, а значи и непобеден. И че всичките твари, които живеели по-малко дори от жирха, вярвали, че открай време и вовеки веков светът се управлява от царствения жирх, вечно сухи да са дузините дузини негови мънички крачета.

Краят на приказката беше посрещнат с напрегнато мълчание. Хората бяха навели глави и се страхуваха да погледнат младия церег; трима-четирима станаха и си тръгнаха, като гледаха да са с гръб към

него. И все пак той позна двама от тях — бяха от неговия оройхон и сигурно ги беше страх да не ги познае.

Един от изгнаниците, прекалено снажен и добре въоръжен за обикновен скитник, стана и сложи пред разказвача няколко големи чавги. Последваха го и останалите слушатели — всеки слагаше, каквото може. Дойде ред и на Киирмон и Шооран. Разказвачът на церегите дари Чаарлах със сладка питка, а Шооран извади торбичка наъс и един зрял туйван.

— В твоята приказка — каза той, — също като в алдан-шавара, има две равнища. Гъбите са за долното, а туйванът — за горното.

— Ти си поет, момче — каза Чаарлах. — Защо ти е това копие?

Шооран не отговори на въпроса, а каза:

— Татко, ела да нощуваш в моя дом.

— Свикнал съм тук, по-близичко до Йороол-Гуй — отговори Чаарлах и се усмихна. — Ще ми е скучно без него, пък и на него без мен. Довечера обаче пак ще разказвам. Ако искаш — ела.

Предложението му беше провокационно — сам церег да стъпи на мокрото по здрач си беше чисто самоубийство. И все пак Шооран отговори:

— Ще дойда.

При тези думи един млад скитник, онзи, който искаше да чуе приказката за лакомника, преял с чавга, изсумтя презрително и тръгна нанякъде. Шооран успя да види само навития бич от мустак на парх на колана му и белега на едната му буза — такива белези оставяха иглите от обувката на церегите.

Вечерта Шооран пак дойде на мокрия оройхон. Пак беше с доспехи, но без копие. Много добре знаеше, че рискува, но искаше да направи така, че тукашните изгнаници да признаят правото му да ходи по земята им.

Този път освен него нямаше нито един слушател от сухите оройхони. Но пък освен обикновените изгнаници, които едва се изхранваха покрай брега, се бяха събрали и много нощни пархове: въоръжени мъже, достатъчно силни, за да оцелеят на мокрото, но избухливи и непокорни и затова отказали се да живеят според законите на вана. Бяха насядали най-отпред. Шооран пък седна най-отзад, чак зад копачите на чавга, дрипавите събирачи на харвах, дори зад сакатите и ненормалните.

Зад гърба му, само на няколко дузини крачки, мъртвешки проблясваше далайнът. Далайнът никога не спеше — и нощем, също както и денем, талазите му се надигаха покрай оройхоните и Йороол-Гуй, на него не му трябваше светлина, можеше да излезе всеки момент. Далайнът беше толкова близо, че Шооран не издържа и наред разказа безшумно се изправи. Никой не го забеляза — далайнът даваше съвсем слаба светлина, хората, очаровани от гласа на разказвача, бяха с гръб към далайна, и единствено Чаарлах можеше да види как светещата влага клоkochи безшумно и как част от светлината изгасва, заслонена от грамадата на нова земя. Звучният младежки глас на прегърбения от годините старец обаче дори не трепна — Чаарлах продължи да разказва дългата и трогателна история за петимата братя, един от които бил илбеч.

Шооран тихо се върна, седна и дочака историята да свърши. И едва тогава стана и тръгна по ръба, разделящ оройхоните. Силуетът му ясно се виждаше на фона на облаците и сигурно мнозина го забелязаха, но никой не викна да го спре, никой не го нападна. Тук, сред отхвърлените от обществото, се държеше на дадената дума и щом церегът беше дошъл по покана на разказвача, трябваше да си отиде жив.

И чак когато Шооран почти стигна до сухия оройхон, се разнесоха викове — изгнаниците очевидно бяха видели изникналия в тъмнината остров. Виковете се усилиха, май щеше да има бой. Шооран спря, вслуша се да чуе какво става. Чу обаче само как някой бърза покрай него, скочи, хвана го и строго попита:

— Какво става там?

— Ох!... — чу се женски глас. — Всичко ще ви кажа, точно вас гонех, храбрецо. Винаги съм готова да угодя на добрия одонт Моертал, да бъдат дано краката му...

— Казвай какво става! — изръмжа Шооран.

— Яви се нов оройхон и бандитите хванаха илбеча...

— Какво? — възкликна Шооран. — Кого са хванали?

— Хартай се сети, че разказвачът трябва да е лудият илбеч. Само той е толкова стар, пък и от отдавна обикаля цялата страна. Значи той трябва да е илбечът.

— Какво!? — пак викна Шооран. — Глупаци!...

После блъсна шпионката настрана, хукна към брега и се вряза в тълпата. Беше достатъчно светло — разбойниците бяха запалили десетина сплетени от слама факли: сламата беше едно от нещата, които крадяха от земеделците, а понякога те и сами им я даваха, за да се отърват от неканените гости.

Чаарлах стоеше, опрял гръб до крайния суур-тесег, и на лицето му се бе изписала язвителна усмивка. Хората настъпваха срещу него и само един ги спираше да не го хванат — младежът с бича.

— Да строи! — крещеше обезумялата тълпа. — Нямаме къде да живеем, да ни направи земя!...

— Махайте се! — крещеше младежът. — Това не е ваша работа! Ако е илбеч, той сам знае какво да прави!

Бичът свистеше пред него, един от нападателите, изблъскан напред, падна, облян в кръв, но, изглежда, никой не забеляза това.

— Наша е! — пицяха жените. — Да строи!

Шооран изтръгна една дълга заострена тояга от нечий ръце, засили се и скочи на тесегата, точно над главата на Чаарлах.

Покрай другите неща оръжейникът го беше обучил и да крещи така, че да надвика цяла тълпа и да я стресне. Сега тези уроци му свършиха добра работа.

— Спрете!!! — изрева Шооран. — Тъпаци, какъв илбеч може да е той?! Нали беше пред очите ви цял ден, кога е могъл да построи нов оройхон?!

— Той е лудият илбеч, само той е толкова стар сред нас! — викна някой, но не съвсем уверено.

Тълпата се поколеба, но явно не мислеше да се разпръсва.

— Ти пък какво искаш? — чу се друг глас и покрай главата на Шооран профуча камък. — Махай се оттук! Това не ти е сухият оройхон да ни заповядваш!

— Иска да вземе илбечааа... — изпищя някаква жена.

Шооран усещаше съгъстващата се омраза почти физически.

— Не!!! — пак изрева той. — Този човек е разказвач, може да ходи където иска, а оттук... оттук ще си тръгне с него! — Шооран посочи младежа с бича и с белега на бузата.

— С Еетгон?... — Няколко души се изсмяха. — Да не мислиш, че ще ти го даде? Нали и той иска да вземе илбеча!

— Казах ви, че Чаарлах не е илбеч! — отново кресна Шооран.

— Къде е илбечът тогава?

— Откъде да знам?! — Шооран махна към новия оройхон. — Трябва да е бил там, зад вас, и сега сигурно се крие някъде. Вървете го търсете.

— Илбечът се крие! — развика се тълпата. — Хайде да го намерим и да го накараме да ни направи още земя!

Пламнаха още няколко факли, хората се наредиха във верига и тръгнаха към новия оройхон. Пред тесега останаха само дузина — дузина и половина души.

Шооран скочи от скалата и каза на стареца и на младежа:

— Вървете си. Казах, че ще тръгнете заедно.

Без да каже нито дума, младежът нави бича, хвана Чаарлах под ръка и го поведе покрай далайна към съседния изгнанически оройхон.

— И по-бързо! — викна Шооран след тях. — Йороол-Гуй също търси илбеча, а него никой няма да го убеди да го търси другаде.

— Значи илбечът е бил в ръцете ти и ти си го пуснал — каза Моертал. Не питаше, беше убеден, че е така.

— Не, благородни одонте — каза Шооран. — Нито аз, нито никой от онези, които се бяха събрали на брега, не изпусна от очи разказвача дори за секунда. Не може той да е бил илбечът.

Одонтът се намръщи и каза:

— Много си млад и глупав. Какво можем да знаем ние за илбеча и за това как работи? Да не би да си мислиш, че илбечът влачи камъни, за да построи оройхона?... Може би за да го построи, е достатъчно да разкаже някоя приказка, докато гледа към далайна. Освен това, каквото и да е станало, старецът го е видял. Така че сигурно е видял и илбеча и щеше да може да ни каже кой е.

— Беше тъмно — каза Шооран. — Факлите ги запалиха после.

— Няма значение — непреклонно каза одонтът. — Важното е, че си изпуснал илбеча.

— Виновен съм. — Шооран наведе глава.

— И освен това — продължи одонтът, — защо си отишъл нощем на мокрото и как успя да се върнеш?

— Вече казах: отидох да слушам разказвача. Чаарлах ме покани.

— И ти взе, че му повярва... Да беше останал да слушаш Киирмон, нали затова го храня. И запомни веднъж завинаги: на мен ми трябва войници, не разказвачи на приказки.

Одонът се замисли и после каза сякаш на себе си, макар че именно когато говореше така, човек трябваше да го слуша много внимателно:

— Значи илбечът се крие в републиката на изгнаниците. И не може да отиде при изгнаниците в провинцията на Ууртак — там сега и жирх не може да се промъкне. След мягмара ще пратя хора на помощ на Ууртак. И теб ще пратя с тях. Да видим бива ли те — и дали от тебе може да стане истински церег.

— Слушам — каза Шооран.

Думите на Моертал не го изплашиха, дори по-скоро го зарадваха, защото означаваха, че скоро пак ще види далайна — и може би щеше да успее да направи нещо. Освен това така щеше да отклони заплахата, надвиснала над Чаарлах — нали наместникът казваше, че той не можел да стигне в онези земи.

Така че Шооран се върна на оройхона си. Беше доволен. И докато минаваше покрай палатките на земеделците, пак видя девойката, която беше видял на мокрия оройхон. Беше я виждал и преди — оройхонът беше малък, жителите му бяха не повече от тройна дузина, и всички се познаваха по лице. Но преди не ѝ беше обръщал внимание, а сега отиде при нея и я заприказва — и за да я успокои, и за да си поговорят:

— Здравей — каза Шооран.

Лицето ѝ пребледня — тя разбра, че я е познал. Наистина, никой не забраняваше на свободните земеделци да стъпват на мокрия оройхон, но едно е да ходиш за чавга с другите жени, а съвсем друго — да те видят сред изгнаниците и бандитите.

Така че девойката преглътна и тихо отговори:

— Здравей, церега храбри.

— Как се казваш? — попита Шооран.

— Явдай — прошепна тя.

— Не се бой, Явдай — каза Шооран и за да я успокои, добави: — Аз също обичам приказките. Много.

Явдай не отговори нищо, а по очите ѝ Шооран не можа да разбере дали страхът ѝ е намалял. Самият той беше много притеснен.

Уж нямаше какво повече да ѝ каже, но кой знае защо, просто не можеше да се обърне и да си тръгне.

— Твоите хора — почна той накрая, най-сетне намерил тема за разговор — тук ли ще останат, или ще си купите земя на оройхона, който стана сух?

— Тук... — едва помръднаха устните на Явдай.

— Защо? Можете да смените земята си изгодно. Ще намина утре да видя какво сте решили.

Зарадван, че е приключил разговора така ловко, Шооран бързо си тръгна. Изобщо не си и помисли защо ли, след като винаги така лесно намираще какво да каже, сега направо пелтечеше, но на другия ден, след като дълго търси палатката на Явдай и най-после я намери, гърлото му пак се стегна. Девојката живееше с майка си, с по-малкия си брат и с двете си сестричета. Майка ѝ веднага изгони децата и почна да бута Явдай към Шооран и да я хвали. Приличаше на търговка, която иска да пробута прогнил жанч срещу всичките блага на света. Шооран обаче не се подразни — просто не ѝ обръщаше внимание, защото беше погълнат от тъмния огън в очите на девојката.

Явдай седеше мълчаливо, свела глава, и отговаряше на въпросите му тихо и кратко. Разговорът в основни линии се водеше от майка ѝ и скоро Шооран научи в какво трагично положение се намира семейството. Нивата им беше съвсем мъничка и след като си платяха данъците им оставаше толкова малко зърно, че не само се налагало да ядат чавга и жирхове, но и често да гладуват. Бащата на Явдай беше умрял преди три месеца — от някаква болест. Единственият син — Явдай — още нямаше дванайсет, така че не можеше да наследи баща си и щяха да им вземат нивата и да я дадат на някой, който ще се съгласи шест години да дава половината реколта на държавата — това освен данъците: с подобни преразпределения на участъците земята се запазваше на относително големи парцели, а пък ванът си получаваше съответните доходи. Единствено войната и безредиците, настъпили след появата на новите сухи земи, бяха позволили на семейството засега да удържи положението, но всички разбираха, че това няма да продължи дълго и че скоро ще ги прогонят в нойта.

— На колко години е момчето? — попита Шооран.

— На десет само. Вдругиден става на единайсет.

Шооран се усмихна. Съвсем беше забравил, че днес е първият ден на мягмара и че вдругиден е рожденият ден на всички мъже. Жените бяха по-млади — техните рождени дни бяха на петия ден на празниците.

— Единайсет, дванайсет — не е кой знае каква разлика — каза Шооран. — Ще поприказвам с баргеда да ви остави нивата като наследство. Мисля, че ще се съгласи — бездруго има много работа с новите земи.

Самият Шооран ставаше на дузина и три години. Но той до такава степен си вярваше, че е на дузина и половина, както беше казал, когато го приеха за церег, че съвсем искрено смяташе Явдай за мъничка, въпреки че тя беше с цяла година по-голяма от него.

Мягмарът никога не беше минавал толкова бързо. Цялата празнична седмица Шооран беше освободен от служба и всеки ден още рано сутринта вземаше Явдай и тръгваха да се разхождат. Майка ѝ я пускаше с младия церег без възражения, въпреки че двете ѝ сестричета и брат ѝ се скъсваха от работа по брега. Самият Шооран още не мислеше за женитба, но за всички други съдбата на Явдай, изглежда, беше решена. Съседите пак почнаха да се държат мило с останалото без глава семейство, а пък баргедът с охота записа в кожените си тефтери, че земята се наследява от непълнолетния Явдай.

На сутринта на първия ден след мягмара Шооран намина да се сбогува.

— Тръгваме на запад — каза той. — При одонта Ууртак. Той има четири оройхона с изгнаници, така че не знам колко дълго ще се забавим...

— Тя ще те чака — каза майката на Явдай и девойката кимна.

Майка ѝ излезе и ги остави сами и Шооран и Явдай дълго седяха един срещу друг и мълчаха. И чак когато стана време да тръгва, Шооран попита:

— Наистина ли ще ме чакаш?

И Явдай, както винаги след кратка пауза, едва чуто отговори:

— Да.

Войските на великия ван можеха да воюват с изгнаниците по два начина, като одонтите винаги заплашваха, че ще използват първия, но

действията по втория. И наистина, защо да излагаш войниците си на опасност на мокрото, след като е много по-просто да изтласкаш разбойниците в убежищата им и да изчакаш, докато си измрат самички? Още повече че може да се намеси самият Йороол-Гуй и тогава кампанията свършва съвсем бързо. И макар този път да беше дадена строга заповед военните действия да започнат веднага, предпазливият Ууртак не бързаше да прати церегите срещу бичовете на бунтовниците. Не го накара да бърза дори вестта, че илбечът се е появил на север. Дузините заеха позиции по синорите и зачакаха, като проклинаха бандитите и началниците си — едните на глас, другите наум, та никой да не ги чуе.

Дузината на Шооран беше на най-опасното място. Бяха разположени на мокрото, срещу далайна. От двете им страни бяха оройхоните на изгнаниците — единият беше изникнал съвсем наскоро и освен това незабавно беше опустошен от Йороол-Гуй, така че се предполагаше, че ще настъпят на другата страна. И все пак не беше много приятно да имаш вражески оройхон в тил, така че церегите ругаеха и идиота илбеч, който ги беше натикал в този капан.

Изгнаниците също разбираха изгодата от положението си и непрекъснато правеха опити да пробият обкръжението, като минат през новия остров. В крайна сметка дори Ууртак разбра, че не бива да се бави повече, и определи деня на настъплението. Но така и не бе съдено то да почне.

Шооран беше на предните постове заедно с церега Турчин. Турчин беше потомствен церег, дълбоко убеден в изключителността си — а всъщност беше доста глупав и безпомощен във всичко освен в двубоите с къси копия или с ножове. Беше израснал в алдан-шавара и сега страдаше от влагата, от вонята и от парещия нойт, но най-много — от това, че не можеше да си полегне. И за всичките си нещастия обвиняваше илбеча, заради когото се били наплодили толкова бандити.

— Ще го хвана тоя мръсник — сладострастно ръмжеше Турчин — и ще го ръгна с копието в корема... не, първо ще му съдера гърба с бича, после ще го намажа с нойт, а после...

— Стига де — каза небрежно Шооран, макар че ръцете му сякаш сами посягаха към копието. — По-добре лягай да спиш. Стъмни се вече.

— Ха, ще спя! — възкликна Турчин. — Че кой може да спи тука? В мръсотията ли да легна?...

— Онези там спят, нали? — каза Шооран и кимна към тъмния оройхон. — Значи и ние можем.

— Те са измет. Може и изобщо да не спят, знам ли ги.

— Спят те, спят — каза Шооран и едва се сдържа да не се засмее. — Спят си като пеленачета. Ние ги пазим, а те си къртят. Виж сега как се прави. — И Шооран разстла една кожа на камъните, уви се, закрепил краищата ѝ с щипки от кост и легна като в люлка. — Това е то — спиш си като в алдан-шавара.

Турчин го гледаше недоверчиво, после каза:

— Нямам такива щипки.

— Аз имам запасни — успокои го Шооран и се измъкна от постелята. — Ще ти дам, обаче няма да казваш на никого. На пост сме все пак. Ако изгнаниците се измъкнат, лошо ни се пише...

— Е, те нали спят — изръмжа Турчин и почна да оправя постелята си.

Шооран му помогна да се нагласи, Турчин се повъртя малко и после каза, че било твърдо и че му убивало.

— Няма как — каза Шооран. — Не сме си вкъщи... А, трябва да спим поред. Единият трябва да пази.

— Ясно де — неохотно се съгласи Турчин. — Дай да хвърлим заровете да видим кой ще е на пост пръв.

Шооран много пъти беше чувал, че заровете на Турчин са фалшиви, така че, след като ги хвърлиха, изобщо не се учуди, че му се пада да дежури пръв. Пооплакваше колкото за очи от лошия си късмет, помогна на Турчин да се настани по-удобно и след малко го чу как захърка.

Близкият далайн го изпълваше с тревога и нетърпение, но той все пак честно изчака два часа, докато мракът не стана непрогледен, и чак тогава събуди доволно похъркващия Турчин.

— Ти луд ли си бе! — викна церегът. — Остави ме да спя!

— Твой ред е да пазиш — непреклонно каза Шооран. — Ще ме събудиш на разсъмване.

И го вдигна насила и легна в постелката си. Турчин посумтя, после се опита да задреме, подпрян на копието си, и накрая попита:

— Спиш ли вече?

Шооран се обърна на другата страна и измуча нещо уж насън. Турчин въздъхна, направи няколко крачки по синора, спъна се в някакъв камък, изруга, а после отиде до постелката си, от която така безмилостно го беше измъкнал Шооран, и замърмори:

— Никакви изгнаници няма да минат сега оттук — да не са луди? Всички спят. И аз може да си полегна. Никой няма да разбере.

Шооран мълчеше, слушаше го и се възхищаваше на логиката му. Вярно, изгнаниците спяха, обаче какво щеше да стане, ако дойдеше Йороол-Гуй? Тогава наистина никой нямаше да разбере, че двамата са спали на пост.

Оройхонът живееше и в мрака. Нещо минаваше наблизо, и жвакаше в тинята, нойтът бълбукаше. Далайнът мътно просветваше — близо, съвсем близо...

Като се убеди, че Турчин е заспал, Шооран тихо стана и тръгна към далайна, обхващайки с мисълта си тежките талази и безкрайните дълбини. Далайнът трепна и се предаде, затвърдя в нов оройхон, призрачното сияние изгасна, лепкавата влага отстъпи, изтласкана от земната твърд. Шооран се върна до постелката си, легна и заспа. Можеше да се наспи спокойно — оройхонът, на който бяха, вече беше недосегаем за Йороол-Гуй, а колкото до изгнаниците, Шооран изобщо не мислеше да ги пази или да се пази от тях. Важното беше Турчин да се събуди пръв и да събуди и него — нали уж трябваше да е на пост...

Крясъкът на Турчин можеше и мъртвец да вдигне от гроба.

— Ааа!... — ревеше церегът и сочеше с трепереща ръка. — Там... Виж!...

— Свири тревога! — подвикна му Шооран.

Турчин наду раковината и сипкавият ѝ рев се понесе в утринната мъгла.

— Скрий си постелката — подсети го Шооран, който вече бързо навиваше своята.

Е, сега, когато мислите на Турчин бяха заети със собственото му оцеляване, вече можеше да мине в нападение.

— Как го изпусна? — рязко попита Шооран. — Нали беше на пост. Да не би някой да е минал?

Отговорът можеше да е само един и последва незабавно:

— Никой!... — викна Турчин. — Никой не е минавал! Цяла нощ не съм мигнал...

— И двамата не мигнахме — поправи го Шооран. — На само един от нас няма да повярват, особено ако разберат, че другият е спал.

Турчин закима, а Шооран продължи да го обработва.

— Как така обаче не си видял нищо? Да не би да е заради мъглата?

— Да, да, заради мъглата! — хвана се Турчин за спасителната сламка. — Ами виж я каква е гъста, на две крачки не се вижда нищо...

— Бандитите ще избягат! — викна Шооран. — През новия оройхон. Надуй пак раковината!

Турчин го послуша, ревът на раковината пак огласи околността, а после двамата се върнаха през изсветляващата в утрото мъгла и спряха чак на границата на новия оройхон да дочакат идващите на помощ цереги.

Разузнаването потвърди, че изгнаниците наистина не са си губили времето и че още на разсъмване са се изнизали през новия оройхон. Нямаше смисъл да ги преследват, имаше по-важна работа. Оройхонът, който бе станал сух призори, беше разположен много неудобно — опираше в сухите земи само с едната си страна, а от другите три бе заобиколен от мокри оройхони. За отделяне на този оройхон не можеше да става и дума, разбира се, защото до него се стигаше не през мъртва ивица, а по леснопроходим провлак, така че одонтът Ууртак просто трябваше да увери вана в предаността си и по възможност да извлече някаква изгода от ситуацията.

И Ууртак с личната си гвардия тръгна към царския оройхон, а войската му и церегите, изпратени от другите одонти, останаха да бранят провинцията. Една седмица стигна на хитрия Ууртак да убеди вана, че не си струва да създава нов окръг заради само един оройхон, понеже новият окръг без съмнение ще поиска да е самостоятелен — и значи ще е по-добре оройхонът да се даде на него, верния Ууртак. През тази седмица Шооран вземезди изгнаниците, като направи още един оройхон, който се издаваше в далайна и на практика възстановяваше земите им.

Преди да тръгне към вана, Ууртак за всеки случай забрани заселването на новия сух оройхон и прати там охрана — двойна дузина цереги. Сред тях беше и Шооран. Церегите нямаше какво да правят на пустия оройхон, така че по цял ден играеха на зарове, разправяха си какви ли не истории и си мислеха за семействата си — които си имаха

семейства, разбира се. Шооран също си мислеше за Явдай. Представяше си как я води до брега и също като лудия илбеч казва: „Гледай!“ — и пред изумените ѝ очи се ражда нова земя. Лицето на Явдай остава неподвижно, но в черните ѝ очи пламва неугасим огън. А после той ѝ показва как земята се умива с чиста вода, как се освобождава от отровата и мръсотията, как се покрива със зелена трева, как поникват туйваните... И ѝ казва: „Тази земя е за теб. Живей.“ — и Явдай се усмихва неуверено...

Обзет от тези мисли, една ранна утрин Шооран тръгна през пустите мокри земи към далайна. Никой не го видя. Острова пък видяха чак привечер, когато Шооран отдавна беше застъпил на пост на провлака.

Тази безразсъдно смела постъпка не му донесе удовлетворение, но му помогна да разбере, че всъщност не мечтае за нови земи, а за Явдай. И сърцето му започна да се къса от мъка. Шооран шепнеше думите на древната легенда, която сякаш знаеше наизуст още отпреди да се беше научил да говори: „Проклинам твоя илбеч никъде да не намери покой и щастие. Да няма приятели и дори най-близките му роднини да му се подиграват и да го измъчват...“ Шепнеше, докато думите не изгубваха смисъла си, а пред очите му беше лицето на Явдай. Не, тя не можеше да му се подиграва, това беше невъзможно, в случая дори проклятието на Йороол-Гуй беше безсилно. Нали беше обещала да го чака... Кратичкото ѝ „да“ бе станало всичко за него. Шооран се убеждаваше сам, че всъщност няма никакво проклятие — нали и старецът беше имал семейство дори след като беше станал илбеч, а пък потомците на илбеча Ван управляваха цялата страна.

Одонът Ууртак се върна и изпратените да му помагат войски започнаха да се готвят за изтегляне, така и без да са хванали никого. За изпратените от Моертал бойци обаче нямаше почивка — щом разбра, че илбечът се е изплъзнал, наместникът реши да се справи поне с изгнаниците и бунтовниците, така че веднага ги прати да охраняват мокрия оройхон.

Този път Шооран се озова доста далече от далайна и не можа да направи нищо. Челните дузини настъпиха, сломиха съпротивата на неорганизираните изгнаници, разкъсаха фронта им и подгониха едната половина към ухерите на синора, а другите — на юг, към двата

оройхона, проточили се навътре в далайна. Изглеждаше невъзможно някой да се измъкне от този капан.

Ухерите и татаците бяха заредени и чакаха, но одонтът беше наредил да се стреля само в краен случай. Освен това имаше заповед да не убиват онези, които се предават — Моертал не беше съвсем сигурен, че илбечът не е в капана, така че на церегите бяха раздадени допълнителни хитинови върви.

Част от истинските скитници — жените, старците и сакатите — успяха да избягат на север, останалите бяха навързани по двойки и ги отведоха да ги разпитват. Разбойниците обаче се опитаха да се измъкнат със сила.

Шооран беше на пост на синора, когато група разбойници изскочиха иззад тесегите. Бяха около дузина и половина, крещяха и единствената им надежда беше внезапността на нападението. Церегите обаче бяха нащрек. Шооран, който се оказа в центъра на схватката, видя точно срещу себе си познато лице, изпъстрено със следи от игли, чу съсъка на бича... Успя да отбие смъртоносния удар с копие то си и се хвърли в краката на нападателя. Ако бяха само двамата, след миг щеше да е мъртъв, тъй като копие то му бе отнесено от бича, но поваленият му противник нямаше време да замахне пак — Турчин и дузинникът Коннар се хвърлиха върху него и за секунди го вързаха. Останалите разбойници бяха или избити, или също вързани. Да се изплъзнат успяха само трима.

— Браво! — похвали дузинникът Шооран. — Вече те бях отписал, обаче ти не само оцеля, но и успя да го повалиш, този... Виж го само как те гледа — ако може, ще ти скочи като парх.

Младежът гледаше Шооран, без да мига, и очите му сякаш бяха само от бяло. Белезите на бузата му се бяха налели с кръв, вените на слепоочията му се бяха издули. Коннар го обиколи, огледа го отвсякъде и каза:

— Този явно не е илбечът. А за каторжник не става — ще избяга. И като избяга, ще те потърси и ще те намери. То си му личи от пръв поглед — такива като него не прощават. Знам, и аз съм същият. Така че я го отведи в шавара, пък аз ще докладвам, че пленниците са само осмина.

Шооран си взе копие то и махна с острието към шавара. Без да каже нито дума, младежът стана и тръгна натам — крачеше така,

сякаш не него подкарват, а той води. Шооран вървеше на крачка след него. Имаше чувството, че е виждал това лице и тази небрежна походка и преди. И този поглед. Не онази вечер, а преди. Много преди. Макар че това просто не можеше да бъде — такова обезобразено лице нямаше как да не се запомни. От друга страна, церегите забождаха в общата си по дужина игли, а белезите на младежа бяха много повече — все едно бе лежал на жива тукка за възглавница.

— Стой — каза Шооран.

Младежът спря.

— Еетгон името ли ти е, или е прякор?

Младежът не отговори. Гледаше някъде над главата на Шооран, лицето му беше спокойно, само вената на слепоочието му продължаваше да пулсира бясно.

— Ти... — Шооран спря, не смееше да го каже. Но все пак го каза: — Ти от Свободния оройхон ли си?

Еетгон най-сетне го погледна, помълча още секунда и каза:

— Не помня. Отникъде съм.

Шооран извади ножа си и почна да реже хлъзгавите корави върви. Еетгон мълчеше и чакаше.

— Покрай синора има постове — каза Шооран. — Гледай да не те видят.

Изгнаникът тръсна ръце да се освободи от въжетата и без да каже нищо, без да се сбогува или да благодари, се обърна и тръгна.

— Чакай! — подвикна Шооран. — Чаарлах жив ли е?

— Тръгна си отдавна — отговори Еетгон, без да се обръща. — Не знам накъде.

— Благодаря — каза Шооран.

След тази сполучлива операция ги пуснаха да си идат вкъщи. Шооран също получи отпуска. Дужинникът Коннар беше докладвал за проявената от него храброст и за награда Шооран нямаше да застъпва на дежурство цял месец. Щом научи това, той забърза към палатката на Явдай. Цялото семейство трябваше да е на полето, но новината, че церегите се връщат, вече се беше разчула и майката на Явдай я беше пратила да се прибере. Шооран я видя пред палатката, спря на две

крачки от нея и усети как цялата му храброст и цялата му решителност се изпаряват.

— Здравей — каза той.

— Добре дошли — отвърна Явдай.

— Върнах се — каза Шооран.

— Мислех само за теб... — Думите се нижеха и сякаш се изнизваха покрай ушите ѝ, само леките ѝ кимвания показваха, че все пак го слуша.

Шооран влезе в палатката пръв — като стопанин, който кани гост. Напрежението стана непоносимо. И той най-накрая каза думите, които изобщо не мислеше, че ще може да каже:

— Явдай, не мога да живея без теб. Искам да станеш моя жена. Съгласна ли си?

За безкрайни секунди се възцари тишина, после тя тихо каза:

— Да...

Вече нямаше нужда от думи. Шооран бавно вдигна ръце и сложи на шията ѝ огърлицата от безценни сини бисери.

Направиха сватбата според всички правила, със свещеник и с местния баргед. Качиха се на суур-тесега и под строгия поглед на Тенгер си размениха дарове. Шооран даде харпуна си: „Ще съм твоята кост и твоята защита“. И получи плод от туйван: „Ще съм твоя радост и твоя наслада“. После отидоха до далайна. До следващия мягмар имаше почти цяла година и затова повечето гости и важните лица спряха на ръба на сухия оройхон да изчакат младите да се върнат. До далайна с тях дойде само Киирмон — е, и двете сестрички на булката, които не искаха да изпуснат нищо от церемонията.

— Господарю Йороол-Гуй — каза Шооран и пусна сладкия плод в далайна. — Това е жена ми. Нищо друго си нямам. Вземи я и забрави за нас!

— О, Многоръки! — прошепнаха устните на Явдай. — Това е мъж ми. Вземи го...

Вечерта гостите изпиха пет мяха вино и се натъпкаха до насита с месо. Пияният Турчин разправяше как насмалко не хванал илбеча, а

Киирмон беше сложил нови струни на сувага си и пееше любовни песни.

Меденият месец свърши неочаквано — по вина на илбеча. Новият оройхон се появи на изток, където беше спокойно още от времената на безумния старец. Стана някак от само себе си. Явдай имаше много работа — жените на церегите не излизаха на полето, но и не бяха знатни дами и също си имаха задължения. Вярно, носеха красиви талхове, но трябваше да знаят как да правят сладка каша, а ръцете им трябваше да са бели дори след като бяха изстисквали угнилите плодове на туйвана. Всичко това се учеше, и то не лесно, и Явдай всеки ден ходеше при разни обеднели бабички — вдовици на загинали цереги, за да стане достойна съпруга на Шооран. Той пък излизаше да се разхожда. Вече имаше право да ходи по всички сухи земи без царския оройхон и един ден — за три часа — стигна чак до източното крайбрежие. Няколко дни преди това брегът беше разорен от Йороол-Гуй и сега там нямаше жива душа. Шооран направи нов оройхон и се прибра при младата си жена още по светло, без да събуди ничие подозрение. Още на следващия ден обаче го пратиха с отряд цереги на изток, към новите мокри земи.

Животът лека-полека потече плавно и спокойно. Шооран излизаше с отряда. Разбитите изгнаници вече не бяха опасни за оройхоните и след като дежурството му свършеше, той се прибираще въкъщи, където го чакаше Явдай. Тя вече беше изучила всички тънкости на поведението на жена на церег, но това изобщо не я беше променило: никога не го заговаряше първа, отговаряше му кратко, лицето ѝ почти винаги беше неподвижно. Само ръцете ѝ бяха заети постоянно — непрекъснато плетеше какви ли не неща. Шооран седнаше до нея, гледаше лицето ѝ в полумрака и разказваше за себе си и за странстванията си. Разказваше истината, само истината, почти цялата истина. И заради това „почти“ в разказите му имаше несъответствия и пропуски и те заприличваха на приказките на Киирмон. Явдай не забелязваше несъответствията, понякога дори като че ли изобщо не чуваше какво ѝ говори. Само веднъж, когато Шооран ѝ разказваше за майка си, свали огърлицата и дълго я разглежда, а на лицето ѝ се беше изписало нещо като почуда.

Шооран не се притесняваше от странностите ѝ и когато му се налагаше да замине някъде по служба за по-дълго, му беше мъчно за

нея.

Мягмарът дойде и си отиде. От сватбата им беше минала почти година. През тази година Шооран направи два острова: първия през медения им месец, втория — много по-късно, но пак по същия начин, ако не се броеше това, че във втория случай се появи сух участък. Два оройхона за година бяха прекалено малко и не отговаряха на плановете му да застрои целия далайн, но той вече и не се стремеше към това. Искаше просто да живее, да обича Явдай и да не се измъчва заради земите, които не носеха нищо, но заради които се проливаше кръв. Освен това нали вече беше направил девет оройхона. Малцина илбечи бяха правили по толкова. Не всички можеха да бъдат като Ван, нали?

Най-силното впечатление за годината беше пътешествието до царския оройхон. Макар че не можеше всъщност да се нарече истинско пътешествие — пътят беше само около четири часа. От друга страна, без разрешение на царския оройхон не можеха да стъпят дори церегите, да не говорим за обикновените земеделци. Столицата се охраняваше строго, по целия синор на равни разстояния стърчаха въоръжени бойци.

На самия оройхон нямаше никакви ниви, нямаше и палатки или навеси, тревата беше окосена съвсем ниско и по нея се разхождаха приближените на вана. Дори клонатите туйвани, изглежда, растяха не за да дават плодове, смола и дървесина, ами за да хвърлят прохладна сянка.

Целият оройхон беше преграден с каменни стени, зад които живееха жените на царствения ван и най-близките му роднини. Близките роднини на вана бяха безброй — живееха и на царския оройхон, и в алдан-шаварите на други оройхони. Никой от тях не работеше нищо, но всички имаха жени, слуги и охрана и вкусна храна, меки дрехи и хубави жилища. Шооран бързо разбра защо данъците в държавата са толкова високи и къде отива цялото това богатство.

Моертал беше включил Шооран в свитата си — иначе той никога нямаше да види градините на вана. Защото това наистина беше градина. Много преди да стигнат границите на царския оройхон Моертал слезе от носилката си и продължи пеш, съпровождан от най-верните си цереги. Минаваха покрай ручей, чиито брегове бяха направени полегати — не беше удобно да вадиш вода, но пък беше красиво и човек можеше да седи на брега и да се отдава на съзерцание.

Малките тесеги бяха заравнени, но не за да се направи място за жилища, а за да се разширят ливадите. Само тук-там имаше хълмчета, на които открай време растяха огромни туйвани.

Суур-тесегите обаче бяха най-странното. Шооран очакваше да види скала с изсечени в нея стълби и на върха ѝ — трон, на който да седи ванът и от трона да управлява страната и да съди престъпниците. Не знаеше като какъв ще е този трон и каква ще е охраната около него, дори не искаше да си мисли за това, защото знаеше, че така или иначе ще сбърка. Входът в царския алдан-шавар сигурно щеше да е с врати от кост, другите входове щяха да са затрупани с камъни, но пък щеше да има и прозорци — нямаше начин алдан-шаварът да не е такъв. Но вместо това Шооран видя стена. Все едно целият суур-тесег беше сринат със земята и на негово място беше издигнато нещо огромно, високо поне три човешки боя, нещо, изградено от камък, кост и дърво. Безбройните прозорци лъщяха, покрити с прозрачните люспи на гигантски риби, а невероятно голямата врата беше украсена с дискове от ръцете на черен уулгуй, резбовани при това. Шооран беше виждал извисяващата се чак до облаците Стена на Тенгер и малко неща можеха да го учудят, но сега пред него се извисяваше не творението на безсмъртния старец, а дело на човешки ръце. И той спря и зяпна — нещо, недопустимо за церег.

Не го пуснаха да влезе в алдан-шавара, разбира се. Моертал влезе там с дузинника, а церегите останаха отвън. Но и това, което виждаше, беше достатъчно за Шооран. След малко дойдоха служители, които ги отведоха на съседния оройхон и ги нахраниха с месо, задушено във вино. А после им позволиха да се върнат и да разгледат чудесата в царския двор.

И осемте суур-тесега на царския оройхон изобщо не приличаха на обикновени суур-тесеги. Седем от тях бяха превърнати в дворци, подобния на първия, който така беше смаял Шооран. Осмият приличаше на хълм, но беше много по-висок ѝ по-голям от другите — сигурно го бяха достроявали с камъни, донесени от другаде. Беше огладен отвсякъде и беше облицован с полирана кост и да се качи човек на него можеше само от едната страна, където имаше стълба. Стълбата също беше от безценна кост — едно стъпало от бяла, следващото — от черна. Отдалече черните стъпала приличаха на дупки в сияещата пирамида. Именно тази ръкотворна планина беше

главният царски тесег. На върха ѝ беше тронът на вана и до него олтарът, на който ванът собственоръчно принасяше жертви на стареца Тенгер. На стълбите, през всеки дванайсет стъпала, стояха въоръжени цереги, та никаква воняща твар да не посмее да се покачи на тесега на царствения ван, управляващ света отвика и веки.

Алдан-шаварът беше достъпен за всички. Дори нямаше врати — входът, разширен от каменоделците, зееше като огромна паст. Под царския тесег и олтара на Тенгер се намираше храмът на Йороол-Гуй. Там влязоха чак на другия ден, а сега, след като позяпаха учудено високата пирамида, воините отидоха да видят свещения бовер — беше с побеляла от старост козина и коремът му беше обрасъл с трева.

Нощуваха на съседния оройхон, в гостилница за знатни посетители. Не беше чак дворец, но не беше и обикновен навес като за простолудието. Коженият покрив беше опънат над каменни стени, така че човек можеше да си мисли каквото си иска — че е в алдан-шавара например, или навън, на открито.

Двата дни, които прекара в столицата, потресоха Шооран почти толкова, колкото навремето сухият оройхон и разказът на стареца за живота му. За втори път Шооран виждаше нещо, което изобщо не приличаше на нищо, което бе виждал, и това невероятно разнообразие като че ли обещавахе още и все по-големи чудеса. Докато крачеше покрай облицованите с дърво стени (значи тук докарваха отсечените стари туйвани!), Шооран мърмореше:

— ... и колкото повече мислеше, толкова по-ясно му ставаше, че вечността е дълга и че краят ѝ не се вижда...

На втория ден Моертал дойде и ги поведе на площада пред царския тесег. Сияйният ван щеше да се покаже пред поданиците си.

Площадът не беше голям и това сигурно бе предвидено — иначе щеше да се налага да събират и селяните от съседните оройхони, за да го запълнят, а така стигаха и одонтите с охраната си и царедворците. Събраха се на него и чакаха дълго — това си беше задължителна част от ритуала, — а после на върха на суур-тесега се появи ванът. Не се качи по стъпалата, а просто излезе отнякъде и седна на трона — значи имаше и друго стълбище, тайно. Ванът беше възпълен мъж на средна възраст и нищо във външността му не показваше, че е богоизбран, дори напротив — главата му беше малка и затова изглеждаше малко смешен. Макар че, от друга страна, така можеше да му се струва само

на Шооран, който поради своята изключителност можеше да преценява трезво всичко и всички. И докато гледаше нагоре и се взираше в глуповатото лице на владетеля, Шооран забеляза, че легендарната корона на вановите — широк обръч от искрящо бяла кост — му е малко голяма. И си спомни приказката, която беше разказал Чаарлах, и стисна зъби, за да не го издаде усмивката му. Владетелят сигурно си подлагаше нещо на тила, та короната да не му падне на носа.

— Доволни сме от одонтите си — каза ванът с неочаквано дълбок басов глас. — Царството ни процъфтява, земите ни се увеличават, враговете са посрамени, изгнаниците са покорени. Бунтарят, който побягна на запад обаче, още не е наказан, макар че присъдата ни беше провъзгласена преди повече от година. Не сме доволни, че церегите ни не проявяват необходимото старание, за да заловят илбеча. И горчиво съжаляваме, че скъпоценният дар на нашия предтеча е осенил един безумец, който не разбира дълга си. Безценното съкровище на Ван трябва да служи на потомците му. Церегът, който ни доведе илбеча жив и невредим, незабавно ще бъде издигнат за дузинник, а дузинникът му ще стане одонт в новите провинции на страната ни. Вървете, прочее, и оповестете заповедта ни из всички оройхони, и нека бъде волята на мъдрия Тенгер и да се сбъднат думите на Йороол-Гуй, защото тяхната борба извечна е сложила начало на вселената.

Ванът се обърна към жертвеника, вдигна ръце — лумнаха ослепителни пламъци — и изчезна.

След церемонията церегите слязоха в долния храм. По нареждане на Моертал носеха дарове за Йороол-Гуй — дадоха ги на облечените в жанчове и обути с високи ботуши храмови служители. Те ги взеха и ги отнесоха, без дори да се поклонят пред олтара. Шооран си помисли, че всъщност така и трябва — ако искаш да принесеш жертва на Йороол-Гуй, няма смисъл да го правиш далече от далайна. После мълчаливите жреци хванаха Моертал за ръцете и го поведоха нанякъде. Охраната остана да чака в храма.

А той беше огромен. Каменният таван беше толкова висок, че човек не можеше да го стигне дори с дълго копие от онези, с които се ходеше на лов за гвааранзи. Беше дълъг поне две дузини крачки и

почти толкова широк. И как ли се крепеше куполът над толкова огромно пространство?

Шооран стоеше неподвижно, поразен от величието на храма. А после видя Йороол-Гуй. Богът на дълбините се виеше по грапавите каменни стени и по колоните, безкрайните му пипала се преплитаха, арките, украсени със зъбите на водни твари, бяха като раззинати уста. Всеки, влязъл в храма, беше в обятията на Йороол-Гуй. Безбройните му ръце се протягаха отвсякъде, дори подът се надигаше от мощта им — и нямаше къде да избягаш. Жив си — и вече си мъртъв, можеш да се движиш — но вече си сграбчен.

Около олтара мътно лъщяха корубите на гвааранзи, блещукаха пархове — изкусно сглобени до последното членче, — но Шооран не ги виждаше. Той гледаше нагоре, към свода, който плавно преминаваше в купола — там жълтееше кръгло петно кост с черна дървена зеница. Трябваше да се вгледаш, за да го видиш, но то — то те преследваше, омагьосваше те, подчиняваше те на себе си. И Шооран се чувстваше мъничък, готов покорно, сам да влезе в зяпналата да го погълне паст. Защото го нямаше скептика Хулгал, за да развали злата магия. Миришеше на нойт и благовония.

„Не ме е страх от теб — искаше да каже Шооран. — Тебе трябва да те е страх от мен, защото съм илбеч...“

Но устните му не помръдваха и от пресъхналото му гърло не излизаше и звук. И сигурно точно това го спаси. Защото в следващия миг магията изчезна. Вълшебната дума „илбеч“ му върна силата. Многоръкият бог продължаваше да го гледа, но вече не беше страшен. Шооран дълбоко си пое дъх и се огледа. Церегите се бяха скупчили плахо под надвисналия над тях купол, до един пребледнели, само Турчин — него не го притесняваха нито куполи, нито погледи — се озърташе любопитно. И като видя, че Шооран го гледа, му намигна и прошепна заговорнически:

— Ама и ти си един! Какво си се оцъклил? Да не те е страх?

— Жив съм го виждал — каза Шооран — и не ме беше страх. От изваяние ли да ме е страх?

Дойде Моертал и ги поведе към изхода. След около час вече бяха излезли от царския оройхон и привечер си бяха вкъщи. За Шооран най-чудното беше, че този толкова различен свят е толкова близо. Много

по-лесно щеше да му е да приеме всичко, ако при вана се стигаше след безброй препятствия и дузина дузини оройхони.

Мислите за царския оройхон, това съчетание на великото с нищожното, забъркано с воняща несправедливост, дълго не му даваха мира. Светът му изглеждаше като някакво тъмно помещение, обгърнато и оплетено от пипалата на невероятния Йороол-Гуй. И накъдето и да побегнеш все попадаш в тях. Шооран се измъчваше, знаеше, че трябва да направи нещо, но не знаеше какво. Можеше да прави само едно — да строи оройхони, много оройхони, мокри и сухи, но в ума му, вече не породен от думите на майка му или на стареца, а от собствения му опит, изникна въпросът: защо и за кого да строи тези острови? Отговор нямаше и нито Явдай, нито Киирмон — единствените, на които Шооран се опитваше да обясни със заобикалки какво го измъчва — не му помагаша. Явдай както винаги си мълчеше, а една вечер, след като изслуша за пореден път несвързаните му брътвежи, Киирмон каза:

— Знаеш ли, обикновено, след като се оженят, мъжете престават да се питат какъв е смисълът на живота. Млад си, здрав си, жена ти е хубава, какво те тормози?

— Нищо — каза Шооран и макар това да не беше лъжа, не беше и истина. От една страна, всичко беше наред, от друга — не. Не беше наясно какво точно не е наред, но откакто се беше върнал от царския оройхон, непрекъснато го измъчваше някаква тревога.

След сватбата одонтът им беше дал две стаи в алдан-шавара — едната голяма и светла, другата по-малка, без прозорци. Един ден, след тридневен отсъствие, Шооран влезе в малката стая, протегна ръка да остави копието си в ъгъла, и замръзна — Явдай беше в съседната стая и пееше. Пееше безкрайна тъжна песен, тихичко, с безброй повторения, песен, каквато се пее, когато ти е тъжно и скучно и просто седиш и плетеш.

*На лов отиде моят мил
в далечни оройхони,
сама остави ме, сама.
О, чуй, бодлива тукко,
ти чавга занеси му*

*и поздрави от мен.
А тукката ѝ казва:
Къде е твоят мил,
къде далече броди,
ти бързичко кажи ми,
за да не ходя там.
На лов отиде моят мил
в далечни оройхони,
сама остави ме, сама.
О, чуй ме, страшен парх,
ти чавга занеси му
и поздрави от мен.
А пархът страшен казва:
Къде е твоят мил,
къде далече броди,
ти бързичко кажи ми,
за да не ходя там...*

Шооран направи крачка напред, копието му закачи стената и Явдай се стресна, сякаш я бяха заварили да прави нещо нередно.

— Аз съм — каза Шооран. — Дойдох си. Много хубаво пееш. Попей още.

Явдай послушно запя последните строфи на безкрайната песен:

*На лов отиде моят мил
в далечни оройхони,
сама остави ме, сама.
О, зверове в шавара,
кой чавга ще му занесе
и поздрави от мен?
Надигна се далайнът,
излезе Многогоръкия
и сграбчи ме с ръце,
по-силни от ръцете
на милия ми мъж.
Кажи къде е той,*

*къде далече броди,
да ида да го хвана,
тъй както хванах теб,
да го погълна мигом,
както сега и теб,
да му предам последни
поздрави от теб.*

Доста безрадостно посрещане. Макар че какво друго можеше да бъде? Шооран всъщност само си представяше усмивката на Явдай, и то когато беше далече от нея — защото никога не я беше виждал да се усмива. От друга страна, защо пък само да се хили като детенце, което зяпа облаците? Нищо лошо нямаше в това, че е сериозна. В крайна сметка всеки получава от живота по-малко, отколкото му се иска.

Речта на сияйния ван от върха на царския тесег без съмнение беше много красива, но не беше съвсем вярна. Уви, царете от време на време също приемат желаното за действителност. Въпреки удовлетворението на владетеля изгнаниците по границите на държавата не бяха усмирени. В областта на Моертал бяха намалели, това беше вярно, но в други крайбрежни провинции се бяха превърнали в такава сила, че вече нахлуваха в сухите оройхони посред бял ден. И изобщо не намаляваха, дори напротив — слуховете за нови земи караха все повече и повече хора да тръгват да търсят щастието си. Но не го намираха — трите изсъхнали оройхона не можеха да променят положението в страната и преселниците бедстваха на мокрото, без да могат да намерят подслон. Ако не беше Йороол-Гуй, те щяха да са много по-голяма заплаха за държавата от Хооргон с нищожния му бунт. Така че съветът на одонтите отново и отново отлагаше похода на запад и пращаше нови и нови наказателни експедиции срещу собствените си непокорни граждани.

Шооран не беше в състава на наказателните отряди — след като вече беше доказал храбростта си в бой, се водеше доверен церег и затова го бяха зачислили към стрелците с ухери, които участваха само

в големите операции и по време на обикновените хайки оставаха на сухото. Това беше добре дошло — Шооран знаеше, че повечето изгнаници са обикновени грабители, които спокойно убиват и също така спокойно чакат да бъдат убити, но пък, от друга страна, те бяха и хора, прокудени от живота да живеят там, където не може да се живее.

Шооран стоеше до ухера, подпрял лакът на широкото дуло, направено от тъмнокафяв прохладен хитин. Ухерът приличаше на огромен, непокорно приклепнал звяр. Беше стар, с него бяха стреляли вече много пъти и по ръба дулото вече се беше пукало и беше лепено. И беше зареден, нали бяха на границата все пак — макар че Шооран нямаше право да стреля. Защото ухерите са страшни, но и крехки, и бързо се износват — две, най-много три дузини изстрели и хитинът започва да се рони и никакво лепене не помага. Смяташе се, впрочем, че и да иска, Шооран не може да стреля, понеже за да се произведе изстрел, трябваша два кремъка, а засега той беше заслужил само един — острието на копието си. За това, че има и два други кремъка, негови си, Шооран не казваше на никого.

Оройхонът пред тях беше непривично пуст — нямаше ги събирачите на харвах и чавга и за това, че доскоро тук беше имало хора, напомняха само изпочупените стъбла на хохиура. Гъсти изпарения се издигаха над тесегите и се носеха към далайна. Това беше единственото движение, което можеше да се забележи, но Шооран знаеше, че оттатък, зад тесегите, скрити от мъглата, изпратените дузини изтласкват изгнаниците към ухерите от другата страна — слава на добрия Тенгер, не към него.

От време на време долитаха слаби викове и един-два пъти на Шооран му се стори, че различава гласа на Турчин.

След малко дойде смяната и дузинникът му каза:

— Не се отдалечавай много. Все пак има хайка.

Но и от тона му, и от това „все пак“, и от факта, че до ухера оставаше на пост само един церег, личеше, че не очаква да се случи нищо особено. Още повече че дори да успееш да се измъкнат, изгнаниците нямаше да тръгнат срещу ухера на цяла тълпа, а щяха да се опитат да се измъкнат поединично. Вярно, в началото на хайката не се знаеше накъде ще побегнат, но сега явно нямаше тръгнат насам и значи Шооран можеше да се поразходи спокойно.

Той бавно тръгна по синора към далайна, качи се на обраслия с хохиур връх на един суур-тесег и се огледа. Надеждата му, че ще може да се приближи незабелязано до далайна, угасна — наблизко имаше отряд с татац, а зад него се виждаха цереги от спомагателните дузини. Оройхонът беше обкръжен според всички правила. Шооран въздъхна, после седна на един плосък камък и се загледа в сивата пустош на далайна. Прави бяха хората да казват, че като се качиш на суур-тесег, виждаш надалече.

„Дали пък не мога да стигна далайна оттук? — запита се Шооран. — Нали го виждам все пак...“

Напреди се и се помъчи не само да го вижда, а да го усети, да проникне в него, но от такова разстояние далайнът беше непроницаем и нямаше никакъв отклик. Така че Шооран се отказа и остана да седи и просто да гледа ленивите талази. Един от тях, по-голям от другите — приличаше на суур-тесег в равнина — промени посоката си и тръгна право към брега. Проблясваше мътно под сребристите дневни облаци, а в центъра му сякаш бликаше фонтан и талазът не спадаше, дори напротив, ставаше все по-висок и по-висок, а после върхът му се запени, сред пяната изникнаха безбройни ръце и огромното тяло тежко се плъосна на сушата. Плясъкът се чу чак после, сякаш с огромно закъснение. Познатият страшен звук освести Шооран и макар той да виждаше, че Йороол-Гуй излиза на съседния оройхон, не можа да овладее паниката си и побягна.

Стигна до сухото заедно с другите цереги от охраната. Огледа уплашените им лица и без да каже нищо, тръгна по синора към извиващите се в чудовищен танц ръце на Йороол-Гуй.

Злобният бог беше изплувал съвсем до синора, тялото му се издигаше като огромен, застрашително надвиснал хълм. Йороол-Гуй сякаш всеки миг щеше да падне на отсамния оройхон, но не — тъничката линия на границата го спираше. И Шооран — внезапно го обзе спокойствие — си помисли, че майсторът, направил храма на царския оройхон, някога сигурно също е стоял така пред безпомощния бог и си е мислил какво ли би станало, ако всяка сила не е ограничена от нещо.

И сякаш за да задълбочи приликата си с храма, Йороол-Гуй показва едно от основните си очи в средата на туловището си. Шооран

обаче вече не се страхуваше от хипнотичната му сила. Младият илбеч се усмихна със стиснати устни, направи крачка напред и попита:

— Позна ли ме? Да, това съм аз и ти не можеш да ми направиш нищо.

Някъде дълбоко в душата си се надяваше, че Йороол-Гуй ще му отговори, нали според легендата беше говорил с Ван, но богът мълчеше и в изцъкленото му око нямаше повече разум, отколкото в очите на бовер. И изведнъж Шооран съвсем ясно си представи какво става в другия край на нападнатия оройхон — как обезумялата тълпа търси изход, но изход няма, защото чудовищните ръце са навсякъде и опипват, сграбчват, влачат наред — и бандити, и цереги, и обикновени изгнаници...

Шооран хукна към ухера. Фунията на дулото беше насочена право към немигащото око на Йороол-Гуй. Шооран измъкна двата кремъка от пазвата си и ги удари един в друг. Посипаха се искри. За две, дори три секунди не стана нищо — огънят пълзеше по канала. А след това ухерът изтреця, блъвна огън, подскочи и се преобърна — масивната подставка, на които беше закрепен, не можа да го удържи. Шооран преглътна, ушите му изпукаха. Йороол-Гуй си беше на мястото, все едно не беше станало нищо. Острите камъни бяха разкъсали плътта му на десетки места, от избитото око бликаше зеленикава гнилоч, но дори тази страшна рана явно не означаваше нищо за гигантското чудовище. А след секунди раната се затвори, без по тялото на Йороол-Гуй да остане и следа, и само локвите смесена с нойта отровна кръв показваха, че изстрелът е улучил целта.

Шооран стоеше, безсилно отпуснал ръце, и шепнеше:

— Проклет убиец... проклет убиец...

Йороол-Гуй мълчеше, нищо в пихтиестото му зеленикаво-прозрачно тяло не издаваше, че е бил ранен, безбройните му ръце все така се гърчеха покрай синора. Не, изглежда все пак беше усетил нещо, защото изведнъж ръцете замряха, после се стегнаха и с един-единствен напън го изтласкаха в очакващия го, неправдоподобно тих далайн. Шооран се разсмя и вдигна юмрук срещу омразния бог.

Дотичаха неколцина цереги и го зяпнаха — Шооран седеше на падналия на една страна ухер и се взираше в празния оройхон, където допреди съвсем малко беше вилняла смъртта.

— Какво направи, глупак такъв! — викна дузинникът.

— Избих му окото — отговори Шооран.

— Идиот! Бовер тъп! Откъде ми се взе на главата?! — развика се артилеристът. — Как може да стреляш по Йороол-Гуй бе! Цял живот по мокро да ходиш! Изобщо не ме интересува къде си го улучил, в окото ли, в носа ли — нали ще му израсне ново око! А пък ти хем похарчи харваха, хем развали оръдието! И как изобщо успя да стреляш? С какво избии огън?

— Ами с това — каза Шооран и посочи едно захвърлено в паниката копие с кремъчно острие.

Дузинникът понечи да каже нещо, но бързо затвори уста — копието беше неговото.

— Е — измърмори накрая той, — все ще се оправим някак. — И като си взе копието, тръгна да събира церегите да вдигнат ухера.

Този път в доклада на дузинника нямаше похвали за Шооран, напротив — той предлагаше да го накажат. Във владенията на благородния Моертал нямаше огнени земи и всичкият харвах, до последната прашинка, се получаваше или от хазната, или трябваше да се купува на неимоверна цена. Да не говорим за ухера — нямаше как да го поправят. Така че изобщо не беше чудно, че одонтът се ядоса и на Шооран не му помогна дори застъпничеството на петимата цереги, които бяха успели да се изплъзнат от ръцете на Йороол-Гуй благодарение на изстрела. А може би наместникът се ядосваше и защото от четирите му най-добри дузини бяха оцелели само петима души? Казва ли ти някой? Мислите на благородниците са дълбоки като далайна и криволичат като следата на жирх. Отначало вбесеният Моертал заплаши Шооран, че завинаги ще го прогони на мокрото, но после се поуспокои и само му отне правото да носи копие и го назначи на позорната длъжност тъмничар.

— Нищо де — успокояваше го Турчин, — пак ще се издигнеш. Много малко обучени воители останахме, Йороол-Гуй излапа цели дузини. Ама да беше видял само какво стана! Навсякъде ръце, безброй ръце, опипват, сграбчват... Как подскачах само!... Да бе, жалко, че не беше с нас.

Шооран не страдаше много от понижението си. Сега можеше да прекарва повече време вкъщи и да не оставя Явдай сама по цели седмици. Искаше да е с нея — винаги и непрекъснато.

През последната половин година Шооран не беше построил нито един оройхон и изобщо рядко си спомняше, че трябва да строи. Затова пък проклятието не му излизаше от ума. Вече бе успял да надхитри съдбата веднъж — имаше си семейство, имаше си Явдай, която обичаше повече от всичко на света. Странно обаче — не можеше да каже „обичам те“, думите запираха на гърлото му и устата не го слушаше. Пък и тя го гледаше внимателно, втренчено, изучаващо. Струваше му се, че всякакво признание в любов ще прозвучи фалшиво и той за пръв път я нарече „любима“ цял месец след сватбата. Но знаеше, че не може без нея. Тя беше всичко за него и дори само от мисълта, че пророчеството на Йороол-Гуй може да се сбъдне, го полазваха студени тръпки. Шооран помнеше историята на безумния илбеч и знаеше, че женитбата все пак не е целият живот. Бедата бе сполетяла Енжин тогава, когато Атай беше забременяла. И сега Шооран внимателно наблюдаваше Явдай. Струваше му се, че ако навреме забележи признаците на бъдещо майчинство, ще успее да опази жена си и детето си от всички беди и всичко ще бъде наред. За жалост ранните признаци на бременност, за които беше чувал, бяха трудно определяеми и Шооран се самоизмъчваше с догадки и не смееше да попита жена си направо. Явдай пък все така никога не започваше разговор първа.

Да си тъмничар беше лесно, но скучно. Владетелят си даваше сметка, че затворниците трябва да се хранят и че това е ненужен разход, така че тъмницата обикновено беше празна. Само след хайките двете килии се пълнеха с изгнаници и земеделци, решили да посъберат чавга или харвах. Разпитваха ги по един-два дни и после ги пускаха, като ги заплашваха, че лошо им се пише. От време на време пращаха някои на каторга, а съвсем рядко — и в шавара. Но като цяло одонтът гледаше да не си вгорчава живота с гледане на дела, двете килии на практика винаги бяха празни и другият тъмничар — стар инвалид — спеше в едната, подпрял на стената ненужното му всъщност копие с широк връх от кост.

Един ден обаче Шооран слезе на долното равнище на алдан-шавара и видя, че инвалидът не само не спи, ами стои на пост пред едната килия гордо изправен и — о, чудо невиждано! — дори е с броня.

— Какво става? — попита го Шооран.

— Шшшт! — прошепна инвалидът, наведе се към ухото му и все така шепнешком каза: — Вътре е илбечът. Хванаха го най-накрая. Обаче това е тайна, никой не бива да знае. Вече отидоха да извикат одонта, ще дойде тук лично. Голяма тайна, нали разбираш!

Шооран долепи око до остърганата люспа на прозорчето. На един от наровете в слабо осветената килия се беше свил Чаарлах. На пода до него имаше паница каша и чаша вода — нещо също неவிждано в затвора. Но и двете не бяха докоснати.

„Ще го довършат“ — унило си помисли Шооран.

Откъм входа се чува забързани стъпки и двамата с инвалида застанаха мирно. Идваше одонтът Моертал. Беше сам, без свита и без официални дрехи — сигурно беше тръгнал насам веднага щом му бяха доложили за залавянето на илбеча.

— Жив ли е? — попита Моертал.

— Жив е май — отговори старият тъмничар. — Диша. Моертал си пое дъх да се успокои, приглади тънкия цамц на гърдите си и им махна да отворят килията. После влезе. Шооран взе една факла и влезе след него.

Затворникът седна и заприимигва от светлината на факлата. Цяла минута и той, и одонтът се изучаваха и никой не проговори. Накрая Чаарлах каза с насмешка:

— Сложно, а? Толкова дълго да ме търсиш, а сега се чудиш — защо ли? Прав съм, нали?

Моертал не отговори. Просто стоеше и гледаше седналия срещу него старец, сякаш изобщо не го интересуваеше, че той, благородният одонт, е прав, а опърпаният просяк пред него седи. А после каза:

— Знаеш какво разправят за теб. Не знам дали е истина, но искам оройхоните да се появяват там, където аз кажа.

— Знам кое място си избрал — засмя се Чаарлах. — С един удар искаш два нови сухи оройхона и тогава от земите на изгнаниците няма да остане почти нищо. Но и те са хора, и то не по-лоши от церегите ти. Повярвай ми, знам какво говоря.

Чаарлах си признаваше, че е близък с изгнаниците и бандитите, без да го интересува, че дори само за това може да го хвърлят в шавара.

— Ако се закълнат, че ще спазват закона — каза Моертал, — ще ги заселя на новите земи. А най-добрите ще взема на служба.

— Ааа, виждам, че разговорът става сериозен! — възкликна разказвачът. — Никога не съм се чувствал толкова важен. Направо ми се ще да се надуя като авхай. Уви обаче, има една мъничка пречка. Седни, сияйни одонте, ще ти разкажа една приказка. Сигурно отдавна не са ти разказвали приказки просто ей така, безкористно.

Моертал не помръдна, но и не го прекъсна и Чаарлах започна...

Имало едно време един човек. Казвал се Йосаар. Веднъж той видял една тукка и решил да я хване. Хукнал подир нея, но тукката била много пъргава и се скрила в шавара. Йосаар много се ядосал и викнал:

— Излизай, гадино бодлива!

Тукката обаче не излязла и всъщност дори не го чула, защото вече била далече. Йосаар надникнал в шавара и храбростта му се свила на кълбо като подплашена тайза. Алчността обаче продължавала да го гризе и Йосаар казал:

— Чуй ме, бодливке, ще стоя тук и денем, и нощем, и ще те дочакам да излезеш!

За жалост тукката вече се била измъкнала през друга дупка и не чула клетвата му. Иначе щяла да разбере, че спасение няма, и веднага щяла да се предаде.

И така, Йосаар стоял пред шавара и денем, и нощем, а тукката все не се показвала. Накрая дошъл мягмарът и нещо в шавара се размърдало.

— Аха! — викнал Йосаар. — Огладня ли най-послед! Сега ще те хвана.

Вместо тукката обаче от дупката излязъл един гвааранз и хванал него. Като видял накъде отиват нещата, Йосаар викнал:

— Ах, ама това вие ли сте, госпожо тукка! Не забравяйте, че пораснахте толкова, защото аз денонощно бдях над покоя ви. Ще позволите ли сега на нищожния си слуга да се прибере? Или искате да ви служи още?

Никой не знае какво му отговорил гвааранзът, но храбрият Йосаар все още не се е прибрал вкъщи. Сигурно още служи.

Чаарлах млъкна и зачака. Моертал помълча малко и накрая каза:
— Значи според теб аз съм хванатият?

— Ама моля ви, сияйни одонте! — запротестира старецът. — В тази история аз съм тукката и ако не успея да избягам, ще ме изядат. А кой е гвааранзът си решете вие.

— И ще реша — изръмжа одонтът. — Но и ти си помисли хубавичко. Дори да не си онзи, за когото те приемат, все пак знаеш повече, отколкото казваш.

Моертал се обърна към Шооран и рязко попита:

— Кой е този Йосаар? Чувал съм това име.

— Другият тъмничар — отговори Шооран, учуден откъде ли разказвачът знае името му. — Отвън е, пред вратата.

— Да се смени и да го доведат при мен — заповяда одонтът. — Нещо в тая работа не ми харесва.

— Трудно се върви по следите на жирх — обади се Чаарлах.

Моертал излезе, без да каже нищо. Шооран също излезе и залости вратата. Уплашеният Йосаар остави копието си и се заклатушка след наместника, а Шооран остана на пост — цели два часа стоя мирно, все едно го гледа самият сияен ван. Не се осмели да надзърне през прозорчето — страх го беше да срещне разбиращия поглед на Чаарлах. След два часа дойде недоволният от новото си назначение Турчин и го смени — значи Шооран имаше на разположение два часа и трябваше да ги използва по най-умния начин.

Забърза към къщи.

Явдай, както винаги, шеташе, в стаята миришеше на наkisнато във вино месо.

— Обядът още не е готов — виновно каза тя.

Шооран пристъпи към нея и изведнъж съвсем ясно видя онова, което се бе мъчил да види от седмици — щяха да имат дете. Точно сега обаче това изобщо не го зарадва.

— Трябва да се махаме оттук — каза той.

Явдай не отговори, само кимна послушно.

— Не ме разбираш — продължи Шооран. — Направих... по-точно ще направя, но всъщност вече го направих... ще ме обявят за престъпник. Трябва да бягаме. Не се бой за майка си и децата. Явдай вече е голям. Сега трябва да тръгвам, а ти вземи най-необходимото и след един час ме чакай на мокрия оройхон при втория суур-тесег.

— Добре — тихо каза Яавдай.

Той я погали по косата и въздъхна.

— Прости ми. Знам, че сега не е време за това, но пък бедите никога не чакат, нали?

— Няма нищо — каза Яавдай. — Може да е даже за добро.

Шооран се върна в тъмницата и смени сърдития на целия свят Турчин. И щом той излезе, отвори килията. Чаарлах го погледна в очите, без изобщо да се учуди.

— На — каза Шооран и му подаде наметката на Йосаар и копието му. — Да бягаме.

Чаарлах си сложи наметката, нахлупи и дълбокия шлем — така небрежно, сякаш го беше правил цял живот — взе копието и тръгнаха.

Церегът на изхода от алдан-шавара само ги погледна и небрежно подхвърли:

— Накара ви се одонтът, а?

— Ох, не питай! — изсумтя с променен глас Чаарлах.

Минаха покрай охраната, без да бързат, а после, щом се отдалечиха, забързаха към мокрия оройхон. До втория суур-тесег нямаше никого. Да не би да бяха подранили? Шооран погледна облаците — вече порозовяваха. Значи определеният един час беше изтекъл.

— Бащице — обърна се той към Чаарлах, — почакай ме тук. Трябва да намеря още един човек.

Чаарлах седна на шуплестия камък, като си подложи полата на наметката, и каза:

— Не се тревожи за мен. Върви да си вършиш работата, аз все някак ще се оправя. Благодаря ти, но не си струваше да залагаш всичко заради един побъркан разказвач като мен. И ме чуй добре — аз не съм илбеч. И нищо не знам за илбеча. Онази вечер, като разбрах какво става, нарочно затворих очи, за да не виждам нищо. Понеже съм приказлив, нали разбираш, и е по-добре да не знам чуждите тайни. Така че нямаше смисъл да ме извеждаш от оня пресъхнал шавар.

— Не ме интересува илбечът — каза Шооран. — Искам да спася разказвача.

— Аз също. Ако вместо тебе беше дошъл друг, щях да си остана в тъмницата. Одонтът скоро щеше да разбере, че не съм илбеч, и щеше да ме натири. С теб обаче тръгнах, защото ти не трябва да бъдеш церег.

Не правиш каквото трябва, не говориш каквото трябва, не гледаш както трябва. Ти можеш да мислиш, а мисленето е вредно за церегите. Освен това си храбър, а храбреците не живеят дълго. Пък дори и да оцелееш, какъв ще станеш? Виж Киирмон — единствената му радост е виното, в което се чуди как да се удави...

— Татко — примоли се Шооран. — Ще се върна веднага. Само да намеря Явдай...

— Върви, разбира се — каза Чаарлах. — Аз съм стар човек, мога и да почакам...

— Веднага се връщам! — викна Шооран и хукна.

Минута-две Чаарлах поседя неподвижно, после каза на глас:

— Май ще е по-добре да тръгвам. Те са млади, само ще им преча. А пък Явдай ще намери как да утеша момчето...

И стана, подпря ненужното му копие на скалата и тръгна — знаеше, че краката му все ще го отведат някъде, където срещу приказките му ще му дадат чавга и някоя стара кожа, на която да спи.

Шооран стигна до сухата земя и спря. Беше опасно да навлезе в нея. Ако бягството вече беше разкрито, непременно щяха да го заловят, а и всеки, който го видеше, щеше да може да каже накъде е тръгнал. Огледа безпомощно изкласилите за седмица ниви. Явдай не се виждаше никъде. Какво можеше да я е забавило? Или я бяха хванали вече?... Или се беше объркала и беше отишла на друг оройхон? Шооран си спомни историята на стария илбеч и усети в гърдите си студ и тежест, сякаш там се беше свила някаква скверна твар от далайна.

По нивите нямаше много хора — до новата реколта имаше още четири седмици и земеделците си бяха по палатките. И все пак нямаше да може да се промъкне, без някой да го види. Да вземе пък да прати някое дете да провери какво става... И изведнъж видя Киирмон — още беше далече, но идваше право към мястото, където се беше спотаил Шооран. Той си пое дъх да го извика, ако разказвачът реши да завие по другата пътека, но Киирмон стигна до кръстопътя и продължи покрай мокрия оройхон. Шооран вече го чуваше, че си тананика:

— Друго си е да си ван,
хапваш мръвки и туйван...

— Киирмон! — тихичко го извика Шооран.

— А, тук ли си? — зарадва се Киирмон. — Явдай ми каза, че си щял да бъдеш при втория тесег.

— Тя къде е? — задъхано попита Шооран.

— Там някъде... — Киирмон махна с ръка. — Видяхме се на съседния оройхон. Беше с бохчичка, все едно отиваше при някоя приятелка да плетат. Каза да ти кажа, че щяла да отиде в Страната на Добрите братя. Не знам какво сте намислили, просто ти повтарям всичко дума по дума. Обаче знаеш ли, видя ми се променена. Щастлива някак. Не се сърди, обаче тя иначе ходеше като жив труп, а сега даже ми се усмихна. Сбогом, така ми каза, аз отивам в Страната на Добрите братя.

— Ясно... — каза Шооран. — Ясно. Всичко ми е ясно...

Откъм алдан-шавара изсвири раковина, после се чуха удари по костено клепало.

— Тревога! — възкликна Киирмон. — Викат всички. Хайде!

— Мен търсят — каза Шооран. — Вече съм престъпник. Значи Явдай е тръгнала при Добрите братя... Без мен.

— Велики Йороол-Гуй! — възкликна Киирмон. — Значи ще бягаш? Ами мен на кого ме оставяш? На тия простаци? Идвам с тебе.

— Няма да стане — каза Шооран. — Как ще живееш на мокрото? Трябва да се криеш и да ядеш само чавга.

— Прав си, отдавна отвикнах от това — съгласи се Киирмон. — Ще взема да ида да се напия. Късмет.

И си тръгна.

Шооран хукна към суур-тесега. В главата му се въртеше само една мисъл: Чаарлах ще му помогне, ще го посъветва какво да направи. Но до суур-тесега нямаше никого, само копието беше подпряно на скалата. Шооран дълго го гледа, без да го вижда, после тръгна по покритата с нойт земя.

Отдавна било това, отдавна, много по-отдавна, отколкото може да запомни един човек, но всички заедно го помнят. Та тогава, уморен от безкрайното строителство, Ван се върнал на родния си оройхон. Родният му оройхон от много години вече не бил мокър, навсякъде растяла хлебна трева, в потоците плували сити бовери, а хората живеели щастливо, защото във времената на Ван земята стигала за всички и хората излизали на мокрото само на мягмар.

Илбечът седнал под едно дърво и загледал земята си — и не можел да ѝ се нагледа. И както гледал, изведнъж чул глас:

— Здравей, Ван. Къде се губи толкова време?

Ван се обърнал и видял една красива девойка. Тя се казвала Туйгай. Когато Ван тръгнал да строи нови земи, тя била още момиченце, но сега вече била пораснала и била станала истинска хубавица. Дори в старо време рядко се срещала такава красота, трябвало да изживееш дузина животи, за да я видиш, какво да говорим за днешните времена... С никакви думи не може да се опише красотата на хубавицата Туйгай.

И илбечът и хубавицата се погледнали и се обикнали с любов, каквато не било имало дотогава и никога вече няма да има. И се хванали за ръце и си казали, че се обичат — с любов, здрава като алдан-тесега и дълга като вечността. Туйгай обаче не знаела, че любимият ѝ е илбеч, а Ван не ѝ казал, понеже знаел за проклятието на Йороол-Гуй.

И Ван и Туйгай вдигнали палатка под дървото, под което се срещнали, и заживели в нея като прости земеделци. Илбечът косял хлебната трева и вършеел окосеното, а вечер се прибирал вкъщи при хубавицата си. И били щастливи и далече от проклятието на Йороол-Гуй.

Един ден обаче Ван казал:

— Утре тръгвам на път и няма да ме има три дни и три нощи, защото имам работа на далечни оройхони.

Туйгай, като всяка добра жена, не го попитала нищо и му казала, че ще го чака.

Ван отишъл да строи нови земи и не знаел, че в същото това време старият Тенгер слязъл от алдан-тесега на оройхона и отишъл пред къщата му. Тенгер обаче бил променил външността си и Туйгай си помислила, че е дошъл баща ѝ.

— Какво виждат очите ми!? — възкликнал старият Тенгер. — Дъщеря ми се е събрала с тоя скитник Ван, който и две нощи не може да изкара на един и същ оройхон! Веднага да се връщаш вкъщи!

— Не, татко — казала Туйгай. — Няма да се върна вкъщи. Аз съм съпруга на Ван, обещах да съм негова радост и наслада и затова ще остана да живея с него и ще му раждам деца, и Ван ще е щастлив с мен.

— Ти не можеш да го обичаш — викнал Тенгер. — Страшният Йороол-Гуй е забранил на всички да го обичат.

— Изобщо не ща да знам за Йороол-Гуй, нека си плува в студените дълбини — казала Туйгай. — Аз обичам Ван.

Тогава старият Тенгер приел истинския си облик и главата му се извисила над дърветата, а побелелите му вежди се смръзили.

— Позна ли ме сега? — казал Тенгер. — Аз съм онзи, които направи света и го ограда със стена. Аз създадох далайна и оройхоните, и зверовете и хората. Заповядвам ти да напуснеш Ван и никога повече да не се срещаш с него.

— Не, могъщи Тенгер — отвърнала Туйгай. — Аз ще остана тук и ще бъда за Ван радост и наслада, защото моята любов е по-високо от алдан-тесега. Дните, ми са кратки, но ще те попитам — какво общо имат безсмъртните, които си мислят за голямата вечност, с моята вечна любов?

— Чуй, жено! — викнал Тенгер. — Сама си го изпроси! Знай, прочее, че твойт Ван е илбеч и че е проклет от Йороол-Гуй, и че сега, след като знаеш тайната му, той ще умре.

Но Туйгай само се усмихнала и казала:

— Аз съм жена и паметта ми е къса, а умът ми — плитък. Не те разбрах, пък и вече забравих какво ми каза. Помня само, че обичам моя Ван, а ти ми казваш да не го обичам и ме плашиш с разни страшни неща. Кажи ми, о, добри Тенгер, защо си толкова лош? Жестоко е да ни разделяш заради желанията на някакъв си многорък урод.

— Не съм жесток — казал Тенгер. — Няма как да съм жесток към вас, понеже сте смъртни. Смъртните умират и моята несправедливост умира заедно с тях, и все едно не е била. Вечни са само думите на вечния. Вие, хората, жалко наподобявате моя облик, но Многоръкия ми е по-близък по дух, защото сме само двамата през цялата дълга вечност. Нека се сбъдне проклятието на Йороол-Гуй и нека Ван да не познае щастие в живота си!

И Тенгер замахнал и ударил Туйгай в гърдите. Рукнала кръв и опръскала листата на дървото. Хубавицата залитнала, но все пак успяла да каже:

— Обичам Ван с цялото си сърце, и вечно ще съм негова радост и негова наслада.

— Ще ти взема сърцето, а Ван няма да намери нито радост, нито наслада! — викнал Тенгер като гръмотевица.

И хванал Туйгай, и изтръгнал сърцето ѝ, и го хвърлил настрани, а бездиханното и тяло хвърлил в далайна да го изядат опулените риби. А после си отишъл на алдан-тесега, но този ден мислел само за краткото.

Ван се върнал, но не намерил Туйгай. Намерил само празната палатка и дървото — то било цялото в червени цветове и клоните му били натежали от сладки плодове, които приличали на човешко сърце. И ароматът на цветовете и сладостта на плодовете му приличали на любимата му, която така и не можел да намери. Оттогава, където и да ходел, илбечът винаги се връщал при цъфтящото дърво, сядал под него и мъката му стихвала, защото в тези минути думите на любимата му ставали по-важни от думите на бога.

ГЛАВА 5

„Отивам при Добрите братя“ — тези странни думи му бяха единственото указание къде да търси Явдай.

Шооран хукна на изток. Заобиколи земите на Моертал по мокрото, а после тръгна направо и никой не го спря — нали беше церег. Чак на самата граница, когато откъм мъртвите земи завоня на изгоряло, чу вик:

— Ей, къде бързаш толкова?

В първия миг Шооран се стресна и дори се изплаши — така бездарно да се натъкне на граничния пост. После обаче видя, че го гледат дружелюбно, и разбра, че го мислят за вестоносец с някакво важно съобщение. Защото нямаше да вдигнат цялата страна по тревога заради един избягал церег, нали?

— Праща ме благородният одонт... Ууртак... — В последния миг Шооран назова името на друг наместник: не искаше Моертал по някакъв начин да научи накъде е тръгнал.

— Цял съм слух за посланието на сияйния одонт — каза дузинникът, както се полагаше по устав.

— Търся една жена — каза Шооран. — Млада, добре облечена. Бременна.

— Е, чак такива жени не минават оттук — засмя се един от войниците. — Нали сме на границата.

Дузинникът, очевидно педантичен ветеран, го изгледа недоволно и каза на Шооран:

— Тук не може да мине никой. Понеже ако се изплъзне илбечът — нали разбираш...

— Ами поне ще можем да си починем и няма да ни разкарват насам-натам — нарочно недоволно каза Шооран. — До гуша ми дойде да го гоним по всички оройхони.

Дузинникът за секунда се зачуди дали да не скастри и него — какво си позволяваше този младок? — но си спомни, че той не му е

подчинен и че явно са го пратили с важна задача през цялата страна, така че не повиши глас, а само повтори:

— Тук не може да мине никой.

— Тук да — каза Шооран. — Ами покрай аварите?

— Там е мъртва земя бе, човече! — пак се намеси младият церег. Очевидно беше нечий син или любимец и можеше да не обръща внимание на заплашителните погледи на командира си. — Кой ще тръгне покрай цял оройхон по мъртвата земя! Само оная лудата...

— Каква луда?! — кресна дузинникът.

Да си нечий син или любимец явно не беше достатъчно да не се уплашиш от такъв крясък.

— Ами оная... — запелтечи младежът. — Нали я знаете... Лудата. Дето разправя, че била намерила земя на запад. Дето всеки ден ходи до Търговския оройхон и търси нова земя...

— Идиот!... — пак кресна дузинникът. — Бовер тъпоумен! Нали ти е казано: ни-кой! А ти си я пускал! Със собствените си ръце ще те натикам в шавара, изобщо не ме интересува какъв си и чий си! Като си се хванал на служба — ще служиш! Кой ти е позволил да я пускаш?!

— Ами тя не спира! Викнеш ѝ да спре, а тя само се хили, плези се и не спира. Как да я спра — да я убия ли? Безумците не бива да се убиват, те сами си отиват при Йороол-Гуй...

— Ти ще отидеш при Йороол-Гуй! — прекъсна го дузинникът. — Бабини деветини са това — че не трябвало да спираш безумците. Илбечът също е луд — и него ли няма да го спреш?!... Ох, само ако си я изпуснал... — И викна на другите цереге, които седяха край синора: — Бегом на Търговския! Хващате лудата и я водите тук!

— Отивам с тях — каза Шооран.

— А, не. — Дузинникът стисна копие то си. — Който минал — минал. Ще чакаш тук. А ти — обърна се той към младия церег — тръгваш. Видиш ли някоя бременна — водиш я тук. И да си любезен с нея, ясно ли ти е? — Млъкна, после изръмжа, неясно дали на Шооран, дали на самия себе си: — Знам ги аз тия бременни хубавици. Първо те пращат да я гониш като тукка, а после си я прибират на сухичко, пък ти ако щеш в нойта плувай... И на жените да дадете гъби, та да не се задушат! — викна той след церегите.

Дойде още една полудузина и командирът им заповяда да заемат позиция, като специално ги предупреди за бременната — за Явдай.

Самият той остана до Шооран и открито не го изпускаше от поглед. Шооран вече съжаляваше, че е дошъл тук. Ясно беше, че няма да му дадат Явдай и че ще я пратят при Ууртак. Значи щеше да се наложи да си я вземе по пътя.

Времето сякаш беше спряло. Шооран нервно крачеше напред-назад и усещаше как копието на дузинника неизменно е насочено към него. Жълтите сутрешни облаци се смениха със сребърни — дневни. Дойде втората смяна церегите. Потерята не се връщаше.

— Дай да идем на сухото, така или иначе ще я доведат там — каза дузинникът.

Шооран завъртя отрицателно глава.

Мина още много време и сред валмата дим се появиха фигури. Шооран се вгледа да ги преброи. Петима. Четиримата бяха церегите — но петата фигура?... Групата им се скри зад един насип кости и след малко излезе пред тях. Петата фигура не беше Явдай — церегите водеха лудата Нарвай.

Шооран я беше виждал веднъж — преди години, и все пак я позна веднага. Тя и тогава му се беше сторила стара, но сега бе истинска развалина. А не можеше да е на повече от три дузини години...

Бяха ѝ вързали ръцете зад гърба и пред устата и носа ѝ нямаше гъба — сигурно ѝ бяха сложили, но тя я беше изплюла, без да я е грижа, че вдишва отровните пушеци.

— Я колко много сте се събрали! — викна тя още отдалече. — Знам аз кой ви е изпратил! Кажете му, че няма да се омъжа за него. Отдавна съм омъжена за друг. Кажете му, че мъжът ми е пръв красавец и че си има много, много ръце... Ха! Никога няма да се сетите как се казва! И кажете на вана си, че плюя на него и...

— Защо си отишла там? — прекъсна я дузинникът.

— Ходих при мъж ми, при милото ми мъжленце, да му се оплача от лошия ван...

— Копаеше чавга — обади се един от церегите.

— Видя ли една млада жена? — попита високо Шооран.

— Видях! Млада, първа хубавица, Нарвай се казваше... Защо ме довякохте тук? Ще кажа на мъж ми и той ще ви даде да разберете, той е много силен.

— Там няма никой друг — каза младият церег на Шооран. — Всичко претърсихме. Следи много, но всичките са залети от нойта и не може да се разбере нищо. И да е имало някаква жена, заминала си е. Не можем да я преследваме — нататък е Земята на старейшините.

— Ама голяма хубавица! Истинска красавица!

— Млък! — викна дузинникът. — Ще ти дам аз на тебе една красавица. Я кажи сега, вярно ли е, че си намерила земя на запад?

— Че що ще ви лъжа? Хукнах покрай аварите и я намерих. Тъй де, аз винаги търча покрай аварите. И я намерих. И още земи ще намеря.

— Видя ли там някого? — продължи дузинникът. — Видя ли онзи, дето я е направил?

— Ха, онзи! — викна Нарвай. — Аз си я направих. Както си търчах с всички сила — и си я направих.

— Така значи... — Дузинникът пребледня и огледа церегите заплашително. — Никой да не си отваря устата! Ще ви избия!... Да не лъжеш? — обърна се той към лудата.

— Как ще лъжа?! — възкликна Нарвай. — Да знаеш само колко земя съм направила! Многоръкия ми вика: „Не прави!“ — обаче аз го лъжа и си правя. Жените винаги лъжат мъжете си, нали знаеш.

— Тя е — прошепна един церег до рамото на Шооран.

— А сега можеш ли? — попита дузинникът и посочи далайна, от който се вдигаше пара. — Можеш ли да направиш земя сега, а?

— Мога! — Нарвай размаха ръце, направи крачка към далайна и изведнъж седна в нойта и каза жално: — Обаче... обаче какво излиза, че аз съм илбечът ли? И сега ще умра?

— Давай — изръмжа дузинникът. — Прави...

— Ще умра — високо и спокойно каза лудата. — Вече умрях. Край.

Лицето ѝ внезапно пребледня, очите ѝ се подбелиха и тя се килна, но дузинникът я хвана преди да падне в нойта.

— Дайте вода!

Подадоха му мях и той го вдигна към устата ѝ. Водата, оцветена с няколко глътки вино, потече по брадичката и шията ѝ.

— Ама тя май наистина умря — объркано каза дузинникът.

— Нали Йороол-Гуй я е проклетел — обади се някой. — Нямаше смисъл да я ловим.

Шооран се обърна и си тръгна. Дузинникът му викна да спре и той спря, обърна се, на дузинникът само махна с ръка и каза:

— Карай. Няма смисъл вече.

След като мина покрай няколко оройхона, Шооран спря да си почине и без да обръща внимание на уплашения и пълен с омраза поглед на стопанина, седна под едно дърво и откъсна един узрял плод. После извади картата, разгъна я на коленете си и се взря в Земята на Добрите братя, за която разказваха всички, но която никой не беше виждал. Съвсем близо беше, ако минеш направо през далайна. Иначе имаше два прехода през мъртви земи плюс през държавата на старейшините, за която също разправяха какво ли не. Той обаче знаеше, че дори до Кръста на Тенгер животът не е толкова сладък, колкото го описват. Защото животът едва ли се беше променил кой знае колко от времето, когато Енжин бе живял там, а това означаваше, че Явдай няма да може да прекоси Земята на старейшините.

Хвана се за косата и се оскуба с всичка сила, за да прогони мисълта, че красивата девойка от Търговския оройхон може да е плод на бълнуване — като това на покойната Нарвай, както и мъжът ѝ, и дарбата на илбеча. Не, не можеше да бъде. Явдай никога не говореше неистини. Щом беше казала, че ще отиде при Добрите братя, значи щеше да тръгне натам — през чужди страни и мъртви земи. И значи трябваше да я търси точно там. И то не по обиколни пътища, а по най-прекия — и най-опасния.

Усмихна се криво. Утре цялата страна щеше да научи за смъртта на илбеча. И това щеше да е почти вярно. Защото илбечът наистина щеше да изчезне. За дълго — а може би и завинаги.

Денем нажежените грамади на аварите изглеждат черни, а ношем, когато небесната мъгла гасне, започват да светят отвътре с нищо не осветяваща лъжовна светлина. И можеш да си завреш носа в нажежения камък, понеже си мислиш, че до него има поне още дузина крачки. Най-опасно е в мъртвите земи, където трептящите черни кълбета дим скриват тъмнопурпурните петна на аварите и те почти се сливат със сиянието на далайна. Купчините изхвърлени на брега отпадъци също излъчват смътна светлина, защото гният. Навсякъде има неясни светлини, но не можеш всъщност да видиш нищо и не

знаеш — вървиш ли все пак нанякъде, или като ранена тукка се въртиш на едно място в парещия нойт. И пушеци, пушеци, пушеци... Лютят на очите, карат те да кашляш. Но не можеш да се изкашляш, нито да вдигнеш какъвто и да било шум, дори трябва да внимаваш как стъпваш, защото на две крачки от теб този кошмар може би свършва и там те чакат врагове.

Шооран клекна и замига често. Нищо не се промени, петната призрачна светлина все така се люшкаха пред очите му. Едва успяваше да всмуче въздух през влажната гъба — тя вече не миришеше на откъснатия от дървото туйван, а на изгорял нойт, Минута-две Шооран убеждаваше сам себе си, че си почива, после стана и пак замига, й да отваря, и да затваря очи беше еднакво болезнено. Очите го пареха и той едва се сдържаше да не посегне да ги избърше с омазаните си с нойт ръце.

Минутите почивка бяха достатъчни, за да изгуби посоката, но той се бе подготвил за това, така че се наведе към сложеното на земята копие, напипа накъде сочи и предпазливо направи няколко крачки натам. Нещо под краката му запука, потече някаква гадост. Той се подпря на копието и като вдигна високо коляно, направи още една крачка. Стори му се, че едно от белезникавите петна свети по-различно от другите. Може и да се лъжеше, но пък може би там огненото блато свършваше и имаше пост и часовите поддържаха огъня, накладен от изсушен край аварите хохиур. Миризмата на тлеещия хохиур не беше много по-различна от вонята на мъртвите блата, но пък винаги имаш огън и можеш да запалиш факла или фитила на заредения ухер.

Отдясно застрашително беше надвиснала черната маса на оройхона, който беше построил навремето. Огненото блато беше съвсем близо. Шооран мушна с копието напред да опипа пътя и нещо се събори. Шумът в нощната тишина му се стори оглушителен, сякаш се разнесе над безчет оройхони.

— Какво става там? — чу се глас. — Я запали факлата!

Шооран се плъосна на земята. Съвсем близо пламна огън. Нечия тъмна фигура с факла в ръка стъпи на синора и се взря в нощния ад на горящото блато.

— Нищо няма. Боклуците падат — сигурно лошо сме ги нахвърляли.

Значи насипът пред него беше натрупан специално, та никой да не може да се приближи незабелязан!

Шооран лежеше в тинята и се молеше бронята и кожените му гащи да издържат и да не пропуснат нойта до тялото му.

До мъжа на синора се изправи втора фигура.

— Прав си, нищо няма. То тук и денем не може да се мине... — Чу се кашлица. — Ама че гадост, а? Сами се натикахме тук и сега сами си се пазим. Че лошо ли си живеехме преди? Ама не, хукнахме като побесняла тукка! Нови земи ни трябвали, разбираш ли. И на ти сега — трябва да ги пазим.

— Разправят, че Мунаг точно това бил казал на съвета. И че точно затова ванът го натикал в шавара.

— Кой ван бе? Хооргон ли? Никакъв ван не е тоя глупак. Гад шаварна. Трябва да се помирим с истинския ван, докато още има време. Ще му се поклоним, ще му занесем главата на Хооргон и ще си живеем като на алдан-тесега...

— На тебе главата ти ще я занесат, ама на Хооргон — прекъсна го другият пазач, скочи от синора в мрака и другата фигура го последва. Гласовете заглъхнаха и не можеше да се чуе почти нищо.

— ... няма да стане... ама виж — на два оройхона и ванът, и одонтът... ще ни сгащят като жирх в дупка...

Шооран изчака гласовете да заглъхнат съвсем и запълзя покрай насипа, по-настрани от далайна. Вече знаеше посоката. Миризмата на изгоряло се усили, жегата го лъхна в лицето. След минута усещаше горещината на аварите дори през дебелиите си ръкавици. Но не спря, а продължи да пълзи към огнения пъкъл. Хитинът на бронята му запука, кожата на ръкавиците и обувката му задимяха и засмърдя. Нажежената повърхност се ронеше и на два пъти Шооран не можа да се задържи и се хлъзна надолу — парчета от дрехите му останаха да димят по аварите. Затова пък тук явно не можеше да има никого и Шооран продължи напред почти без да се крие, сигурен, че никой няма да го види на фона на огнените камъни. Можеше да го издаде само шумът, но всичко, което можеше да падне и да вдигне шум, беше изгорено от огъня, така че нямаше защо да се страхува и от това.

Щом се смъкна по аварите от другата страна на преграждащата пътя барикада, Шооран свали ръкавиците си, изпъшка от болка и свали и напуканата вече на много места броня. Стъпалата му пареха —

горещината проникваше през дебелите пластове на подметките — и му се струваше, че е стъпил на авара бос. Но вече беше минал границата. Все пак изобщо не можеше да става дума да се събуе — пред него се простираше безкрайно дълъг мокър оройхон.

И като почти подскачаше от болка, Шооран тръгна напред. Хвърли прегорените ръкавици, но не и парчетата от бронята. Ръкавиците щяха да изгорят, но остатъците от бронята щяха да издадат, че е минал оттук. Трябваше да ги хвърли в шавара — там жирховете бързо щяха да ги изгризат.

Утрото го свари доста далече от границата. Шооран не излезе на сухото — отдавна беше минало времето, когато можеше да се разхожда тук, като знаеше, че няма да срещне никого. Сега и двата оройхона — и на стареца, и неговият — бяха населени почти толкова гъсто, колкото и благословените земи на вана.

Заобиколи сухите оройхони така, че да е най-близо до бившия си дом и до скривалището в „пътя на тукката“. Не можеше да продължи в този си вид. След кипящите блата и аварите от екипировката на младия напет церег не беше останало нищо. Беше изгубил копието си в насипа, беше изхвърлил прогорените си ръкавици. Ароматната гъба беше станала на воняща топка и също я беше захвърлил. Бойните обуца, с които можеше да ходи дори в шавара, бяха целите на дупки от огъня. Тънкият му жанч висеше на парчета от раменете му, а онова, което допреди ден беше броня, ставаше само за боклука. И като към всичко това се добавеха изпогорените му и зачервени ръце и лице, възпалените очи и разчорлената коса, Шооран спокойно можеше да си съперничи по външен вид с покойната Нарвай. Но пък беше успял незабелязано да се измъкне от владенията на вана и да стигне тук, където никой не чакаше илбеча и следователно не го търсеше.

Шооран тръгна към шавара — трябваше да се отърве от остатъците от бронята. Пред шавара имаше врата: плоча, слепена от черупки и люспи и окачена на връзки от мустаци на парх. Отначало той не се сети защо са я сложили, дръпна я и надникна в тъмнината.

Място за екзекуции! Колко ли хора беше успял да натика тук бузестият нов повелител за краткото си владичество?

Шооран хлопна вратата, после пак я отвори и хвърли вътре доспехите си. Нещо в тъмното изпляска.

Прекара деня в гъсталаците хохиур, с надеждата, че никой няма да обърне внимание на някакъв непознат събирач на харвах. Още от сутринта всъщност на мокрото излязоха много хора, а и хохиурът беше изгазен на пътеки, а чавгата беше изкопана. Явно поданиците на Хооргон не водеха много сладък живот.

Когато се мръкна, Шооран излезе на сухото. Тук всичко също беше променено. Дивите преди ниви сега бяха на правилни квадрати, оградени с плетове от бодлива кост, хлебната трева беше окосена. За миг Шооран се уплаши, че може и да са намерили скривалището му — но пък не беше минало толкова много време и новите стопани едва ли бяха почнали да преустройват сериозно алдан-шавара: а без сериозни поправки и копане нямаше как да открият тайните му проходи.

Промъкна се покрай няколко огради, стигна до склона на суур-тесега до нисичкия, но отрупан с плодове туйван, и запълзя и затърси затрупания с камъни таен вход. Накрая го намери и тъкмо да отмести камъка и да влезе, някой се хвърли върху него, изви му ръцете и засъска:

— Хванах ли те, крадец мръсен!

Шооран опита да се измъкне, но противникът му бе много посилен.

— Ще видиш ти как се краде! — Последва силен удар по темето му.

Пред очите му лумнаха пъстри огньове, но въпреки това Шооран усети как притисналият го към земята човек замахва пак и успя да отмести главата си. Вторият удар на тежкия юмрук улучи камъка и нападателят му изрева от болка и за миг го пусна, така че Шооран успя да се извърти и да го изрита. В петата на обувката му явно бяха останали игли, защото ревът премина в хрипкав писък. Шооран удари непознатия в гърлото, за да го спре — иначе щеше да се стече целият оройхон. А после, вече без да среща почти никаква съпротива, върза нападателя си с въжето, което той предвидливо беше приготвил за него. Пленникът му задавено хъркаше.

— Като не можеш да се биеш, не почвай — поучително каза Шооран.

После завлече нападателя си под навеса, от който той бе изскочил преди малко, пусна завесата на вратата, намери светилника, пълен с вонящо масло от жирх, запали го и огледа пленника си. Оказа

се, че е Боройгал. Същият онзи Боройгал, за чиято сила в Свободния оройхон се носеха легенди.

— Обаче не можеш да се биеш — довольно повтори Шооран и като видя какво се кани да направи пленникът му, го предупреди:

— Гъкнеш ли, ще те убия.

Боройгал подсмръкна.

— Сега разказвай — каза Шооран. — Тихо.

— За кое? — с готовност отговори бившият доносник.

Не го беше познал, пък и щеше да е странно да познае в него кльощавото момче, което за последен път беше видял преди почти девет години.

— За всичко, което става тук. Като начало — какво е направил Хооргон с рижавия Мунаг...

Скривалището беше непокътнато. Шооран си облече чисто нови дрехи, избра си харпун, взе си и нова гъба и прозрачна маска, за да пази очите му от пушека. Похапна сушен наъс и туйван, взе и за из път. Можеше вече да тръгва. Но реши да не бърза. Разказаното от Боройгал го беше изпълнило със студена спокойна ярост. Преди да тръгне трябваше да накаже Хооргон.

Мина по „пътя на тукката“, излезе в коридора на алдан-шавара и се спусна на осветеното от плужеците долно равнище. Нощем тук не слизаше никой, само през първата седмица след мягмара жените работеха денонощно. Хооргон живееше в пещерите на съседния сууртесег, но това не беше проблем за Шооран — нали беше изучил всички тунели и проходи под земята. „Камъкът-врата“ се люшна безшумно и Шооран, хванал един светец плужек, тръгна напред. Беше тъмно и това му се стори странно — на долното равнище не трябваше да е тъмно. После обаче видя наредените костени ракли и всичко му стана ясно — беше попаднал направо в съкровищницата на самопровъзгласилия се ван.

Съкровищницата беше пълна със седефени ковчезета с бисери, с украшения от бяла, черна и жълта кост, с тънки клонки кристална гъба, каквато се намираще много рядко на брега. На дузина масички бяха наслагани кремъчни ножове, изгладени до кристален блясък и толкова остри, че човек да се обръсне с тях. А на най-видно място на стената,

покрита с тънко платно, висяха украсени с бисер доспехи от кост на черен уулгуй — дисковете им искряха дори на слабата светлина на плужека и привличаха погледа. Шооран пристъпи към тях и прокара пръсти по полираната кост. В съкровищницата беше горещо, но резбованата кост си оставаше прохладна и някак жива на пипане. До доспехите висеше празничен талх, обшит с дискове от блед уулгуй, накачен с всевъзможни женски украшения. Сякаш в полумрака пред Шооран стояха одонтът и любимата му жена, облечени в празнични одежди.

Шооран въздъхна. Не, нямаше да вземе тези доспехи и тези дрехи, нищо нямаше да вземе оттук. Беше дошъл за друго.

Полегатият проход, по който се беше изкачвал горе преди години, беше затрупан с тежки камъни, но пък до него се виеше стълба, която свършваше пред малка, но очевидно тежка и здрава врата. Шооран огледа ключалката. Отвън вратата можеше да се отвори само със специален сложен ключ, но отвътре беше достатъчно само да побутне резето. И след като го направи, той се наведе под прага и тръгна напред.

Навремето старецът беше държал тук запасите си, понеже помещението беше не само сухо, но и проветриво. Сега всичко беше променено. Стените бяха покрити с кожа и тънки тъкани. В широк извит светилник, пълен с благовонно масло, плуваше горящ фитил. Дупките под тавана бяха запрещени с решетки, а проходът, преди години затварян с проста кожа, сега беше одялан от каменоделци и затворен с овална врата от кост. Точно по средата на помещението имаше огромен креват и на него, увит с фини завивки, спеше врагът му — бузестият Хооргон.

Шооран измъкна ножа от пояса си, но внезапно спря — хрумна му една дръзка мисъл. Така че прибра ножа и извади лепкавата лента, с която прикрепяше гъбата към лицето си, и бързо я усука през устата на Хооргон. Хооргон се стресна, измуча и седна в кревата.

— Тихо!... — изсъска Шооран, изви му ръцете и ги върза с ивица, която отпра от чаршафа.

Младият владетел изобщо не се дърпаше, само мучеше. Шооран го перна лекичко по носа и мученето спря.

— Хайде! — Шооран го вдигна за яката.

Хооргон само въртеше глава — явно не разбираше нищо — и Шооран извади ножа и го вдигна пред очите му. Дебелобузестият измуча пак, от носа му излезе кървав мехур, и покорно стана. Дрехите му бяха широки и дълги почти до земята — все едно че се бе облякъл като жена.

Хооргон се забави за миг, докато нахлузи меките си обувци — нещо съвсем неуместно в случая — и тръгна към съкровищницата, накъдето го подбутна Шооран. Щом влязоха, Шооран залости вратата — сърцето му затупка по-спокойно — и поведе пленника си към „камъка-врата“. Хооргон изобщо не се съпротивляваше, а и едва ли разбираше какво става. Само когато влязоха в „пътя на тукката“ и Шооран спря, за да намести камъка, който скриваше входа, се опита да запълзи напред, но Шооран го сграбчи за глезена и го спря.

Излязоха на повърхността под туйвана и Шооран замаскира изхода и погледна към навеса, където лежеше здраво овързаният Боройгал. Ако не се задушеше, на сутринта щеше да го намери някоя от жените му и след като излееше злобата си върху нея, Боройгал щеше да мълчи за станалото — цял живот. Защото кой ще тръгне да разказва за позора си, след като може да го накажат дори със смърт, че е изпуснал вражески разузнавач?

„Дано да се задуши — помисли Шооран. — Все пак той ни изгони от Свободния оройхон...“

После повлече Хооргон по пътеката към границата. По оградите от двете ѝ страни бяха накачени какви ли не дрънчащи и тракащи боклуци, та всеки крадец, който реши да влезе в чужда нива, веднага да се издаде, но Хооргон или не знаеше за това, или го беше страх да вдигне тревога — нали Шооран го държеше здраво с едната си ръка, а с другата стискаше ножа.

След няколко минути стигнаха синора. Тук вече Хооргон се запъна, но Шооран го ритна отзад с коляно и той зашляпа с меките си обувци през блатото.

Небето вече изжълтяваше, тесегите изникваха в здрача като сиви сенки, вече можеше да вървят и без светлина. Шооран хвърли изтощения плужек, блъсна Хооргон напред и изръмжа:

— По-живо!

Стигнаха шавара вече по светло. Шооран дръпна Хооргон да спре, обърна го, погледна позеленялото му лице и не изпита нищо

освен отвращение. Развърза му ръцете и смъкна лепкавата лента от устата му. После каза:

— Ако искаш, викай. Никой няма да те чуе.

Хооргон мълчеше и трепереше.

— Знаеш ли защо си тук? — попита го Шооран. — Защото беше много гадно хлапе. Оплака се на татенцето си, тогавашния одонт, и затова майка ми умря. Виж и този нож. Помниш ли го? Веднъж вече те погъделичках по гърлото с него. Знай, че този нож ми е подарък от Мунаг, същия Мунаг, когото си натикал в шавара. Малцина са хората, които са били добри с мен, така че сега ще отговаряш и за Мунаг. Нали навремето те предупредих да не ми се изпречваш на пътя. Е, дойде време да изпълня детското си обещание. Пред теб е входът в шавара. Лично ти си наредил да го затворят с врата. Влизаш вътре и аз я затварям. Изходът от другата страна е свободен. Чух, че обичаш да казваш как даваш шанс на осъдените — сега шансът е твой.

— Не... — изхълца Хооргон. — Аз вече... няма вече...

Шооран го удари, блъсна го в мрака и хлопна вратата. Хооргон залитна, направи крачка напред и затъна до колене в парещата тиня — никога не бе стъпвал в нея.

— Милост!... — писна Хооргон и заблъска затворената врата.

Нещо започна да го хапе за глезените, нещо много бързо и много гладно, а от мрака се пресегна друго нещо, тънко и жилаво, и го обви и го обърна към себе си. Хооргон се задърпа и запищя. Пищя съвсем малко.

Нощта на отмъщението свърши. Всеки момент някой можеше да разбере, че Хооргон не е в алдан-шавара, и щяха да започнат да го търсят. Шооран трябваше да се маха оттук. Отново беше екипиран с всичко необходимо, от старото си снаряжение носеше само ножа и ризницата, върху която беше облякъл жанча си. Тя беше тънка и мека, и лека като цамц. Сега, макар че тръгваше към мъртвите земи, на Шооран нямаше да му се налага да пълзи — тук стражи нямаше.

Пое на север, натам, накъдето преди четири години беше отишъл старецът. Старецът, който на тръгване му бе казал, че може би някой ден ще разбере защо отива там, но че е по-добре изобщо да не го разбере. Добрият старец — сега Шооран много добре разбираше какво

беше искал да му каже. Енжин беше започнал да строи този път, та някой ден някой нов илбеч, когато вече не може да живее сред хората, да може да тръгне по него, да си построи безопасно убежище и да си живее сам, далече от всички, също като него. „Благодаря ти, старче, само че новият илбеч тръгва по пътя ти не за да избяга от хората, а за да стигне при хората, по-точно при единствения човек, който е скъп на сърцето му.“

От Боройгал Шооран беше научил, че покрай стената минават два мъртви оройхона — значи тогава старецът беше успял да построи още един. Хората не стъпваха на тях — когато бяха започнали да се заселват тук, бяха пратили разузнавачи, и само толкова. Страната все още не беше прекалено пренаселена и щяха да минат поне още дузина години преди първите неудачници да бъдат пратени там на сигурна смърт. А това означаваше, че там ще може да строи безопасно. Дали това не беше обяснението защо първите илбечи се бяха движили като правило покрай Стената на Тенгер?

Безсънната нощ и двата последователни прехода през мъртвите земи не само не го умориха, но като че ли му вдъхнаха нови сили и Шооран разбра, че не е забравил нищо. И вече не пред стареца, а пред него лумна чистият пламък на новородените авари и Шооран, без да го е грижа, без да разбира дори с него ли става всичко това, или с някой от легендарните герои, радостно се разсмя и тръгна по чистия, още неомърсен оройхон. И отново видя проядената от вълните Стена на Тенгер, и отново аварите на втория за деня оройхон не го пуснаха до нея. И чак тогава силите го оставиха и като кашляше с кашлица, раздираща пълните му с пушек гърди, той се повлече назад.

Трябваше да пренощува на сухото — разбуденият Йороол-Гуй можеше да излезе и посред нощ, но пък на сухото сега сигурно всичко вреше и кипеше, особено ако приближените на Хооргон бяха обявили пред всички, че владетелят е изчезнал. Все пак Шооран мина през вече доста заселената суха ивица и стигна до ъгловия оройхон. Там, на късчето свободна земя, притисната от двете страни от аварите, бяха владенията на сушачите. Самите майстори обаче, както беше обещал покойният Пуиртал, живееха в алдан-шавара, и палатката, където държаха инструментите си, беше празна. Шооран се уви в жанча си и легна малко встрани от нея. Чувстваше се в абсолютна безопасност и не мислеше за трудностите през последните дни, а за съвсем други

неща: че тук например, земята е винаги топла, защото аварите са близо, а пък на мокрото е студена, защото е до далайна. Защо обаче винаги е топла на сухото дори там, където е далече и от границата, и от далайна? Защо ако топлото е свойство на земята, като я вземеш в шепа, тя изстива? Не успя да разгадае тази загадка и заспа.

Събуди се, защото някой го буташе — някакъв висок слаб мъж. По възпалените му очи, обгореното до червено лице и особено по плавните му, предпазливи, някак нечовешки движения Шооран веднага разбра, че е сушач.

— Какво правиш тук? — попита сушачът.

— Спя — отговори Шооран. — Ей сега си тръгвам.

Не се уплаши от сушача. Хооргон може и да беше променил отношението си към сушачите, научен от горчивия опит на баща си, но самите те просто не биха могли да се променят. Те, презираните от всички, бяха прекалено близо до смъртта, за да донасят за някого или да ги е страх от него.

— Натам ли отиваш? — попита сушачът и посочи.

— Да — отговори Шооран.

— Като видиш Йороол-Гуй, кажи му, че сушачът Койцог не го забравя никога.

— Добре.

Шооран взе една празна кошница за харвах, за да скрие лицето си, и тръгна през събуждащата се суха ивица.

Лесно стигна до края на мъртвата земя. Нойтът на аварите вече гореше, но далайнът още не беше успял да изхвърли много боклуци и мърша и се вървеше без проблеми. Проядената от времето стена се ронеше пред очите му, но Шооран реши да не прави път покрай нея. Първо трябваше да си осигури опорен пункт, място, където да може да се скрие от опасностите и да пренощува. Защото не можеше всеки ден да минава по все по-страшен път, нито да разчита на късмета си, като нощува сред хората. Юбилейният му дванайсети оройхон вече не беше граничен, а бе насочен към средата на далайна — Шооран почна да прави нова страна, засега страна без име. Това забавяне нарушаваше всичките му планове, защото нали беше искал да прави по два оройхона на ден и да стигне до Страната на Добрите братя точно преди мягмара. От друга страна, сега щяха да имат къде да живеят с Явдай.

И въпреки това сега той бе твърдо решен да строи по два оройхона на ден. Дарбата на илбеч вече не беше чудо за него, а инструмент, създаването на земя не беше подвиг, а работа. Безкрайно трудна, извън всички човешки възможности, но все пак работа. И когато завърши този оройхон, толкова подобен на Търговския, който в пристъп на лудост бе направил неговият предшественик, Шооран упорито продължи напред. Следващият остров трябваше да е граничен и да го приближи към целта му на още двойна дузина крачки.

Тук Стената на Тенгер беше разядена много дълбоко и за миг Шооран си помисли, че ще вземе да рухне още преди да си е свършил работата, и вдигна ръце, и потърси в душата си сила и воля. Оройхонът се раждаше мъчително, като че ли далайнът точно сега беше решил да се опълчи на противника си и се съпротивляваше с всяка своя капка. И все пак Шооран измъкваше острова от небитието. Издигаха се суур-тесегите, земята се втвърдяваше — още миг и щеше да може да се отпусне, да си почине... но в същия този миг го връхлетя страшен удар. Почти завършеният вече оройхон се люшна като хвърлено в бързей листо, хълмовете с грохот започнаха да се сричат, земята се пропука и през отломките камък, буците пръст и кипящата пяна се надигна Йороол-Гуй.

Шооран не знаеше дали крещи. А и да крещеше, нямаше да чуе крясъците си от клокоченето и съскането на пяната и трясъка на рушащата се земна твърд. Не побягна, само запълзя назад, повален по гръб, без да откъсва очи от Йороол-Гуй, който с такава лекота унищожаваше сътвореното от него. Късно беше за бягане, пък и нямаше къде да избяга. Можеше само да се надява с немощните си човешки сили да победи чудовищния бог в смъртоносната им игра. Няколко мига, или минути, или години — Шооран не знаеше какво точно — Йороол-Гуй като че ли размисляше, вдигнал ръцете си чак до облаците, а после се хвърли върху граничния, огнения оройхон.

Онова, за което навремето му беше разказвал старецът, сега ставаше пред очите му. Облаци дим се издигнаха чак до небесния свод. Парата свистеше, аварите се пукаха с грохот, клокочеше лава, клокочеше и ледената кръв на чудовището. И единствено самият Йороол-Гуй мълчеше и продължаваше да се хвърля целеустремено и безсмислено в огъня. Шооран помисли да избяга в другия край на оройхона, където нямаше толкова пушек, но се отказа, понеже се сети,

че там Йороол-Гуй ще го хване лесно, ако реши да се гмурне в далайна. И наистина, Многогорькия се плъосна в далайна — сякаш гръмнаха едновременно дузина дузини ухери — и веднага атакува съседния оройхон. Шооран хукна към огнената страна, където всичко съскаше, пращеше и гореше. Йороол-Гуй се надигна след него, спря досами синора и облещи половин дузина очи наведнъж, за да го хипнотизира. Едно от очите беше по-малко от другите и като че ли беше сляпо.

— Малко ли ти беше предния път?! — без дъх викна Шооран. — Още ли искаш?

И хвърли харпуна. Острието плавно потъна в прозрачно-зеленикавото туловище.

Шооран побягна покрай синора — краката му се хлъзгаха в локвите кръв и нойт. Знаеше, че няма да може да избяга, че Многогорькия ще го хване, но все пак бягаше. Йороол-Гуй се надигна пак, този път от другата страна, плъосна се и запълзя към аварите — преграждаше пътя на мъничкото човече и го изтикваше към нажежените скали. И парата пак засъска, изпепелените му ръце се гърчеха, плътта му побеляваше и губеше прозрачността си, но тутакси се възобновяваше и възраждаше. А човечето тичаше с последни сили покрай синора, не, не тичаше влачеше се, и се мъчеше да избяга от отровните пушеци. Многогорькият властелин обаче се дръпна, хвърли се пак — този път от другата страна — и го приклещи на тясната ивица пред огненото блато.

— Какво искаш? — изхърка Шооран. — Не можеш да ме победиш, а и аз няма да се предам! Защо ме преследваш като някой баргед длъжник? Нищо няма да получиш от мен, не съм ти длъжен с нищо... Не, чакай, дължа ти нещо! Сушачът Койцог каза да ти предам, че е твой покорен роб. Той е виждал далайна само по мягмар, но ти се моли денонощно. Главата му е станала като плешива от косите, които ти жертвува... Аз обаче не съм като него... Плюя на тебе!

Йороол-Гуй пак се гмурна и пак, за кой ли път, се плъосна на димящата земя. Шооран падна. Вече не можеше да побегне, не можеше да се изправи дори, но успя да изпълзи до синора, да се хване с ръце за него и да изпълзи оттатък, в гъстия лепкав нойт. Искаше му се да затвори очи и да умре, но не можеше. Трябваше да гледа и да

чака кога Йороол-Гуй ще се отдръпне и тогава пак, и пак, и пак да се премията през синора...

На сутринта, когато отиде при аварите, сушачът Койцог видя там да лежи човек. За три дни това беше вторият такъв случай и Койцог се намръщи — никой сушач не биваше да остава да спи до аварите.

Койцог се приближи, за да го скрита и да го събуди. Отначало си помисли, че е онзи, от завчера, но видя, че е сбъркал. Защото онзи беше млад и облечен богато и тогава той се беше зачудил какво го е довело тук и защо спи на голата земя. Този пък... по-страшно обезобразен човек не беше виждал. Лицето му беше като маска от спечена кръв и кал, цялото на моравочерни петна — там, където под напуканата кожа се беше подула обгорената плът. Дрехите му бяха на парцали и под тях се виждаше също така ужасно обгореното му тяло — цялото в рани, по-точно една-единствена рана. Но този труп дишаше. И беше същият човек — беше онзи младеж. И когато Койцог застана над него, той отвори подутите си очи и прегракнало каза:

— Изпълних молбата ти. И ти донесох подарък.

И извади стар, нащърбен нож, отвори капачето му с подутите си пръсти и изтръска на камъка нещо дълго, нещо мърдащо, нещо, което приличаше на червей. На единия край на червея имаше извит нокът, от двете страни на който имаше мънички, едва забележими вендузи.

Койцог много добре знаеше какво е това. Често, когато излизаше на сушата, Йороол-Гуй губеше някоя от ръцете си, но почти винаги ги поглъщаше, за да не ги остави на хората. Само броени щастливци, при това невероятни храбреци, бяха успявали да отсекаят края на някое негово пипало и да се отърват, като избягат през синора. Защото останалите пипала почти винаги повличаха храбреците към далайна. Както и да е, досега Койцог само беше слушал за този изключително рядък жив талисман. Казваха, че докато отсеченото пипало на Йороол-Гуй мърда, на онзи, който го държи, не може да му се случи нищо лошо. И казваха също, че пипалата живеят по повече от година.

Койцог взе една клечка и внимателно напъха опасния подарък обратно в дръжката на ножа, а после погледна непознатия и видя, че той вече умира. Бързо постла жанча си, издърпа безжизненото тяло на

него, превлече го под прикритието на единствения наблизно студен тесег и хукна за вода.

Йороол-Гуй идваше, размахал безбройните си ръце. Ръцете надвисваха отвсякъде: пипала с вендузи, с нокти, с разкъсващи плътта реснички. Безбройните усти мляскаха гладно, очичките в основата на ръцете и огромните главни очи го гледаха — само онова, раненото око гледаше накриво. Шооран разбираше, че този път не е успял да се измъкне и че ей сега Йороол-Гуй ще го изяде, също като безбройните безименни жертви преди него, но не можеше да се предаде просто ей така и се задърпа, опита се да стане и да побегне, изпъшка от болка и се събуди.

Видя навеса над главата си, усети топлата земя под постелката — значи беше на огнена, но суха земя. Стори му се, че си е вкъщи и че ей сега ще дойде майка му. Но вкъщи не беше така тихо, нали? И откъде се беше взела тази толкова силна болка?

Вдигна ръце пред очите си и видя, че са превързани. Старецът ли го беше превързал? Тогава защо не беше в алдан-шавара? Какво всъщност беше станало? Шооран пак се опита да седне, но пак изпъшка и падна по гръб. И изведнъж, внезапно, си спомни и кой е, и женитбата си, и несполучливия си опит да стигне до Страната на Добрите братя. Губеха му се само последните часове — не разбираше как е успял да се спаси и къде е сега.

Над него се наведе някакъв слаб човек с набраздено от стари изгаряния лице.

„Сушачът Койцог“ — спомни си Шооран.

Койцог започна да сменя превръзките на ръцете му — те бяха в рани до лактите. Намаза ги с нещо прозрачно и болката почти изчезна.

— Благодаря — прошепна Шооран.

— Аз ти благодаря — отвърна Койцог.

И вдигна пред лицето му надут рибешки мехур. Вътре беше пръстът на Йороол-Гуй — и дращеше с отровния си нокът. Шооран го гледаше и се чудеше откъде се е взел.

— Трети мехур пука вече — каза Койцог.

— Гадна твар — съгласи се Шооран.

Койцог излезе и след малко се върна с блюдо, пълно с тънко нарязано бяло месо, и каза:

— Яж. Това ще ти даде сили.

Месото намирисваше на нойт, но беше вкусно.

— Какво е това? — попита Шооран, щом го дояде.

— Опашка от парх.

— Откъде я намери? — попита Шооран и го погледна с уважение.

— Тия дни е лесно. Нали е мягмар.

— Не може да бъде! — Шооран се надигна на лакти. — До мягмара има още цели три седмици!

— Имаше... когато те намерих. — Койцог клекна до него. — Три седмици беше в несвяст. И си приказваше с Многогорькия и със стареца Тенгер. Ама така ги кълнеше, че чак изтръпвах...

— Няма защо да ги обичам — каза Шооран.

Но разбра, че дори и докато е бълнувал не е издал тайната си, и се поуспокои. Жалко, че беше изгубил цели три седмици, но щеше да навакса и да намери Явдай.

— Значи е мягмар — каза Шооран. — Защо не си на брега тогава?

— Този мягмар не е задължително. — Койцог вдигна мехура с пипалото и му се залюбува. — Тази година празникът е доста странен. По оройхоните цари суматоха, церегите обикалят и задържат всички. Ванът пък се е затворил в покоите си и не излиза. Вместо него излезе одонтът Тройгал.

— Няма и да излезе — каза Шооран. — Аз го убих.

— Затова ли се криеш? — попита сушачът.

— Да — излъга Шооран.

— Никой няма да те намери тук. Да се идва тук хем е забранено, хем всички ги е страх да дойдат.

— Ами помощникът ти?

— Няма го вече — каза Койцог и погледна към далайна. — Лош късмет.

— Съжалявам.

— Е, нищо. Затова пък една грижа по-малко. — Койцог го зави. — Спи, сега трябва да спиш. Много да спиш.

— Не мога, трябва да тръгвам — каза Шооран и се унесе, но вече не в бълнуване, а в здрав сън.

И колкото и да не му се искаше, можа да стане от постелята чак след две седмици. Все още обаче не можеше и да мисли да тръгне на север, така че остана да живее в мъничките владения на Койцог.

Сушачът, като всички сушачи, беше доста странен. Сякаш нищо не го интересувахе и нищо не му трябваше. Един ден Шооран не издържа и го попита защо все пак се е преселил тук, а Койцог се усмихна и отговори:

— Все пак две седмици не работих. Откраднах ги от съдбата тези две седмици.

— Защо тогава, си искал да живееш в алдан-шавара?

— За да не се сети одонтът, че и без това съм съгласен да дойда. За да ме цени повече.

Койцог говореше с него само когато не работеше. През останалото време, край аварите, се променяше изцяло и заприличваше на голям хищен звяр — и дори само видът му караше Шооран да се отказва от мисълта да го заговаря, така че той седеше под навеса и кротуваше. Не го беше страх от опасната близост на горящия харвах, въпреки че знаеше, че навесът не може да го защити. Знаеше обаче и друго — че не бива да пречи.

Един ден обаче, когато Койцог смете в чашата последните пращинки сух харвах и се отдръпна от авара, за да си поеме дъх и да си почине, Шооран, без да мисли, отиде до суровата смес, разбърка я, бръкна, направи голяма питка и я хвърли на авара. Харвахът засъска, вдигна се кисел пушек, питката се запени по ръба, пяната стана на сух пращец... Шооран бързо го смете в чашата, после пак и пак... Усещаше, че Койцог е зад гърба му, готов за безумен опит — да му помогне, ако сбърка нещо. Никой и никога обаче не беше могъл да помогне на сушач — Койцог рискуваше безсмислено и сигурно го разбираше. Шооран също разбираше, че не може да допусне грешка, и като се стараеше да не мисли за нищо, което може да го отвлече от работата му, смяташе готовия харвах с хитиновата метличка, но питката все не свършваше и не свършваше...

Когато и последните пращинки паднаха в чашата, Шооран не разбра, че вече е свършил, и още няколко пъти бръсна горещата повърхност. И чак после ръцете му се отпуснаха и той се отдръпна от

авара. Всички коремни мускули го боляха от напрежение — и той разбра, че през цялото време е чакал взрива и острият каменен късове, които да го разкъсат.

— Ловък си — похвали го Койцог. — Ставаш за сушач. Но по-добре недей. Най-добре е изобщо да няма сушачи.

— А ти защо си станал сушач? — попита Шооран. — Като те гледам, нищо не ти трябва.

— Не знам... Така съм свикнал. Пък и нищо друго не умея.

А как стана сушач?

— Като всички. Майка ми умря, баща ми също. Бях на десет, най-големият. Наследството отиде при вана и трябваше или да ида с малките на мокрото, или да стана сушач. Нали знаеш — децата не може да станат земеделци, но може да станат сушачи. Оцелява по едно на двойна дузина. Нямах избор.

— Знам — каза Шооран. — И с мен стана така. Но бях сам — и се магнах.

— Сестрите ми се омъжиха, брат ми не знам къде е — свърши разказа си Койцог, — а аз си останах сушач. Завинаги.

— Чуй ме — каза Шооран. — Утре имам работа и вечерта ще се върна, а после ще замина за дълго. Но непременно ще се върна и тогава ще дойдеш с мен да живееш другаде.

— Какво значение има къде живее човек? Сушачът си е сушач навсякъде, шаварът също е шавар навсякъде. Благодаря ти все пак. На мокрото ли имаш работа?

— Да.

— И аз така си помислих, затова ти приготвих дрехи. — Койцог измъкна отнякъде един вързоп. — На. Твоите вече за нищо не стават. Ето ти и ножа. Издялах нова дръжка, старата не струваше. И ризницата ти е тук. Оправих я, колкото можах.

Шооран развърза вързоп и извади ризницата. Беше като нова — живият косъм лъщеше на гладки вълни.

— Пък каза, че не си можел нищо — засмя се Шооран. — Благодаря. И гледай да оцелееш, докато се върна.

— Интересна плетка — каза Койцог и кимна към ризницата. — Не бях виждал такава.

— Така ги правят в Земята на старейшините.

Койцог помълча, после замислено каза:

— Значи си оттам.

— Не — каза Шооран. — Оттам беше майсторът, който я е направил. Аз... — И въздъхна.

— Разбирам — каза Койцог. — Не ми казвай.

На другия ден сутринта, по-точно още през нощта, Шооран тръгна. Мина по сухата ивица още по тъмно и на разсъмване вече беше излязъл на мъртвия път. Вървеше бързо, дишаше през гъбата пред лицето си и не мислеше нито за пушека, нито за черните уулгуй, които можеха да дебнат тук плячката си. Залогът беше прекалено голям, за да го е страх от черни уулгуй.

За два часа стигна до мястото, където го беше гонил властелинът на далайна. Нищо вече не напомняше за случилото се. Аварите димяха, нойтът лъщеше, далайнът се полюшваше равномерно, а на опустошения оройхон незнайно как се беше завъдил живот — най-различен живот.

Шооран се съсредоточи, погледна Стената на Тенгер, напрегна се... и не стана нищо. Дълбоко в душата си той беше готов за това, прекалено невероятно беше съвсем скорошното му избавление и прекалено упорито мълчеше паметта му за това какво точно беше станало тогава. И все пак Шооран продължи да опитва, продължи да съсредоточава волята си и да напада студеното мълчание, но отговор нямаше. Нещо в него се беше прекършило и чудесната му и съдбова дарба беше изчезнала. Шооран напразно се опитваше да направи нещо, размахваше юмруци, но мисълта, че вълшебната му способност няма да се върне, ставаше все по-силна и скоро се превърна в убеденост.

Накрая се предаде и тръгна обратно. Вървеше и се мъчеше да си представи как ще живее оттук нататък. Беше млад, силен и нямаше място за него. Беше разчитал на изключителността си и без да мисли много, се беше отказал от завидната длъжност на церег. И Явдай беше изгубил по същата причина. Не знаеше какво всъщност е станало и едва ли самият Тенгер беше слязъл на оройхона да я отведе, но заминаването й несъмнено беше свързано с бившата му дарба. Да, трябваше да се върне — нямаше значение къде — и да стане сушач. Нали Койцог бе казал, че го бивало — значи можеше да отложи гибелта си поне с няколко години. Обаче защо? Ако ще е гибел, да е веднага.

Мина през последния си глупав оройхон и стъпи на мъртвия път. Вървеше и не мислеше за нищо. На света едва ли имаше човек, обикалял из огнените блата повече от него, но това вече нямаше никакво значение. Всичко беше свършило.

Победилият го далайн изхвърляше на пътя му боклуци, цели купчини. Той вървеше покрай аварите, през нойта, през пушека, през купчините кости, покрай изхвърлените на брега ълкове, които дори тук се опитваха да се впият в общата му — какво значение имаше обаче? Вече не беше нужен на никого и не ставаше за нищо.

Далайнът тежко изплюка и две дебели ръце, целите в костени пулове, паднаха от двете му страни и му отрязаха пътя и напред, и назад. Показаха се още няколко, заизвиваха се плавно — търсеха го. Беше черен уулгуй. Беше плувал покрай брега, беше го видял и беше решил да го хване, макар че мъничкият човек изобщо не можеше да засити безбрежната му утроба. Пипалата се приближаваха, трябваше им още само секунда, за да го хванат и да го направят на смачкана вкусна топчица. За тази безкрайна секунда човек можеше да се изплаши, да побегне или — ако носи сърце на воин — да удари, та дори врагът му изобщо да не усети удара. И Шооран удари. И вложи в удара всичката си сила. Никога, дори когато беше строил оройхони, не се беше напъгал толкова силно, толкова страшно, както сега, когато вече нямаше какво и защо да пази.

И далайнът изпищя и се покри с пяна, уулгуйт отлетя настрани, чудовищните му пипала се свлякоха от земята и потънаха след него в кипналите талази.

— Не успя, а!? — викна Шооран.

И хукна назад, към мястото на неуспеха и позора си.

— Върнах се! — викаше той. — Нищо ми няма, няма да ме излъжеш пак!

И далайнът се предаде и издигна земната твърд от дълбините си.

Шооран знаеше, че след преследването на Йороол-Гуй и болестта, която му беше отнела почти цялата увереност, не бива да се напъга прекалено и че два оройхона на ден сигурно са му много, но не можа да се сдържи. Пък и казва ли ти някой кое е по-опасно — да построиш втори оройхон или да тръгнеш да се връщаш през огненото блато. И той избра строенето.

Въпреки че нямаше съвсем безопасно място, четирите подредени един до друг оройхона бяха добра защита — дори да решише да повтори набега си, Йороол-Гуй нямаше да може да се прехвърля мигновено от единия край до другия и значи, за да се спаси, Шооран трябваше да направи само няколко крачки. Така че той легна да пренощува в центъра на квадрата. Пушекът пареше гърдите му, но пък за сметка на това Йороол-Гуй не можеше да го изненада.

И въпреки изпълнения с тревоги ден, а може би точно поради това, заспа веднага. Спеше неспокойно, понеже помнеше къде е легнал, но все пък му се присъни сън. И в този сън дойде черният уулгуй и каза жално:

— Защо ме удари? И навремето не ти направих нищо лошо, и сега бях дошъл за добро.

— Това ти ли беше? — учуди се Шооран. — Но нали си мъртъв?

— Какво значение има кой е бил? Искам да ти кажа, че не трябвате да идваш тук. Защо дойде?

— Отивам при Добрите братя.

— Натам има много по-лесен път. Но ти искаш да минеш оттук, нали си илбеч. Защо обаче трябва да си илбеч?

— Трябва. Построих нови земи и хората, макар и под властта на вана, живеят мъничко по-добре.

— Това е само временно. Вие, хората, се плодите по-бързо, отколкото расте дори чавгата. Помисли за друго: светът е краен! Сега хората имат надежда, че ще се появи илбеч и ще им даде много земя. Ако застроиш целия свят, ще им отнемеш тази надежда. А ако не го застроиш, какъв е смисълът да опитваш?

— Млъкни — каза Шооран. — Знам, че това е сън, знам, че те сънувам и че думите ти са собствените ми въпроси, на които не искам да отговоря. Искам да се събудя. Не бива да спя дълбоко, опасно е.

— Не е опасно — каза уулгуйт. — На този оройхон още не е порасла чавга, няма още и жирхове. А Йороол-Гуй не може да те нападне, без да го чуеш. Ако искаш обаче, събуди се. Но въпросите ще си останат.

Шооран изплува от съня и макар още да беше нощ и небето да не бе почнало да изсветлява, стана и започна да се приготвя. Време беше да строи пътя.

Тук Стената на Тенгер беше в още по-окаяно състояние. Изглежда, колкото по-далече беше от брега, толкова по-слабо се съпротивляваше на въздействието на далайна. Шооран издигна оройхона без проблеми, но не стъпи на него. Вече свикваше с това как мигновено лумват аварите, щом ги доближи, и сега искаше да види какво ще стане, ако не излезе на граничния оройхон. Освен това нали щеше да трябва да построи до него друг — нямаше намерение да прави пак огнено блато. Стигаше му предишната среща с Многогоръкия, още повече че не знаеше дали ще може пак да се отърве.

Не успя да издигне още един оройхон, защото Йороол-Гуй дойде.

В първия миг, когато още неукрепналите суур-тесеги рухнаха и богът на далайна изскочи от пълния с камъни и пяна въртоп, Шооран се уплаши. И насмалко да побегне, което неминуемо щеше да доведе до гибелта му, но навреме си спомни, че зад гърба му има четири оройхона и че само двата от тях са огнени, така че ще може да се изплъзва на отвратителното божество колкото си иска. След което бавно заотстъпва по синора, като наблюдаваше накъде ще скочи Йороол-Гуй. Той обаче по някаква неизвестна причина се нахвърли върху току-що издигнатия граничен оройхон, което си беше чист късмет — Шооран можеше да се оттегли спокойно и без да рискува нищо, — но го овладя странно, чак болезнено любопитство. За пръв път виждаше Йороол-Гуй откъм гърба — ако можеше да се каже, че той има гръб, разбира се. Многогоръкия не се беше покатерил целият на оройхона, някаква част от него, издължена и пулсираща, висеше надолу. По нея също имаше ръце, впити в ръба на оройхона като възлести корени, и го къртеха и сриваха в далайна. Основната маса на чудовището обаче, макар и невидима от мястото, където стоеше Шооран, пълзеше по граничния оройхон. И там нещо трещеше и се рушеше, все едно Йороол-Гуй беше решил да стигне до Стената на Тенгер по суша и със собствените си ръце да довърши онова, което не беше могла да направи влагата на далайна.

Шооран пристъпи крачка към него... а после затича право напред. Не биваше да го прави, в никакъв случай, нали навсякъде, невидимо за очите, можеше да е проснато тъничко като паяжината на зогг, но здраво като въже, сплетено от жив косъм, осезателно пипало. И

все пак Шооран дотича дотам, където се събираха ъглите на оройхоните, и скочи.

И стъпи на граничния оройхон, и в същия миг аварите лумнаха с огън, в сравнение с който всеки огън, запален от човешки ръце, щеше да прилича на студеното блещукане на подземен плужек. И пламъците обгориха изпъззелия на оройхона Йороол-Гуй.

Такъв стълб пушек не се беше издигал към облаците още от самото сътворение на света. Дори онова, което бе станало, когато навремето Многоръкия се беше пържил на аварите три дни, докато беше преследвал Енжин, не можеше да се сравни с днешното. Защото тогава той се беше покатерил на пламтящите камъни само дузина крачки, а сега беше върху тях целият, беше се плъоснал на целия оройхон.

Ужасен вопъл огласи цялата околност. Не крещеше богът, богът мълчеше, крещяха нажежените камъни, и се пукаха от заливащата ги влага и съскащата по тях студена кръв. От пукнатините бликаше лава, аварите застиваха в уродливи извивки и се пукаха отново. Свистеше пара. Пушеците се виеха като смерч; сплетените във въздуха огромни ръце приличаха на огромен бушуващ пожар.

Йороол-Гуй не беше получавал такъв удар още от времето на битката за алдан-тесега. Никакви залпове на ухери не биха могли да му нанесат такива вреди. Богът на ледените дълбини се сблъскваше със стихия, чиято мощ бе сравнима единствено с неговата собствена мощ, защото също като него, аварите бяха неизтощими и макар да се пукаха, само бълваха все по-горещ и по-горещ огън.

И като губеше безброй ръце и огромни късове плът, Йороол-Гуй се смъкна от негостоприемните тесеги и потъна в дълбините. Ако можеше да види врага си в този момент, Шооран щеше да си помисли, че тялото на Йороол-Гуй е намаляло почти наполовина. Но Шооран не виждаше нищо — беше вдигнал ръце пред очите и носа си давеше се и кашляше, и бягаше, за да се спаси от отровния пушек.

Йороол-Гуй не се показва цяла седмица.

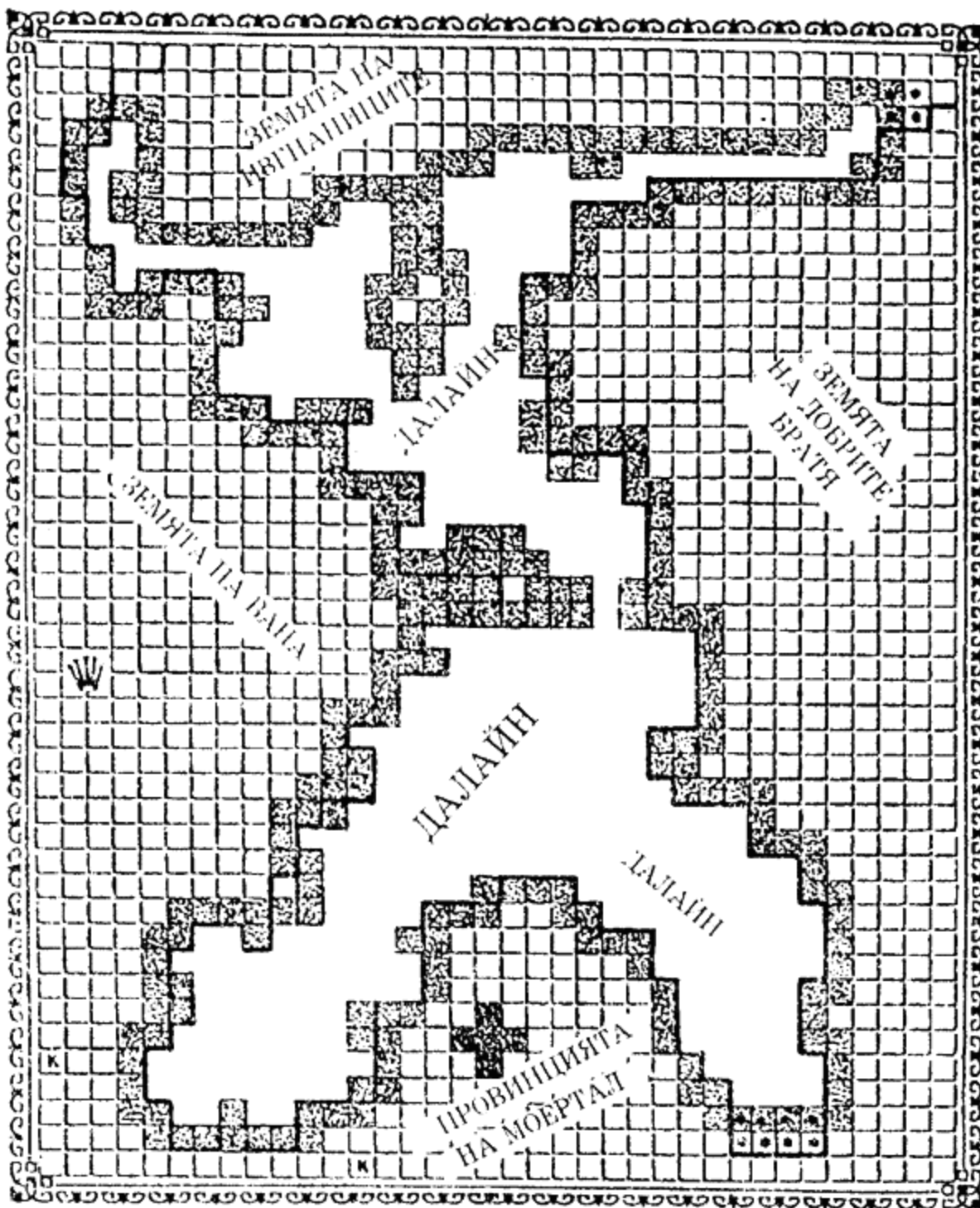
За тази седмица Шооран построи десет оройхона, изтощи се до краен предел и едва се влачеше. Напетият млад церег се беше превърнал в покрита с морави следи от изгаряния изтощена сянка.

Така че когато на сутринта на седмия ден далайнът заклокочи, за да възвести, че властелинът му идва, Шооран дори не се уплаши — а и нямаше защо да се плаши. Единственото, което искаше, беше да си почине.

Нямаше защо да се плаши, защото десетте оройхона, разположени по два, изграждаха дълга суха ивица, може би не съвсем пригодна за живот, но затова пък съвсем безопасна. И Шооран просто легна на другата си страна и въпреки че вече се съмваше, се прозя сладко и заспа, заслушан в плясъците на Йороол-Гуй. Спа повече от едно денонощие и когато се събуди, видя, че Йороол-Гуй не си е отишъл, а го чака, покатерил се на суур-тесегите на последния оройхон.

Шооран прекара деня в безцелни разходки по сухата ивица. През това време Йороол-Гуй мислеше за вечното.

На следващия ден водата свърши и Шооран отиде на оройхона, който беше най-отдалечен от Йороол-Гуй, да потърси чавга, но земята беше още съвсем млада, чавгата още не беше узряла и той не можа да изстиска вода от мъничките ѝ грудки. Вярно, можеше да се върне при Койцог, който сигурно щеше да му даде и вода, и сладки питки, и сушен наъс, но не искаше да минава през огненото блато, при положение че Йороол-Гуй беше толкова близо. Там просто нямаше да има къде да се скрие.

И Шооран реши да прогони Многоръкия. Мина по синорите на най-далечните от Йороол-Гуй оройхони, излезе до далайна и почна да

строи. Беше се стегнал в очакване на болезнения удар, който щеше да получи, когато Йороол-Гуй започнеше да руши недовършената земя, но Многогоръкия не помръдна и новият оройхон се издигна и се втвърди без проблеми. На следващия ден Шооран, измъчван от жажда (вече два дни не беше пил нищо), непредпазливо отново се захвана да строи. Промъкна се към гиганта и издигна още два острова. Сега трите оройхона прикриваха достатъчно суша, та един от предните оройхони да стане чист. И Шооран зачака водата. Тя бликна от пукнатините на буйни фонтани, мътна, все още смесена с нойт. След няколко минути ручеите и потоците изсветляха, калта се отмиваше към границите и се настилаше по полетата в плодотворен пласт. Шооран — досущ като първия бовер на пуст оройхон — се плискаше в един от потоците, пръхтеше и сам се ругаеше, че не е построил сух оройхон по-рано. Защото на сух оройхон можеше да е съвсем спокоен. Вода вече имаше предостатъчно, а храната щеше да му стигне, докато покара хлебната трева. Стръкчетата й тънки и нежни — ставаха за ядене, макар че обикновено никой не ги използваше така разточително.

Йороол-Гуй не реагира и на тези оройхони. Нещо го беше погълнало изцяло — може би мисли за вечността, може би за нещо друго. И ако не бяха ръцете му, безспир продължаващи безсмисленото си търсене, човек можеше да си помисли, че безсмъртният бог най-сетне е издъхнал за радост на всичко живо.

Положението, меко казано, ставаше странно. Никой не знаеше колко дълго може да издържи Йороол-Гуй на сушата. Изглежда, това време беше неограничено.

Шооран изчака три дни, отспа си — вярно, не си дояждаше, защото запасите му бяха на привършване, но затова пък лочеше толкова вода, че заприлича на презряла чавга — и пак отиде до далайна и почна да строи, но не натам, накъдето искаше, а накъдето можеше. Над трите оройхона, които му бяха осигурили суха земя, вдигна още три — първият беше най-близо до Йороол-Гуй, а за следващите вече изобщо нямаше проблеми. Йороол-Гуй беше все така вцепенен — може би на сушата не усещаше ударите на илбеча, а може би лекуваше изгарянията си и не му беше до лов. Шооран, вбесен до крайност, търчеше по синора покрай него, крещеше и го замеряше с камъни. Многогоръкия все едно не усещаше нищо.

Какво му оставаше? Да продължи да строи и да увеличава ненужния нос в далайна с надеждата, че все някога ще му свърши работа. Или да спи и да се състезава с Йороол-Гуй в търпение. Шооран направи и двете. Спеше по цяла нощ и по цял ден, за да запази и силите си, и запасите си (хлебната трева още не бе покарала достатъчно, за да става за ядене), а когато се събудеше, отиваше при далайна. Така изгради още два оройхона — а после Йороол-Гуй внезапно и без никаква видима причина изчезна.

Шооран мина по сухата ивица. Измъчваха го съмнения. Лесно му беше да ругае Йороол-Гуй, докато го виждаше и знаеше, че той не може да го докопа. Обаче сега? Ами ако Многогорькия не беше отплувал в дълбините, а го причакваше, скрит под брега, като спотаил се черен уулгуй?

В крайна сметка Шооран пак почна да строи, но не там, където се беше покатерил Йороол-Гуй, а отстрани, и добави към трите оройхона четвърти. Йороол-Гуй все така го нямаше. Шооран излезе на последния оройхон, стигна до далайна, погледа го няколко, минути и си тръгна, без да направи нищо. Изпитваше неувереност и се страхуваше, че далайнът няма да го послуша.

Оройхонът, на който Йороол-Гуй беше лежал цели две седмици, беше жалка картинка. Тесегите бяха станали на чакъл под тежестта на огромното тяло, суур-тесегите бяха заоблени сякаш от каменоделци. Входовите в шавара се бяха срутили и вместо с белезникав нойт, всичко беше покрито с лепкава зелена слуз. Тя светеше в тъмното и миришеше на разложено. Шооран събра малко в меха си, но слузта за секунди разтвори тънките му стени и изтече.

А после Шооран забеляза, че подметките на новите обуца, който му беше подарил Койцог, също се разпадат, ядоса се и побърза да се махне от този негостоприемен оройхон все пак обаче реши при първа възможност да го направи сух, та водата да отмие всички гадости.

На другия ден Шооран се върна и построи остров там, където Йороол-Гуй не го беше пускал. В отговор царят на далайна опустоши един от първите участъци на новата земя и изяде поникналата чавга и завъдилите се вече в шавара твари. След което, без да се крие, вдигайки мътни вълни като подлудял авхай, се понесе към Земята на вана и нанесе страхотен удар на изгнаниците. През това време Шооран вдигна един оройхон до Стената на Тенгер — още една крачка към

Земята на Добрите братя. Този оройхон завършваше третата дузина острови, създадени от Шооран, като повечето от половината беше направил за последните два месеца.

И животът заприлича на безкрайно дълга и мъчителна игра. Йороол-Гуй идваше и си отиваше, ту изчезваше за дни, ту за един ден се нахвърляше върху няколко оройхона. Шооран с часове седеше и се взираше в картата — вече не онази, старата, а нова, която беше направил сам, и се мъчеше да отгатне къде в момента е най-безопасно, а после отиваше там и нанасяше удар. Понякога грешеше и Йороол-Гуй изникваше от дълбините, и той трябваше, превъзможвайки болката и наблюдавайки всяко движение на непредсказуемата твар, да бяга по ръба на оройхоните. Вече знаеше как да не се остави да бъде пленен на някое малко късче суша, но и от сегашните срещи боледуваше по няколко дни.

Запасите му отдавна бяха свършили и Шооран окоси хлебната трева на едно сухо място и често отсядаше там, за да си приготви нови. Хранеше се с месо, питки и наъс. Плодове нямаше — туйваните връзваха чак на шестата година, а засега бъдещите могъщи дървета му бяха само до коляно.

Понякога и Йороол-Гуй изчезваше за дълго и тогава Шооран си представяше, че врагът му се е скрил в бездната и също като него жъне полето си, запасява се с някакъв отвратителен подводен наъс и суши месо, а като свърши работата си, изплува, за да продължи да го преследва.

Тревожеше го и чувството, че животът му всъщност е сън, че нищо не се е случило в действителност и че след раздялата му със стареца той живее съвсем сам. Уплашен, че губи ума си, Шооран си разказваше на глас живота си, после вадеше картата и до безкрай мереше разстоянията и пресмяташе колко още остава до Земята на Добрите братя. Излизаше, че не е чак толкова много — беше минал повече от половината от пътя и ако построените от него оройхони се наредяха в линия по два, вече щеше да е стигнал целта си. Но макар това да не беше достатъчно, „Земята на Шооран“, както той си я наричаше, ставаше все по-голяма и по-дълга, за да я премине му трябваше цял ден, така че накрая Шооран се премести на друг сух остров, при друго поле с хлебна трева.

Вече беше построил шест и половина дузини оройхона. Ако можеше да се вярва на легендите, само великият Ван беше направил повече през живота си, но пък Ван беше живял дълго и го славеха от поколения.

Когато животът в самота взе да му става навик, се появи друг проблем — какво да прави, когато си почива, но не спи. Защото човек не може да работи без почивка и вечер, когато нямаш сили да построиш нов оройхон, когато ръцете ти сами изпускат сърпа или недоправеният харпун те отвращава — какво тогава? Тогава би трябвало да седиш, облегнат на някой тесег, да гледаш в далечината и да си бъбриш с някой съсед или пък да слушаш под акомпанимента на сувага дългите-предълги заплетени истории на някой отбил се на оройхона ти разказвач.

Шооран нямаше семейство, нямаше приятели, нямаше съседи. Но имаше простор, зрееща нива и най-важното — много свободни вечери. И той си направи суваг. Изпили зъбите на една извита рибешка челюст, сплете струни от жив косъм, опъна ги на зъбите — и започна редовно да тревожи червената вечерна тишина със звънтенето на трептящите струни. Често седеше и пееше чак до зори, а после ставаше и тръгваше към далайна.

Един ден го завари кипнал и покрит с пяна. Беше дошъл мягмарът. Шооран се беше надявал да измине този път за месец, а ето че беше минала цяла година, че и повече. Вдругиден щеше да направи дузина и половина години — точно толкова, на колкото беше излъгал, че е, когато се наемаше на служба. Шооран се върна в бивака си, седна на брега на потока, наведе се над водата и се вгледа в отражението си. Вече можеше да каже, че е на две, че и на три дузини години, но пък нито един одонт не би го взел във войската си — с белезите от нойта и пламъците по лицето си приличаше на изпаднал изгнаник, подарените му от Койцог дрехи бяха станали на дрипи, вместо церегските си обуца носеше някакви груби цървули... Да, дори Явдай може би нямаше да го познае... А той нея?... Беше минала цяла година, че и повече. Явдай отдавна трябваше да е родила, а той дори не знаеше какво е детето им — момче или момиче. Ако беше момче, той щеше да го нарече Шооран, а ако беше момиче... за момичето да реши Явдай. В името на Йороол-Гуй, що за глупости! Та детето отдавна си имаше име, вече сигурно го различаваше от другите думи, сигурно си

обръщаше главичката, като го чуе, сигурно се усмихваше... Проклет да си, Тенгер, с какво успя да излъжеш Явдай, с какво успя да я изплашиш, старче гадно, че тя ме напусна? Жалко, че не мога да те сграбча за гръкляна, щях да го стисна по-силно и от Йороол-Гуй!

Шооран размаха юмрук срещу белезникавата небесна мъгла и си взе харпуна. Щом тази седмица нямаше да може да строи, можеше да отиде на по-старите оройхони, да хване някоя и друга тукка и да си направи обуца.

За седмицата на мягмара Шооран обнови дрехите и оръжията си, запаси се и с продукти, скри дори запаси на няколко места — не му се искаше да се повторят дните, когато му се беше наложило да се бие, за да възвърне собствените си вещи. Страната на Добрите братя, за която той знаеше дори по-малко, отколкото за живота на алдан-тесега, вече беше близо и той искаше да стъпи на островите й добре въоръжен.

Напоследък, когато погледнеше картата, го измъчваше мисълта накъде да върви. Земята на Добрите братя беше съвсем близо на изток, до нея оставаха само три оройхона. Там обаче сигурно щеше да се озове в гъсто населена местност и появата му, по-точно появата на нова земя, нямаше как да не бъде забелязана. А Шооран не искаше да го видят всички. Нещо в самото име на тази страна дори събуждаше недоверието му — прекалено категорично заявяваше това име, че всичко по тези земи е наред, че едва ли не самият алдан-тесег е в тях.

Ако минеше покрай Стената на Тенгер, можеше да стигне незабелязано до вероятно пустинните крайни земи, но този път беше прекалено дълъг и щеше да му отнеме месеци. Освен това първият път разцепваше далайна на две и на Шооран страшно му се искаше да разбере какво ще направи Йороол-Гуй при това положение и възможно ли е изобщо да се раздели далайнът.

И щом мягмарът свърши, Шооран тръгна на изток.

Придържаше се към безопасната земя, защото знаеше, че на тясната ивица не може да се спаси от Йороол-Гуй. Беше си отпочинал добре и за осем дни построи пет оройхона — и най-сетне от границата между последните два вида срещу себе си земя. До нея оставаше тройна дузина крачки и от такова разстояние niskият бряг почти не се виждаше, а върховете на суур-тесегите се сливаха с облаците, но Шооран знаеше какво да търси и го видя.

Беше готов и да стъпи в земите на Добрите братя, и да хукне да бяга, ако срещу него се втурне тълпа, както беше станало, когато хората бяха открили дома на стария илбеч. Но не стана нито едното, нито другото. Той просто не успя да построи оройхон. Беше все едно да опитва да повдигне огромна тежест, тежест, с която не могат да се справят и дузина яки цереги. Далайнът се надигаше, земята сякаш всеки момент щеше да се появи, но след миг мазната повърхност се изглаждаше, все едно не е станало нищо. Всичко свърши с това, че Йороол-Гуй дойде и го подгони и Шооран едва успя да му се изплъзне.

Оставаше му дългият път. И Шооран пак тръгна из новата страна, вече прекалено голяма, за да не обръща внимание на разстоянията. Скоро забеляза, че Йороол-Гуй не обича да минава през тесния проток, отделящ новопостроената земя от страната на Добрите братя — очевидно там беше прекалено тясно за гигант като него. И Шооран започна да се възползва от това. Отиваше на юг, строеше оройхони — един, два, че и три, изчакваше появата на противника си и после хукваше към Стената на Тенгер и работеше там, сигурен, че Йороол-Гуй няма да се появи скоро. И понеже бързаше да достигне целта си, престана да се грижи за нивата, а ядеше от старите си запаси и убиваше бовери — бездруго се бяха развъдили прекалено много в тези пуси земи.

... Седем дузини оройхони, осем дузини. Мина месец. Девет дузини. Краят на пътя вече се виждаше — съвсем близо на изток. Вечер Шооран се мъчеше да си представи какво ли говорят отсреща — нали оттам пък виждаха неговата земя, не можеше да не я виждат. От друга страна, ако земите на Добрите братя не бяха така гъсто населени като държавата на вана, можеха да не го открият веднага — все пак любителите да се разхождат покрай далайна не бяха толкова много.

Девет дузини и осем оройхона. Следващият оройхон, онзи, който би трябвало да увеличи сухата ивица, не щя да се издигне. Отсрещният бряг беше прекалено близо и островът щеше да се слее с него и да отреже част от далайна, а далайнът не искаше да се дели. Трябваше да мине по пътя на смъртта.

Не му се щеше да върви пак през огнените блата, но нямаше друг изход и Шооран грижливо почна да се подготвя за пътешествието си. Попълни хранителните си запаси, скри картата на сигурно място — от една страна, я помнеше наизуст, от друга — не искаше тя да попадне в

чужди ръце, та някой да разбере тайната на новите земи: Хооргон му беше достатъчен. Щом свърши с приготовленията, Шооран отиде на юг и почна да строи там. Издигна половин дузина оройхони, без да бяга от опасните места, докато не се появи Йороол-Гуй. И чак тогава, надявайки се на защитата на тесния проток, излезе на мъртвата ивица.

За един ден издигна двата оройхона, които му трябваха, за да стигне до границата на Земята на Добрите братя. Но докато довършваше втория, внезапно му прилоша и трябваше да съсредоточи цялата си воля, за да се справи. Сега трябваше да се маха оттук — или да бърза към Добрите братя, или, което беше по-лошо, да се връща назад, но не можеше да помръдне. Направи една-две крачки — краката не го държаха — и седна на един съвсем нов, току-що роден камък. Вече не мислеше нито за опасността, нито за Явдай. Мислеше само за изминатия път и за това, което беше направил.

Защото го беше направил. Само преди минута беше решил съдбата на света, беше затворил далайна отвсякъде с оройхони. Разяждащата влага вече не можеше да достигне старата стена и значи никога нямаше да я разруши и да блъвне извън пределите на вселената. Мрачната заплаха на Йороол-Гуй нямаше да се сбъдне. Но дали това щеше да е за добро? Дали той, Шооран, току-що беше спасил света, или напротив, го беше зазидал, ограничавайки далайна? Тежък жребий е това — да правиш нещо, без да знаеш какво точно правиш.

— Е, поне за тебе е добре... — прошепна Шооран, загледан с омраза в облаците.

Но нито облаците, нито далайнът го чува.

Шооран стана, намести торбата на рамото си и като се подпираше на харпуна като на тояга, се повлече към неznайната страна, където може би го чакаше Явдай.

И значи било така. Имало един илбеч. Някои казват, че този илбеч бил Ван, но бъркат. Няма смисъл всичко да се приписва на Ван, Нека оставим по някоя чавга и за другите. Та така, имало един илбеч и той живял много години, остарял, побелял целият като някой дух от шавара, но не се отказвал да строи. Но колкото и да строял, все не бил доволен. И един ден си казал:

— Старият Тенгер е построил само пет оройхона, няма и половин дузина, а всички го славят. Аз настроих пет дузини нови острови, но никой не знае дори кой съм. С какво съм по-лош от древния старец?

И като се запитал така, помислил и си отговорил сам:

— Да, мъдрият Тенгер е по-изкусен от мен. Неговите оройхони са от огнен кремък, а моите са крехки, камъкът им може да се троши дори с ръка. И все пак, аз ще докажа на целия свет, че не съм по-лош от стареца.

И илбечът избрал място и почнал да строи. Скоро оройхонът бил готов, хубав оройхон, дори по-хубав от предишните, но илбечът не спрял, а продължил да го прави все по-голям и по-голям. И правел всеки камък колкото тесег, а всеки тесег — колкото хълм. Стълбовете, под оройхона започнали да поддават под тази страшна тежест, но илбечът не забелязвал това. И чак когато върховете на суур-тесегите се скрили в небесата, гордият илбеч казал:

— Старият Тенгер не е могъл да направи такова нещо. На оройхон като този трябва да има и кремък, и безброй по безброй какви ли не чудеса.

И тръгнал да види какви чудеса е сътворил. Но мъничката тежест на собственото му тяло станала последната капка, която препълнила чашата, и щом този горделивец стъпил на чудовищния си оройхон, стълбовете не издържали, прекършили се и илбечът изчезнал в дълбините заедно с творението си.

И тук свършва тази простичка приказка. Поуката всеки да си я намери сам. Повечето от вас ще кажат старата поговорка: „От цял куп чавга не можеш направи и един туйван“ — и ще са прави. Дългобрадите мъдреци ще размахат заканително пръст и ще кажат, че такава е участта на всеки, дръзнал да се опълчи срещу божие величие. И също ще са прави. А някои — те са малко и всички ги наричат глупци — ще си замълчат и ще си кажат, че е по-добре да пропаднеш в бездната на далайна, вместо да живееш, без да се опиташ да се издигнеш над чертата, която вместо тебе е теглил някой друг.

ГЛАВА 6

Първият човек, когото Шооран срещна в Земята на Добрите братя, без съмнение беше изгнаник — и още от пръв поглед си личеше, че всички приказки за щастливия живот в тази далечна страна са измислици. Дори сред изгнаниците обаче Шооран рядко беше виждал толкова ужасно обезобразен и осакатен човек. Целият беше белег върху белег и рана върху рана, раните се сливаха на места в дебела червено-кафява кора. Единственото му око гледаше злобно изпод възпаления подут клепач, на мястото на другото имаше гноясала рана, а под нея — кървяща язва, направо дупка в бузата му.

Човекът клечеше, ровеше чавга със стъбло от хохиур и щом изровеше нещо, веднага го лапваше, като затискаше дупката в бузата си с ръка и между пръстите му се стичаше и сок от чавга, и лиги. Пръстите на ръката бяха само два и затова тя приличаше на щипка.

Е, все пак трябваше да може да му каже нещо за тази страна. Дори да го помислеше за шпионин, едва ли щеше да тръгне да донася на някого, пък и никой не би седнал да го слуша.

— Здравсти — каза Шооран. — Има ли чавга?

Непознатият се стресна, подскочи, после приклепна в нещо като поклон и белезите и раните му се сгърчиха в гримаса, която може би трябваше да изобразява усмивка.

— Ждравей, доверий шовеше! — Въздухът излизаше със свистене през бузата му, скитникът нямаше и предни зъби и беше почти невъзможно да се разбере какво казва.

— Как се казваш?

— Жвинете — изфъфли уродът и се наведе с ръце на гърдите.

И в следващия миг нападна.

Шооран изобщо не очакваше нападение, при това с лявата ръка, в черния дроб, и макар да успя да отскочи, ножът все пак проби жанча му и ако не беше ризницата, щеше да го прониже. Плетената хитинова ризница обаче издържа удара, ножът отскочи и след две секунди нападателят беше обезоръжен.

— Глупак! Какво искаш, да те убия ли?!
— Жвинявай, драги. Штрешнах ше.
— Какво? — не го разбра Шооран.
— Ми жприкажва ме жведнъж и ше штрешнах. Жвинявай.
— Кой си ти? Само не ми вади друг нож.
— Жвинявай, жважаеми, аш шамо...

Не беше ясно нарочно ли го прави, или наистина не може да приказва ясно, но Шооран извади от торбата си лепенка, подаде му я и каза:

— Залепи си бузата и приказвай като хората. Стига си се правил на хваната тукка, нищо не ти разбирам.

— Ше ко да ми жажбижаш, не вижжаш ли, че съм топен? — озъби се човекът и дали от яд, дали защото му беше омръзнало да се прави на шут, заговори почти разбираемо: — Ко щеш, връжвай ме, ко щеш — рашкарвай се!

— Не виждаш ли, че не съм тукашен бе! — избухна Шооран. — Нищо не знам за страната ви! — И в следващия миг се сети, че тук, на края на оройхоните, няма откъде да се вземе чужденец, така че продължи, без впрочем да сменя тона: — Трета нощ се промъквам из земите ви, целите ги минах — и нищо не разбирам!

Изгнаникът подсмръкна, нагласи лепенката на пробитата си буза и каза вече доста ясно:

— Жначи ши от Жемята на штарейшините? Що не кажа веднага?

— Ти пък като ме слушаше — навъси се Шооран.

Едноокият разгъна постелката си, седна и попита:

— Кво ишкаш да ти кажа?

— Всичко. Как живеете тука?

— Добре. Обичаме се. До шмърт.

— Това го разбрах вече — Шооран бръкна в дупката на жанча си да провери дали ризницата не е пробита. — Кой ви управлява?

— Никой. Ние шме равни. Вшички хора ша братя, само че едни ша по-умни, а оштаналите ша глупаци.

— Добре де, а всичко това чие е? Видях ви нивите от суур-тесега. Огромни са. Чии са?

— Обшши. Вшички работим жаедно.

— Ясно — каза Шооран, като си спомни какво му беше разказвал Енжин за Земята на старейшините. — Обаче кой яде?

Месото не стига за всички, нали?

— Вшички ядем по мънишко. Ма не мешо, ражбира ше. Мешото и туйваните ша жа черегите. Жа оштаналите оштават шамо оштатъците.

— Толкова ли сте много на вашите оройхони? — учуди се Шооран. Докато беше гледал сухия оройхон, не му се беше видял пренаселен.

— Много шме, много.

— Повече от тройна дузина?

— Ааа, не. Толкош не мош ше ишхраним. По-малко шме.

— Добре, стига — каза Шооран. Нищо не можеше да разбере. — Ти защо си тук? Разбойник ли си?

— Нали ти кажах, ше шъм топен. — Странната дума прозвуча и като определение, и като име. — При наш няма жажбойниши.

— Виж какво — премина Шооран направо към въпроса, който го интересуваше. — Търся един човек... една жена. Дошла е във вашата страна преди година. Кажи ми къде мога да я намеря? Къде да я търся?

— Ние не обишаме шужженшите. — Той въздъхна. — Млада ли е?

— Да. И е красива.

— Тогава може да ша я вжели в някоя обшшина за обшша жена.

— Как така? — настръхна Шооран.

— Нали ти кажах — тук има ржавенство. Мъшете могат да имат много шени, пък шените да не са по-лоши? И те могат да имат много мъше. И ако ше е шъглашила да вжеме вшички мъше от обшшината жа шъпружи, шше я вжemat да шивее ш тях.

— На това не му се казва жена, ами... — Шооран спря. Тя няма да е съгласна. Освен това чака дете... чакаше де, вече трябва да е родила.

— Ш дете никъде няма да я вжemat. Ш дете й оштава да върви шамо на алдан-тешега.

Шооран се зачуди какви ли са представите на Добрите братя за задгробния живот, помълча и попита:

— Добре де, къде все пак да я търся?

— Където ши шшеш. Тук при наш е швобода. — И се обърна и пак почна да рови за чавга. После, без да се обръща, каза: — На тукашните оройхони няма такава шена. Вшичките ги познавам тука.

— Ами я ми кажи — почна Шооран, — какви са ви обичаите?

И не дочака отговор, защото в същия миг иззад тесегите изскочиха половин дузина въоръжени мъже и се чу вик:

— Стой! Какво правите тук?

— Ах, доблешни шереди! — викна едноокият. — Какво искате от двамина иштошшени штранничии? Погледнахме да ши пошинем...

— Млък, недотопен такъв — викна началникът на церегите. — Ти си ми ясен. Обаче тоя откъде се е взел, от далайна ли? — Той посочи Шооран и нареди: — Претърсете го!

— А, не! — Шооран стисна харпуна си.

Най-близкият воин го удари с копието си в гърдите и той залитна. Заболя го, но ризницата го спаси — и в следващия миг Шооран се беше привел и можеше да прониже нападателя си в гърдите, но все още се надяваше нещата да се уредят мирно и само изби копието от ръцете му с дръжката на харпуна, отстъпи една крачка и каза:

— Не съм враг. Какво искате от мене?

Отговорът беше още един удар — изотзад, в тила.

Вързаха го, взеха му торбата, смъкнаха му жанча и видяха, че е с ризница.

— Аха! — доволно се засмя командирът на церегите. — Позната изработка. Какво правиш толкова далече от границата?

Шооран млчеше. Главата му се пръскаше от болка.

— Търши някаква шена — обади се едноокият угоднически. — Рашпитваше ша някаква шена.

И както се кланяше и приклякаше, внезапно понечи да побегне, но един от церегите го спъна с копието си и той плъосна в нойта.

— Къде си тръгнал бе? — засмя се дузинникът. — Закъде бързаш толкова?

— Пушнете ме, нишшо не шъм направил — захленчи едноокият.

— А кой ядеше чавга, а?

— Не шъм аш! — кой знае защо, се уплаши едноокият.

— Той беше, той беше, тоя дяволопоклонник!

— Не лъжи, видях те. Хайде да тръгваме, момчета, свършихме обхода.

В утринната мъгла дрезгаво изсвири раковина и сухата ивица се размърда. Каторжниците почнаха да стават, да изтръскват дрехите си, на които бяха спали, да ги навличат и да тръгват да се строят за молитва. Виж, с това Шооран изобщо не можеше да свикне. Странно му беше да гледа как десет дузини здрави мъже коленичат и повтарят подир старшия брат:

— Всеблагословен господи, създателю на водите, земната твърд и небесната мъгла, о, вечни Тенгер! Благодарим ти за деня, в който ни остави живи, молим те да ни оставиш живи и утре и да ни дадеш живот вечен на светлия си алдан-тесег. Опази ни с могъщата си десница от многоръкия Йороол-Гуй и злините му. На теб се молим и на тебе се уповаваме, понеже няма друг бог освен тебе. Яви ни славата си чрез делата на светлите си илбечи, възлюблени на благодарните ни сърца... — каторжниците мълчаха думите на молитвата и илбечът я повтаряше заедно с тях — ... вовеки веков и докато съществува далайнът.

Не, не можеше да приеме това. Гадеше му се.

Храна сутрин не се полагаше, веднага след молитва ги изкарваха на работа. Едни — с пранги на краката и под строга охрана — отиваха на мокротото за нойт. Работата не беше тежка, но пък беше опасна, защото какво щяха да правят, ако излезеше Йороол-Гуй? Как щяха да бягат с пранги на краката?

Другите, и Шооран беше с тях, варяха ухери. Наливаха в качените на аварите костени казани смърдящия нойт, хвърляха в него натрошените черупки на събраните по мягмар твари, изсушени ълкове, омотан на кълбета и негоден за нищо друго косъм и всякакви други хитинови боклуци, кашляха и се задушаваша, бъркаха сместа и когато хитинът се разтваряше, смъкваша казаните от огъня и изливаха гъстата маса в огромна, издълбана направо в скалата вана. След което идваше ред на майсторите, също впрочем каторжници. Над ваната се издигаше странно съоръжение, високо почти три човешки боя. Беше направено от кости и затова приличаше на скелет на някакъв невиджан, изправен на задните си крака звяр. Това беше „топачката“. На нея на дебели въжета — не хитинови, разбира се, а сплетени от слама — висеше тежък, огладен и полиран до съвършенство дънер. От горещия нойт дървесината беше почерняла и лъщеше, понеже беше намазана и с мазнина от жирх. Работниците си подвикваха, топачката се спускаше и

дънерът бавно потъваше в каменната вана. После, още преди да затлее, го вдигаха и го потапяха в друга вана със студена вода. После пак идваше ред на нойта — и пак на водата. И постепенно върху дънера се образуваше хитинова кора. След седмица потапяне и охлаждане тя достигаше необходимата дебелина и тогава я подсушаваха, изрязваха я от единия край, вадеха дънера и заготовката отиваше при оръжейниците, за да направят бъдещия ухер.

Топения — всички наричаха точно така първия човек, когото Шооран беше видял в тези земи — беше нещо като майстор на топачката: крещеше и навикваше всички и от дупката в бузата му хвърчаха слюнки. Когато за пръв път видя ваната, Шооран отначало си помисли, че едноокият сигурно е паднал в нея, но пък човек не можеше да издържи в горещия нойт дори и секунда — значи най-вероятно беше получил прозвището си заради професията си.

Когато облаците почваха да почервеняват, работата спираше, пак ги строяваха за молитва, а след това ги хранеха. С недовтасала каша. Докато дъвчеше твърдите зърна, Шооран се чудеше толкова ли е трудно да я направят вкусна — нали просто трябваше да накиснат зърната от вечерта и кашата си ставаше сама. Най-вероятно обаче готвачите си мислеха, че каторжниците трябва да бъдат мъчени, и си изпълняваха задълженията съвестно.

След храна идваше третата молитва, по време на която всички заявяваха братската си любов един към друг. След това биеха провинилите се. Наказанията бяха за какво ли не: за небрежна работа, за сбивания, за ругатни и сквернословия. Най-жестоко биеха събирачите на нойт, ако се разбереше, че са копали чавга и са я яли. Да се яде чавга беше грях и се смяташе за преклонение пред Йороол-Гуй. Топения го бяха били за това първия ден и когато Шооран, който не разбра какво става, каза, че като дете е ял само чавга, набиха и него.

Чак малко преди мръкване на каторжниците им оставаше мъничко свободно време и се оказваше, че и те са живи хора. Едни се опитваха да си позакърпят дрехите, други бърбеха, а от здрача долитахше гласът на някой разказвач:

— Та за сватбата на Йороол-Гуй да ви кажа. Спял си той в далайна и като се събудил — гледа, порасла му нова ръка. Е, не му било за пръв път, нали затова го наричат Многогоръкия. Обаче точно такава ръка не бил имал дотогава. Нито виси, нито се люшка, ами

стърчи, няма пръсти, нищо няма, само отпред една топка, като глава. Какво да я правиш такава ръка? Ни да хванеш нещо с нея, ни да сграбчиш нещо, само да блъскаш... Обаче какво да блъскаш? И Йороол-Гуй се зачудил какво да блъска...

Отначало Шооран реши да избяга при първа възможност, но скоро се отказа от намерението си. Да избяга не беше трудно — лагерът им се намираше на сухата ивица само на един оройхон от огнените блата, които вече не опираха в далайна като преди и покрай тях можеше да се мине. Шооран обаче реши първо да научи колкото се може повече за тази страна, защото още се надяваше да намери Яавдай тук.

И лека-полека започна да схваща какъв е животът в тази страна. Да схваща, а не да разбира, защото този живот не можеше да се разбере. Тук наистина нищо не принадлежеше на никого, всичко беше общо. Никой не можеше да има нищо, което да го различава от другите. Но ако законът можеше да следи личните вещи, с коремите не беше така. Защото кой може да провери колко си изял? И из обширните поля процъфтяваха кражбите. Нощем цели тълпи тръгваха към съседните оройхони да крадат недозрялата хлебна трева, срещу тях излизаха други, със същата цел. Общинските дежурни пращаха пазачи, но това само влошаваше положението, защото като си пазач, се краде по-лесно. Недозрялата хлебна трева, която в другите земи беше рядкост дори на масата на церегите, тук се ядеше от всички — но затова пък хлябът не достигаше. От страх, че ще ги ограбят, и понеже знаеха, че щом нещо попадне в общите складове, то е изгубено завинаги за тях, жителите убиваха боверите още преди да са порасли и брулеха плодовете на туйваните още зелени, заедно с цветовете. Никога досега Шооран не беше опитвал толкова кисело вино. И ако не беше наъсът, който израстваше всяка нощ, цялата страна неминуемо щеше да гладува.

Малкото, което все пак се събираше, трябваше да се дели по равно. Така че не беше чудно, че общините не приемаха нови членове, и Топения беше съвсем прав, че никъде няма да вземат жена, че и с дете — нали трябва да я хранят. Нещо повече: общината имаше право — за богохулство и други прегрешения против истинската вяра да прогонва членовете си. В резултат на това дори сред кланящите се на дявола старейшини нямаше толкова ревностни блюстители на

църковното благочестие и доброволни инквизитори, колкото сред свободолюбивите Добри братя.

Единственото, което поддържаше някакво подобие на ред в страната, беше армията. Церегите се грижеха взаимните кражби да не прераснат в открит грабеж и поради това всеки оройхон трябваше да плаща данък, при това не процент от реколтата, както в Земята на вана, а твърдо определена веднъж завинаги норма. И горко на онези общини, които не даваха навреме определеното им количество зърно, плодове и така нататък — тогава добрите братя цереги забравяха добротата си и сурово наказваха провинилите се.

Армията беше многобройна, добре обучена и добре въоръжена и нямаше конкуренция: в страната наистина нямаше бандити, отчасти защото заради правата брегова линия те нямаше къде да се укриват, но главно защото повечето разбойници ставаха цереги.

Страната на Добрите братя беше най-голямата в далайна, но все пак не можеше да изхрани нито жителите си, нито дори войската си. Така че войската беше намерила изход във войната със страната на старейшините. Церегите нападаха противника почти всеки месец, а той, спокоен откъм Земята на вана и Търговския оройхон, бе съсредоточил силите си на изток и редовно ги отблъскваше. И все пак отрядите на Добрите братя понякога успяваха да пробият отбраната и тогава хвърляха вражеските ухери в далайна и грабеха идолопоклонниците, докато не им дойдеха подкрепления. Братята не можеха да се задържат в чуждите земи, защото нямаше как да си доставят достатъчно продоволствие през дългата ивица мъртви земи, и скоро се оттегляха, но дори тези обречени на неуспех, макар и победни в началото походи носеха на участниците си много иначе забранени, но безкрайно примамливи трофеи. И затова всеки нов набор гореше от желание за война.

Отрядите стражници не само воюваха и поддържаха реда, а се грижеха и за прокудените от общините, като не допускаха те да станат скитници, а им осигуряваха храна и работа. Да, в това царство на добротата наказанията бяха рядкост, но Шооран го разбра доста късно — чак след седмица, когато научи, че всъщност не е осъден за шпионаж, ами напротив, дали са му граждански права и работа и вече заедно с останалите си възлюбени братя просто заработва хляба си.

Както и да я наричаш обаче, каторгата си е каторга, и като си изясни всичко и разбра, че няма да намери Явдай тук, Шооран започна да се готви за бягство. Трябваша му само обуца, защото не можеше да мине бос през огнените блата, а обуцата, с които се работеше на аварите, вечер се прибираха. В тази страна само церегите имаха право да ходят обути — останалите ходеха боси, ако работата им не изискваше друго, и Шооран често си мислеше, че тази забрана е много по-действена от това да забраниш ножовете или бичовете. Добре че сияйният ван не се беше сетил за това — а може би и не би могъл да го въведе поради всеобщата злоупотреба на населението с обуца.

Съдбата не му остави време да се снабди с обуца — въпросът се реши по съвсем друг начин.

Този ден почваха да топят нов ухер. Всичко вече беше готово: гъстият разтвор клокочеше и вонеше, дънерът, макар и стар, но все още годен за употреба, беше изстърган, излъскан и дебело намазан с мазнина, но Топения беше недоволен, размахваше ръце и злобно фъфлеше: — Жъжетата! Жъжетата не штруват.

Дойде оръжейникът, който завеждаше склада, огледа топачката и нареди да почват работа.

— Ше ше шкъшат! — заинати се Топения.

Ясно беше, че иска въжетата да се сменят, но оръжейникът или нямаше други, или реши, че няма смисъл да обръща внимание на фъфленето на някакъв си сакат каторжник, така че презрително му обърна гръб и махна на хората до казаните да наливат сместа във формата. Те бързо изпълниха заповедта, а после топачката се наведе веднъж, още веднъж — и изведнъж с рязък звук на скъсана струна едно от въжетата се скъса, дънерът плъосна във формата и разписка горещата смес, отгоре се посипаха парчетии и топачката се килна и замря.

Оръжейникът — възпълен възрастен вече мъж, също замря, рязко си пое дъх и лицето му почна да се налива с кръв...

— Какво направи, гадино недотопена!? Ще те науча аз тебе, твар вмирисана, ще видиш ти как се чупи...

Топения заотстъпва и зафъфли нещо неразбрано. Оръжейникът го замери с едно тежко парче от повредения механизъм, но той бързо се наведе и масивната кост профуча над главата му и удари един от помощниците му — младо момче, малоумно и затова изхвърлено от

общината и пратено на каторга — право в слепоочието. Без да издаде и звук, момчето се олюля и падна в пълната вана. Шооран и още един от хората, които работеха на казаните, вечно навъсен едър мъж, за когото Шооран знаеше само, че се казва Куюг, се хвърлиха напред и с куките, с които обръщаха казаните, измъкнаха тялото от мътната бълбукаща смес — то вече не приличаше на човешко.

Сякаш без изобщо да забелязва гибелта на момчето, оръжейникът продължи да настъпва към Топения, като се оглеждаше с какво да го удари. Куюг спокойно сложи куката си на земята, заобиколи пълната вана и го удари с всичка сила в зъбите. Оръжейникът изкрещя от болка и рухна на земята.

Двамата цереги на пост на близкия синор, които до този миг бяха наблюдавали с безразличие какво става, грабнаха копията си и с вой хукнаха към каторжниците.

„Не бива да се намесвам — помисли си Шооран. — Моят живот е по-ценен от живота на всички тук заедно.“

И в следващия миг се изпречи пред двамата цереги.

Те добре бяха усвоили бойния вик, който кара противника да настръхне и да се вцепени, но едва ли си представяха, че един каторжник — без никакво оръжие при това — може да е запознат с изкуството на ръкопашния бой. Иначе нямаше да действат така прибързано. Шооран лесно избегна копието на първия, повали го с ловък ритник, хвана втория, извъртя го и го блъсна така, че той залитна в съвсем друга посока. Бойният му вик за миг се смени с отчаян писък, после горещият нойт изплюка и писъкът секна.

Другите каторжници като по команда се нахвърлиха върху падналия церег и почнаха да го тъпчат. Шооран грабна копието му от земята и викна:

— Да бягаме!

На близкия суур-тесег зави раковина.

Не можаха да излязат дори от сухата ивица. Дузина и половина въоръжени само с куки каторжници не можеха да окажат никаква съпротива на добре обучения, добре въоръжен и значително по-многоброен противник. Няколко каторжници бяха убити, другите бяха вързани и отведени в лагера.

Съдът беше кратък. Повиканият от алдан-шавара старши брат изслуша разказа на пропуснатия в суматохата и поради това оцелял

оръжейник и се обърна към бунтовниците.

— Възлюблени братя! — След това обръщение обикновено следваше бой. — Не ви обвинявам и не ви осъждам. Кой съм аз, та да осъждам някого? Само вечният Тенгер може да съди хората за делата и помислите им. Аз ви прощавам. Но, братя, вие и сами разбирате, че днес сте се поразгорещили и че трябва да ви поохладим. На всички по шест, на подстрекателите — по дузина.

Подстрекателите бяха Шооран, Куюг и Топения.

Шооран не се самозалъгваше по въпроса за прощаването. Ясно му беше, че тази прошка е като надеждата да оцелееш бос в шавара. Не знаеше само на дузина какво са ги осъдили, но не попита събратята си по нещастие. И без това скоро щеше да научи. Не се разкайваше за това, което беше направил. По-късно може би щеше и да съжалява, по сега само му беше мъчно, че всичко свършва така нелепо.

Поведоха ги през сухия оройхон към далайна. По пътя към тях почнаха да се присъединяват много хора и скоро се струпва цяла тълпа — зрелището очевидно щеше да е интересно. На края на оройхона всички като един спряха, заизваждаха обуца и почнаха да се обуват. Шооран се подсмихна — как може иначе да стигнеш до далайна по време на мягмара? А трябва да стигнеш, защото без кост не се живее. Каква нужда обаче имаше от закон, който не се изпълнява? Е, може би просто всички да са виновни пред закона.

Мокрият оройхон беше ъглов. И на него се издигаше топачка.

Всичко му стана съвсем ясно.

Съблякоха осъдените голи и ги вързаха за костени кръстачки, забити на брега, така че и те да могат да наблюдават процедурата.

Старшият брат излезе напред и каза:

— Ние не ви осъждаме, братя, ние ви обичаме и се молим да се поправите. Днес обаче сте се разгорещили и трябва да се охладите. И нека грехът се върне при онзи, който го е породил!

Далайнът тежко полюшваше ледената си влага.

Заведоха първия възлюблен брат при топачката и го вързаха с въжета под мишниците. Топения, който беше разпънат до Шооран, долепи обезобразената си буза до рамото си да запуши дупката и изфъфли малко по-ясно:

— Шеш пъти ше трае. Може да ошелее шовек. Аш нали ошелях. Когато те потапят, шше ше швиеш, а като те вадят, шше ше тръшкаш,

та да иштършиш ълковете. И пошле пак веднага трябва да ше швиеш на кълбо. Важното е да ши шпашиш мъжештвото. Не ше ше ти трябва повеше, обаше беж него ши швършен — умираш. А бе шеш пъти бива. Обаше цяла дужина — това ши е шмърт.

— Млъкни — изръмжа разпънатият отляво на Шооран Куюг.

Топачката заскърца и почна да се навежда към далайна. Вързаният за върха ѝ каторжник сви крака към корема си. Може би го правеше инстинктивно, а може би знаеше какво трябва да направи, понеже беше гледал как топят други. Топачката се навеждаше все повече и повече.

— Неее! — изкрещя нещастникът и в следващия миг потъна в далайна.

Все така бавно адският механизъм започна да се изправя и скоро човекът се показва над повърхността. Гърчеше се, размахваше ръце, риташе и крещеше. Един впил се в плътта му ълк отхвърча, падна на камъните и заподскача, раззинал пълната си с остри зъби уста. Топачката пак започна да се спуска.

— Няма да ошелее — каза Топения с тон на познавач. — Не ушпия да ше швие.

След третия път осъденият вече не крещеше и не се гърчеше. Беше увиснал в примката и само изпохапаните му ръце леко потрепваха. И все пак продължиха да го топят.

На шестия път го потопиха вече съвсем мъртъв. И той потъна и не се показва повече, защото нещо мощно дръпна въжето, нещо в механизма на топачката изпраця и тя се изкриви на една страна. После въжето внезапно се охлаби и изсвистя във въздуха. На края му нямаше нищо.

Тримата палачи угрижено заоглеждаха повредената машина. Събралите се зяпачи се развикаха и почнаха да сочат към далайна. Там, над тежките талази, се появи нещо, подобно на ограда от костени харпуни и сива кожа — плавник, който вдигаше пенести вълни. Беше маарах — огромна риба, желан дар по време на мягмара, а сега смъртна опасност. И явно не мислеше да си ходи.

— Никой няма да ошелее — каза Топения. — Вшишки ни шше ижяде. Виш шамо как обикаля.

Палачите заедно с неколцина доброволни помощници изправиха топачката, после един почна да поправя счупения детайл. Топения

продължаваше възбудено да дрънка нещо, но Шооран не го слушаше — въпреки шума и тълпата, той внезапно усети връзката си с далайна. В края на краищата той беше илбеч и трябваше да умре като илбеч, а не да го глътне някаква си глупава риба! Да работи, все едно че не го интересува нищо наоколо и че се е примирил със смъртта, беше страшно трудно, но все пак можеше да се работи — и оройхонът започна да се издига.

Отначало се разнесоха уплашени възгласи, после се възцари мъртвешка тишина, после някой изпищя, някои от зяпачите побягнаха, все едно бяха видели Многогоръкия, други се молеха, трети лежаха, заровили лица в нойта, и не смееха да помръднат. Шооран не забелязваше нищо освен далайна. Влагата кипеше, надигаше се пяна, маарахът не се сети да избяга навреме, подскочи високо във въздуха и после остана като паметник на самия себе си, навеки впримчен в камъка. Далайнът бавно отстъпи пред новия оройхон.

„Това беше — помисли си Шооран. — Остана ми само един ден живот. Но пък тези ще трябва да правят нова топачка.“

Най-после някой от началниците се освести, чува се команди, част от церегите подгониха жителите към сушата, други свалиха каторжниците от кръстачките и ги поведоха след тях през водите, които вече бликаха от новия оройхон.

През нощта ги държаха затворени в алдан-шавара. Никой не говореше, само Топения от време на време потриваше ръбестата си глава и сумтеше:

— Ееей!... Брееей!...

На сутринта дойде старши брат — не онзи, който отговаряше за каторжниците, а друг, явно от най-висшето командване. Спря на прага на алдан-тесега, огледа изнурените, вдигнати към него лица и заговори бавно, като наблягаше на всяка дума:

— Не ви питам за нищо. И няма да ви питам. И без това знаете за какво става дума. Никой повече няма да говори с вас за това. Всички вие, без изключение, ще получите храна и така нататък. После ще ви отведат на брега и ще ви оставят сами. Ако искате, можете да висите там, докато далайнът пресъхне. Аз обаче бих искал друго. Така че животът на всички ви е в ръцете на един от вас. Това исках да ви кажа.

И братът излезе. Няколко жени с уплашени очи донесоха чисти дрехи и вода за миене. Топения изведнъж взе да става нахален и

поиска и лепенка за бузата си. Братът, който беше останал да ги пази, заломоти, че изобщо не трябвало да говорят, но прати и за лепенка.

— Нали трябва да ще моля — доволно каза Топения. — Пък беж лепенка молитвите ми не ще шуват добре.

— Знам ги аз твоите молитви — каза братът. — Да бяхте свята дузина, всичко щеше да е ясно. Вие обаче сте дузина плюс един. Ще рече, един от вас не служи на Господа, а на Йороол-Гуй. И да ти кажа, май се сещам кой е той.

— Не ши прав, увашаеми. Ние шме ши тошно швята дужина — и Той.

Като чу това „Той“, придружено от изблещване на единственото око на Топения към тавана, Шооран едва не се разсмя и трябваше да си прехапе устната, за да се сдържи.

„Само жените вярват в тези неща“ — прозвуча в главата му. От кого беше чул тези думи? От присмехулника Хулгал или от баща си, когото не помнеше? Във всеки случай той не вярваше повече в божествения разум на Йороол-Гуй, отколкото му позволяваше собственият му опит, а пък Тенгер, който беше заточил хората в далайна, мразеше от дън душа.

На другия ден ги нахраниха (за пръв път с достатъчно каша, и то приготвена както трябва), после ги вързаха (вярно, не с груби хитинови върви, а с меки ремъци от кожа на бовер) и ги поведоха. Охраняваха ги три дузини, командвани от старшия брат, който преди беше отговарял за работилниците, а сега беше получил повишение.

— Ремъшите ще раштягат — прошепна Топения на Шооран, докато излизаха.

— И какво? — попита Шооран и погледна към церегите.

— Нишшо. Моше да швърши работа.

За чудото вече знаеше цялата страна. Бяха надошли хора и от сухите оройхони и докато вързаните минаваха покрай тях, мнозина им се кланяха.

— Виждаш ли колко ни обичат и колко са ни благодарни — тихичко подхвърли Шооран на Топения.

— Мълши! — изсъска той и Шооран чак сега разбра, че въпреки всичко Топения се отнася към ставащото съвсем сериозно.

Вървяха дълго, през цялата страна, и като гледаше земите, Шооран се увери, че разказите на каторжниците отговарят на истината.

Оройхоните бяха разорени като след скорошна война. Пътеките минаваха направо през нивите, понякога по няколко една до друга, широки и отъпкани — очевидно всеки минаваше така, както му е удобно. Посевите бяха изпотъпкани или изтръгнати из корен. Дори алдан-шаварът, в който пренощуваха, беше занемарен и не приличаше на нищо. И Шооран за пореден път се увери до каква степен може да западне една страна, та дори всичко в нея да расте и да връзва само, ако няма грижовна ръка, която да го опази и да го прибере.

На втория ден стигнаха до целта си, а на третия ги изведоха до далайна.

И пак ги завързаха за кръстачките — този път с меки ремъци, — а после ги оставиха сами. Шооран разбираше, че церегите не са си отишли, че са някъде наблизко, но никой не гледаше какво правят вързаните на кръстачките. Новият оройхон беше по-важен от любопитството, а внезапно появилият се и пленен илбеч беше нужен на властите съвсем сериозно и за дълго. Между кръстачките пък бяха сложени щитове, та дори самите приковани да не могат да се виждат.

Не му беше трудно да се сети къде са ги довели. Наблизко пушеха авари, значи бяха до мъртвата ивица — пътя към Земята на старейшините. Добрите братя, които не бяха успели да опазят своето, искаха да заграбят чуждото.

Шооран въздъхна и почна да се съсредоточава. За добро или за зло, заради праведни или неправедни цели, свободен или вързан, той трябваше да изпълни дълга си. Та ако ще след това да се пролеее кръв и някои хора да станеха по-нещастни — но докато имаше далайн и имаше илбеч, илбечът беше длъжен да строи. Та дори само за това на света да има още един оройхон.

Следващия оройхон издигна след седмица. След още една — още един. После не ги закачаха цял месец и Шооран реши, че сигурно се е появил Йороол-Гуй и братята не искат да рискуват и изчакват. Месецът мина и ежеседмичните излизания до далайна се подновиха. Първото предположение на Шооран излезе правилно: братята искаха широк три оройхона път към земите на старейшините.

Вечер и през свободните дни затлъстелите от безделие каторжници седяха в алдан-шавара, играеха на зарове просто така или

пък залагаха вечерната си порция месо (вече им даваха и месо, и наъс, и изобщо всичко освен вино) и съзнателно избягваха забранената тема. Единствено Уйгак — кльоцав, но страшно лаком дребосък, глупав, но пък толкова законопослушен, че не беше ясно как са го пратили на каторга и как после се беше озовал сред вдигналите бунт, от време на време въздишаше, придърпваше някоя купа със спечелено на зарове месо и казваше:

Провървя ни, братлета. Дано цял живот да си живеем така.

— Боверите в потока също сигурно си мислят, че им е провървяло — отвърщаше му навъсеният Куюг, — ама не знаят, че харпунът вече е вдигнат над тях.

— Глупости! — сърдеше се Уйгак. — Боверите нямат капка мозък, а там, горе... — И многозначително вдигаше мазните си пръсти към тавана и към небето.

Шооран повечето време си мълчеше, спеше и само слушаше разговорите на останалите. Сравнението с боверите не му даваше мира и той очакваше неприятности. Освен това непрекъснато си представяше картата на света и наместваше на нея новите оройхони. Не бяха чак толкова много. Ако беше на свобода, за това време щеше да издигне много повече.

Скоро вече не го ловеше сън, а месото му стана безвкусно. Намери изход в разговорите си с Топения — беше достатъчно да му зададе един въпрос и той се отпушваше и почваше да разказва по цял ден. Просто трябваше да свикнеш с фъфленето му и тогава ти ставаше ясно, че всъщност разказва много интересни неща.

— За какво те осъдиха първия път?

— Не ме ошъдиха, а ме охладиха. Жа машката. Направих ши машка от рибешка кожа. Като я натъркаш шъш шуров харвах, пошва да швети в тъмното. Штрашно! Шлагам си я и ше кашвам на кокили. И ижлижам ношшем на полето и викам на пажачите: „Пожнахте ли ме?!“ И те хукват да ши чиштят гашшите. Вшичките оройхони бяха мои. Обаھے накрая ме хванаха. Три пъти ме топнаха. Шешште бяха пошле, то беше жа друго...

Единайсет дузини и първият оройхон съедини двете страни, разделяни дотогава от огненото блато. И щом камъкът се втвърди, отрядите цереги, спотайващи се наблизко, се хвърлиха в атака, като разчитаха главно на изненадата. Точно това обаче не беше възможно,

защото отсреща бяха забелязали новопоявилият се оройхон още преди седмица и се бяха подготвили.

Церегите на Добрите братя настъпваха, без да се крият, и залпът на татаците буквално ги покоси — от предните дузини не остана почти никой. Задните пък бяха прегазени от ответната атака на старейшините.

Пазачите на Шооран и останалите каторжници дори не успяха да ги, развържат — така внезапно изникнаха в кълбетата пушек откъм мъртвата ивица облечените в брони противникови бойци. Гърдите им изглеждаха голи зад прозрачните люспи, в ръцете им пееха бичовете, над раменете им стърчаха къси копия. Схватката беше съвсем кратка — пазачите бяха избити и бойците от Земята на старейшините продължиха напред, без да обръщат внимание на вързаните за кръстачките хора — може би ги взеха за жертви, предназначени за Йороол-Гуй.

Брегът опустя. Шооран разбираше, че това ще е само за малко и че сега е единственият му шанс да възвърне свободата си. Напрегна мускули, но меките уж ремъци не поддадоха. Ако се беше сетил да се напрегне преди, когато го бяха връзвали, сега може би щеше да има късмет и да се освободи, но в момента беше безпомощен. Нищо не го болеше и дори до известна степен му беше удобно — под краката му имаше стъпенка, можеше да виси така дълго, без никакви неудобства, здраво вързан и неспособен да помръдне дори пръста си.

Не помнеше да е плакал някога, но сега сълзите сами бликнаха от очите му — сълзи на гняв и безпомощност. Беше се оказал неспособен да се бори, нямаше как и къде да приложи силата си, не можеше дори да помръдне.

Зад съседния щит се чу шум, после някаква ругатня, някой тежко скочи на земята и побягна към тесегите — беше един от другарите му.

— Ей! — викна Шооран. — Отвържи ме!

Но онзи дори не се обърна.

Шооран изскърца със зъби от злоба и отчаяние.

— Бе да ши бяга като шше — чу се зад него гласът на Топения.
— Аш не шъм илбешът, мога и да поишшакам.

И почна да развързва ремъците му.

Двамата, а после трима — освободеният Куюг се присъедини към тях — бързо развързаха останалите. Повечето тутакси хукваха да

бягат и скоро до синора останаха само четирима бивши каторжници и бивши чудотворци — Шооран, Топения, Куюг и Уйгак.

Ражделяме ше — каза Топения. — Някой от наш беше илбешът, пък ишторията жа петимата братя ши е прикашка жа вешерно време. Не шша да я прешивявам.

— Прав си — съгласи се Шооран и мислено благодари на умния старец. Макар че кой го знаеше всъщност старец ли беше.

— Къде бе? — объркано възкликна Уйгак. — Дайте да се връщаме. Кой ще ни храни сега с месо?

— Ти оройхони ще строиш ли — попита го Куюг.

— Какви оройхони! — викна Уйгак. — Обаче нали дават месо! Вие както щете, аз оставам.

Другите трима бързо тръгнаха, в началото един до друг, но след трийсетина крачки всеки си избра свой път.

— Ей! — подвикна Шооран на Топения. — Ти на колко години си?

Топения спря, обърса чело с двупръстата си щипка и отговори:

— На две дужини. Шъвшем шкоро шше ги направя.

Шооран тръгна към Земята на старейшините. На новия оройхон — той още не беше оцапан от нойт, а само с кръв — се преоблече: взе дрехите и снаряжението на един убит церег, който лежеше на земята, подложил ръце под лицето си, сякаш спеше. По слепоочието му имаше засъхнала кръв — явно го бяха ударили с боздуган. Като се мъчеше да не гледа младото му лице, Шооран го съблече и му се извини наум: „Вече не ти трябват дрехи“.

Смени тънките си цървули, с които нямаше да стигне далече, с тежките, снабдени с игли обуца на церега. Ризницата също му беше по мярка. Над нея облече мекия му жанч. Взе копието и ножа на убития младеж, нави и бича. Не взе само опръскания с кръв шлем. Вслуша се. Шумът на битката се приближаваше.

Очаквалите лесна победа братя отначало бяха отстъпили, но сега се бяха окопитили и численото им надмощие си казваше думата. Церегите на старейшините отстъпваха.

Шооран виждаше, че е заклещен на провлака като тайза в дупка. Пред него бяха позициите на оръдията, зад него кипеше битката — а той бездруго никога нямаше да се върне назад. Шумът и виковете се приближаваха, трябваше да направи нещо.

Когато усети в дупката си гъвкавия осезателен мустак на гвааранз или ръката на блед уулгуй, тайзата се крие в страничните проходи. Така направи и Шооран — влезе в шавара, който все още беше чист и празен, и се скри в мрака, като се мъчеше, изобщо да не мисли какво ще стане, ако пробуденият Йороол-Гуй реши да дойде на този оройхон.

През деня до суур-тесега още на два пъти се водиха ожесточени битки, но нито едната от страните не извоюва окончателна победа. Привечер и двете войски се оттеглиха на земите си, но беше ясно, че сутринта всичко ще започне пак. Да ги раздели сега можеше само Йороол-Гуй, но тази възможност беше най-лошата за Шооран. В шавара вече започваше да вонят на нойт и дори да имаше предостатъчно време преди тук да се появят големите хищници, някой отровен зогг можеше вече да е тук.

Вечерта Шооран се измъкна от шавара и в последните отблясъци на червеникавата светлина отиде до далайна. Беше опасно да е толкова далече от спасителния синор, беше опасно и да се показва — наоколо можеше да има разузнавачи, — но просто нямаше друг изход. Това, което щеше да направи, щеше да помогне на Добрите братя да залечат с кръв Земята на старейшините, понеже те нямаше да могат да удържат широк фронт, но Шооран не съжаляваше нито едните, нито другите. Без сам да забележи, той беше стигнал до състоянието, неизбежно за човек, който може да промени света: да мисли за човечеството само като за цяло и да не жали хората поотделно. Сигурно точно така разсъждаваха блестящите одонти и сияйният ван, старшите братя и мъдрите старейшини. Такъв беше станал и той, илбечът. Но за негово най-голямо нещастие той все още беше способен, макар да обичаше човечеството като цяло и да презираше хората, да изпитва безкрайна жалост към всеки отделен човек.

И двете страни едновременно видяха новия оройхон. Зареваха раковини, покрай синора се разтичаха хора с факли. Братята хукнаха да хванат избягалия илбеч, старейшините спешно събираха сили да отразят евентуалната нощна атака. А Шооран, пръв стъпил на новата

земя, се прокрадваше на четири крака между тесегите все по-далече и по-далече от цялата тази суматоха.

Сутринта фронтът беше пробит и Шооран, за да не попадне пак между двете страни, побягна на запад, където страната се издаваше дълбоко навътре в далайна. И дузина дузина пъти благослови старейшините, които бяха докарали поданиците си до такова състояние, че те само се кланяха, мълчаха и се подчиняваха. Защото ако в неговата родина имаше такива сражения, всеки земеделец щеше да грабне харпуна и да извади скрития на сигурно място бич и да умре — но да не позволи на никого да стъпи на нивата му, докато зърното не е прибрано. Бандитите — нощните пархове — знаеха това и правеха набезите си чак след прибирането на реколтата, защото бяха разбрали отдавна, че стопаните са по-опасни дори от черегите. Даже одонтите, когато планираха хайките си, поглеждаха календара.

Тук трябваше да се пази само от въоръжени хора, но всички, които можеха да носят оръжие, бяха около границата и Кръста на Тенгер, където се водеха боевете. Баргедите — бяха страшно много, по повече от дузина на всеки оройхон го гледаха със страх и злоба, но не смееха да се обадят.

Шооран стигна до далайна, но не искаше да се издава и затова не построи нов оройхон, а тръгна обратно. Спомни си, че някъде тук трябва да е родното място на стареца и си помисли колко беди беше донесъл в тези оройхони той, неговият наследник. Неизвестно защо неудържимо му се прииска да види местата, където беше живял Енжин. Ориентира се по трите навлизащи в далайна оройхона, построени в нощта на смъртта на Атай, и тръгна навътре в страната.

Оройхонът на стареца по нищо не се различаваше от другите. Навсякъде туйвани и нивя, палатките на служителите бяха долепени до безбройните еднакви тесеги и по никакъв начин не можеше да познае до кой от тях беше седяла Атай.

Шооран влезе в една от палатките и щом видяха въоръжен човек, стопаните, а по-точно нищите служители на великия Йороол-Гуй, се свиха в ъгъла и се опитаха да прикрият децата с телата си. Шооран клекна пред тях и каза:

— Много отдавна тук е живял един човек. Енжин. Помните ли го?

— Не знаем... — заекна главата на семейството. — Нищо не знаем...

— И една девойка — Атай. На един мягмар са я хвърлили в далайна.

— Не, не... Нищо лошо не сме направили...

— Не вие! — ядоса се Шооран. — Това е било много отдавна. И този човек е имал и жена — Сай.

— Сай живее наблизо — обади се стопанката. — Само че тя си няма мъж, сама е, и е много стара.

— Разбира се, че ще е стара — каза Шооран. — Заведи ме при нея.

Жената, безкрайно зарадвана, че опасният гост ще напусне дома им, го поведе между тесегите и спря пред един съвсем мъничък навес, по-скоро дори платнище на четири колчета. Беше толкова мъничко, че под него едва ли би могъл да се скрие някой, но когато жената потропа по едно от колчетата и подвижна: „Сай, тебе търсят“ — отдолу подаде глава сбръчкана бабичка.

— Ти ли си Сай? — попита Шооран. — Имала ли си мъж, който се е казвал Енжин?

Бабичката изпълзя навън. Ръцете и главата ѝ трепереха неясно дали от възрастта, или от страх пред непознатия, не беше ясно и дали изобщо разбира какво ѝ говорят. Избледнелите ѝ очи не изразяваха нищо.

— Аз съм — каза тя. — И имах мъж, който се казваше Енжин.

— Разкажи ми за него — каза Шооран.

Имаше чувството, че разговаря със самия Ван или с някой друг от героите на древните легенди.

— Беше добър мъж. Бабичката говореше бавно, с къси изречения. — Живеехме дружно, никога не се карахме. Нито веднъж, цял живот. И той никога не ме биеше. Умря отдавна, на северната граница, когато преследваха илбеча. И сега живея сама. Цял живот работих и винаги си изпълнявах нормата. И сега работя, а втори ден не ми дават да ям.

Какво можеше да ѝ каже Шооран? Да ѝ разкаже за Енжин, за това, че именно той е бил илбечът? Но това означаваше да ѝ каже, че тогава Енжин не е умрял, а просто я е зарязал като ненужна вещ. Трябваше ли тази трепереща бабичка да научи това? Още повече че

беше убедена, че между нея, и покойния ѝ съпруг никога не е минавала сянката на Йороол-Гуй.

Шооран стана, отиде до близкия туйван и удари стеблото му с ръка. Посипаха се зрели плодове. Той напълни цяла торба, изсипа я в скута на Сай и каза:

— Яж. Това е от Енжин.

След като остави престарялата Сай, Шооран тръгна на север. Трябваше да пресече границата, докато в страната царяха размирици.

А когато мина през един оройхон и почти прекоси следващия, спря и се загледа смаяно напред. Защото видя стена. Беше виждал подобна стена на царския оройхон, но тук стената не обкръжаваше само един суур-тесег, а цял оройхон, а може би и повече. Беше по-висока от човешки бой и по върха ѝ бяха набучени рибешки кости, най-вероятно намазани с отрова. На тъгла на оройхона, където се съединяваха минаващите по синорите пътища, имаше врата — сега разбита сигурно от изстрели с татаци. Зад нея лежаха няколко трупа. Живи хора не се виждаха — изглежда, Добрите братя бяха разбили вратата и бяха влезли в оградения оройхон.

Шооран предпазливо надникна през вратата. Не можеше да каже какви чудеса очаква да види — но видя най-обикновен оройхон. Същите дървета като по всички други оройхони, същите ниви, същите ручей. Не, нивите не бяха съвсем същите. Земята не беше черна, а червеникава. И тесегите бяха различни — всеки камък на оградените оройхони беше истинско съкровище. Тук не се виждаха леките шуплести камъни, с които беше свикнал от дете. Тук имаше жълтеникав огнен кремък, парчета бял кварц, тежки черни обли камъни, от които стават най-хубавите боздугани, грапави червени камъни, така високо ценени от резбарите на кост. Пред очите му беше Кръстът на Тенгер — единствената истинска земя.

Шооран вдигна един неголям камък — необичайно ярък и невероятно тежък, и без да влиза в оройхона, забърза покрай стената. Не биваше да губи време. Щом братята бяха влезли в Кръста на Тенгер, значи съпротивата беше сломена навсякъде. Надяваше се само, че дори да са разбили гарнизоните по южната граница, още не са поставили там свои постове.

За жалост не излезе така. Границата беше затворена. На новото място церегите не се чувстваха в безопасност и бяха нащрек, така че

нямаше никакви шансове да се промъкне незабелязан.

И Шооран реши пак да направи същото, което му беше помогнало да стигне дотук. Вярно, сега пред него имаше не тесен провлак, който можеше да разшири само с един оройхон, а огромно огнено блато, най-дългото от останалите на света. Той се скри в купчина боклуци и почна работа. Докато строеше, никой от церегите дори не помръдна — раждането на нов оройхон беше наистина удивително зрелище, пък и едва ли много от стражите го бяха виждали, докато Шооран строеше пътя към Земята на старейшините. Щом обаче оройхонът се издигна, един от воините хукна да вика подкрепления, а останалите затичаха да оградят новата земя. Пътят покрай аварите беше свободен.

Шооран се сниши и като се стараеше да върви колкото се може по-близо до пушешите скали, тръгна напред. И чак когато излезе на откритото пространство, видя, че пътят не е свободен — един от церегите беше останал на пост. Лицето му не се виждаше заради вързаната пред устата и носа му гъба, но явно беше някой от онези, които ги бяха охранявали, и ги познаваше до един. Шооран също имаше гъба, но петната от изгарянията по челото издаваха кой е и какъв е.

— Ето ти го още един — доволно каза церегът. — И то май най-важният. Стой!

Шооран обаче изобщо не мислеше да бяга. Бичът вече пееше в ръката му.

— Нищо не съм казал — каза Шооран повече на съдбата, отколкото на противника си. — И не ме интересуват никакви проклетия. — И продължи, вече обръщайки се към церега. — Защото сега ти ще умреш.

Гъбите заглушаваха гласовете им и това беше добре дошло за Шооран, защото церегът не можеше да извика за помощ. Но той май и не мислеше да го прави — изглеждаше опитен воин и не се уплаши от бича, чийто връх свистеше невидим почти пред очите му. Съвсем тъничка жилка, мустак на парх, но способна да изтръгне копието от ръцете на врага и да среже и дрехи, и броня, и тяло. Малцина можеха да си служат така с бич, но Шооран като юноша се беше упражнявал месеци и години и сега беше доволен, че навремето е проявил такова упорство.

Церегът отдръпна копието зад гърба си, та бичът да не го заплете, с лявата си ръка смъкна от пояса си тежка кост от бовер, вързана на ремък, и я развъртя. Не можеше да удари противника си от това разстояние, но ремъкът щеше да издържи удара на бича и да го усуче. Тогава щяха да им останат само копията, а това на Шооран беше в лявата ръка и церегът щеше да има предимство.

Закръжиха по тясната площадка, изсъхналите от жегата боклуци хрущяха под краката им. Шооран удари пръв трябваше да бърза и не можеше да чака. Посегна напред с бича и в същия миг хвърли и копието, но не в защитените от бронята гърди на противника си, а в ръката, която въртеше оръжието. Церегът успя да я отдръпне, но това наруши ритъма, тежката кост безполезно увисна и без да му дава време да я развърти отново, Шооран перна с върха на бича прозрачния шлем. Той се сцепи и половинките му изтропаха на камъните, церегът залитна и замахна с копието — виждаше, че Шооран е с ризница под жанча, и затова се целеше в лицето му. Острата кост разпори кожата на илбеча покрай едното око, точно под слепоочието, но в следващия миг бичът удари незащитената вече шия на церега и кръсъкът му замря в задавено хъркане.

Шооран грабна копието си и без да поглежда повече убития, хукна към Търговския оройхон. Искаше му се там да няма никого.

Гуйлах, сега командир на една от дузините, охраняващи южната граница на свещената държава на вана, беше доволен, защото службата му тук свършваше. Утре щяха да го преместят в алдан-шавара, пак като дузинник, и вече нямаше да служи на мъртвата ивица, където дори дишането беше неприятно. Дълго беше чакал това преместване, защото отдавнашната история с безумната Нарвай беше навредила на кариерата му.

Гуйлах не обичаше да си спомня за това. От една страна, тогава беше изпълнил дълга си — беше разбрал, че мръсната изгнаничка е илбеч, и я беше хванал, за да не се измъкне при враговете. Смъртта ѝ обаче го беше очернила и на, вече втора година чакаше да го повишат. Не разбираше защо — нали проклятието на Йороол-Гуй тегнеше върху илбеча, а не върху онзи, който го хване. От друга страна, поговорката, че който посегне на безумец, ще си изпати, излизаше вярна. И все пак

радостният ден най-сетне беше дошъл — оставаха му само три часа служба в блатото. Колко хубаво щеше да бъде в алдан-тесега...

Но не можа да си помечтае за приятното бъдеще, защото видя някакъв човек: той се покатери по боклуците, натрупани на границата, за да затруднят минаването, и крадешком се запромъква напред, право към Гуйлах. До дузинника имаше само един церег, останалите бяха на пост до ухерите.

Гуйлах даде знак на подчинения си и двамата заедно изскочиха пред нарушителя на границата. Той мигновено спря и приклекна, готов и да побегне, и да се брани. По стойката му си личеше, че е опитен боец. Лицето му беше обезобразено от изгаряния, слепоочието му беше цялото в кръв, но Гуйлах все пак веднага го позна: пред него стоеше фалшивият пратеник, който тогава, в онзи проклет ден, беше опитал да мине на Търговския оройхон, понеже уж търсел някаква жена. Впоследствие се изясни, че благородният Ууртак не е пращал никого до границата, и подозрителната история с пратеника самозванец също бе навредила на кариерата на Гуйлах.

— Пак се срещаме, а? — злорадо каза Гуйлах. — И каква красавица търсиш сега?

Човекът направи мълниеносно движение, в ръката му незнайно откъде се появи бич и изби раковината от ръката на церега той тъкмо се канеше да я надуе за тревога.

— Искаш да видиш дали умея да се бия ли? — със съскащ шепот каза пратеникът. — Опитай. Минах с бой през онези зад мен, ще мина и тук.

Гуйлах отстъпи две-три крачки, вдигнал копието пред себе си, макар да съзнаваше колко ненадеждна защита е то срещу бича.

— Така е по-добре! — Пратеникът се засмя беззвучно. — Връщай се при ухерите. Земята на старейшините е завладяна от Добрите братя. Скоро тук ще стане напечено.

И като плесна с бича, се скри зад близките тесеги. Гуйлах безпомощно погледна церега и изсумтя:

— Виж сега, като не успя да го хванеш, ще си мълчиш! Нищо не е станало. Разбра ли ме?

Шооран вървеше по мокрия оройхон: стискаше копието в ръка, дръжката на бича се подаваше изпод жанча му. В голобрадото му лице не беше останало нищо юношеско — просто един въоръжен изгнаник вървеше през изгнаническите оройхони. Бяха му трябвали две години да обиколи целия свят и сега се връщаше — съвсем различен човек.

В древни времена целият свят бил от земя, а далайнът бил съвсем малък и едва можел да диша. Нямало щастие на света обаче, защото макар да имали толкова много прекрасна земя, хората не знаели как да живеят на нея и всеки казвал на брата си:

— Това, което виждаш, е мое, и всичко друго пак е мое. И тогава хората почнали да воюват и любовта се свършила.

Най-могъщ измежду хората бил Йор — воин с плащ от черна кожа. Той вече бил завоювал половината свят и отдавна бил забравил броя на покорените от него оройхони, но алчността му била ненаситна и когато покорявал нова земя, забивал в нея копието си и казвал:

— Тази земя е моя от днес и до края на света!

Но когато Йор тръгнал да завоюва другата половина на вселената, срещу него се изправил непобедимият Гур с плащ от кожа на пъстър бовер. Той също не знаел броя на покорените от него земи, но искал да има още повече и когато завземал някой оройхон, удрял по тесегите с тежкия си боздуган, пръскал ги на парчета и викал:

— Тази земя е моя и всеки, който посегне на нея, ще умре!

И двамата се срещнали на средата на света и се погледнали с омраза. Зад гърба на всеки от тях стояли безчетни войски. Единият забил копието си в камъка, другият разбил един тесег с боздугана си и двамата нарекли земята своя.

И почнала люта битка.

Били се месец, били се година, воините им — едните с черни, другите с пъстри плащове — умирали край тях, и

никой не можел да победи. От отъпканата от краката им пръст се вдигала прах, все едно на тази земя никога не била расла хлебна трева, а открай време, била безплодна и суха като ивицата покрай аварите.

Но на опустошената от войната земя все още бил оцелял един стрък, на най-видното място стоял той, и имал две нежни зелени листенца. И казал стръкът:

— Опомнете се, хора, вижте на какво направихте земята! Вие я убивате и тя няма да може да издържи тежестта ви. Само аз продължавам да я крепя със слабите си корени. Оставете ме да израста и да стана могъщ туйван, и ще крепя земята дълго.

Но никой не чул гласа на зеления пророк и скоро тежката обувка на единия от героите го стъпкала и смазала двете нежни зелени листенца върху камъка.

И тогава светът се пропукал. Нищо вече не крепяло оройхоните заедно и те се отделили един от друг, досущ като враждуващи хора, и в пукнатините нахлула влагата на далайна. И пълководците и войските им потънали в бездната, но никой не чул воплите им сред рева на талазите.

Злото се върнало при своя родител. Йор, Гур и всичките им цереги станали ръцете на страшния Йороол-Гуй. Но и там не спрели да враждуват. Всеки, който е виждал княза на далайна, знае, че черните му ръце враждуват с пъстрите му ръце и че взаимно си отнемат плячката, макар после да я тикат в една и съща паст.

А оройхоните, където се е водила тази война, и до днес са безлюдни и покрити с огнени блата, които разделят хората, за да не могат те отново да воюват.

Така е бил променен светът и сега, когато Йороол-Гуй плува там, където навремето са се издигали оройхони, се смее и казва:

— О, хора! Тенгер ви създаде, за да ме сломите, но вие никога няма да можете да ме победите, защото прекалено много обичате да убивате. И макар на външен вид, телесно, да приличате на стареца, душата ви е моята.

И затова съм спокоен и знам, че вечно ще плувам в студените дълбини на далайна.

ГЛАВА 7

Никой от наместниците на божествения ван нямаше толкова проблеми с изгнаниците, колкото благородния Моертал. След като помогна на хитрото старче Ууртак да намали земите им във владенията си, цялата измет започна да се събира на неговите земи. Права беше поговорката, че за доброто ти отплащат със зло. А още по-лошото беше, че изгнаниците не намаляваха, макар от смъртта на илбеча да бяха минали вече две години и оттогава да не се бяха появявали нови земи. Хората обаче не вярваха, че илбечът е мъртъв — нали навремето се беше спотайвал цяла дузина години. Освен това ловците и събирачите на харвах разправяха, че Йороол-Гуй се появявал прекалено често, а това означавало, че илбечът е жив.

Моертал също не вярваше, че илбечът е мъртъв. Лудата жена беше едно на ръка и историята приличаше на истина, обаче одонтът не забравяше, че някъде все още обикаля побърканият разказвач на легенди, човек, прекалено стар за обикновен изгнаник. При това разказвачът беше успял да избяга от затвора по много странен начин. Младият пазач беше задължен на Моертал за всичко и все пак му беше изменил, беше го предал. За това трябваше да има основателни причини — и Моертал много искаше да разбере какви са.

И ето че съвсем наскоро доносниците — а те бяха предостатъчно на мокрото — съобщиха, че Шооран се е върнал. Избягалият церег не беше сметнал за необходимо дори да си смени името. А няколко дни след него незнайно откъде се беше появил и Чаарлах. В цялата тази работа имаше нещо гнило и далновидният Моертал започна да подготвя наказателна експедиция. Въпросът не беше в илбеча, който най-вероятно все пак беше загинал, а в бандите нощни пархове. Моертал искаше да спи спокойно, а не да скача посред нощ, когато му докладват, че складовете са разбити и всички запаси са откраднати. Така че първата му задача беше да разгроми отрядите на изгнаниците и да накара оцелелите да треперят от ужас.

Дузините церегите често излизаха на мокрото покрай владенията на Моертал и уж между другото оставяха на изгнаниците пътища за отстъпление. Изгнаниците пък предпочитаха да не влизат в битка, а да се оттеглят. Това беше ставало много пъти: Моертал ги изтласкваше на дългата ивица мокри оройхони, издаваща се в далайна, и ги чакаше или да измрат там, или пък почваше настъпление, за да ги унищожи по-бързо. Настъпление беше предприемал впрочем само два пъти и двата пъти безуспешно, защото изгнаниците на свой ред намираха слабо място в блокадата и се изплъзваха на сухото. Правилата на тази кървава игра отдавна бяха известни на всички и затова никой не можеше да предвиди какво ще се случи този път.

Защото този път кампанията още отначало почна по съвсем различен начин. Приклещените изгнаници се спотайваха и никой не се опита да се измъкне. Човек можеше да си помисли, че на тесния нос няма жив човек, но когато Моертал прати там една от дузините, церегите се сблъскаха с такава отчаяна съпротива, че едва успяха да се оттеглят, като при това изгубиха двама души. Изходът беше да се чака и Моертал реши да го направи — това му изглеждаше най-безопасно. Но и то не донесе успех. Защото се намеси Йороол-Гуй.

Отначало, когато му докладваха, че ако се съди по звуците, Многогоръкия е нападнал един от оройхоните на изгнаниците, одонтът дори се зарадва. После обаче Йороол-Гуй излезе на брега, където бяха церегите. И макар никой от тях да не загина, два от поставените на позиция ухери бяха отвлечени в далайна. Моертал цял ден не си намери място от яд, проклинаше целия свят и в яростта си заповяда противникът незабавно да бъде атакуван. За щастие церегите не успяха да изпълнят заповедта, защото властелинът на далайна заобиколи носа и нападна от другата страна, като изцяло лиши одонта от тежката му артилерия. Но пък ако я бяха изпълнили, щяха да загинат и много от тях. Като чу за това, Моертал изгуби дар слово и лечителят го отведе в алдан-шавара. Което беше лошо, защото цял ден шпионите му сред изгнаниците нямаха достъп до него. А вестите, които носеха, бяха такива, че можеха да вдигнат и умирац от постелята му или напротив, да докарат и здрав човек до удар.

Церегите вървяха в двойна редица — стар, изпитан начин за настъпление. Така площта, която покриваха, беше малка, но затова пък незабавно можеха да се притекат на помощ, ако някой от тях бъдеше нападнат. И когато иззад тесегите с крясъци изскочиха дузина и половина изгнаници, стражите ги посрещнаха спокойно, въпреки че нападателите бяха повече от тях. Обикновено изгнаниците се биеха глупаво, всеки се сражаваше сам за себе си и церегите лесно успяваха да ги разпръснат, но този път бандитите действаха организирано, особено на единия фланг, където двама младежи размахваха бичове. Бичовете са добри за нападение, но не стават много за защита. Двама души обаче, които взаимно се прикриват, стават на практика неуязвими — няма начин да ги доближиш и можеш да ги повалиш само с прашка или с татац. Първият церег, който тръгна срещу тях, беше убит веднага, вторият успя да окаже съпротива — макар че да спреш удар с бич с късо копие си е трудна работа, той го направи и после с вик скочи към по-близкия враг: знаеше, че от близко разстояние бичът е безполезен. Вторият младеж обаче успя да оплете краката му и церегът падна. В следващия момент видя как замахват към главата му с тежката дръжка на бича.

Останалите цереги отстъпиха въпреки заповедите на вбесения Моертал. Победителите бързо съблякоха убития, а Еетгон — той беше единият младеж — се наведе над другия и каза:

— Охо, той още е жив!

Върза му ръцете зад гърба с тънък шнур и после му духна в носа, за да го свести. Церегът се задави и затръска глава.

— Е — попита го Еетгон, — разбра ли какво стана?

Пленникът мълчеше и като омагьосан гледаше ножа в ръката му. Подчинявайки се на едва забележимите движения на пръстите, на острието ту се появяваше, ту изчезваше черната точка на отровното жило.

— Разбра — каза Еетгон след няколко секунди. — Сега ще говориш. Ухерите не ме интересуват. Искam да знам къде са татаците и колко са.

— Нищо няма да кажа — прегракнало каза церегът.

Като чу гласа му, Шооран, който стоеше до тях, потръпна и го погледна по-внимателно. Да, пленникът им беше Турчин, от неговата бивша дузина. Как не го беше познал по ловкостта му с копието?

— Ще кажеш, ще кажеш... — засмя се Еетгон. — Всичко ще кажеш...

— Що не ходиш в шавара — изруга Турчин.

Шооран разбираше, че Турчин не е толкова глупав, че да не знае какво ще му се случи. Но добре познаваше характера на бившия си другар и особено упоритостта му, по-точно казано ината му.

— Нищо няма да каже — обади се Шооран. — Знам, че няма.

Турчин се обърна, смръщи вежди и каза само:

— Ти?!

— Както виждаш — отговори Шооран.

— Ти си... ти си предател! — кипна Турчин. — Мястото ти е в шавара! Трябва да те удушат пред всички! Да те хвърлят за храна на зогговете!...

— Само че няма да е днес. — Шооран му обърна гръб, постоя неподвижно няколко секунди, после пак се обърна, наведе се и преряза връвта, която стягаше ръцете му. — Тръгвай. И гледай да не те пленим пак. Втори път няма да те пуснем.

Турчин не чака да го канят повече, а бързо стана и тръгна, после затича.

Еетгон, който ги беше наблюдавал мълчаливо, понечи да хукне след него, но после като че ли си спомни нещо, спря и чак когато церегът се скри зад тесегите, изсумтя:

— Много обичаш... да пускаш.

— Такъв съм си — отговори Шооран.

Оставиха постове и се оттеглиха, заслушани в гласа на далайна — Многоръкия преследваше церегите.

Шооран вървеше и усещаше зловния поглед на Еетгон. Отдавна вървяха така, рамо до рамо, макар между двамата да нямаше дори и намек за приятелство. Нещо повече, Шооран непрекъснато долавяше неприязънта на младия изгнаник. И в това нямаше нищо чудно — хората често изпитват неприязън към онези, на които са задължени с нещо. Свързваше ги единствено обичта им към Чаарлах, не по-малко странна, отколкото взаимната им неприязън. С Еетгон в случая всичко беше ясно: навремето Чаарлах го беше намерил болен, беше го

изцерил и после бяха тръгнали заедно да обикалят оройхоните. Колкото до Шооран... в Чаарлах може би го привличаше това, че разказвачът също не беше като всички, беше различен.

Лагерът на изгнаниците се намираше на кръстопътя на синорите, там, където четири оройхона опираха ъглите си един в друг. Един от оройхоните се беше появил съвсем наскоро, когато изгнаниците вече бяха приклучени тук от Моертал. Безредиците, възникнали в лагера след появата му, бяха пресечени незабавно и жестоко: Еетгон уби двамата, които викаха най-много, при това измъчва единия пред очите на всички и макар изгнаниците да бяха свикнали с какво ли не, бяха направо ужасени.

— И да не съм чул повече думата „илбеч“! — викаше Еетгон и бичът му не убиваше жертвата, а само я нарязваше така, че от раните бликаше кървава пяна. — Той си знае какво прави! — Бичът продължаваше да реже кървящата плът като бръснач. — А вие хем не можете да го направите, хем не знаете защо го прави! — Още един удар с бича. — Оставете го на мира! — И последният удар милосърдно доуби жертвата му.

Убийствата сред изгнаниците не бяха нещо необичайно, но тази жестока екзекуция ги стресна, всички се умълчаха и покорно се струпяха около синора, където вече можеше да се живее спокойно. Резултатите от покорността и послушанието им не закъсняха: за една седмица се появиха още три оройхона и тесният нос, както се изрази Чаарлах, се превърна в „благодатно блато“. И всички и бандитите, и скитниците, и събирачите на харвах, и вдовиците, прогонени от сухото — всички бяха доволни и мълчаха, и се надяваха, че ще се появи и сух оройхон. Ех, ако ги нямаше и войниците на Моертал, които застрашаваха бъдещото им благополучие...

Единственият, който очевидно беше нещастен, беше Чаарлах. Подозрението, което беше паднало върху него преди три години, вече се беше превърнало в обща увереност. Всички го гледаха с ужас и благоговение и никой освен Еетгон и Шооран не смееше да се приближи до него и да го заговори. Дори това да слушат вечер легендите, които Чаарлах продължаваше да им разказва, от удоволствие бе станало нещо като потискащо задължение, поне за повечето изгнаници. Чаарлах нямаше как да не вижда това и го

преживяваше тежко, макар и да не го показваше — само дето приказките му ставаха все по-язвителни или напротив, все по-тъжни.

Вечерта след успешно отблъснатата атака изгнаниците се събраха на съвет. Те нямаха началници, всички бяха равни пред смъртта, и затова онези, които имаха какво да кажат, говореха, а останалите слушаха. Пръв взе думата един вече застаряващ мъж, казваше се Суварг. Въпреки музикалното си име, той беше избухлив и жесток и се славеше като опитен и безмилостен боец. Също като Шооран, Суварг навремето беше церег, беше се провинил с нещо пред благородния Ууртак, но вместо покорно да си изтърпи наказанието, се беше разбунтувал и беше избягал, зарязвайки на произвола на съдбата и двете си жени, и няколкото си деца. След това цяла година беше дебнал да си отмъсти на Ууртак, не беше успял, но и сега не се беше отказал от плановете си за мъст, макар и вече не толкова страшни.

— Трябва да решим какво ще правим — почна той. — Сега, когато Моертал остана без оръдия, лесно можем да пробием блокадата и да се измъкнем. Доскоро, докато тук бяха мокри земи, щяхме да направим точно така. Обаче сега? По-добро място няма да намерим никъде. Да не бяха церегите, можем да изкараме тук цяла година, че и повече.

— Ха! — обади се друг изгнаник, Шооран не го познаваше. — С церегите все някак ще се оправим, обаче Йороол-Гуй ни е заобиколил отвсякъде. Само един ловен оройхон ни е останал, останалите са опустошени. Утре като Многогорькия изплува и тук, какво ще правим? Трябва да се махаме.

— Ами ако утре или вдругиден си имаме и сух оройхон? — чу се глас.

— И кой ще го направи? — намеси се четвърти човек. — Ти ли?

— Прав си — съгласи се третият глас. — Чаарлах вече хич го няма.

— Млък, мършо — изръмжа Еетгон. — Като зогг ще те смачкам!

— Ако ще се махаме, трябва да тръгнем към Ууртак — стана старият познат на Шооран Жужигчин. — На изток сега е опасно, там се е събрала половината армия. Ванът нещо се кара със старейшините.

— Няма вече старейшини — намеси се Шооран. — Добрите братя им видяха сметката. И вече идват насам.

— Ха, само братята ни липсваха!

— Стига празни приказки! Дайте да решаваме: тук ли ще стоим, или ще тръгваме към Ууртак?

Шооран клечеше малко встрани от останалите, правеше маска от рибя кожа — сетил се беше за разказа на Топения — и сам си се чудеше защо се беше намесил. Защо беше споменал за старейшините? Само беше привлякъл излишно внимание към себе си. Бездруго мнозина го гледаха с подозрение, а той не искаше да поема ненужни рискове — нали и без това щеше да рискува, когато тръгнеше да се промъква през аварите в царството на бузестия глупак Хооргон, чиито кости отдавна бяха изгризани от жирховете, а после и през огнените блата към своята земя. Към своята огромна и пуста земя. Повече от три дузини празни оройхони, и всеки от тях можеше да изхрани и всички тези хора, и още много и много други. Само че в какво щяха да превърнат земята му? Сега, хванати в капан като зверове, те приличаха все пак на хора, но ако им дадеш свобода... от Жужигчин например би излязъл първокласен старши брат, Суварг пак щеше да стане церег, дузинник, че и одонт дори. Шооран си спомни първите изгнаници, които бяха дошли на оройхона на стареца, спомни си подивялата тълпа и стоновете на безпощадно избиваните бовери. Не, не можеше да даде земята си на хората, те щяха да я унищожат. Нали по същия начин преди много време пак изгнаници бяха заселили страната на всеобщото братство.

От друга страна, тук, в мръсотията и на ръба на смъртта, имаше и почти две дузини дечица, които не знаеха или бяха забравили какво е да си сух и които никога не бяха опитвали хлебна трева. Точно на тях беше обещал да покаже духа на шавара и точно затова правеше страшната маска. Освен това някъде там трябваше да е Явдай, която така и не беше намерил досега.

— Не бива да тръгваме към Ууртак — каза Шооран. — Има и друго място.

Всички се обърнаха към него.

— Трябва да минем покрай мъртвата ивица и да стигнем земите на Хооргон — продължи той, като в последния миг реши да не споменава за новите земи: разбираше, че ако каже за тях, просто няма да му повярват.

Някой подсвирна, а друг се обади:

— Оттук ще излезем лесно, обаче какво ни чака там? Хооргон го е страх от вана и си пази границата. И има ухери! Ще ни премаже като гнили чавги.

— Може да се мине — каза Шооран. — Нощем. Ще хвърлим върху аварите кожи и ще минем, преди да са пламнали. Минавал съм, не е чак толкова горещо.

— Защо тогава ванът не е минал досега?

— Защо да минава? Най-много да назначи нов одонт, но и той ще се отцепи.

Всички замълчаха, обмисляха думите му. Накрая Жужигчин викна някак почти радостно:

— А, не! Добре, стигаме там, а после? Там няма къде да се скрием — нали са само пет оройхона. Бях там още когато ги откриха. И едва се отървах, когато дойде Хооргон. Казвам ви — там няма къде да се скрием.

— Няма да се крием — намеси се решително Суварг. — Ще живеем в алдан-шавара. Хооргон да се крие.

— Ти си луд бе! — викна един мъж с хлътнало от удар с боздуган чело. — Хооргон има две двойни дузини войници, а ние сме три пъти по-малко, при това половината са сакати. Ще ни избият!

— Ще намерим още хора — каза Суварг. — За такава работа хора се намират. Тръгваме вдругиден. Утре всички да се приготвят, да си прегледат оръжието, жените да съберат чавга. Ще се измъкнем, докато Моертал не може да ни обстрелва.

Никой не възрази. Всички знаеха, че ако решат, могат да останат тук или да изостанат от отряда преди да стигнат до границата, във владенията на Ууртак, за които бяха говорили отначало например. Затова спорът се прекрати и изгнаниците започнаха да се приготвят за нощувка. Шооран незабелязано се измъкна в мрака. Беше се сетил за нещо.

Доскоро, опасявайки се от нощно нападение, изгнаниците поставяха постове на подходите към оройхона си, но сега, когато Йороол-Гуй беше подгонил церегите, нападение очевидно нямаше да има и нямаше защо да слагат и постове. Което обаче означаваше, че шпионите — а сред многобройната тълпа изгнаници сигурно имаше много такива — ще тръгнат да доносничат именно тази нощ.

Шооран се спотаи близо до синора и зачака. След около половин час на фона на гаснещите облаци се очерта фигура. Беше жена. И бързаше. Е, толкова по-добре. Шооран сложи маската на лицето си и когато жената го наближи, рязко се изправи и изръмжа гърлено:

— Позна ли ме?!

Като видя надвисналата над главата ѝ уродлива светеща маска, жената изписка и краката ѝ се подкосиха. Шооран го очакваше и ловко я подхвана и я зашлеви по бузата, после отвори широко уста, така че да се видят остриите зъби на маската, и продължи:

— Значи ме позна, нещастнице?

— Д-д-да — изхлипа жената.

Шооран насмалко да се засмее, защото я позна по гласа. За втори път хващаше една и съща шпионка! Само че тогава беше млад церег, а сега беше зъл дух, демон от шавара. Прииска му се да може да я огледа по-добре, за да може да я познае и на светло.

Но имаше по-важна работа и страшно заръмжа:

— Върви при одонта и му кажи, че ако държи да получи онова, което иска от разказвача на приказки, трябва веднага да изтегли войската си и две седмици да не смее да стъпва тук, а на суур-тесега да сложи знак — копие с цвят от туйван. Ако не направи каквото му казвам, няма да е одонт, а сянка! Разбра ли?

— Д-д-да...

— Върви тогава!

Доносницата побягна презглава към сушата, а Шооран свали маската и отиде да спи.

На сутринта на суур-тесега нямаше никакъв знак. Всъщност още беше рано: едва ли одонтът приемаше доносниците си посред нощ. А може и да я беше приел, но не ѝ беше повярвал и все така искаше да унищожи изгнаниците и да хване илбеча. От друга страна, Моертал беше умен и дори да не повярваше в историята с духа на шавара, можеше да реши да оттегли войската си.

Шооран тръгна към лагера и когато го наближи, насреща му изтича едно момиченце — от сирачетата, прогонени на мокрото — и викна:

— По-бързо! Чаарлах умира!

През последните няколко дни Чаарлах беше съвсем зле, по цял ден лежеше и се надигаше само вечер, за да разкаже поредната

приказка. Но Шооран изобщо не си беше помислял, че старецът, повече от пет дузини години обикалял мокрото, може да умре.

В лагера цареше суматоха. Всички се събираха около стареца. Еетгон, стиснал дръжката на бича си, стоеше до постелята му и гледаше всички, настръхнал да не би някой да произнесе забранената дума. Самият Чаарлах най-спокойно седеше, увит в завивките си, и като че ли чакаше всички да млъкнат, за да започне да разказва.

— Събрахте ли се? — попита той и Шооран забеляза, че гласът му изобщо не се е променил. — Добре. Не ми се умира в мълчание. Освен това трябва да ви кажа нещо. На мен разправят какво ли не, аз също съм разправял какво ли не за себе си. И никога не съм отричал небивалиците и измислиците. Но днес ви казвам: всичко това е лъжа. Може би ще се убедите в думите ми още след седмица. Искам само да ви помоля: не го търсете, оставете го да работи спокойно. Аз също не знам кей от вас е илбечът. Тогава, когато можех да го видя, наистина си затворих очите, за да не ми изскочат от любопитство. А пък догадките ми са си само догадки и ще умрат заедно с мен. Сега ще ви разкажа една приказка. Може и да не е много хубава, но е последната ми, и е за мен:

Случило се чудо нечувано, чудо нечувано на мокрия оройхон — появило се калище. С гъста кал, мазна кал, лепкава кал — и никой не можел да мине оттам, без да нагази. Ловците я газели, като отивали на лов, жените я ровели за чавга, момчетата си играели на „Мишко, мишко, я смукни“, момичетата на „каша-паша“.

И толкова я изгазили, толкова я омесили, че измесили една голяма, ама много голяма Жвака-кака. Изправила се Жваката-кака, огледала се — навсякъде воняща кал, хохиур, тесеги — и рекла:

— Светът е прекрасен, а аз, Жваката-кака, съм най-прекрасната на света! Ще взема да го обиколя целия, та да направя всички щастливи!

И Жваката-кака тръгнала по оройхона и видяла безкраката тайза, и тайзата побягнала да се скрие.

— Не бой се, тайзо — рекла Жваката-кака, — аз съм добричка, тръгнала съм да обиколя света и да направя всички щастливи. И теб също, тайзо безкрака.

— А ставаш ли за ядене, като си такава голяма?

— Ставам, тайзо, ставам! Само почакай първо да обиколя света.

И тръгнали заедно. Жваката-кака вървяла отпред, тайзата пълзяла зад нея. Вървели, що вървели, видели един жирх. Жирхът видял Жваката-кака и почнал да се гърчи от страх.

— Не бой се, жирхо миризлив — рекла Жваката-кака. — Аз съм добра-добричка, тръгнала съм да обиколя целия свят и да направя всички щастливи.

— А ставаш ли за ядене, като си такава голяма?

— Ставам, миризливецо, ставам! Само почакай първо да обиколя света.

И тръгнали заедно. Най-отпред вървяла Жваката-кака, след нея пълзяла, тайзата, след тях се гърчел жирхът. Вървели, що вървели и видели една тукка. Тукката видяла Жваката-кака и си настърчала бодлите.

— Не бой се, тукко бодлива — рекла Жваката-кака. — Аз съм добра-добреничка, тръгнала съм да обиколя целия свят и да направя всички щастливи.

— А ставаш ли за ядене?

— Ставам.

И тръгнали нататък. Жваката-кака първа, след нея тайзата, след тайзата жирхът, след жирха тукката. Вървели, що вървели и видели един парх. Щом видял Жваката-кака, той веднага размахал мустаци.

— Не бой се, пархо мустакат — рекла Жваката-кака. — Аз съм добра-добреничка, тръгнала съм да обиколя целия свят и да направя всички щастливи.

— А ставаш ли за ядене, като си такава силна?

— Ставам. Хайде ела с нас.

Пархът се съгласил и тръгнали заедно. Вървели, що вървели и срещнали един гвааранз.

— Не бой се, гвааранзо всесилен — рекла Жваката-кака. — Аз съм добра-добреничка, тръгнала съм да обиколя целия свят и да направя всички щастливи.

— А вкусна ли си?

— Вкусна съм, най-вкусната съм. Ела с нас. Ще обиколим света и ще ме изядете.

И тръгнали пак. Първа вървяла Жваката-кака, след нея тайзата, след тайзата жирхът, след жирха тукката, след тукката пархът, след парха гвааранзът, а в опашката на гвааранза се бил впил един зогг и си мълчал. Него никой не го бил канил, сам си бил дошъл. Вървели, що вървели, целия оройхон обиколили и стигнали там, откъдето били тръгнали. И Жваката-кака рекла:

— Целия свят обиколихме, всичко видяхме, обаче похубаво място от родния шавар няма. Значи тук ще сме си щастливи. Яжте ме сега, милички, яжте ме, драги мои.

И станала на кална локва.

Чаарлах помълча малко и после каза:

— Ама как ви излъгах, а? Трета година всички си мислите — ето го илбеча, пък аз ви разправам за Жваката-кака.

— Бащице — попита Шооран, — това ли е то щастието да изядеш някого?

— Разбра ме значи... — каза Чаарлах. — Умен си. Обаче забеляза ли, че само ти ме разбра? Я елате при мен и двамата...

И Шооран и Еетгон отидоха при него и приклегнаха до постелята му. И щом докосна ръката на Чаарлах, Шооран разбра, че той си отива. Чаарлах говореше, гледаше и се усмихваше също като преди, но ръката му беше толкова студена, че все едно в нея вместо кръв течеше студената влага на далайна.

— Вие двамата... не сте безразлични — почна Чаарлах. — Ръцете... стиснете ги. Не, не моите... Вашите ръце си стиснете... Не се обичате вие двамата, иначе никой нямаше да може да излезе насреща ви... — Чаарлах се позасмя. — Вижте се само, и двамата сте белязани. Съдбата като си хареса някой човек, го целува по страната, и колкото и да се миеш, не можеш да отмиеш знака й...

Шооран си спомни Топения и кимна. Само че белязаната буза на Еетгон беше лявата, а неговата, на Шооран, беше дясната.

И двамата ви обичам — единия, защото го разбирам, другия — защото той мене ме разбира. Никога няма да се разберете вие, понеже единият от вас е прав като харпун, а другият все търси криволици в шавара. Обещайте ми обаче поне да не си вредите един на друг. Разни са ви пътищата, всеки да си ходи по своя.

— Вече си направихме всичкото зло, което можахме — каза Еетгон, гледаше в земята. — И няма да го забравим.

— Но поне ново не си правете. — Чаарлах уморено полегна на възглавниците, грижливо подложени от Еетгон, и затвори очи.

Шооран и Еетгон чакаха, тълната мълчеше, гледаше и слушаше, все едно още чуваше гласа на разказвача. Чаарлах бавно отвори клепачи и каза:

— Тук ли сте още? Искам да ви помоля: когато... утре... не ме носете в шавара. Цял живот ме беше страх да не ме хвърлят в шавара. И от далайна ме беше страх... Може би затова живях толкова дълго. А сега си вървете... Спи ми се.

Вечерта, когато стана ясно, че Чаарлах няма да се събуди, Еетгон вдигна лекото му като на дете тяло на ръце и го отнесе на върха на един от суур-тесегите. Шооран вървеше след него. Знаеше, че Еетгон няма да приеме помощта му, и затова не му я предлагаше. Другите изгнаници ги гледаха, но останаха в лагера, страх ги беше да се отдалечат от синора.

Върнаха се все така без да си кажат и дума. Шооран пак вървеше отзад, но не мислеше за погребението, а за това, че от върха на суур-тесега беше видял на съседния оройхон бялата резка на копие и вързана за него клонка от туйван, обсипана с алени цветове. Мъдрият Моертал даваше знак на духа на шавара.

И вървяха така един зад друг, и не забързаха дори когато над оройхоните се разнесе глух екот — многоръкият бог на далайна беше дошъл за разказвача, който толкова дълго му се беше изплъзвал.

Винаги е така в живота: ту чакаш новини, а новини няма и няма, ту почват да се изсипват една подир друга и се ядосваш защо са толкова много. Цели две седмици Моертал беше чакал сведения какво

става в земите на изгнаниците и на ти сега — в един ден двама съгледвачи. И донесенията им бяха такива, че... такива приказки разказват на затлъстелите одонти от вътрешните земи преди лягане. В едно нещо обаче донесенията съвпадаха: илбечът се криеше сред изгнаниците, на носа се бяха появили четири нови оройхона. Моертал повярва — и как да не повярва, след като Йороол-Гуй излизаше от далайна по половин дузина пъти на ден. Но останалото... Отначало Моертал просто не искаше да слуша разказа на шпионката, но докладът на втория съгледвач го накара да се замисли. И след като отпрати доносниците, той почна да мисли, като ту седаше на широкия си стол, поставен под високия туйван, ту скачаше от него и почваше нервно да крачи.

Изгнаниците се канеха да завоюват ъгловите земи! Това не беше лошо. Това беше изход за много години занапред. Всички знаеха, че горе-долу веднъж на всеки шест години изгнаниците стават толкова много, че почват да се превръщат в заплаха за държавата и тогава с тях трябва да се води истинска война. Сега обаче можеше да ги пусне да вървят на ъгловите земи. Да си правят там царство. Ако победяха, щяха да му се махнат от главата. Ако ги разбиеха, щяха да останат малцина и той лесно щеше да се справи с тях. Така че наистина имаше смисъл да пусне бунтовниците да тръгнат на запад. Ако го излъжеха, какво рискуваше? Не можеше да ги задържи там, където бяха, не можеше и да ги избие без артилерия, след като разполагаха с осем оройхона зад гърба си. (Моертал потръпна, като си помисли, че трябва да докладва за изгубените ухери.) Какво друго? Илбечът ще избяга... (За миг Моертал спря, после седна доволен на стола.) Да, всичко пасваше. Доносницата не лъжеше! А илбечът нямаше къде да отиде. Защото какво щеше да прави на ъгловите земи? Там щеше да е приклещен като тайза, а нали на илбечите им трябва простор, трябва им дълъг пуст бряг. И сега илбечът искаше точно това. Злият дух нямаше никакво значение — илбечите затова са илбечи, да си имат работа с духове. (Моертал нервно разтри слепоочията си.) Какво да прави? Да пусне изгнаниците да си вървят, а после да претърси оройхоните педя по педя, да пресуши шавара дори... Или все пак да ги обкръжи, но да не ги напада, да не закача илбеча. В края на краищата илбечът искаше да строи, нали? Ами да си строи. Който уважава сушачите, получава повече харвах. (Моертал си представи как на север

се появяват не два, а цяла дузина оройхони и потръпна от удоволствие.) Не, той нямаше да направи като Ууртак, нямаше да иска да дадат тези земи на него. Да имаш голяма провинция значи да имаш големи грижи и всички да ти завиждат. Той щеше да направи друго — щеше да предложи на съвета на одонтите там да има нова провинция, провинция, която щеше да го защити от вечно бунтуващото се крайбрежие. И щеше да стане като затлъстелите одонти от вътрешните земи, и церегите щяха да са му нужни само за почетна охрана. Стига илбечът да не го излъжеше, разбира се, стига да не избягаше... Но пък нали все някой трябваше да държи на думата си на този свят!

Моертал плесна с ръце и когато дежурният страж дотича, каза:

— Двамина вестоносци. Бързо. Единият до Ууртак, другият до западната граница. Бойните дузини да се оттеглят на сухото и да чакат заповеди. На мокрото, на най-отдалечени суур-тесег, ще забиете копие и ще закачите на него ей това... — И Моертал посегна над главата си и без да гледа, откърши клонка от туйвана, цялата в алени цветове и плодове, приличащи на неумеещо да лъже човешко сърце.

Последното нападение на Йороол-Гуй съсипа оройхоните окончателно и когато стана ясно, че Моертал сигурно се е уплашил от Многоръкия и е изтеглил войските си, да тръгнат решиха всички.

На сутринта, когато вече вдигаха лагера, Шооран привика Еетгон настрана, подаде му картата, която беше нарисувал, и каза:

— За всеки случай. Ако с мен стане нещо. Виж сега — това тук е Земята на вана, това са ъгловите оройхони, а тук, след огнените блата, са пустите земи. Там има сухи оройхони, има хлебна трева, има вода и много бовери. Знам, че не ми вярваш, но отиди и ще повярваш.

— И там ли си бил? — враждебно попита Еетгон.

— Бях. Преди година.

— И защо не остана там, като е толкова хубаво?

— Защото да си сам не е хубаво. Виж, първо трябва да намеря един човек и ще дойда чак след това.

— Добре. — Гласът на Еетгон беше студен като влагата на далайна, а очите му бяха ледени. — Ще мина по ивицата и ще видя какво има оттатък.

И пхна картата в пазвата си и си тръгна, като мърмореше хем сърдито, хем притеснено:

— Навсякъде бил ходил той, всичко бил видял...

Когато и последните изгнаници се скриха зад тесегите, Шооран хвърли торбата си на земята — бездруго я беше приготвил само за прикритие — и тръгна към далайна. Имаше странното чувство, че времето се е върнало с година назад и че той пак строи път към Земята на Добрите братя. Може би беше, защото пак беше сам-самичък на пустия бряг, толкова сам, че дори от най-високия суур-тесег не можеше да се види жива душа. А може би и защото беше казал на друг човек, че — макар да не бе изрекъл името й — без Явдай не му трябва и най-прекрасната земя.

Еетгон беше приел думите му много странно. Не думите му за Явдай, разбира се, а за земята. Изглежда, му повярва, но изобщо не се зарадва. Странен човек беше Еетгон. От всяка негова дума, от всяко негово движение бликаше омраза. Защо? Ревнуваше Шооран от Чаарлах, защото разказвачът още от първата им среща беше видял, че е различен от всички ли? Или се сърдеше, защото в разигралата се преди толкова време схватка Шооран беше излязъл победител и самият той беше жив единствено поради великодушието му? Или — ако наистина беше оцелелият по някакво чудо Бутац — не можеше да му прости белезите по лицето си?

Шооран се намръщи, прогони неканените мисли и каза на далайна:

— Е?

И за един ден издигна два оройхона и щеше да построи и трети, ако не му беше попречил Йороол-Гуй. Многогорькия не се плъосна на брега изневиделица, а дълго размахва в небето безбройните си гъвкави ръце, сякаш избираше откъде да нападне, а Шооран, готов да отскочи, отстъпваше по синора и също като Ван от древната легенда, крещеше:

— Няма да ме хванеш, няма! И ще бъда щастлив!

Носът, който беше построил, почти пресичаше далайна не толкова да е полезен за хората, колкото за да пречи на Йороол-Гуй, който вече трябваше да заобикаля, за да стигне от западния бряг на царството на вана на източния.

На следващия ден Шооран построи оройхон там, където големият нос граничеше с острова на изгнаниците. В резултат техните

владения намаляха, но пък Моертал получи два нови сухи участъка.

Шооран вече беше решил, че веднага след като си свърши работата, ще се махне оттук. Нямаше смисъл да изкушава съдбата. Не го беше страх от Многогоръкия, но, виж, от хората... Хората имаха само по две ръце, но събрани заедно, ръцете им бяха много по-опасни от пипалата на Многогоръкия. Защото още преди водата да се оттече цели тълпи щяха да се втурнат на сухото и колкото по-далече се окажеше той тогава, толкова по-добре.

Не можа да се измъкне. Построи оройхона вечерта, та да може да се изплъзне по-лесно, но докато вървеше през тесегите в падащия здрач, чу свирукане, спря и се вгледа напред. До един тесег край синора стоеше як мъж. Ако не си свирукаше от скука, Шооран изобщо нямаше да го забележи и направо щеше да се блъсне в него. Слава на мъдрия Тенгер, че часовият беше толкова небрежен!

Шооран тръгна назад и в падналия вече мрак стигна до другия край на носа. Там също имаше цереги. И дори не се криеха: стояха си най-спокойно на синора, в огъня до тях пращеше слама, чуваше се гласът на Киирмон:

— На Многогоръкия сигурно направо му се плаче от този неуспех! Нали иска да си намери жена, пък все не може...

Оставаше му да тръгне направо през сухите оройхони, където всички го познаваха. Но и там имаше стражи — Шооран дори чу как фалшиво си тананика Турчин и понечи да се засмее, но се сети какво става всъщност. Не, церегите не бяха небрежни, а нарочно вдигаха шум, та хем илбечът да ги чуе и да не се натъкне случайно на тях, хем да не го пуснат да се изплъзне. Моертал искаше да го задържи тук, за да му строи земя, много земя — същото като в Земята на Добрите братя. Там обаче поне ги хранеха с месо, а какво щеше да яде тук? Имаше още малко чавга и пет туйвана — беше ги взел от клонката, така щедро дарена му от Моертал. Туйваните обаче му трябваха да напои със сока им гъбата, когато тръгнеше по мъртвата ивица.

След като броди цяла нощ, Шооран се върна при далайна. Щом трябваше да строи, щеше да строи. Застана на брега, вдигна ръце не беше задължително, но така му беше по-лесно — пое дълбоко дъх, съсредоточи се... и отпусна ръце. Не, нищо нямаше да строи, докато беше в затвор. Не, щеше — но само за да се измъкне от затвора си.

Далайнът — беше го смалил с една пета за две години — безучастно се съгласяваше с него: „Прав си, може и да не строиш“. В тежките мазни вълни се полюшваше някаква плаваща молюска. Шооран си сложи ръкавиците, наведе се и го извади. После изчегърта слизестото му тяло с парче кост и огледа розовата вътрешност на раковината. Ако отрежеше тънкия ѝ край и после я надуеше, щеше да се чуе неприятен, но много силен звук. И стражите щяха да го чуят и да се стреснат. Първо обаче трябваше да я измие. Шооран прибра раковината за в бъдеще, извади картата и се замисли къде да построи отвличащ вниманието оройхон.

Построи два и Йороол-Гуй се появи чак тогава. Вторият от двата оройхона беше юбилеен — с него всичките ставаха двойна дузина, но Шооран се сети за това чак много време по-късно, защото първо трябваше да бяга от Многоръкия, а после да прекоси носа и да направи още един остров. Сега, когато Йороол-Гуй беше далеко и не можеше да се появи изневиделица, Шооран можеше да строи, без да отстъпва на сухото, а да върви напред, без да се страхува нито от черегите, нито от глупавия бог. Носеше кошница, наглед пълна с харвах — а под харваха беше скрит целият му багаж. Щом оройхонът се издигна, Шооран я взе и тръгна направо през новата земя, после зави, за да се отдалечи от прекалено неспокойния бряг.

Мина осем оройхона и седна да си почине. Един селянин, който работеше на нивата си, го изглежда неодобрително, но реши да не се обажда, след като Шооран не беше слязъл от синора.

— Ей! — викна му Шооран. — Искаш ли да купиш една раковина? За вода. И за питки.

Мъжът се приближи, огледа раковината, кимна и тръгна за вода. Извитата раковина беше скъпа и след мягмара селянинът щеше да я продаде на черегите още по-скъпо, защото на него самия не му вършеше работа, така че Шооран губеше, но пък не искаше да си има работа с черегите.

Селянинът скоро се върна с пълен с вода мях и питки от изсушена втасала хлебна каша — като се накиснеха, след половин час се получаваха пълна паница храна.

— Харвах ли събираш? — попита той.

— Нали трябва да се яде — отговори Шооран.

— Ей, всичко се обърка, на тоя свят! — На селянина явно му се приказваше. — Едно време само жените и децата събираха харвах, пък мъжете, ако нямаше накъде, ставаха сушачи, но изобщо не се занимаваха с хохиур. Сега всичко се обърна с главата надолу. Ти си як мъж, пък събираш харвах, а една жена тука наблизо е сушачка! Представяш ли си!

— И майка ми беше сушачка — каза Шооран. — Може и да си я познавал.

— А, не помня каза селянинът. — Обаче тая е тук наблизо. И майката сигурно е била същата глупачка. Сушачка ще ми става!... И ходи гордо, все едно е жена на вана. Пфу! Да вземе да се запали дано с тоя харвах!

— Голям глупак си — каза Шооран и стана. — Гледай аз да не те запалят.

— Чакай бе! — викна мъжът. Нали щеше да ми даваш раковината за питките!

— Не ти ща питките — каза Шооран. — Смърдят.

— Твоята раковина смърди! — злобно викна мъжът подир него. — Занеси я на оная сушачка, може пък да ти излезе късметът!

Шооран прехапа устна, но не отговори. Много му се искаше да измъкне бича изпод харваха и да насече този мръсник, който беше осквернил паметта на майка му, на малки парченца. Не, защо мръсник? Този човек беше просто най-обикновен тъпак, дребен зогг, който, вдигнал отровното си жило, бранеше дупката, в която беше скътал храната си. Съветът на този глупак обаче не беше глупав — той наистина щеше да отиде при сушачката и да й каже за земята на запад. А после щеше да вземе Койцог и да отведе и него там. Не беше редно хората да вършат толкова смъртно опасна работа, особено пък жените — тук селянинът беше прав.

Стигна до опожарената крайаварна ивица, спря за миг и после решително тръгна надясно. Киселата смрад на сушация се харвах му сочеше пътя.

Харвахът, както винаги, се сушеше на най-големия авар, издаден най-навътре в свободното пространство. Сушачката работеше. Парата се издигаше нагоре на бял стълб, харвахът се подуваше, плъокаше и пукаше, хитинът съскаше, а жената пееше — пееше бавна тъжна

песен, която изобщо не подхождаше на светкавичните движения на ръцете ѝ, които я спасяваха от смъртта:

*На лов отиде моят мил
в далечни оройхони,
сама остави ме, сама.
О, чуй, уулгуй могъщи,
ти чавга занеси му
и поздрави от мен...*

Питката харвах догоря и песента секна.

Здравей, Явдай — каза Шооран.

Тя се обърна и го погледна, без изобщо да се учуди. Само каза:
— Намери ме.

Търсих те — каза Шооран. Усещаше, че нещо не е наред, не си беше представял така срещата им. — Ходих и при Добрите братя дори, нали така си казала на Киирмон. Нали така?...

И говореше и говореше, за да потисне нарастващата си тревога, а Явдай стоеше, отпуснала обгорените си ръце, и мълчеше.

— ... и намерих място, където да живеем. Място, където няма да съм церег, където няма да си сушачка, а просто ще си живеем. Не знам защо си станала сушачка, по всичко това свърши, не бой се, ще отидем там и никой няма да ни намери...

Явдай бавно поклати глава и каза:

— Няма да дойда.

— Защо? — глупаво попита Шооран.

— Защото никога не съм те обичала. Обичах и досега обичам друг.

— Но защо не ми каза? — с мъртвешки глас прошепна той.

— Да не би да си ме питал?

— Питам те! 14 ти каза, че си съгласна!

— А какво да кажа? Да убия майка си, брат си, сестрите си? Трябваше да се махна по-рано, още когато Явдай стана на дванайсет!

Шооран се обърна. Трябваше да тръгва. Нанякъде, по-надалече от самия себе си. Значи какво излизаше — че той, като някой забогатял баргед, просто си беше купил жена, без да я попита иска ли да се

омъжи за него? Но наистина ли навремето трябваше да ѝ каже: „Виж, мила, ако обичаш някой друг...“ Що за глупости! Макар че това вече не променяше нищо.

— Чакай — каза Явдай. — Трябва... Чакай малко. Ела. И вдигна кошницата с изсушения харвах и тръгна към синора, където бяха вдигнати няколко палатки. Шооран покорно тръгна след нея. Явдай се мушна под едно платнище, почна да развързва някакъв вързоп — Шооран не я гледаше, гледаше сухата земя наблизо, там си играеха няколко дечица. Едно от тях, момиченце на годинка и половина, очевидно съвсем наскоро проходило, се изправи, трмаво дотича до Явдай, хвана се за жанча ѝ, скри лицето си в него, после погледна Шооран с едно око, после с две — и Шооран видя лицето, което беше виждал безброй пъти след смъртта на стареца, когато, останал сам, часове наред седеше над потока и гледаше отражението си във водата.

— Явдай — прегракнало каза Шооран. — Ами тя? Нали е наше дете?

Явдай вирна брадичка и го изгледа злобно.

— А, не! Вярно, спях с тебе, но тя не е твоя. Тя е от човека, когото обичам.

— Не е вярно! — викна Шооран. — Нали виждам, че прилича на мен!

— Е, вие с него наистина си приличате. — Явдай се усмихна криво. — Само че ти си хубавец... е, беше... а той е мъж.

— Чичко — каза момиченцето и посочи Шооран с пръстче.

— Да, чичко — бързо потвърди Явдай. — Чужд чичко. Хайде върви при децата, Бутай, върви да си играеш. Ей сега ще дойда. — После се обърна към Шооран и продължи: — И ти няма да го намериш. Знам го къде е, знам как се казва сега, истинското му име знам, но няма да ти кажа нищо.

— И аз знам кой е — каза Шооран. — Нали чух как си кръстила детето. И няма да го търся.

— На — каза Явдай. — Това си е твое.

В шепата ѝ светеше бисерната огърлица.

— Никога не съм си я слагала. И не я и продадох. Знаех, че ще се видим и че трябва да ти я върна. Когато ми разказваше за майка си, отначало не ми се вярваше, че някой може да те обича. Това е нейно. Взимай си го и се махай.

Огърлицата се плъзна от шепата ѝ в неговата. И той тръгна по пътя. Тук, на сухото, пътят беше широк — иначе непослушните му крака просто нямаше да могат да вървят по него. Шооран не гледаше къде върви, не го интересуваха къде отива. Гледаше само в шепата си и пръстите му прехвърляха лазурносините бисери като зърна на броеница. И всеки бисер беше сякаш жив. Първият — баща му, загинал прекалено рано. Вторият — невероятно син, с черна точица като от изгорено — майка му. Третият, белезникав като побелял, но отвътре огнен — старият илбеч и дарът му. „Ще дойде ден, когато ще ме проклинаш.“ Да, да не знаеш нищо, да си никой е много по-лесно. Следващият — чист, почти прозрачен — Чаарлах. Наивен слепец! Как можеш да определяш кой е прозорлив? Лесно е да видиш второто дъно в някоя приказка, трудното е да разбереш и най-обикновения човек. Бисерът Еетгон. Лъскав, можеш да се огледаш в него като в огледало. „Вече си направихме всичкото зло, което можахме. И няма да го забравим.“ Още един бисер, сияещ и студен — бисерът Яавдай, а до него още един, съвсем мъничък, но най-ярък — дъщерята, не неговата, а чуждата дъщеря. Колко ли още бисери-беди имаше в огърлицата, бисери-сълзи, бисери-проклетия? Не искаше да ги брои. Дълга беше нишката на живота и жестоко беше проклятието на Йороол-Гуй.

И отново Шооран намери спасение в работата си. На сутринта стигна крайбрежието: излезе на същото място, откъдето беше тръгнал. Дори намери копие то си, което беше оставил в хохиура. Нямаше никакви хора — всички бяха тръгнали да делят новите земи. Е, значи щеше да има повече чавга за един гладен илбеч.

Шооран се промъкна покрай нарочно немарливите цереги, поставени на пост, и построи един оройхон — знак за Моертал, че илбечът се е измъкнал от обкръжението. И на първия суур-тесег на новата земя побди Моерталовото копие, като забучи на острието му една голяма чавга.

Ти ме нагости с туйван — измърмори той, — аз ще ти се отплатя с каквото мога. Ти ме затвори, но аз избягах.

На следващия ден постовите вече ги нямаше, нямаше и хайки — Моертал беше разбрал, че ще е най-добре да остави илбеча на мира.

Като се запаси с чавга и все пак смени раковината за питки, Шооран се върна на носа, откъдето толкова искаше да избяга преди два дни. И първата му работа беше да направи там сух оройхон, отделен от останалата страна с ивица от два мокри. След като цялата тази местност беше опустошена от Йороол-Гуй, а илбечът вече си беше тръгнал, можеше да се надява, че поне три седмици никой няма да го тревожи. И Шооран си направи лагер, и докато го правеше, си говореше сам за какво ли не: за чавга, за тесеги, за Йороол-Гуй — за всичко на света, само не и за Явдай, за дечица, за щастие и за други несъществени неща.

Същия ден построи още два оройхона, като повтори отдавнашния подвиг на Енжин. Призори нещата започнаха да се повтарят. Шооран направи още един оройхон, после видя Йороол-Гуй, мина от другата страна на носа и направи следващия остров там, като изсуши още един участък, който изобщо не му беше нужен. И чак след това странната му истерия стихна.

Шооран седеше сред потоците сълзи на БOVER, които миеха новия оройхон, и мислеше как да живее оттук нататък. На света бяха останали само двама души, които се бяха отнесли с него като с човек: разказвачът Киирмон и сушачът Койцог. Но Киирмон си живееше охолно и чашата му никога не оставаше празна. Значи оставаше Койцог, стига още да беше жив, разбира се.

И Шооран си събра багажа и без съжаление напусна носа и сухите оройхони, на които съвсем скоро щеше да настане истинско стълпотворение — подялбата на земята и подялбата на властта. Тръгна на запад по ивицата между сухите и мокрите оройхони, по най-опасния път, където обикновено имаше най-много стража. Днес обаче церегите очевидно си почиваха, доволни, че изгнаниците са си отишли, а земеделците пък не закачаха скитниците — нали цялата страна чакаше нови чудеса.

Мина през владенията на Ууртак и през мъничката провинция, където навремето беше властвал Хооргон. Скоро зад гърба му вече беше и Свободният оройхон, където се беше родил и където не беше останало нищо: нито хората от едно време, нито едновременно свободата. Стигна и острова на изгнаниците — не беше станал погостоприемнен, откакто безобидната Нарвай го беше изплашила до смърт. Беше същото като преди десет години все така се точеше напред

мъртвата ивица, все така се кълбяха пушеците, все така се полюшваше далайнът. Вярно, до огненото бласто сега имаше застава, за да пази отсамните земи от онези отатък, но пък вече никой не чакаше нападение оттам и нямаше никакви проблеми да мине.

Шооран се огледа. Защо всъщност трябваше да се задушава в горещите пушеци? Един оройхон стигаше — и сушата щеше да съедини ъгловите земи със земите на вана. Е, щеше да загине мъничката държавица, родена от тцеславието на Хооргон, но какво чак толкова? Затова пък хората щяха да могат да минават оттук безопасно. Той също — нали нямаше смисъл да се измъчва да катери купчините кости и да газии през нойта. Да, днес това бласто щеше да изчезне.

Направи оройхона за половин час и за трети път през живота си стъпи на ъгловите оройхони — първите направени навремето от стария илбеч, останалите — от него самия.

За изтеклите две години оройхоните се бяха променили много. На мокрото нямаше жив човек, сухата ивица също беше пуста. Явно много хора бяха тръгнали с изгнаниците. Шооран все пак тръгна предпазливо и скоро стигна до последния оройхон, оройхона с аварите и сушача. Оройхонът си беше съвсем същият.

И Койцог също беше там. С все същите стари дрехи, само дето на гърдите му висеше амулет с отдавна умрелия и изсъхнал пръст на Йороол-Гуй. Но очите му се бяха променили. Нямаше го вече отчаяния, безразличен към всичко поглед и Шооран си помисли, че е дошъл навреме — защото сушачите с любопитни очи не живееха дълго.

— Не можах да се върна тогава — каза Шооран. — Но затова пък сега съм дошъл да те взема. Знаеш къде. На север, в новите земи.

— Няма да ни пуснат — каза Койцог. — Тройгал е затворил пътя. Прекалено много хора отидоха там и той е затворил границата по-строго, отколкото границата с вана. И жирх не може да мине оттам.

— Е, ние с теб ще минем — уверено каза Шооран.

— Ние с теб — да — каза Койцог някак виновно. — Обаче аз вече не съм сам. Живея с Тамгай — дадох ми я за жена по договор, дори не ме попитаха. То какво да ме питат, тя беше останала бездомна. И ние нали искахме жени тогава, просто така, не знаехме какво друго да искаме... Допреди година ми беше все едно чужда, обаче сега...

сега никъде не тръгвам без нея, а тя няма да може да пълзи през нощта по мъртвата ивица.

— Ако... — Шооран спря, не знаеше точно коя дума да каже — ако тя наистина иска да тръгне с теб, няма да трябва да пълзи. Ще минем по мъртвата ивица през деня и изобщо няма да се крием. Ще ни пуснат и ще ни дадат земя, аз имам много познати сред изгнаниците.

Койцог се усмихна невярващо и за миг Шооран видя в него едновременнония сушач.

— Върви се посъветвай с Тамгай — каза Шооран. — Аз имам да свърша някои работи. За един час, не повече. Между другото, как е палачът Боройгал?

— Как да е? Жив е. Разправят, че бил намерил съкровище.

— Съкровище? — повтори Шооран. — Е, нека му е честито. Няма да се бавя. Чакайте ме.

Качи се на заселения оройхон и съвсем открито тръгна по пътеката. Щом Боройгал беше оцелял и беше намерил скривалището му, значи „пътя на тукката“ вече го нямаше и можеше да се надява, че ще му помогне единствено суматохата след изчезването на огненото бласто.

Пред входа на алдан-шавара имаше около дузина жени, но не и цереги. Жените само го погледнаха, но не посмяха да кажат нищо. На долното равнище пък нямаше никого. Земята под краката му беше мека, плузеците матово светеха, миришеше вкусно на наъс.

„Камъкът-врата“ не беше пипан и Шооран мина през него до съкровищницата. Нищо не се беше променило. Той отиде до стената и свали талха. Беше съвсем лек, тънките като сухи листа дискове лекичко шумоляха. Шооран го сгъна, поколеба се секунда и свали и доспехите — те също бяха меки и съвсем леки. Погледна гребените за коса, окачени на стената на мястото на главата на въображаемата красавица — дали бяха онези същите? Протегна ръка и ги свали — два сияйно светли полумесеца.

Това беше. Време беше да тръгва. Беше мислил да подари талха на Явдай, но сега щеше да го даде на непознатата Тамгай, стига, разбира се, тя да се съгласеше двамата с Койцог да тръгнат с него.

Излезе от съкровищницата и внимателно намести камъка, макар да знаеше, че едва ли ще се върне тук.

Койцог го чакаше близо до авара, на който работеше. До него седеше дребничка грозновата жена, стиснала в скута си вързоп. Сушачът също държеше вързоп.

— Койцог ми каза всичко — каза Тамгай. — Идваме, разбира се. Не ме гледайте, че съм дребничка, аз съм силна. Разбирате ли, много искам той да се откаже от тази работа. Толкова ме е страх, че...

— Разбирам — каза Шооран.

Лицето на Тамгай беше бледо и неизразително, но така се променяше, когато тя погледнеше Койцог, че Шооран неволно изпитваше истинска завист.

Той взе вързоп на Тамгай и вместо него ѝ подаде царските дрехи и каза:

Това е подарък за вас. Дрехи. Скоро идва мягмарът, тогава ще ги облечете. Да тръгваме.

Нещастията се трупаха на главата на бившия дузинник, а сега вече одонт Тройгал от години. Почнаха от падането на стария Хооргон, когато го застрашаваше смърт, понеже новоназначеният тогава одонт Пуиртал знаеше за двойната му игра и нямаше да търпи край себе си доносник и предател. Така че на Тройгал не му оставаше нищо, освен да подкрепи глупавата авантюра на младия Хооргон и после заедно с него да избяга на ъгловите земи. На новото място отначало всичко вървеше добре, въпреки че казаното от простодушния глупец Мунаг скоро се сбъдна и церегите почнаха да недоволстват, че ги пращат на дежурства по границата. Тройгал обаче успя да обърне дори това недоволство в своя полза, защото успя да убеди глупавия хлапак да му даде титлата одонт, с което на практика го отстрани от властта, и после започна тайни преговори с истинския ван. Вечно сухият владетел се отнесе благосклонно към това и нещата като че ли почнаха да се подреждат. Ванът се беше съгласил да утвърди Тройгал за одонт на ъгловите земи и да го вземе под свое покровителство, но освен да му предадат Хооргон искаше и дан. Тройгал беше съгласен само за Хооргон, който се изтягаше в покоите си, без да подозира нищо, и накрая двамата с вана се споразумяха. За жалост не излезе нищо, защото в момента, в който ванът се съгласи да вземе само Хооргон (но непременно цял и невредим!), глупавият хлапак взе, че изчезна

направо от спалнята си, пред която бдяха верни на Тройгал хора, и така и не можаха да го намерят. Ванът се ядоса и преговорите прекъснаха.

Две години минаха в мъчителна неопределеност. Тройгал не смееше сам да се обяви за одонт — това му отрязваше всички пътища за отстъпление, защото нямаше да е ясно чий одонт е всъщност. А церегите почнаха да негодуват, започнаха да се обаждат дори и земеделците. Тройгал пък не смееше да се справи с войниците си със сила, защото разбираше, че недоволството им може да прерасне в открит бунт.

Точно така стояха нещата в нощта, когато го събудиха с донесението, че границата е премината. Тройгал дори се учуди — беше сигурен, че ванът няма да предприеме подобно безумство: то нямаше да му донесе нищо освен загуби и излишни грижи. Оказа се обаче, че през границата нахлуват не войските на вана, а изгнаници. Как бяха успели, си знаеха само те и избитите по заставите цереги. Във всеки случай ухерите изобщо не бяха успели да стрелят.

Два дни в мъничката му страна бушуваше война. Церегите много добре разбираха, че с такива врагове не може да се сключи никакво споразумение, и се биеха като бесни, и Тройгал вече си представяше как, след като победи, ще екзекутира противниковите водачи, но внезапно изгнаниците изчезнаха. И чак на следващия ден стана ясно, че са се изтеглили на север, по мъртвата ивица, която, както знаеха всички, свършваше в далайна.

А после се разбра, че след огненото блато има истинска земя, само след три оройхона, и че изгнаниците са отишли на нея. И при това са вдигнали застава и я защитават със завзетите от Тройгал ухери. Мъничкото царство беше приклещено и от двете страни.

Вбесеният Тройгал нареди да му доведат дузинника Цармуг, който преди три години беше ходил на разузнаване на мъртвата ивица, и докато го пребиваше, крещеше:

— Мършоядец с мършоядец! Домързяло те е да минеш по още един оройхон! Нали ми каза, че били два и че след тях нямало нищо! В нойта ще те хвърля!

— Наистина нямаше нищо! — хриптеше Цармуг и пръскаше кървави слюнки. — Само два оройхона бяха!

— Лъжеш! И Тройгал не спираше да го бие, макар да разбираше, че дузинникът е прав. Бяха изпуснали илбеча, а с него — и новите

земи.

А най-страшното беше, че вече нямаше с какво да се отбраняват. Четирите последни татаца, които доскоро гордо се кипреха пред входа на алдан-шавара, вече бяха отнесени на границата и той нямаше повече оръдия, нямаше и майстори топачи — каторгата, където се правеха ухерите, беше чак в източните предели на държавата на вана.

И Тройгал пак опита да преговаря, но сега ванът искаше не само дан, но и ежегоден данък, че и заложници. Доброто беше, че ванът все пак му беше отговорил, което означаваше, че тепърва можеше да се пазарят. И Тройгал отговаряше уклончиво, така, че да не се разбере какво е съгласен да даде — синовете си, оръжие или бисер. Ванът искаше и едното, и другото, и третото. Тройгал смирено му отговаряше със списъци, в които беше укрil двама от шестимата си синове и най-ценното от съкровищата си. Ванът му напомни, че не му трябват никакви си парчета кожа, а скъпоценности, и на първо място пропуснатите в списъците доспехи от черен уулгуй и талхът, общит с дискове от блед уулгуй.

И докато Тройгал се намери да отговори, на изток се издигна нов оройхон и границата изчезна.

И сега, уплашен и разтреперан, той гледаше огромното пространство, което просто нямаше начин да брани. Мунаг може би щеше да успее да удържи позициите, но Мунаг отдавна го нямаше.

— Трябва да бягаме — каза един от дузинниците. — Иначе войските на вана ще ни смажат.

— Чакайте... — изстана Тройгал. — Нали преговарям с вана. Ще му дадем дан: доспехи, скъпи оръжия, царски дрехи — и всички ще си запазят длъжностите. Ванът обеща, че...

— Да слезем долу тогава — каза някой и Тройгал с ужас видя как очите на церегите около него се вледениха.

А после влязоха в покоите му — бившите му покои. Двама дузинници и десетина от недоволните бойци вървяха около него — не толкова като почетна охрана, а сякаш го водеха на смърт. Тройгал отключи сложната ключалка, дръпна тежката врата и заслиза надолу.

Гладката стена беше гола. Беше виждал това в кошмарите си — как влиза в съкровищницата, а тя е празна.

Тройгал пристъпи към стената, опипа я, огледа се и изхленчи:

— Къде са?... Къде са?...

— По-бързо! — викна Цармуг от стълбите. — Стига си се бавил там — долу, гнилоч шаварна!

Тройгал отиде до масата и взе тънкия нефритов нож.

И преди да реши дали да си пробие път с бой, или да се самоубие, копието на Цармуг прониза ръката му, ножът изпадна от нея и церегите се втурнаха по стълбите в съкровищницата.

— Жив го искам тоя мръсник! — кресна Цармуг.

Трите мъртви оройхона се сториха на Шооран лесен и съвсем прав път — може би защото не беше сам, а може би и защото наскоро миналата оттук войска беше разчистила пътя. Все пак се притесняваше за спътниците си, въпреки че свикналият с жегата и смрадта Койцог вървеше напред като устремен към плячката си гвааранз, а слабичката Тамгай също се държеше храбро, макар да й личеше колко и е трудно да сдържа кашлицата си.

А после в кълбящата се мъгла се видяха очертанията на земята, онази земя, където Шооран беше изгубил красотата си и оттогава беше целият в белези от рани и изгаряния. На тази земя беше успял да отнеме пръста на Йороол-Гуй. Нищо наоколо обаче не напомняше за тези отдавнашни събития, всичко беше заличено от нойта и от времето. Затова пък веднага си личеше, че земята вече е обитаема. Изхвърлените от далайна боклуци не лежаха безразборно по брега, а бяха натрупани на висока напречна стена, преграждаща пътя. И над тази стена, от синора, срещу пришълците зееха четири ухера. Подставките им бяха такива, че ако Йороол-Гуй внезапно излезе, бойците да могат да ги обърнат и да ги бутнат на безопасно място зад синора. Личеше си, че този, който е разставял оръдията, разбира от отбрана.

— Охо! — възкликна Койцог. — Добре че взех всичкия готов харвах. И тук ще потрябва.

— Откъде са взели толкова ухери? — зачуди се Шооран. — Хооргон имаше само два...

— Штой — чу се вик откъм заставата. — Кои ште вие? И в следващия миг в гласа зазвучаха радостни нотки:

— Ей, Шооран, ти ли ши?... Кои ша тия ш тебе?

Спуснаха им стълба и малко след това над ръба на стената се показва сияещото лице на Топения.

Койцог се покатери пръв, помогна на Тамгай да се качи и да слезе от другата страна, Шооран се прехвърли последен.

— Това е нашата земя — каза той. — Тук ще живеем.

Непостижими са делата на Тенгер за ума и невъобразими. Защото с какво можеш да изровиш бездънен далайн и с какви мехове ще го напълниш? Човек може да мисли за това цял живот, чак до смъртта си, и пак да не го разбере. Тенгер обаче го е направил за един миг и като си отръскал ръцете, рекъл:

— Точно такъв трябва да е далайнът, защото иначе няма да може да побере вечния Йороол-Гуй.

И над далайна Тенгер разстлал небесната мъгла и рекъл:

— Тук ще е границата на погледа и на разума, та никоя смъртна твар да не постигне съкровения тайни на алдан-тесега и да не дръзне да се сравнява с мен.

И всичко съществуващо — и бездната, и небето, и яката стена — се подчинили на повелята на стареца. И чак когато петте оройхона били заселени с твари пълзящи, твари подскачащи и твари тичащи и дошъл ред да бъде заселен и човекът, човекът не се подчинил.

— Ти трябва да мислиш за вечното — казал Тенгер, — понеже такава е уговорката ми с Йороол-Гуй.

А човекът рекъл:

— Не мога да мисля за вечното, понеже децата ми плачат от глад и не знам с какво да ги нахраня.

— Можеш да ядеш всичко, което расте на оройхоните — казал Тенгер, — а от тварите земни можеш да ядеш подскачащия парх, бързата тукка и миризливия жирх, от който ще ти се гади. Но не яж никоя от тварите, които плуват в далайна, защото те са храната на Йороол-Гуй и от нея ще умреш.

— Благодаря, велики Тенгер — казал човекът и тръгнал да събира чавга и да ловува в шавара.

И Тенгер чакал човека цяла седмица и като не го дочакал, тръгнал по следите му. И го намерил и го попитал със страшен глас как така се осмелява да бяга от създателя си.

— Не съм бягал от теб — рекъл човекът. — Изгубих се, понеже този свят ми е непознат.

— Тогава — рекъл Тенгер — ще трябва да те науча на някои прости неща, та те да не пречат на мъдрите неща. Знай, прочее: това над главата ти се нарича небе, а това под краката ти — земя. И знай, че всеки оройхон има четири страни, което означава, че в света има четири посоки. Натам, накъдето стената на света е най-близо, е изток, а там, където е по-далеко, е запад.

— О, мъдри Тенгер — рекъл човекът. — Дори и там, където стената на далайна е най-близо, тя пак е прекалено далече за мен. Не я виждам.

— Колко си глупав! — викнал Господ. — Ето натам е запад, а натам е изток. Това поне разбра ли го?

— Да, о, мъдри Тенгер. Разбрах го и ще го запомня.

— А ако застанеш така, че откъм дясната ти страна да е изток, а от лявата — запад, пред лицето ти ще е север, а зад гърба ти — юг. И като знаеш това, никога няма да се заблудиш и да се изгубиш из оройхоните. Стига ти да знаеш толкова за света.

— Но нали на света няма само земя — рекъл човекът. — Има и далайн и той е повече от земята.

— Далайнът го направих за Йороол-Гуй — отвърнал Тенгер, — но ти трябва да мразиш Йороол-Гуй Многогоръкия, защото той е зло, а аз съм добро.

— Защо?

— Защото — викнал сърдито Тенгер — аз те създадох, а Йороол-Гуй ще те изяде!

— Не се сърди — рекъл човекът. — Разбрах. Ти си добър, понеже си ме създал, та Йороол-Гуй да ме изяде. Не ми е ясно друго. Ако от дясната ми страна е доброто, а от

лявата — злото, какво ще е тогава онова пред лицето ми и какво ще е онова зад гърба ми?

— Ама ти си още по-глупав, отколкото си мислех! — викнал Тенгер. — И никога няма да можеш да мислиш за вечното!

И сърдитият Тенгер си отишъл и чак подир много векове разбрал, че мъдрите му мисли за вечното са заразени с една глупава гатанка: като какво ще е това пред лицето на оногова, който стои между доброто и злото? И колкото и да се чудел мъдрият старец, все не можел да намери отговора на този въпрос.

А човекът, като останал сам, се усмихнал и възкликнал:

— Разбрах! Пред мен ще е животът, а зад мен — безкрайната вечност. И понеже нямам очи на гърба, ще гледам напред.

ГЛАВА 8

Преди половин година, когато се смъкна от кръстачката на брега на далайна, Топения отначало реши да иде в родния си край, макар да разбираше, че сигурно ще го хванат — нямаше как да не са разпратили отличителните белези на избягалите по всички оройхони и да не са обявили награда и ако другите дванайсет все някак можеше и да се отърват, неговото обезобразено лице нямаше как да се скрие.

Боевете в Земята на старейшините още продължаваха и хайките следваха една подир друга. Само след седмица осем от бегълците вече бяха заловени и правеха компания на Уйгак, който се тъпчеше с вкусно месо и беше доволен от предвидливостта си.

А после старшите братя, разбрали, че ще им е доста трудно да изловят останалите, решиха да рискуват и разпнаха деветимата на брега на далайна. Оставиха ги да висят там два дни и дори на караула му омръзна да слуша жалостивите оплаквания на Уйтаг. На третия ден от далайна се показаха ръцете на черен уулгуй и той един по един прибра и деветимата — Уйгак заедно с кръстачката.

Така историята с пленения илбеч свърши.

През цялото това време Топения се криеше на сухото — денем лежеше в зреещата хлебна трева, нощем минаваше от един оройхон на друг. Не се осмеляваше да излезе на мокрото, защото знаеше какво го чака там. И чак когато успя да подслуша някакви селяни и разбра какво е станало с деветимата пленници, излезе на крайбрежието и тръгна на запад. Вече не го беше страх от хайки — докато страната на дяволопоклонниците старейшини не бъдеше усмирена окончателно, в западните провинции хайки нямаше да има. Пък и беше претръпнал — разбираше, че рано или късно ще го хванат, и искаше просто да изживее по-добре оставащите му дни. Затова заобиколи единствения в страната нос, на който можеше да има изгнаници и където най-вероятно бяха направили засада за бегълците, и като прекосяваше най-много по един оройхон на ден, престъпно се хранеше с чавга и излизаше на сухото само нощем.

Съдбата му подаряваше седмица след седмица. Топения стигна дългия и прав западен бряг и дори си помисли дали да не тръгне пак към Земята на старейшините, където всичко вече трябва да беше свършило, но нещата се развиха другояче.

Беше спрял за през деня близо до синора, та хем да може да побегне, ако внезапно се появи Йороол-Гуй, хем да не е на сухото, където щяха да го забележат и да докладват на церегите. Това го правеше ежедневно, но днес съдбата беше решила да го срещне с друг от бегълците, който очевидно правеше същото.

Топения го позна още щом го видя и дори си спомни името му: Коайхан, един от четиримата оцелели чудотворци, който сигурно също като него обикаляше крайбрежието и се криеше.

— Ждрашти! — подвикна Топения и му се усмихна с беззъбата си уста.

Вместо отговор Коайхан го удари. Костеният му кривак се отплесна, плъзна се по главата на Топения и направи на кървава каша остатъка от ухото му.

— Какво ти става бе!? — викна Топения, залитна към една скала и се приготви да измъкне скрития в ръкава си нож.

— Хванах те, илбеч такъв! — изсъска Коайхан и пак вдигна кривака. — Ще ти го върна за всичко: за каторгата, за топачката, за кръстачките... За това, че сега трябва да се крия като някоя твар от шавара...

— Глупак! — изхърка Топения. — Кво ти е направил илбешът? Ако не беше той, отдавна да ша те ижгрижали ълковете...

— Ти си илбечът, ти! И ей сега ще те убия!

И пак замахна, но Топения го изпревари само с част от секундата — скочи напред, заби ножа в корема му и веднага се дръпна. Раната забълбука, все едно от нея изтичаше нойт, и Коайхан се преви и после падна, изцъклил безумните си очи.

— Глупак... — горчиво каза Топения.

Бързо претърси трупа, взе едно друго от вещите на Коайхан, после го хвана под мишниците и го повлече към шавара, като повтаряше:

— Глупак, глупак... Жашшо го направи? Шега оштанахме шамо трима, а това е по-опасно и жа мен, и жа илбеша. Ха, ами ако тошно ти беше илбешът и ще опита да ме убиеш, та да не ражбера?... —

Топения спря и се взря в мъртвото лице, после, макар да разбираше, че е убил не строителя на нови земи, а един най-обикновен глупак, попита: — Ти ли ши илбешът? Добре, даже и ти да ши, ако пошнат да ше появяват нови оройхони, жначи ше е родил нов илбеш. Обаше никой няма да ражбере, ше шъм те убил. Довишдане, глупав илбеш такъв.

Блъсна трупа в черния мрак, послуша малко мляскането и хрущенето, което се разнесе отдолу, а после унило тръгна към далайна. И сам не знаеше защо — не обичаше далайна, то кой ли го обичаше, но краката му сами го доведоха до него. И тук, като се качи на последния тесег, видя с единственото си око далечната земя.

Цяла седмица обикаля крайбрежието и тя ту изчезваше от поглед, ту пак се появяваше. Накрая, след като успя да се промъкне опасно близо покрай лагера на каторжниците, Топения излезе на мъртвата ивица и след четири часа вече беше на отсрещния бряг.

Известно време живя сам — тъпчеше се с месо, с което му беше трудно да свикне, а после от юг дойде войската на изгнаниците.

Отначало Топения се уплаши, че може да решат, че той е илбечът, но изгнаниците — всеки втори от тях беше обезобразен като него — лесно го приеха в редовете си. Водачите им — чернобрадият Суварг и младият, вечно присвил студените си сиви очи Еетгон — го разпитаха и му позволиха да живее с тях. А като разбраха, че новите земи стигат до Земята на Добрите братя, при това излизат точно там, където е каторжническият лагер, направиха набег и без да изгубят и един човек, увеличиха мощта на артилерията си деветкратно, като отнесоха не само чисто новите ухери и татаци, но и целия запас харвах. Вярно, веднага след това трябваше да вдигнат застава, за да пазят границата от бързо окопитилите се след нападението Добри братя.

Покрай цялата тази суматоха Топения беше престанал да мисли за илбеча, но появата на Шооран пак го върна към подозренията му. Ситуацията прекалено много напомняше старата приказка за братята на илбеча. Само че в приказката братята бяха петима, а те бяха останали само трима — самият той, Шооран и вечно навъсенният Куюг. Е, можеше да включи и Коайхан, но вече беше научил, че в деня, когато беше хвърлил тялото му в шавара, илбечът е бил жив и е строил земя чак на другия край на света.

Шооран и двамата дошли с него получиха земя съвсем до неговата нива. Това хем го радваше, хем го тревожеше. Защото ако утре се родеше нова земя, той щеше да знае кой я е направил и тогава проклятието на Йороол-Гуй щеше да се сбъдне, а Топения не искаше да стане така. Единственото, което се беше запазило в душата му от насажданата в главата му още от дете вяра, бяха думите на молитвата: „Яви ни славата си чрез делата на светлите си илбечи, възлюблени на благодарните ни сърца...“

След няколко дни стана нещо, което и зарадва Топения, и го накара да се тревожи още повече — отнякъде пристигна Куюг. Също като Шооран, той беше обиколил света и дойде през земите на вана. Дадеха му земя в южния край на страната и Топения почувства известно облекчение от това. Като се убеди, че Шооран и Куюг не горят от желание да се виждат, той поотделно им каза, че и Коайхан живее тук някъде — така илбечът можеше да бъде относително спокоен. И резултатът не закъсня — започнаха да се появяват нови оройхони.

По заповед на Еетгон беше разгласено, че на мокрото може да се излиза само на третия ден от седмицата — останалите дни бяха за илбеча. Топения слушаше заповедите на новоизпечените власти, мълчеше си и въздишаше наум: сега, когато земя имаше предостатъчно, всичко това беше разумно, но след две-три поколения добрите планове можеха да се изродят и новородената държава можеше да засенчи с жестокостта си всички останали страни в далайна. Всички обаче се радваха на добрия живот и чакаха още по-добър — и само той знаеше колко крехко е благополучието им.

Междувременно слухът за новите земи обиколи целия свят и стигна даже до Кръста на Тенгер и макар границите да се пазеха и от двете страни, безброй бездомници, поединично или на групи, непрекъснато идваха през огнените блата, за да намерят тук земя и щастие. Особено голям беше напливът откъм Земята на Добрите братя — самата мисъл, че може да имат собствена земя, довеждаше жителите на общините до истински възторг. И скоро вече нямаше свободни участъци, въпреки че само за месец се родиха пет нови оройхона и след раждането на всеки се появяваха нови сухи земи.

Бегълците от Земята на Добрите братя обаче не бяха забравили навиците си и макар всеки да си имаше своя нива и да си я пазеше,

предпочиташе да се храни на нивата на съседа си. И тогава Топения доказва, че не само може да дрънка, но и че е слушал внимателно всяка дума, която беше чул от Шооран по време на каторжничеството им — още преди нещата да станат неуправляеми, отиде при станалия вече почти недостъпен за обикновените хора Суварг и го накара да изслуша и да разбере фъфленето му. След този разговор всеки, който биваше хванат да краде, подлежеше на сурово наказание: жигосваха го и го връщаха в Земята на Добрите братя. Топения собственоръчно жигоса с горещ нойт първата дузина престъпници. Те изтърпяха тази част от наказанието си безропотно, но когато ги прогониха оттатък защитния вал и им казаха да се махат, се развикаха и на следващата сутрин половината от тях все още бяха на мъртвата ивица — явно предпочитаха да се задушат, отколкото да се върнат в щастливите оройхони на любимата си родина.

Мярката действа и нощните кражби почти секнаха. А когато дойде мягмарът, именно бившите жители на общините с особено усърдие започнаха да влачат от брега бодливи кости и да правят безбройни огради и плетове, осеяни с хлопки, отровни шипове и какви ли още не изобретения на свободния свят.

Топения нямаше такива грижи — всички помнеха за наказаната първа дузина крадци и никой не смееше да стъпи на нивата му, пък и той почти не я обработваше: служеше на границата, а през свободното си време предпочиташе да си играе с новороденото синче на Койцог и Тамгай и да приказва с тях за най-различни ежедневни неща. С Шооран се срещаше рядко и гледаше да не пита къде е бил и къде ще ходи. „Възлюблени на благодарните ни сърца“ бяха хубави думи, но по-добре беше да не подозира приятеля си, а просто да си живеят като добри съседи.

Мина се още една година. На следващия ден настъпваше мягмарът. Вторият мягмар в страната, създадена сякаш специално за него. Впрочем той точно така я беше създал — за себе си, а заселилите се тук доволни хора просто не му пречеха да строи все нови и нови земи. До началото на миналия мягмар той беше издигнал само половин дузина оройхони, но затова пък през последвалата година беше направил още три дузини и осем. Само през годината, когато беше

правил пътя към Земята на Добрите братя, беше успял да издигне повече. Вече никой не смяташе появата на нов оройхон за чудо и за илбеча се говореше без никакво уважение, все едно земите си никнеха самички, като наъса след мягмар. И това беше добре, така се живееше по-спокойно, понеже нали никой не ти обръща внимание и не си нужен на никого. Съвсем на никого.

Разбира се, можеше лесно да създаде ново семейство, да си вземе две, че дори и три жени, но не можеше да забрави думите на Яавдай, че не можела да повярва, че някой може да го обича, и го беше страх дори да погледне жена. Страх го беше пак да купи човек, като в замяна на самотата си предложи парче хляб и нелюбов. Освен това строенето поглъщаше всичките му сили и изобщо не му оставяше време да мисли за жени. Шооран обработваше нивата си, даваше дежурства по границата, изказваше се в съвета и разпределяше земите заедно с другите воители, но вечер не се прибираще при семейство, а отиваше при далайна и нощем не сънуваше жени, а огън. Но се случваха и свободни вечери и безсънни нощи, и тогава в ума му звучеше песента за заминалия мил, песента, която толкова самонадеяно беше отнасял към себе си. И едно детско пръстче опираше в гърдите му и го пронизваше като нажежено клеймо:

„Чичко!“

И тогава Шооран се хващаше за сувага като за последна надежда и се качваше на върха на хълма. Разбудени от звъна на струните, хората се събираха около суур-тесега, сядаха в кръг около него и Шооран започваше да си въобразява, че не е сам. И като подрънкваше по струните, почваше да разказва за безсмъртната любов на красавицата Туйгай, за скитника Мазолестата пета, който можел да ходи по аварите, и за Великия охлюв — бащата на всички плаващи раковини, на който изоставеното момче Коох отплувало в далайна и отнесло радостта на лошите, като им оставило единствено ситостта. Не разказваше никога само приказката за петимата братя, макар вече да знаеше истинския ѝ край.

Много хора се събираха да го слушат и вече мнозина го наричаха „новия Чаарлах“ — и само Еетгон не идваше никога да послуша и сувага, и приказките. Не идваше и Топения. Но ако първият не идваше от омраза, вторият не идваше, защото искаше да си останат приятели. Макар че не е ли все едно поради каква причина си самотен?

Затова пък на първия ред винаги седеше дребничката Ай. Коя беше и откъде беше дошла, не знаеше никой и никой не се интересувахе. А и Ай не беше име — така се обръщат към малките момиченца, когато не им знаят името, така можеш да се обърнеш и към всяка жена, стига да си богат, знатен и да ти е станало навик да тъпчеш чуждата гордост. Към Ай така се обръщаха всички. И макар никой да не знаеше нищо за нея, всички виждаха, че е родена на мокрото, но кой знае защо, не е загинала, а е оцеляла и сега кротко изтлява. На ръст Ай беше колкото шестгодишно дете, умът и също беше горе-долу като на шестгодишно дете. Затова пък нойтът беше набраздил лицето ѝ с безброй старчески бръчки.

Ай нямаше нито земя, нито права — пък и не би могла да работи земя. Дори тук, където всички имаха достатъчно храна, тя ядеше чавга. По принцип беше решено такива като Ай да не се пускат да влизат в страната, но Шооран беше нарушил тази заповед и сега беше наказан с привързаността на уродливото дребосъче, което приличаше на странно двукрако зверче. Всъщност ако не беше Ай, която непрекъснато се влачеше подире му, през тази година той щеше да може да построи много повече — но прекалено късно беше разбрал, че ако ѝ каже, че има работа и че скоро ще се върне, тя го оставя на мира и кротко тръгва нанякъде.

Шооран не се опасяваше, че Ай може да го издаде — дори да видеше как оройхонът се издига от далайна, тя едва ли би могла да свърже чудото с твореца му. Другите пък, които бяха по-досетливи, нямаше да разберат нищо от нея дори само защото единствено Шооран знаеше, че Ай може да приказва — пред чужди хора тя не проронваше нито дума.

Нямаше да му е трудно да я изхрани, но тя не искаше. Когато ѝ предлагаше нормална храна, тя бръкваше с пръст в кашата например, облизваше го и мляскаше с тънките си безцветни устни, после тръскаше глава и отиваше да копае чавга. Друг път обаче идваше сама и пелтечеше:

— Щц-е вз-зема хл-хлебец... — И откъсваше шепа класове хлебна трева и си тръгваше. А на следващия ден му носеше горчица, забъркана със сок от чавга каша.

Така вървеше животът му вече цяла година.

На третия ден на мягмара — рожденият ден на всички — Шооран беше дежурен на границата. На този ден женените мъже си бяха при семействата и службата се носеше от ергените и вдовците. Шооран беше в отряда под командването на Топения.

Обикновено се радваха да се срещнат, приказваха си за какво ли не, спомняха си миналото — и мълчаха за най-важното. Днес обаче Топения беше вкиснат. Мълчеше и час по час въздишаше, при което лепенката на бузата му се издуваше като мехур.

Накрая Шооран не издържа и го попита какво толкова е станало.

— Болят ме жъбите — отвърна Топения.

— Че те твоите зъби отдавна са в далайна — засмя се Шооран просто колкото да поддържа разговора.

— Тошно там ме болят. В далайна.

И Шооран разбра, че на Топения не му се приказва, отиде до барикадата от кости и се загледа в пушещата мъртва ивица. На света вече бяха останали съвсем малко мъртви блата — Шооран най-напред се беше погрижил за това, така че сега и от царството на вана, и от Земята на Добрите братя държавата на изгнаниците беше отделена само с по един мъртъв оройхон. Цялата западна част на далайна пък, доскоро най-голямата, се беше превърнала в два тесни, широки само колкото един оройхон залива, които отделяха страната на изгнаниците от старите земи. Йороол-Гуй не влизаше в тях, но за сметка на това свирепстваше като никога на открития бряг.

Тези заливи и мъничките огнени блата Шооран ги пазеше специално, за да не се разгори още една война, която да погуби още неукрепналата държава на изгнаниците.

По мягмар огнените блата се минаваха най-трудно, но дори и през това време се намираха хора, които искаха да се доберат до щастливата страна. Идваха, макар да знаеха, че тук вече няма свободни земи и че най-вероятно дори няма да ги пуснат да преминат границата. Задължението на Шооран беше точно това — да не ги пуска и да ги прогонва.

Видя в пушечите някаква сянка, която с мъка се клатушкаше по тясната пътека между огъня и купчините все още недоиздъхнали твари. Лицето ѝ не се виждаше поради намотаните върху него кърпи, жанчът я скриваше заедно с товара ѝ, но все пак нещо накара сърцето на Шооран да трепне от неочаквано предчувствие и той скочи от

барикадата и тръгна напред. За секунда спряха един срещу друг, и двамата с увити лица и с очи, скрити под люспите, със смъкнати качулки, почти съвсем еднакви и неразпознаваеми. А после Явдай глухо каза:

— Пуснете ни. Аз съм сушач. Добър сушач.

Кое то си беше лъжа, по-точно — не съвсем истина. Защото Шооран видя, че на дясната ѝ ръка не е останал нито един пръст, а това означаваше, че за да я пуснат да влезе в страната на изгнаниците, тя е съгласна дори да умре край аварите.

Той мълчаливо ѝ помогна да се покатери през загражденията и ѝ махна с ръка да влиза навътре, по-далече от пушеците. Струваше му се, че чува как детето хърка, почти задушено под жанча на майка си.

Той самият остана до барикадата, за да не види как Явдай го вади да подиша. След малко дойде Топения и попита:

— Жашшо ги пушна? Няма къде да ги жашелим.

— Това е тя — каза Шооран. — Това е жената, която търсех, когато се срещнахме с теб за пръв път, помниш ли?

— Жначи я намери, така ли?

— Не.

Шооран помълча, помисли, а после каза така, сякаш не Топения му беше началник, а той беше началник на Топения:

— Засели ги на моята земя, само че не им казвай, че е моя. И да не гонят Ай, тя няма да ги подяде. Аз трябва да тръгвам. Задръж ги тук половин час, нахрани детето, а през това време аз ще ида до вкъщи, ще си взема едно-друго и ще се махна. Така трябва, разбираш ли? Но това е за добро. Аз ще се оправя, но без да имат земя, те няма да се оправят. Благодаря ти. И сбогом.

— Шакай — изфъфли Топения. — Няма шмишъл да тръгваш. Знам зашшо ишкаш да тръгнеш. Ишшакай, вшичко шше ще оправи...

— Няма да се оправи — каза Шооран.

— Е, ти ши жнаеш — каза Топения. — Шше направя вшичко, както ми кажа. И шбогом.

Шооран изтича до палатката си и бързо си приготви багажа: дрехи, оръжие, храна за един ден. Помилва Ай по главата (бледата ѝ кожа се виждаше през рядката ѝ коса) и засрамен ѝ каза, както винаги:

— Отивам по работа, но скоро ще се върна.

И тръгна.

Докато вървеше по ръба на мокрия оройхон, видя на синора и тримата: Топения крачеше важно, гушнал Бутай, Явдай вървеше след тях. Беше скрила сакатата си ръка под жанча и Шооран видя само лицето ѝ, цялото на точки от пърлилия я харвах.

Изпрати ги с поглед, а после пое напред, вече без да се крие и без да спира.

Значи край. Работата е свършена, дълговете са платени. Макар че той никога не беше имал дългове — отначало нямаше какво да дава на заем, после не вземаше на заем. И все пак дълговете бяха платени. Дори на границата беше изкарал дежурството си до последната минута, а не беше избягал като Шооран — час преди смяната.

А след това беше отишъл да изпълни молбата на Шооран и беше заселил жената с детето на освободилата се земя. Отначало мислеше да им предложи да си изберат от двата участъка, но после реши, че на Шооран ще му е по-приятно сушачката да живее на неговата земя. Защото той обичаше сушачите и... е, това беше разбираемо, нали и майка му е била сушачка. А може би тази жена наистина беше онази — детето беше одрало кожата на Шооран. Тогава обаче какво се получаваше — жената идва и в същия ден Шооран решава да бяга. От друга страна, негово право си е да бяга, когато реши. Дори и да не знаеше какво беше станало вчера, пак нищо не се променяше.

Защото вчера при Топения беше дошъл вестonosец от северната граница — не истински вестonosец, разбира се, кой беше Топения, че да му пращат чак вестonosци, просто дойде един от хората, с които се беше свързал по северната граница, та да си няма неприятности. А неприятността беше страшна, макар пратеникът да си мислеше, че съобщава просто неприятна, но не и ужасна новина. Церегите на Добрите братя се бяха опитали да проникнат в страната. Много глупаво нападение, защото най-близката до границата истинска земя беше на цели четири оройхона от нея, а дотам имаше само суха ивица, лесна за минаване, но незаселена и без никаква ценност за нападащите, обаче затова пък и лесна за отбраняване. На нея можеха да ги спрат дузина по дузина пъти. И така и беше станало — ухерите ги бяха спрели още преди да излязат на сухата ивица и церегите на

Добрите братя бяха избягали, като бяха оставили петима мъртъвци. От защитниците беше загинал само един. Но този един беше Куюг.

Вечно навъсеният каторжник беше продължил да живее сам и на новите земи. Не си беше създал семейство, не беше искал земя и изобщо, ако не се броеше палатката му, вдигната на сухото в опасна близост до аварите, можеше да се каже, че дори и в страната на изгнаниците има изгнаник, поне един. От време на време Куюг отиваше на някой от плодородните оройхони, заселваше се при някоя самотна жена и живееше с нея седмица, че и месец, обработваше нивата ѝ, помагаше в домакинството, похапваше до насита, а после, без да каже нито дума, изчезваше в деня, когато съответната жена най-после решаваше, че на самотата ѝ е дошъл край.

Единственото, към което Куюг се отнасяше отговорно, бяха дежурствата на границата. Той излизаше на самия ръб на огненото блато и се вглеждаше в пушеците, и щом видеше фигури с копия, лицето му засилваше от радост и той развърташе оръжията си — два тежки, истински камъка, вързани на дълги ремъци. Церегите на Добрите братя отстъпваха, без да се осмелят да влязат в битка, но той нямаше право дори да стреля след тях, защото никой в свободната страна не искаше да става сушач и харвахът беше малко. И накрая Добрите братя явно бяха решили, че ухерите изобщо не са заредени и бяха атакували открито. Резултатът беше: трима убити от изстрелите на ухерите и двама от Куюг, който беше изскочил срещу нападателите.

Но човек, дори да има добро оръжие, не може да се сражава сам срещу мнозина.

И другарите на Куюг го бяха изнесли на сухото, а после бяха пратили, един от младите воители да докладва на Суварг за нападението — по-точно за това, че им се е наложило да стрелят. Пратеника пък не го беше домързяло да претича през още два оройхона, за да разкаже всичко и на Топения. Точно по този начин той научи, че от едновременните чудотворци живи са останали само двама.

Всеки, решил да намери илбеча, трябваше да избира от един от четиримата: Топения, Шооран, Куюг и изчезналия Коайхан. Всеки от тях беше странен човек и спокойно можеше да е илбечът. Шооран и Куюг трябваше да избират от трима — те вярваха, че Коайхан е жив и се крие някъде. На Топения му бяха останали два варианта. И ако утре някъде по крайбрежието се появеше нова земя, двата варианта щяха да

се сведат до един — той щеше да знае, а това означаваше смърт за илбеча. От друга страна, ако илбечът беше загинал във вчерашното сражение, какъв беше смисълът да живее?

... възлюблени на благодарните ни сърца...

Топения цял ден наблюдава Шооран. Не му се говореше и мълчеше потиснато, но го наблюдаваше, мислеше и се мъчеше да разбере. Макар че какво толкова имаше за разбиране? Отначало Шооран беше спокоен — явно не знаеше нищо, — а после внезапно реши да бяга. От кого да бяга, от жената с детето ли? Тя с нищо не го застрашаваше — ако беше решил, просто нямаше да я пусне в страната и тя щеше да умре. Ако ли пък жената не беше опасна, тогава защо да бяга?

Гонения въздъхна и разтри слепоочията си. Мислите му бяха тръгнали в погрешна насока. Сега изобщо не биваше да мисли, за да не би случайно да разкрие тайната. Трябваше да действа — веднага, докато тайната все още беше тайна. Трябваше да унищожи човека, който ставаше прекалено опасен за илбеча.

Навремето заради дръзките му грабежи го бяха топили три пъти, при което старшият брат усмихнато му беше обяснил, че не го наказват за кражбите, ами за това, че се е направил на духа на шавара. Тогава той изгуби името си и дори сам започна да се нарича Топения. Втория път го топиха за по-сериозно престъпление — беше си направил складче с малко вещи и храна, което беше определено като уронване на устоите на държавата. Така поне казаха на онези, които бяха дошли да зяпат топенето. Тогава го топнаха шест пъти. От дузината топенета, които му се полагаха като подстрекател на бунт, се беше отървал поради чист късмет. А сега идваше ред на четвъртото престъпление, най-страшното — да знаеш. Още не го беше извършил, но дори само възможността да го извърши заслужаваше възмездие. Илбечът, ако беше жив, разбира се, трябваше да живее спокойно.

Нямаше нужда да бърза, едва ли нещо в далайна щеше да се промени точно днес, но и не биваше да се бави. За какво да се бави — за да излапа още една паница каша ли? Беше свършил всичко, беше завел жената с детето в палатката, беше я представил на съседите, беше ѝ показал нивата, беше я запознал с Ай: уродливата дребосъчка само я беше погледнала изпод вежди и беше побягнала нанякъде — сигурно пак да наруши заповедта да не се излиза на мокрото, та да

копае чавга. Сушачката не можеше да си намери място от щастие и само се чудеше как да му благодари. После седна да храни детето. Трудно и беше с една ръка и до края на живота ѝ щеше да ѝ е трудно, но все някак щеше да се оправи. Който има за какво да живее, все се оправя някак.

Топения се прибра вкъщи и започна да се приготвя. Обу се (сега имаше чудесни здрави обуца!), сложи си хитиновата броня и шлема с прозрачното забрало, взе връзка сламени факли, взе два харпуна, взе си и ножа. Не яде: не му се ядеше, пък и защо да яде — за последно ли? Нахлузи и дебелите ръкавици и тръгна. Не бързаше и стигна до шавара чак привечер. Вече се стъмваше. Макар че какво значение имаше това — в шавара бездруго винаги беше тъмно.

Запали една от факлите, наведе се и се вмъкна в шавара. Краката му затънаха в лепкавата тиня, нечийи зъби застъргаха по обувката му. Топения удари с харпуна и измъкна от нойта първата си жертва — жирх. Изтръска го от острието на харпуна и продължи напред. Паяжините на зогговете се лепяха по прозрачното забрало и му пречеха да вижда, така че той вдигна факлата пред лицето си — да ги изгаря.

Отначало земята под краката му се надигаше и той почти излезе на твърдо. Уплаши няколко тукки, които мляскаха в купчина слуз — значи и в шавара все растеше нещо за ядене, — но не спря, а продължи навътре. Светлото петно на входа отдавна беше изчезнало зад гърба му, факлата догоря и той запали от нея следващата. Вече вървеше надолу, нойтът се плискаше почти до коленете му, но дебелите ловджийски дрехи го пазеха.

Коридорът зави и се разшири в голяма пещера. Беше висока — дори да вдигнеше ръце, нямаше да може да стигне тавана ѝ, по който се виждаха светли петна — късчета от небето. Колко хубаво щеше да бъде тук, когато този оройхон станеше сух! За да стане това обаче илбечът трябваше да живее.

По лепкавата повърхност на нойта се надигнаха вълнички, показаха се осезателни мустаци, показаха се щипци — горният чифт, после се подадоха очите — на тънки израстъци. Две-три секунди гвааранзът гледаше човека, а човекът стоеше неподвижно, вдигнал харпуна, и с ужас си мислеше какво още ще трябва да направи, ако успее да убие звяра. А после каза:

— Хайде де! Чакам те.

Гвааранзът щракна с четирите си щипки и тръгна към него.

На ситите душата им затлъстява.

Във времената на великия Ван на целия свят бил останал само един прокуден изгнаник — самият Ван. Всички хора си имали земя, всички живеели на сухото, но илбечите трябва да строят, те нямат време да вършеят и да чакат кашата да втаса. И значи всички ядели сладки питки, само Ван ядял чавга. Не току-така казват, че не можеш да видиш далайна, без да си намокриш краката. Краката на Ван вечно били мокри.

Този щастлив за всички живот — нали всички имали всичко — продължил три дузини години и хората си мислели, че животът им винаги ще е такъв. И никой не се сещал, че Ван вече е стар и че сигурно вече едва може да ходи. Повече от старостта и болестите обаче Ван се измъчвал от мисълта, че той, който бил направил света щастлив, е останал нещастен.

И един ден Ван излязъл на сухото и седнал на синора. И около него се събрали хора и всички почнали да го гледат — нали бил много стар и много мръсен.

— Тоя ще е от прокудените изгнаници — казал един.

— Колко е отвратителен! — възкликнала една млада красива девойка. — И как вони!

— Навремето бяха много — казал друг човек. — Скитаха навсякъде и не искаха да работят.

— Видя ли го? — казал един баща на сина си. — Ако не слушаш и не работиш, и ти ще станеш такъв.

— Дайте ми хляб — рекъл Ван. — Гладен съм и съм болен, вече нямам сили.

— Старче — казал един селянин. — На този свят всеки яде своя хляб. Къде е нивата ти?

— А старците ги хранят децата им — обадила се една жена. — Къде е семейството ти?

— Нямам нито нива, нито семейство — прошепнал Ван. — И никога не съм имал.

— Защото не си искал да работиш — рекли хората. — Цял живот си мързелувал и не си се погрижил дори за собствената си старост, а сега искаш да висиш на врата на онези, които цял живот са се трудили. Няма да стане. Махай се, скитник със скитник.

— Цял живот се трудих — възразил илбечът. — И скоро ще умра. Искam поне да умра като хората.

— Трудил се бил! — развикали се хората. — Лъжец! Къде са мазолите от сърпа по ръцете ти? Къде са белезите от резаца, с който се дълбае кост? Къде са ти белезите, ако си бил ловец или церег? Нямаш дори изгаряния от харвах! Цял живот си се търкалял в нойта и си нагъвал само чавга — то си личи. Махай се, отивай си пак при чавгата!

— Вече ми е все едно — рекъл Ван, — затова ще ви кажа истината. Не съм жънал хлебна трева и не съм дялкар кост. Моята работа беше друга. Аз съм илбечът Ван. И строих земя за вас. А сега, преди смъртта си, искам само малко хляб и малко доброта.

И всички се разсмели.

— Илбеч, моля ви се! — викал един и се пляскал по бедрата. — Ще ме спуга! Ха-ха-ха!

— Илбечът Ван е герой, илбечът Ван е богоподобен, а ти си някакво си мръсно старче! Ха-ха-ха!

— Направи си земя, щом си илбеч, и си живеи на нея, а не ни разправяй глупости! Хе-хе!

— Хи-хи-хи-хи!...

Ван станал — силите му стигнали само толкова, колкото да прекрачи синора, а после паднал в нойта и умрял.

— Гледайте! — викнали хората. — Той така много искаше да се прослави, че умря, като се правеше на илбеч!

— И все пак ни накара да работим вместо него! Нали ще трябва да го завлечем в шавара!

— Ако не слушаш и мързелуваш, и ти ще свършиш така — казал бащата на сина си.

— Обаче какъв лъжец, а? — крещял един по-високо от всички. — Искаше да му повярваме, че е илбеч! Ако не утре, вдругиден ще се появи нов оройхон и цял живот ще се смеем на лъжите на този нещастник!

— Ха-ха-ха!

— Хо-хо-хо!

— Хи-хи-хи!

И завлекли трупа на стареца в шавара, като се присмивали на гибелта му. Смеели се и на следващия ден, и на по-следващия, и още дълго-дълго.

ГЛАВА 9

Шооран мина лесно по тясната ивица между двете страни. На отсрещния бряг нямаше и помен от охрана — от охрана всъщност нямаше и нужда, понеже потокът преселници идваше оттам и никой не ги спираше да бягат, а пък ако поставеха застави, само щяха да подмамят изгнаниците да ги нападнат, за да пленят оръдията и харваха им.

Бързо мина през ъгловите оройхони и още преди да е мръкнало продължи нататък. Бившият път на смъртта, на който навремето беше говорил с уулгуя в бълнуването си, сега беше суха ивица, от повече от година заселена. Тук също нямаше застави, защото нали ъгловото царство безславно бе престанало да съществува и тогава почти всички жители на ъгловите оройхони бяха избягали в страната на изгнаниците, основателно уплашени да не ги нападнат и да ги изколят. Церегите, които бяха останали и се бяха предали на милостта на вана, бяха пратени на източната граница, която се бе превърнала в място за заточение на провинилите се. Доколкото Шооран беше чувал, само Боройгал беше останал тук — той нямаше от какво да се страхува: палачите са като сушачите, винаги има нужда от тях.

Бегълците разправяха, че именно Боройгал бил изпълнил присъдата на вана и бил измъчвал одонта самозванец. Завели дузинника Тройгал на мястото, където бил вдигнал бунта, точно до синора, и там имало корито от рибешки люспи, и се били събрали много хора да гледат. Съблекли го — по голото му тяло ясно личали следите от изтезанията, с които ванът бил искал да разбере къде са изчезнали съкровищата. После го вързали в коритото и палачът сложил на корема му прешлен, в който мърдали поне три дузини току-що хванати зоггове. Боройгал изчакал достатъчно, та жертвата да примре от ужас, а после обърнал прешлена с една метличка от хохиур. Престъпникът крещял цял час и писъците му били толкова силни, че ги чували дори караулните през четири оройхона. Така съдбата наказва

онези, които забравят, че светът се променя по-бързо, отколкото се променят хората.

Шооран пренощува на родния си оройхон, но не на сухата ивица — както и преди дузина години, там не беше безопасно. Затова пък на мокрото можеше да спре, без да го е страх от никого и от нищо: Йороол-Гуй едва ли щеше да се вмъкне в тесния залив, който Шооран му беше оставил — на бога на далайна му трябваше простор.

Шооран разстла кожената си постелка, легна по гръб и загледа кълбящите се в тъмните висини вълни на небесната мъгла — бяха почти невидими, но той знаеше точно какви са, нали толкова години ги беше гледал. Най-сетне беше съвсем сам, не дължеше нищо на никого и можеше просто да си лежи и да не мисли какво ще стане утре. Спомените милосърдно го върнаха в миналото, когато най-голямата му мечта беше да стане церег и другите момчета да го видят с броня, обуца и копие в ръка. Тогава живееше тук, пак тук беше хванал първата си тукка. Оттогава беше пораснал, беше и церег, и изгнаник, и земеделец. Но най-важното беше, че бе станал илбеч и бе успял да промени света. Ван, разбира се, ако можеше да се вярва на легендите, беше направил повече оройхони, но пък Шооран беше успял да затвори далайна отвсякъде и с това беше предопределил съдбата на боговете. Беше създал нова страна и беше унищожил най-древната държава на света — тя вече беше част от страната на Добрите братя. Воините и баргедите можеше да си мислят, че те са го направили — но без него, без илбеча, това никога нямаше да стане. И наистина, през последните години светът се беше променил много — но пък родният му оройхон си беше останал същият. Същите тесеги, същият хохиур, същият далайн, макар и понамалял и станал толкова тесен, че по пладне можеш да видиш отсрещния бряг. Ще рече, светът се беше променил, но не беше станал различен, защото нали през детството му се състоеше от този оройхон, а този оройхон си беше същият...

И докато се опитваше да се оправи с тези мисли, Шооран заспа.

Събуди го леко докосване и в първия миг той се вцепени от ужас: спомни си, че сега е мягмар и че към него може да се е доближил излязъл от шавара парх или гвааранз. И чак после разбра, че го докосват човешки пръсти.

— Аз... аз съм — чу се в тъмнината и една грапава ръчица пак го докосна по челото.

Не можеше да сбърка този глух, запъващ се глас с ничий друг.

— Ай? — Шооран седна. — Защо си тук?

— Тъ... търсих то... З... защо ме даде? Не ща с о... оная жена. Искам с тебе.

— Защо говориш така... — почна Шооран, като отчаяно се мъчеше да измисли как да се отърве от така внезапно натрапилата му се спътничка. — На никого не съм те давал. Имам работа, нали ти казах... Поживей с тях. Явдай е добра. Ти трябва, да ѝ помагаш, нали ръката ѝ е саката.

— Тя е з... зла... — каза Ай. — А т... ти си т... тръгна з... завинаги. З... знам. Искам с теб. Не ме г... гони, з... защото ще умра. — И като че ли се засмя и чак след секунда Шооран разбра, че хлипа. — С... скоро жените имат р... рожден ден — продължи Ай. — В... вече съм голяма, нищо че не съм порасла. И н... нищо, че не ме обичаш. Ти обичаш оная, злата, знам аз... А аз ис... искам да съм твоя радост и н... наслада...

В нощната тишина, осветена само от петната гниеци боклуци, сред рева на бушуващия новогодишен далайн тези думи изобщо не изглеждаха смешни, дори напротив в тях имаше някаква нечовешка сила, все едно не побъркана уродлива жена, а самата душа на земята предявяваше правата си пред непослушния илбеч.

Стана му страшно. Невидими пръсти разтвориха жанча му и безсилно задраскаха по хитина на ризницата. Ай пак изхлипа — този път високо и ясно.

— Няма да те оставя — каза Шооран единственото, което можеше да каже. — Утре тръгваме заедно.

— Кажи, че ще си моята опора и з... защита...

— Ще съм твоята опора и защита.

— Д... добре — успокоено промърмори Ай и долепи лице до хитина.

Няколко дни обикаляха по познатото им до втръсване крайбрежие. След изтеглянето на изгнаниците тук беше станало съвсем спокойно. Щом мягмарът свърши, всички напуснаха мокрите

оройхони и брегът опустя, и ако не беше Ай, той щеше да може да работи, без да го е страх, че някой ще го види. Но Ай не се отделяше от него. Минаха през равните земи на западния бряг, където можеше да направи оройхон и да се махне преди някой изобщо да е видял новата земя, минаха и провлака към земите на Моертал, където в тесния залив Йороол-Гуй не беше страшен, и излязоха на източния бряг. Мястото беше подходящо: Шооран рядко беше стъпвал тук и значи никой не очакваше появата на илбеча в тези земи. Но той не можеше да направи нищо, защото мъничката Ай шляпаше в калта зад гърба му и не откъсваше от него предания си поглед.

И когато пред тях се видяха пушеците на огненото блато, отделящо земята на вана от древните земи, Шооран най-сетне не издържа, демонстративно сложи на един тесег целия си багаж, посочи го и каза на Ай:

— Отивам по работа. Ще се върна утре вечер. Чакай ме тук.

Ай го гледаше в очите и не беше ясно дали изобщо го разбира, да не говорим дали ще го чака. Но когато Шооран тръгна към границата, тя остана до багажа и почна да копае с една клечка безброй пъти разкопаваната кал.

Той мина границата по здрач, когато часовете чакаха да ги сменят и не бяха много бдителни. Тъмнината го застигна вече при Търговския оройхон. Сега обаче тя не беше пречка, а по-скоро помощничка. Йороол-Гуй можеше да дойде и денем, и нощем, илбечът също можеше да строи по всяко време, но по-добре беше хората да не виждат какво става. И новият оройхон се простря пред Шооран равен и гладък. Той мина по него в тъмното и удари втори път. Вторият оройхон би трябвало да разтревожи постовецете отсреща, но Добрите братя, които толкова обичаха да нападат съседите си, явно не чакаха да нападнат тях и може би дори не бяха сложили охрана.

От напрежение и от отровните газове на горящото блато главата му направо се цепеше — все едно щеше да се пукне като огромен надут цирей. Искаше му се да легне, да я стисне с ръце, да си запуши ушите и да не мисли за нищо. Но не можеше да го направи, трябваше още преди да се е съмнало да се махне оттук, а можеше да го направи само ако направеше още един — трети за тази нощ — оройхон.

И като се старееше да върви възможно по-далече от пушеците, Шооран се върна към границата, за да изличи последния в тези земи

участък огнено блато. Мъчеше се да не мисли за Йороол-Гуй, защото знаеше, че ако той се появи, няма къде да избяга.

Строенето беше невероятно трудно, а освен това този път го забелязаха — зарева раковина и се замъркаха огньовете на факли.

„Свирете тревога, свирете... — повтаряше си Шооран, докато се оттегляше между тесегите. — Утре ще видите, че това не е просто нов оройхон, а че между вас и враговете ви има суха ивица. И ще трябва или да се избиете един друг, или да се научите да живеете в мир. Свирете колкото си щете, аз вече си свърших работата.“

Когато мина покрай постове, облаците вече изжълтяваха, но не го беше страх, че ще го видят — черегите си имаха друга работа сега. След още половин час стигна до мястото, където беше оставил Ай — и тъкмо навреме, защото някаква жена вече беше събрала нещата му: оръжията, постелката, дори сувага, който не беше нужен на никого освен на редките разказвачи, и като отблъскваше с една ръка Ай, с другата се мъчеше да върже всичко на вързоп и да го отнесе. И сигурно вече щеше да го е направила, но мъничката Ай — цялата изподраскана и насинена — не я оставяше на мира. Докато Шооран излизаше от хохиура, тя пак — за кой ли път? — скочи срещу натрапницата и впи зъби в ръката ѝ досущ като ълк. Непознатата жена изпищя и почна да я удря по главата с другата си ръка, но Ай сякаш не усещаше ударите и стискаше зъби.

— Спрете! — викна Шооран и затича към тях.

Жената замръзна и го изгледа уплашено, а Ай се търкулна на земята и сърдито ѝ викна:

— Видя ли? Ето го мъж ми!

Шооран стигна до тях, погали рядката ѝ косица и каза:

— Добре, жено.

— Гледай ти, гледай ти... — обади се непознатата жена. — Ти май наистина си ѝ мъж, а? Я слушай, за какво ти е тая? Що не вземеш мен? Ще се грижа за тебе. Освен това съм истинска жена, не съм като нея. За какво ти е? Даже не можете да легнете заедно.

Шооран погледна подпухналото насинено лице на Ай, после погледна жената. Тя се беше изпъчила предизвикателно, жанчът ѝ, надянат на голо, беше разтворен и под него се виждаха увиснали гърди.

Да, тази наистина беше жена и щеше честно да изпълнява обещанието си. Не да го обича, разбира се, каква ти любов в шавара, но да му бъде съпруга и стопанка. Обаче никога нямаше да може да се отърве от любопитството си и то вечно щеше да застрашава живота му. С други думи — тялото, което така охотно му предлагаше, беше капан, поставен му от съдбата. Хвала на Тенгер, че беше толкова изтощен, та то не пораждаше у него никакви чувства.

— Махай се — каза Шооран и вдигна юмрук.

Жената отскочи към близкия тесег, обърна се и като разбра, че няма да я гони, викна:

— Глупак!

И избяга.

Шооран искаше само спокойствие. Но първо трябваше да се погрижи за Ай. Опита да измие раните ѝ с вода от меха си, но тя скочи и побягна. Той нито имаше сили да я гони, нито имаше някакво лекарство. Така че просто разгъна постелката си, тръшна се на нея и каза:

— Спи ми се. Събуди ме, ако има някаква опасност.

Събуди се чак на другата сутрин. Ай клечеше край него и човек можеше да си помисли, че така и не е помръднала, ако не бяха трите големи чавги до лакътя му — значи не само го беше пазила, но и му беше намерила храна.

Събраха си багажа и тръгнаха натам, откъдето бяха дошли. Шооран се заслушваше дали няма да чуе шум от битка на бившата граница, но всичко беше тихо.

Случилото се би трябвало рязко да промени всичко, но не стана така. Армията и одонтите естествено се стреснаха от това, че вече нямаше лесно защитима граница, но понеже отсреща, който знае защо, не ги нападаха, всички други посрещнаха новината с безразличие. И това не беше чак толкова чудно: нали всички размирници, всички, които искаха и можеха да тръгнат нанякъде, бяха заминали още преди година и сега страната беше образец на това, за което одонтите бяха мечтали открай време. И може би точно затова властите решиха да не търсят илбеча. Одонтите от вътрешните земи изобщо не се интересуваха от него, а останалите — останалите може би бяха

съгласни с Моертал, че илбечът ще им е по-полезен свободен, отколкото като пленник.

И Шооран оправда надеждите им. Всяка седмица ту тук, ту там се издигаше нов оройхон. И съответно се появяваха все нови и нови сухи участъци, така че в страната пак настъпиха промени, но този път верноподанически. Законопослушните граждани чакаха ред да получат нови ниви от ръцете на законната власт, а царските баргеди вече почваха да се объркват в сметките си за очакваните тройни и четворни дузини бъдещи доходи.

И така мина месец, после още един, и всички бяха доволни.

През цялото това време Шооран се правеше на разказвач. Обикаляше мокрите оройхони, като гледаше само да не навлиза в блатата, за да не му се налага да бяга, ако се появи Многогоръкия. Вечер около него се събираха хора и той им разказваше за света, за хората и за боговете. Понякога, когато пресилваше, свиреше, но по-често, също като Чаарлах, гледаше да мине без звуците на сувага. Разказваше за онова, което бе видял и чул по чуждите земи, от време на време си измисляше. Но винаги свършваше с историята за смъртта на Чаарлах, певеца, който се беше направил на илбеч, за да позволи на истинския илбеч да продължи да строи.

Скоро двамата с Ай се прочуха и вече всички ги познаваха отдалече, и те можеха спокойно да вървят през сухите земи, без да ги е страх от никого. Затова пък на Шооран му беше все по-трудно да строи. Защото около разказвачите винаги има хора. Така че, за да не го заподозрат, Шооран чакаше всички слушатели да си тръгнат, после бързаше накъдето му падне в тъмното, строеше призори и се връщаше при мъничката Ай, която покорно пазеше прибрания в калъфа суваг. След това му се налагаше да спи по два-три дни — а после всичко почваше отначало.

Единственото място, където избягваше да спира и да разказва, беше носът във владенията на Моертал — тук помнеха, че е избягал церег и че е обявен извън закона. Затова пък точно тук идваше най-често нощем и увеличаваше новата провинция, управлявана от Ууртак — пораслия вече син на застаряващия одонт Ууртак. Полуостровът разделяше далайна на две почти еднакви части и проливът, който ги съединяваше, с всяка седмица ставаше все по-тесен, така че много

скоро от брега можеше да се види отсрещният бряг — брегът на проклетата страна на Добрите братя.

За две години безумният илбеч не беше дал на страната на вана нито един сух оройхон. Шооран направи повече от дузина и половина. И това без да брои собствената си страна и оройхоните, когато беше в плен. Свободни земи все така нямаше, но все пак всеки здрав и прав мъж можеше да си намери нива, която да обработва. Без земя оставаха само сакатите и жените — на тях нито им даваха ниви, нито ги пускаха в новите земи: позволяваха им единствено да умират на мокрото. Но пък поне не ги гонеха и не правеха хайки — от една страна, те не бяха опасни, от друга, беше сложно да се обхожда цялото крайбрежие. Шооран все повече се прочуваше сред това пъстро хорско сбирнище и вече си мислеше дали няма да е по-добре да се върне в страната си или пък да отиде чак към Кръста на Тенгер. Засега обаче продължаваше да се прави на разказвач и да строи нощем, с надеждата, че Ай няма да разбере нищо.

— Имам работа — казваше той. Вече не му се налагаше да добавя, че ще се върне, това се подразбираше от само себе си.

Тази вечер каза същото, Ай само кимна и той изчезна в сгъстяващия се лилавочервеникав здрач.

Забърза на север. Знаеше, че Йороол-Гуй плува от другата страна на носа, и трябваше да нанесе удар отсам и да стесни пролива до краен предел. Тичаше по познатия път, прескачаше камъните и заобикаляше локвите — и изведнъж настъпи нещо меко.

Чу се вик. Шооран спря и се наведе да види кого е настъпил — и кой глупак е легнал да спи на пътя. Секна искра с кремъка и запали усукания от слама фитил, раздуха пламъчето. В мъждивата светлина видя жена — онази, която преди време се беше опитала да ограби Ай.

— Ти си значи — каза жената. — Дойде, нали? Знаех си, че ще дойдеш.

Нямаше начин да каже, че бърза за другаде и че я е настъпил случайно. Тя вече го беше прегърнала през врата и изобщо нямаше да му повярва, пък и на него не му се вярваше чак в такава случайност. И изведнъж го осени друга истина: че никаква, дори най-адската работа не може да угаси пламтенето на кръвта, която туптеше в слепоочията

му. Жената легна по гръб и го притегли към себе си. Тлеещият фитил падна в калта и изсъска.

Никога немитото ѝ тяло миришеше кисело на засъхнала пот, но Шооран усети това чак когато кръвта спря да блъска в ушите му и вече можеше да осъзнава какво е станало и какво става.

— Видя ли колко е хубаво — а ти ме прогони, глупчо — шепнеше жената и се притискаше към него. — Хубаво ти е, нали?

Беше го срам, беше му отвратително и искаше да е някъде много далече.

— Искаш ли да си останем тук? — каза жената. — Този оройхон сигурно ще изсъхне още днес и ще си имаме земя. Ще ти дадат, знам аз.

— Защо мислиш, че ще изсъхне? — попита Шооран.

От сутринта се беше чудил дали да дойде тук, или да излезе на върха на носа и беше тръгнал насам в последния момент. И изведнъж се беше оказало, че тук го чакат.

— Че как иначе? — засмя се невидимата жена до него. — Съвсем е просто. Помисли малко: Многогоръкия е край източния бряг и значи илбечът е тук. Няма да се натика сам в устата на Многогоръкия, нали? Първо почна да строи в центъра, после на юг... И сега там си делят земята и има много хора. Да не е луд да строи там? Значи или ще удължи носа, или ще направи нашия оройхон сух. Разбра ли?

Шооран се уплаши. Жената повтаряше почти дословно днешните, че и вчерашните му разсъждения. Стори му се, че всеки момент ще му каже: „Ти си илбечът, знам“. За щастие тя не сети чак за това — мислеше само за щастливото си бъдеще, галеше го и бързо, за да не я прекъсне, шепнеше:

— Ще ни дадат земя, ще си направим палатка, ще си живеем добре. Ти не ме гледай, че съм такава грозна, аз съм млада, по-млада съм от теб. Нямам и три дузини още. И съм силна, ще ти работя, всичко ще правя, а ти ще си разказваш приказките. Знам, че си разказвачът, много пъти идвах да те слушам, само че ти не ме забелязваше. Много хубаво разказваш и много хубаво пееш... На ръце ще те нося...

— Не — успя да каже Шооран. Усещаше как думите ѝ властно го примамват.

— Защо не? — възкликна жената. — Ако искаш, ще вземем и оная твойта, уродливата. Съгласна съм. Не я мразя. Онзи път не я ударих от злоба, просто не знаех, че това са твоите неща...

Шооран не помръдваше, но мислите му подскачаха като подгонена тукка.

Трябваше да се маха, бързо да се маха оттук! Да бяга и никога да не се връща, докато някой, особено тази жена, не се е сетил кой е. Обаче как да стане от тази вмирисана на пот постеля, в която го бе вкарала самотата и собствената му глупост? Защо всички други успяваха да си намират жени ей така, съвсем лесно, а после пак така лесно да ги изоставят и дори да не ги познават, когато ги срещнат пак, а той се чувстваше обвързан, макар да не бе обещавал нищо? Не, ако искаше да остане самия себе си, трябваше да разкъса тези ремъци.

— Не — повтори той по-високо, свали ръцете ѝ от врата си и седна. — Това сега беше случайно и няма да се повтори. Няма да остана с теб и не ми трябва нито земя, нито твоето щастие.

Чакаше сълзи, чакаше молби, чакаше дори язвителен смях и обиди, но не стана така. Жената само тихо каза:

— Е, както искаш... — И докато той се обличаше в тъмното, мълча и чак накрая промълви: — Ако решиш да се върнеш, ела.

Шооран не отговори. Стана и бързо тръгна да се прибира. Беше притеснен. Кой знае защо, му се струваше, че Ай веднага ще усети миризмата на тази жена и ще каже: „Не ходи повече на такава работа“. Ай обаче спеше спокойно, направо на земята.

Още на разсъмване си събраха багажа и тръгнаха на изток по пътеката между сухите и мокрите оройхони. На няколко пъти трябваше да слизат в калта и да изчакват бързащите към източната граница отряди цереги да ги задминат.

Далновидните старейшини не току-така жестоко бяха преследвали илбечите във владенията си — бяха разбирали, че илбечите могат единствено да навредят на една твърдо установена власт. И все пак заразата, с която така успешно се бяха справяли вътре в страната си, беше проникнала отвън и беше разрушила държавата им. Старейшините бяха сменени от чуждите, странно въоръжени цереги и други старейшини, които държаха да ги наричат „братя“. Ако

всичко беше свършило дотук, плюс наказанията с бой за споменаването на забраненото вече име на Йороол-Гуй, нещата щяха да са си горе-долу старите, все едно нищо не се е променило. С идването на новата власт обаче се разруши целият предишен ред. Оцеляха единствено баргедите, които се заклеха във вярност на завоевателите и сега се наричаха „старши братя“. Имотите и съкровищата на Йороол-Гуй бяха обявени за общи, но с тях, както и преди, се разпореждаха баргедите, и пак така раздаваха инструментите на вече свободните по закон служители, когато те тръгваха на работа. Но престанаха да раздават храна и когато хората се оплакваха, казваха само: „Нищо няма, братята взеха всичко“ — и мърмореха нещо под нос, може би призоваваха гнева на отречения бог върху главите на новите господари.

Първи се разбунтуваха каменоделците. Тази удивителна професия съществуваше само на Кръста на Тенгер и майсторите поколения наред бяха предавали от баща на син тайните как точно да се нацепи кремъкът, как да се наточи и как точно да се направи острието, та да става и да си секнеш искра за огън, и да пронижеш врага. Майсторите бяха отделна общност и имаха свои собствени закони. Още от незапомнени времена се бяха заселили на Кръста на Тенгер, живееха само там и старейшините гледаха да не им се месят. Те си имаха свои баргеди, свои обичаи и дори нещо като своя собствена религия — не обичаха Йороол-Гуй и се покланяха на една огромна скала от пъстър яспис, която наричаха алдан-тесег.

Най-древните оройхони не можеха да се изхранват сами, понеже земята им беше оголена от почва, пронизана от дълбоки тунели и отдавна не раждаше нищо. На второто равнище на алдан-шавара също къртеха камък, така че нямаше и наъс. Но понеже добивът и обработката на камък допринасяха за богатството на цялата страна, майсторите живееха охолно — все пак над шестте дузини сухи оройхони спокойно можеха да ги изхранят; отвъд стената от шуплест прост камък имаше предостатъчно хлебна трева, месо и вино, които можеха да получават срещу обработения кремък. И всички — и майсторите, и старейшините — бяха доволни.

Добрите братя обаче решиха да променят нещата — законът трябваше да е еднакъв за всички, без никакви изключения. И с цялата твърдост, на която е способно единствено военното управление,

Кръстът на Тенгер беше превърнат в каторга. Майсторите каменоделци трябваше да се строяват и да тръгват на работа по сигнала на надуваните раковини, хранеха ги веднъж дневно с нарочно недовтасала каша. Семействата им — жените, децата, родителите и всички други „ненужни“ — бяха изкарани извън стената на Кръста и заселени в земеделските оройхони. Точно тогава се надигна първото недоволство, което беше потушено бързо и жестоко. Оглозганите от ълковете тела на подстрекателите бяха окачени над портите на Кръста и редът в работилниците беше възстановен. Обаче изведнъж се оказа, че наказаните, тоест загиналите след „охлаждането“ в далайна, са тъкмо майсторите-оръжейници — всички до един. И производството на кремъчно оръжие на практика спря: ножовете и остриетата за копия, които излизаха сега от работилниците, не струваха нищо и се трошаха при първия удар.

И старшите братя за пръв път се замислиха дали действията им в новозавоюваната страна са правилни. Вече обаче беше късно — докато мислеха, Кръстът на Тенгер опустя — за една само нощ. Изумените пазачи чак вечерта разбраха, че непокорните каменоделци са слезли под земята.

На Кръста на Тенгер камък се вадеше от безброй поколения и шахтите и галериите стигаха незнайни дълбини. Под второто равнище на алдан-шавара имаше трето и четвърто, а под тях още и още тунели, където не беше влизал чужд човек. Самите работници ревниво пазеха тайните на подземията, така че всички измислици за тях можеше да се окажат истина, а най-правдоподобните разкази да нямат никакво отношение към истината. Явно обаче под земята имаше не само галерии, но и вода, а вероятно и някакви хранителни запаси, защото бунтовниците очевидно не мислеха нито да умират от глад, нито да се предават.

Колкото до церегите, които слязоха да ги преследват под земята — почти никой от тях не се върна.

Малцината оцелели разказваха как от тавана внезапно падали огромни камъни, как срутища затрупвали наведнъж по цяла дузина воители, разправяха за черни бездънни кладенци и как като падне в тях човек, го чуваш да вика до безкрай, и за още дузина дузини ужаси на подземното царство. Но не бяха видели нито един от непокорните майстори.

В този момент преговорите и помирението все още бяха възможни, но братята избраха по-твърд и, както им се струваше, по-правилен път: обиколиха съседните оройхони, събраха семействата на каменоделците и поискаха въстаналите да се предадат и да се покорят, като заплашиха в противен случай да избият заложенниците. И за да докажат, че намеренията им са съвсем сериозни, убиха трима старци.

Което не трябваше да правят — в никакъв случай! Защото старците се ползваха с особено уважение в земите на Каменния кръст. Още същия ден горното равнище на алдан-шавара, където се бяха нанесли да живеят церегите, се превърна в капан и когато — чак вечерта — войниците отвън успяха да отместят тежките плочи, внезапно затворили всички входове, видяха, че то е пълно с пушек. В затворения алдан-шавар се бяха задушили повече от двойна дузина цереги и можаха да извадят труповете им чак след няколко дни. И докато разярените завоеватели се чудеха какви мъки да измислят за пленените съпруги на каменоделците, те им подготвиха нова клопка: рано сутринта земята под един от лагерите с грохот потъна в оройхона, а изскочилите в буквалния смисъл на думата изпод земята бунтовници избиха изгубилата и ума, и дума охрана, освободиха си семействата и ги отведоха в пронизаната от тунели и пещери земя.

Загубите през този ден бяха по-големи, отколкото при завоюването на цялата страна. Стреснатите братя се изтеглиха от древните омагьосани оройхони, но не се отказаха от опитите си да смажат метежа. Опитаха да изкарат каменоделците от дупките им с пушек, но пушекът не влизаше в долните равнища. Опитаха да наводнят алдан-шавара и отклониха един от потоците да тече в него, но пак нямаха никакъв успех. Оставаше им да чакат затворилите се долу да измрат от глад. Един от пленените старейшини обаче им каза, че именно под Кръста на Тенгер бил главният продоволствен склад и че ако доблестните братя не се били сетили да изнесат запасите — „ах, не се ли сетихте? Колко жалко!... Складовете открай време са на каменните оройхони, защото там има много сухи пещери, които бездруго са празни... Не, кой да краде от складовете — та там живеят само каменоделците, те няма защо да крадат, нали си имат всичко... За колко ще им стигнат запасите хлебна трева ли? Ами, ако пестят... за три години поне. Освен това има запаси сушено месо и туйван, а расте и наъс, нали...“

Положението ставаше от сложно по-сложно. Вместо да носи доходи, Кръстът на Тенгер носеше само загуби, и то големи. Войната с подземната крепост продължаваше вече втора година, а братята не само че не бяха успели да подчинят непокорните бунтовници, но се страхуваха дори и денем да влязат зад полуразрушените стени.

И тогава дойде новият проблем. Този път се разбунтуваха само дузина души, но последиците бяха почти толкова тежки, колкото и от бунта на каменоделците. Сушачите отказаха да работят.

Сушачите в Земята на старейшините открай време бяха най-низшата и презирана каста, така че след идването на новата власт в живота им не се беше променило почти нищо. Дежурният на суур-тесега можеше да си надува раковината колкото си ще, та те да започнат работа, но не смееше да отиде до аварите и да види дали наистина вече работят. Сушачите печаха на авара питки от недовтасала каша, която им носеха събирачите на харвах — освен нея редовно им носеха и чавга, че дори и месо от зверовете, които живееха в шавара. И това можеше да продължи до безкрайност, но ето че дойде мягмарът, празникът на безсмъртния Йороол-Гуй. Предният мягмар беше минал без големи празненства, понеже в страната още се водеха битки и всички се спотайваха, тъй като не знаеха какъв ред ще въведат завоевателите. Сега обаче вече се беше възцарил мир и нямаше причина да не празнуват. И макар вече да нямаше старейшини, които тържествено да крачат към далайна, макар ловците отдавна да бяха оставили копията си и да бяха хванали сърповете и дори в тези новогодишни дни да не смееха да се приближават до шавара, сушачите изобщо не се интересуваха от това — и дузина опърлени от работата с огъня хора се подредиха в колона и тръгнаха към брега, като пееха фалшиво: „Слава тебе, бащице Йороол-Гуй“.

Това беше толкова неочаквано, че охраната, която иначе нямаше никаква работа, успя да ги спре чак на границата на мокрите оройхони. Престъплението беше сериозно: бягство и явно преклонение пред дявола. За такова провинение се полагаха поне половин дузина топенета, но съдията много добре разбираше с какви хора си има работа и затова се ограничи само с бой. Сушачите понесоха наказанието стоически и животът наглед продължи, както си беше вървял... но по малко по-различен път.

Неприкосновеността на сушачите имаше и друга страна — те може да бяха бедни и нищи и всички да ги презираха, но затова пък никой не можеше да ги накаже така, че да ги научи на покорство. Всъщност те бяха единствените наистина свободни хора в страната. И бяха съгласни да гладуват и да мрат край аварите — но не простиха това, че ги бяха били.

Сушачите никога не действаха прибързано и този път им трябваша почти две седмици, за да се подготвят. Когато обаче започнаха, бяха решителни и бързи — знаеха, че когато кашата вече кипи на авара, няма време за мислене.

Сутринта на този паметен ден беше най-обикновена, но вечерта дежурният напразно надуваше раковината за свършване на работа — откъм аварите не се показва никой. А после сушачите се появиха откъм границата. Вървяха на група и изобщо не се криеха. Две дузини цереги излязоха да ги подкарат към лагера — знаеха, че сушачите нямат оръжие, и не очакваха никаква съпротива, така че направо изгубиха и ума, и дума, когато върху главите им се посипаха пламтящи вързопи и над далайна заизбухваха взривове. В никоя война досега харвахът не беше използван толкова неикономично, но пък зарядите — с тях можеше да се унищожи четири пъти по-голяма армия — избиха стражниците до крак. И понеже не желаеха да оставят на армията плодовете на труда си, сушачите изгърмяха всички припаси на сложените на позиция по синора ухери и отидоха в царството на вана, където ги посрещнаха с радост.

Така че не беше чудно, че когато на другия ден огненото благо изчезна и сухата ивица съедини двете страни, Добрите братя нямаше как да нападат, а армията на вана, напротив, се готвеше за атака, та ако дори не завладее цялата страна, да завземе поне бившите земи на старейшините и най-вече Кръста на Тенгер. И колкото и да изглежда странно, най-добрите помощници на вана за тази цел се оказаха войските на Добрите братя.

Реколтата след мягмар винаги е най-богатата. Тази година далайнът бумтеше особено силно и узрялата хлебна трева направо се прекършваше от тежестта на зърното. Паниците на „освободените“ служители обаче не станаха по-пълни — животът им по нищо не се различаваше от този на каторжниците. Кашата, която им даваха, беше

не само недовтасала, но зърната направо хрупаха и бяха от най-негодните.

— Братята взеха всичко... — въздишаха баргедите.

И това май беше истина. Огромната бедна страна беше решила да се изхрани в завоюваните земи. На практика вече всеки брат можеше да стане церег — и ставаха, дузини дузини. Армията на завоевателите нарасна неимоверно и изгуби боеспособността си. Никой не учеше новобранците как да воюват, но виж, как да налагат все нови и нови данъци на оройхоните, нямаше смисъл да ги учат — те го научаваха сами.

От друга страна, дори гладните церег едва ли биха могли да изядат реколтата до последното зрънце и впоследствие обясняваха, че бунтът бил почнат от баргедите, които били недоволни от създалото се положение, но не смеели да въстанат открито. Защото един ден някак случайно служителите се оказаха въоръжени с тежките костени вериги за вършеене и с кривите ножове за жънене, които по закон трябваше да предадат веднага след свършване на работа. Говореше се, че в складовете на баргедите имало още зърно и че хората все пак могли да се изхранят, но... но какви ли неща не се говорят. Важното е какво става.

Служителите бяха неорганизирани и не ги биваше много за бунтовници — гарнизоните на завоевателите бяха изклани веднага само на два оройхона, преди церегите да се усетят. Навсякъде другаде се вдигна такава врява, че те имаха време да се организират и да отблъснат нападателите. Ако страната беше под надзора на онези дузини, които я бяха завладели, въстанието щеше да бъде потушено веднага, но срещу доскорошните служители воюваха също такива доскорошни жители на общините, сиреч също толкова неопитни във военното дело хора. И сраженията се изродиха в гигантско побоище, в което копията се използваша като тояги и само от време на време по предназначение. Постигна се нещо като равновесие — служителите бяха повече, но пък братята все пак бяха преминали някакво, колкото и малко да беше, обучение.

Привечер въстаниците надделяха: церегите бяха много по-малко и имаха нужда от почивка, докато служителите можеха да се сменят и да атакуват непрестанно. Няколко отряда, които се бяха скрили в алдан-шавара, бяха удушени от пушека, издигнал се от долното

равнище, макар че какво точно гореше там, никой не знаеше. Въстаниците се биеха под командването на неизвестно откъде взели се хора с ризници, което можеше да убеди всеки случаен наблюдател, че бунтът не е случаен, а е старателно планиран и подготвен.

Сутринта обаче положението се промени — от север, по широкия коридор, прокаран от пленения илбеч, настъпиха дузини обучени бойци. Служителите не можеха да им се противопоставят, настъпи паника, последвана от клане. Точно това чакаха струпаните на сухата ивица край Търговския оройхон войски на вана — вече ги приемаха като приятели и спасители, а пък Добрите братя, изтощени от това да колят невъоръжени противници, се оттеглиха, без да ги закачат.

Не беше сключен мир, но боевете на широката цели три оройхона ивица затихнаха. На никого не му се мреше, макар че братята не знаеха как да живеят в мир, така че войната, глупава и неизбежна, продължи покрай синора.

Разказвачът Шооран крачеше по древната земя заедно с отрядите на сияйния ван. Вече не се страхуваше, че ще го познаят — най-сетне му беше покарала брада и беше скрила белезите по страните му, а пък Добрите братя, които бяха обещали да не питат пленения илбеч за името му, бяха удържали на думата си.

Шооран сам се беше присъединил към войската и значи трябваше да се пази от всекиго, но пък за сметка на това не беше подчинен на никакви командири. Един ден разказваше легенди на войниците, на следващия, заобиколен от служители, прославяше на ръба на някой мокър оройхон вечния Йороол-Гуй, на третия, застанал в тъпата, гледаше как непокорните каменоделци излизат изпод земята и как мъдрият Моертал, командващият войската на вана, им обещава от името на господаря си да им върне всичките права и привилегии.

Населението, оредяло вследствие на войната и изгубило способността си трезво да оценява положението, сякаш изобщо беше забравило, че не само трябва да се радва на победата, но и да живее, като хем се изхранва, хем изхранва войската. Без изобщо да обръщат внимание на баргедите, хората се местеха от един оройхон на друг и така усърдно се ползваха от богатата на Йороол-Гуй, че Ай трябваше да копае часове наред, та да намери една-две чавги.

Започна и разпределянето на земята — ванът се придържаше към отдавна установения ред. Първи се ориентираха многобройните баргеди: част от тях станаха сметководители, другите пък — земевладелци, като получиха толкова земя, колкото нямаха и изгнаниците в свободната си страна. Обикновените служители, след като се нарадваха на новия ред, откриха, че не са нужни на никого и че могат да вървят в далайна, в шавара или където си щат — новите господари оставяха в земите си само толкова хора, колкото им бяха нужни, а останалите прогонваха безмилостно. Мокрите земи започнаха да се пълнят с изгнаници — изплашени, объркани хора, които не знаеха как ще живеят оттук нататък. Смъртта ги причакваше край всеки тесег и те умираха покорно, понеже не знаеха как да живеят без началници и без ежедневната паница каша. Можеше да ги спаси единствено илбечът — стига да направеше нови сухи участъци.

Отначало Шооран не строеше нищо, защото го беше страх, че ще го познаят дори по-бързо, отколкото в родните му земи. Само веднъж тича цяла нощ до земите на вана и издигна един оройхон — копие на Търговския — с надеждата, че той ще му помогне в бъдещата му работа. Сега обаче, като гледаше как се мъчат отхвърлените изгнаници, реши да започне работа сериозно. И направи първия оройхон до трите острова на Енжин, като веднага се оттегли надалече — и по-късно беше много доволен, че го е направил. Защото създаването на оройхона доведе до последици, каквито той изобщо не беше очаквал. Нямаше радост, нямаше доволни тълпи, почти никой не тръгна към новата суша. Всички търсеха илбеча, за да го убият. Защото илбечът беше унищожил границата! Защото илбечът беше съсипал спокойния им живот! Защото беше обидил Йороол-Гуй!!! Тълпите убиваха всеки, който им се стореше подозрителен. Шооран беше такъв — издаваха го и дрехите му, и говорът му, и походката, но той навреме разбра какво става и се присъедини към един от отрядите, които уж бяха тръгнали в настъпление към Земята на Добрите братя — а всъщност лагеруваха спокойно, защото не искаха да се бият. Скучаещите цереги го приеха с радост — вече бяха чували за новопоявилия се разказвач. Едно е обаче да чуеш за него, съвсем друго — да го слушаш. И това, че новият Чаарлах беше дошъл точно при тях, ги ласкаеше, въпреки че пред древните легенди, както и повечето хора, предпочитаха мръсната

приказка за сватбата на Йороол-Гуй. Така че Шооран я разказваше вечер подир вечер:

И Многогоръкия се покатерил на оройхона и рекъл: „А бе няма ли тука поне една-две женички? Те са сладки, хрупкави и вкусни, обаче точно сега ми трябват за нещо друго...“

И както разказваше, чу далечни викове. Не се чуваше какво точно вика тълпата, но той веднага разбра какво става на мокрото: бяха заподозрели поредната жертва и я биеха, за да си признае всички възможни грехове, и я влачеха към далайна, та с благочестивия призив „О, татко наш, Йороол-Гуй!“ да я хвърлят в дълбините му. Раменете му потрепериха — няма по-ужасен звяр от току-що освободилия се от веригите си роб.

— Дръжте я!!! — чу се далечен писък.

Убиваха жена... Шооран прекъсна разказа си, надигна се и огледа събралите се. Не бяха много: дузина и половина цереге, които изобщо не се интересуваха от суматохата на брега, някакъв чиновник, дошъл само да го видят, че слуша стари легенди и приказки, още няколко случайни слушатели...

— Къде е Ай? — попита Шооран.

И всички се обърнаха да видят къде е Ай, но нея я нямаше.

— Дръжте я, ще избяга! — продължаваха виковете зад тесегите.

Шооран хукна нататък. Чуваше зад себе си тежките стъпки на церегите. Ай. Те познаваха Ай. Вече бяха свикнали с нея. От време на време някой от тях ѝ подаваше с едната си ръка узрял туйван, а с другата чавга, и казваше: „На!“ И когато мъничките ѝ пръстчета сграбчваха чавгата, се чуваше доволен вик:

— Видяхте ли бе! Чавгата взе, чавгата!

И може би заради тази безобидна за тях шега бяха свикнали с Ай и щяха да я защитят.

Скитниците, струпали се около суур-тесега, се разбягаха, щом видяха церегите. Шооран — съжaliaваше, че няма бич — догони едного, блъсна го на земята, после го вдигна, обърна го към себе си и изсъска:

— Къде е?

— Н... не съм виновен! — изхърка мъжът. — Тя... тя самичка...

— Къде е? — повтори Шооран.

— Там! — Изгнаникът кимна към тъмния отвор и очите му се подбелиха.

Шооран го блъсна в нойта и хукна към шавара. Церегите вече биеха наред и ръмжаха злобно. Шаварът беше студен и спокоен — мъртвешки спокоен — и изобщо не се интересувахе какво става.

— Ай! — безнадеждно викна Шооран в студения мрак: не чакаше отговор, надяваше се само, че някоя друга жена е намерила края си в шавара и че Ай е отишла някъде да търси чавга.

Но внезапно до стената зад входа към шавара помръдна сянка и едно познато гласче изхлипа:

— Т... тук съм...

Шооран се приведе, хвърли се вътре, хвана я и я измъкна.

— Б... боли — пак изхлипа Ай.

И се измъкна от ръцете му, седна направо на мокрото и започна да събува старите си обуца, които поне за секунди я бяха спасили от зъбите на дребните шаварни хищници. От рамото ѝ падна зогг и се впи в коляното ѝ. Тя го чукна с нокът и продължи да се събува.

— Жива бе! — възкликна един церег. — То, което си е от шавара, нищо му няма да влезе там!

Шооран помогна на Ай да се събуе, вдигна я и я понесе към синора, като ѝ шепнеше в ухото — в мъничкото, прилепнало към черепа, уродливо ухо:

— Ей сега ще мине, ей сегичка... Сега ще те измия с чиста вода и ще мине...

Ай се притискаше към него и все така хлипаше и стенеше. Зад тях церегите натикваха в шавара избитите хора. За Шооран трупове им бяха все едно изхвърлени от далайна мърши и не предизвикваха у него нищо освен досада.

Ай боледува почти месец. Обгорените ѝ крака се лющеха, тя не можеше да ходи и ако не беше Шооран, сигурно щеше да умре. Шооран вдигна палатката им на сухото, досами алдан-шавара, където по закон не можеше да живеят служители, но стопанинът не посмя да ги прогони, защото знаеше, че разказвачът се ползва с благоволението

на войската. Шооран пък се възползваше от това и държеше да му дават сладка каша и месо.

Ай оздравяваше бавно. Шооран седеше до нея по цял ден и мислеше. За най-различни неща. Но нито веднъж не се запита защо всъщност беше спасил мъничката си уродлива спътничка. Ай му пречеше да работи, спъваше го като пранги каторжник, но той вече не си представяше живота без нея. Вярно, тя не му беше нужна, но той беше нужен на нея, а това беше много по-важно. На Ай ѝ трябваше не съпруг, не разказвач и не илбеч — на Ай ѝ трябваше човекът Шооран. Ай не искаше нищо от него, искаше само той просто от време на време, не винаги, но понякога, да е някъде наблизо — и това да е заради нея. Което не беше чак толкова тежко, дори беше лесно, стига Шооран да забравеше за дълга си на илбеч.

От известно време му се струваше, че всички хора би трябвало да са като Ай: мънички, свити и уродливи, и че онези другите — едрите и красивите, които си живеят благополучно на сухото или безпомощно се влачат по мокрото — изобщо не са хора, а някакви особени същества, като тварите от шавара, само че по-хитри и по-опасни. Шооран разбираше, че е илбеч, но месецът до постелята на по чудо оцелялата му уродлива спътница го беше променил из основи — той вече строеше не за хората, а срещу далайна. Хората се бяха превърнали в тълпа, която трябваше да излъже. Тази промяна беше назрявала у него отдавна и всъщност беше закономерна — нали Йороол-Гуй го преследваше от години и той трябваше да живее със съзнанието, че заради неговата работа умират хора. Много по-просто обаче беше да си върши работата, ако хората не бяха хора. По-удобно. Само че когато такъв не-човек те гледаше в очите и на лицето му бе изписана мъка... Шооран забиваше поглед в земята. И освен това престана да измисля и да разказва нови приказки. Но никой не забелязваше това.

За един месец Шооран отиде четири пъти до южния бряг и издигна нови оройхони. Строеше ги както му падне, като първата му задача беше да оцелее, а не да направи нови сухи земи. Йороол-Гуй пък доста беше намалил броя на скитниците, така че на Шооран му се наложи да вади бича и да се отбранява от тях чак на петия път. Нямаше никакъв проблем всъщност — ловците и оцелелите воители отдавна бяха минали на служба в опълчението, създадено от Моертал, а бившите

служители не разбираха нищо от бой, само размахваха юмруци и щом чуха свистенето на бича в ръцете му, побягнаха. Точно в този момент обаче, като напук, иззад тесегите излезе патрул.

— Стой! — ревна дузинникът им: явно беше назначен съвсем наскоро и гореше от желание за служба.

Шооран отпусна бича и се изгърби, за да се слее с тълпата изгнаници. Към него, навел копието си, се приближаваше Турчин. На доспехите му блестеше новата значка на дузинник.

— Аз съм разказвач — с нарочно променен глас каза Шооран. — Тук съм с войските на пресветлия ван. Тези скитници ме нападнаха.

— Разказвач значи? — Турчин го изгледа с подозрение. — Разгонете останалите!

Заповедта му всъщност беше излишна, тъй като изгнаниците вече се бяха разбягали.

— Наричат ме „новия Чаарлах“ — каза Шооран с надеждата, че Турчин няма да го познае: нали беше мръсен и окъсан.

— Разказвач значи — изсумтя Турчин и посочи бича му с брадичка. — А това ти е езикът, така ли? Не е ли малко дълъжък?

— Нали сме във война — каза Шооран. — Човек трябва да има оръжие.

— Е, щом си разказвач — каза Турчин, все едно не го беше чул — я да ни разкажеш за оня, дето преял с чавга.

Шооран кимна и тръгна към близкия синор. Церегите го последваха — всъщност го бяха обградили от всички страни. Той седна, понечи да прибере бича, но един от тях му го взе. Шооран не възрази. Тревожеше го нещо много по-важно — дали Турчин го е познал и ако го е познал, какво ще направи. Макар че много добре знаеше какво ще направи бившият му приятел — Турчин не знаеше що е това благодарност и нищо нямаше да го накара да пусне един заловен дезертьор. Оставаше му само да се надява, че дрипите и брадата са достатъчна маскировка.

Защо обаче Турчин беше поискал да чуе точно приказката за преялия с чавга? Навремето Шооран му беше разправял за срещите си с Чаарлах и беше споменавал и за така и неразказаната приказка. И Турчин явно беше запомнил това и сега държеше да я чуе — но дали просто от любопитство, или за да го изслуша и да го разобличи като

отдавнашен престъпник, Шооран не знаеше. Така че само въздъхна уморено и започна:

— Имало едно време един богаташ, казвал се Хапхуун. Имал цели три ниви с хлебна трева, цели три туйвана, чиито клони били натежали от плодове, цели три потока с бовери и освен това пещера с наъс. Но си нямал чавга. Ядял, колкото му се ядяло, даже се тъпчел насила, та да яде повече, но виж, чавга не бил опитвал никога. Не смеел да иде да си изкопае, не искал и да си купи, понеже бил голям скъперник. И все си мислел колко ли вкусна ще да е тази чавга, дето я ядат всички...

След минута Турчин се превиваше от смях, а когато Шооран свърши, викна:

— Ей, наистина си добър разказвач! Да знаеш, ако те обиди някой, ще дойдеш да ми се оплачеш — ще ги науча аз тях. Турчин се казвам, всички ме познават.

Шооран се поклони бавно и с достойнство, както навремето се кланяше Чаарлах, след това се обърна към церега, който му беше взел бича, и каза:

— Върни ми го.

— Какво!? — възкликна боецът. — Ти да се благодариш, че те пускаме жив!

— Върни му го — каза Турчин. — Той е от нашите земи. Дори май си го спомням. Върни му бича — нали трябва да се брани от другите скитници...

Войникът му подаде бича, макар и неохотно, и Шооран се поклони още веднъж и си тръгна, като дори не се мъчеше да се прегърбва много — нали Турчин беше приел, че е разказвач, а нямаше друг, който да може да го познае.

И все пак, за да не поема излишни рискове, Шооран още същия ден събра багажа си и заедно с почти оправилата се Ай тръгна към страната на Добрите братя. Не че очакваше там нещо по-добро, но този път според него беше най-безопасен.

Мокрите земи в Земята на Добрите братя бяха изненадващо пуси — мяркаха се само събирачи на харвах, а и те също бяха на групи, за да се наблюдават взаимно. Ловът и събирането на кост бяха

разрешени само по мягмар, през останалото време крайбрежните оройхони пустееха. Затова пък бяха пълни с чавга и на Ай й изглеждаха като райски кът.

Шооран я водеше направо през средата на мокрите острови, защото там нямаше хора. Вярно, ако се появяше Йороол-Гуй, нямаше да могат да избягат, но това вече не го интересуваше — отдавна беше свикнал с тази опасност. Вечер все пак стануваха възможно по-близо до синора и тогава, както и рано сутрин, Шооран можеше да огледа по-добре страната на равенството и братството.

През изтеклите години тя беше западнала съвсем. Все още годните за нещо жители бяха избягали при изгнаниците или бяха постъпили в отрядите на церегите. Останалите пък изобщо не ги беше грижа за реколтата, още повече че след завземането на земите на старейшините данъците бяха намалени. Шооран оглеждаше изпотъпканите ниви и си представяше какво ще стане след месец-два, когато старшите братя най-сетне разберат, че складовете са празни. Засега обаче нелепата държава продължаваше да изживява последните си седмици и бодро да дояжда остатъците от последните си запаси.

За три дни двамата с Ай прекосиха почти половината страна и приближиха западната граница. Отначало Шооран се страхуваше да строи, но после реши да почне — така и така крайбрежието беше пусто.

На четвъртия ден остави Ай да си копае до синора, като й заръча да се скрие, ако се появят хора, и се върна два оройхона назад, там, където се виждаше носът, издаден от страната на вана. Преди два месеца срещата с крадлата му беше попречила да стесни пролива до един оройхон. Сега обаче наоколо нямаше никого и Шооран издигна два острова и си тръгна, без да го е страх нито от хора, нито от богове. Ай го чакаше с цял куп вече измита чавга и докато той ядеше, го държеше за ръкава на жанча и гукаше като доволно бебе.

Така измина цяла седмица — обикаляха крайбрежието, доволни и от живота, и от това, че са заедно. Ай нямаше проблеми да го изхрани при наличието на толкова много чавга, а пък Шооран постепенно превръщаше правия доскоро бряг в назъбена ивица от носове и тесни заливи. Накрая вече дори спря да се крие, а само казваше на Ай да не се приближава до далайна — знаеше, че тя ще остане да си копае чавгата и няма да наруши заповедта му. И наистина,

дори когато един ден далайнът глухо избумтя и недостроеният оройхон избухна като фонтан, Ай избобщо не побягна, а остана до багажа им, готова да го брани от всичко и всекиго.

Разрушаването на недостроения оройхон беше изключително болезнено — сякаш всички негови камъни се сипеха отгоре му и го затрупваха. Шооран се мъчеше да надмогне болката и бавно отстъпваше по синора. Виждаше как Йороол-Гуй се катери по съседния оройхон, но не бързаше да побегне, защото знаеше, че Многоръкия лесно може да се прехвърли и от другата страна и тогава ще му се наложи да бяга оттам. Шооран погледна за миг към Ай — тя стоеше, стиснала юмручета, и избобщо не мислеше да бяга от някакъв си Йороол-Гуй.

Йороол-Гуй идваше — идваше като лавина, безбройните му ръце шляпаха по камъните, безкрайното му зеленикаво-прозрачно тяло се надигаше зад тях и се катереше по новия оройхон, катереше се към Ай. И макар това да си беше чисто самоубийство, Шооран скочи, грабна я и затича назад. Оставаше му само една крачка до спасението, когато нещо рязко го дръпна за крака, събори го и той падна по корем върху спасителния синор. Успя да прехвърли Ай през него, но усети как Йороол-Гуй го тегли назад: едно изтъняло почти до невидимост пипало се беше увило около крака му и го дърпаше натам, където се гърчеха други, безбройни и все по-дебели ръце, готови да се сбият, за да го грабнат и да го размажат на пихтия. Шооран замахна с ножа, макар да знаеше, че няма да може да пререже жилавото пипало — и наистина не успя. Можа само да се хване за синора с една ръка и отчаяно го стисна; Ай пък, почервеняла от напрежение, го дърпаше за яката. И внезапно безмилостното пипало го пусна и Шооран се праметна през синора и падна върху Ай.

И чак много по-късно, когато можеше вече да мисли, Шооран забеляза, че Йороол-Гуй му е отмъкнал обувката от десния крак. Е, богът на далайна ядеше всичко, щеше да изяде и нея. Той седна, отпра парче от полата на жанча си, овърза крака си и се замисли какво ли ще правят двамата с Ай.

Защото алчният бог ги беше оставил без нищо — беше отнесъл дори ножа му. Беше му останал само бичът в пазвата — и пак там картата и най-големите му скъпоценности: гребените и майчината му огърлица.

С тях обаче не можеха да оцелеят на мокрото. Всички, дори безумните като Ай или Нарвай, винаги носеха големи вързопи необходими за оцеляване неща — поне постелки и най-важни инструменти. Ако ли пък някой изгнаник останеше без най-важното, другите му помагаха, даваха му кой от каквото можеше да се лиши. Тук обаче нямаше други, да идат при братята беше равностойно на самоубийство, а с голи ръце не можеха да обработят нито кожа, нито кост.

Ай — на нея поне ѝ бяха останали ръкавиците — безгрижно копаяше чавга и я трупаше на голяма купчина. Шооран седеше и мислеше. Имаха две възможности: или да се върнат към Кръста на Тенгер, или да бързат напред, към страната на изгнаниците. Тя беше по-близо, но за да я стигнат, трябваше да минат през огненото блато, а нямаше да могат да го направят без здрави дрехи и обуца. От друга страна, нямаше да могат да стигнат и до бившата страна на старейшините без дрехи и припаси.

После си помисли за Йороол-Гуй и това реши нещата — пътят назад беше по откритото крайбрежие, където господарят на далайна можеше да се появи всеки миг, но едва ли щеше да се навре в тесния залив край страната на изгнаниците.

И Шооран викна Ай и ѝ посочи на север.

На света бяха останали само две огнени блатата — ограждаха страната на изгнаниците от север и от юг. Някога безбрежният далайн сега не стигаше до Стената на Тенгер, а само до граничните оройхони. Блатата бяха дълги по три оройхона, но ако се минеше по мокрото, пътят ставаше по-къс — само един оройхон. Шооран обаче знаеше, че точно там са разставени постове, и затова пое през пушещия влажен ад. Ай безропотно го последва — само от време на време кашляше и държеше ръка пред устата си.

Този път пътят през кипящия нойт беше по-труден от всякога: горещата земя пареше краката му през тънкото парче кожа, която всеки момент можеше да се разпадне. И когато видя барикадите, зад които стояха стражите, Шооран тръгна право към тях, за да се махне час по-скоро от нажежения ад.

— Назад! — викнаха отсреща. — Нямаме работа тук! Не ви искаме!

— Аз съм Шооран, разказвачът — викна и Шооран. — Обиколих целия свят и сега се връщам вкъщи!

Над барикадата от кости се показва церег. В свободната страна на изгнаниците не обичаха думата „церег“, но човекът, който се изправи срещу тях, беше именно церег. Добре въоръжен и излъчващ заплаха. Церегът смъкна маската, скриваща лицето му, свали и гъбата, през която дишаше, и Шооран видя, че е Жужигчин.

— Познах те! — викна Жужигчин. — Срецнахме се най-после, а? Да не си мислиш, че съм забравил колко са остри иглите в обувката ти!? — Жужигчин като че ли понечи да скочи от барикадата, но като видя, че Шооран бърка в пазвата си за бича, реши да остане горе. — Махай се! — викна злобно той. — Не ни трябваш тука!

— Хайде — каза Шооран на Ай и като внимаваше къде стъпва, я поведе назад.

Успяха да минат втори път през тлеещия ад, и то пак така, че стражите на Добрите братя да не ги видят. Шооран едва издържаше болката — нойтът се просмукваше през парчетата кожа, с които беше увил краката си.

Вечерта стигнаха сухата ивица и пренощуваха в развалините на стария каторжнически лагер. На следващия ден пак се криха там. Шооран доразкъса жанча си и омота краката си с парчетата — знаеше, че не могат да издържат дълго, но той и не мислеше да върви дълго. Искаше да се върне в страната си напук на всички като Жужигчин, които не искаха да го пуснат в нея.

През нощта минаха по самия ръб на мокрите оройхони. Този участък беше изсушен още преди две години, но все още имаше големи купчини боклуци и все така се издигаше изоставената, килната на една страна топачка. Шооран не се учуди. В една нормална страна всичко това щеше да е прибрано и тук щеше да расте хлебна трева и да живеят хора, но това не беше нормална страна — в тази страна всичко беше на всички и значи нямаше кой да работи.

Ай отиде до мокрото и донесе чавга. Скриха се в боклуците и изчакаха да мръкне, а после беше ред на Шооран да излезе на брега.

Земята пареше краката му, но той все пак издържа и стигна до далайна. Първият оройхон, който построи, унищожи огнените блатата в околността, вторият изсуши цели три оройхона и отвори към страната на изгнаниците широк път.

На заставите от двете страни на границата ревяха раковини и пламтяха факли — двете армии се готвеха да отразят нападението на противника. Шооран обаче беше съвсем спокоен и се върна при Ай. Тя спеше, свита на кълбо под напуканата рибешка кожа, с която я беше завил. Той я вдигна на ръце и тя, без да се буди, го прегърна през врата. Шооран я понесе напред. Парцалите се смъкнаха от краката му и той вече газеше до глезените в бликналата от земята вода — и притискаше до гърдите си мъничкото безполово същество, което беше станало за него и жена, и дъщеря, а може би и цялото човечество.

Да се влезе в страната на изгнаниците наистина не беше лесно, но влезеш ли, нямаше кой знае какви проблеми, стига да си вървиш по синора и да не поглеждаш към чуждите имоти. Сухата ивица пък беше свободна за всички. Шооран и Ай бързо стигнаха до своя оройхон — до бившия си оройхон, където навремето беше нивата на Шооран и където би трябвало да живеят старите им приятели.

На малката нива на Топения обаче работеха някакви непознати. Шооран не ги заговори, а тръгна към палатката на Койцог. Спря пред нея, почука по колчето на вратата и отвътре излезе Тамгай. Погледна го, отначало не го позна, после ахна: „Ти ли си? Върна се значи!“ — и се разплака.

— Върнах се — каза Шооран. — Койцог къде е?

Тамгай обърса сълзите си, посочи към далайна и каза: — Няма го.

— Как така? — възкликна Шооран. — Нали нямаше да бъде повече сушач?

— Нямаше — потвърди Тамгай. — Обаче трябваше. Ти не знаеш, вече беше заминал, обаче издадоха заповед, че... Нямаше харвах за ухерите по границата, никой не искаше да става сушач и съветът определи данък за всяка нива — по три ямха изсушен харвах на година. Не е много, но откъде да го вземеш? И той... той нали можеше да суши харвах, всички го знаеха. И почнаха да идват вкъщи, с деца на

ръце, плачеха, вайкаха се, молеха го. А той... той не можеше да гледа децата и да си мисли как ще останат сирачета и се съгласи. Даже на служба при Хооргон не беше работил толкова много. И помагаше на всички, докато можеше, а после...

— Дааа... — въздъхна Шооран. — Ясно. Значи построихме страната на щастието. От земята поне не те гонят, нали?

— Не. Все пак не сме в царството на вана, тук и жените могат да имат земя, освен това за тази година е платено. Поне до края на годината никой няма да ме пипне.

На първо време Шооран и Ай се заселиха при вдовицата. Тамгай му даде дрехи, останали от Койцог, така че Шооран пак беше добре екипиран и след два-три дни, като се пооправи и събра сили, излезе на работа. Преди година, когато беше увеличавал страната на изгнаниците, беше направил дълъг тесен нос, който да пречи на Йороол-Гуй, и предполагаше, че там, на земята, отделена от останалия свят с два реда мокри оройхони, едва ли ще има хора — след като бяха уседнали, изгнаниците бяха изгубили желание да ходят по мокрото. Той предупреди Ай, че ще се върне чак на другия ден, взе най-голямата торба, която можа да намери, и тръгна. До вечерта успя да я напълни с харвах, а вече по тъмно и рано сутринтастрои два оройхона, и то така, че да разсече далайна на части и да вгорчи живота на многоръкия си противник.

Когато наближи палатката на Тамгай, чу още отдалече стоновете на Ай — тя стенеше така, когато й мажеше обгорените крака с парещата настойка от смола на туйван. Шооран забърза и влезе. Ай лежеше по корем, а Тамгай мажеше дългите червени резки на гърба й с навлажнена гъба.

— Какво е станало? — попита Шооран.

— Биха я — отговори Тамгай, без да го поглежда. — Хванаха я да се връща с чавга, а днес е денят на илбеча, никой не може да излиза на мокрото.

— Нова заповед ли?

— Да. Вече не се появяват нови оройхони и Суварг каза, че било защото хората излизали по крайбрежието когато си щели и пречели на илбеча. Та след тази заповед всички, заловени там в непозволени дни, се наказват с бой.

— Глупости! — викна Шооран. — Ами ако хванат самия илбеч, и него ли ще го бият?

— Казаха, че той щял да предпочете да го набият, отколкото да умре — отговори Тамгай.

— Какво знаят те за илбеча! — избухна Шооран, но бързо се насили да смири тона си. — За него изобщо не се знае нищо, освен че ходи сам. Цял живот почти съм изкарал на мокрото и илбечът може би дори е седял сред слушателите ми, но нито го знам кой е, нито мога да кажа какво ще направи, ако го хванат. А тия вмирисани жирхове... — Шооран клекна до Ай и почна да я гали по косата.

На другия ден взе принадлежностите на Койцог, взе и торбата с харвах и отиде при аварите. Не беше изгубил сръчността си и успя да приготви цели шест ямха от избухливия прашец — а може би му помагаше и съзнанието, че не му е писано да загине от нелепа смърт. И все пак, докато се прибираше, едва се влачеше, а ръцете му висяха като мустаци на преял парх.

Първите три ямха даде на Тамгай — мягмарът приближаваше, а Суварг и Еетгон едва ли щяха да отменят данъка за следващата година; останалите, след като се стъмни, отнесе до палатката в съседната нива и дълго седя, заслушан в дишането на спящите. Накрая пхна пакета под платнището и си тръгна.

От Тамгай беше научил, че Яавдай продължава да живее сама с детето. Бутай вече беше порасла и си играеше с другите деца до суур-тесега — Шооран я беше видял още първия ден и веднага я беше познал, но не се осмели да отиде да я заговори; всъщност какво ли можеше да й каже?

През целия следващ ден си почива, а накрая започна да се приготвя за път и каза на Ай:

— Заминавам. Ще дойда да те взема след две седмици. — Ай се надигна от постелята — лицето ѝ се сгърчи от болка — и изстена:

— И аз ид... вам...

— Не, не бива. Първо трябва да оздравееш. Като се върна, пак ще тръгнем заедно.

— Искам с тебе...

— Наистина ще се върна...

Шооран се зачуди как да я уговори да остане. Накрая извади майчината си огърлица и я надяна на врата ѝ.

— Сега вярваш ли ми?

Ай попипа скъпоценното украшение, затвори покорно очи и изхлипа:

— Са... само не се бави...

Шооран прекара две седмици на носа, като го удължаваше в далайна. Йороол-Гуй излизаше всеки ден да му пречи, но дори когато успяваше да разруши недостроеното, Шооран просто минаваше от другата страна на носа и правеше оройхон там. Болката от ударите на Многогорькия вече не го измъчваше толкова силно, дори от време на време му се струваше, че натискът на бога е станал по-слаб — но може би просто вече беше свикнал с ежедневната болка.

Всеки ден успяваше да създаде парче нова земя, а някои дни дори и по две, така че в края на втората седмица можа да нанесе на картата дузина и три оройхона, два от които сухи. Отляво и отдясно на полуострова можеше да види съответно брега на Земята на Добрите братя и този на земите на вана, но Шооран отдавна не се интересуваше какво може да се види от новопостроените земи и не излизаше чак до далайна, а гледаше да е по-близо до синора.

Върна се в деня, в който ходенето по мокрото беше разрешено за всички. Никой не носеше кой знае каква плячка, той също. Покрай другото обаче носеше голямо кълбо жив косъм и една извита кост за нов суваг.

Ай вече се беше оправила, но не тръгнаха веднага — Шооран я помоли да го изчака още един ден, отиде в най-южната част на страната и унищожи последната граница и последния във вселената участък огнени блата. Нищо вече не предпазваше държавата на изгнаниците от съседите ѝ, границата не можеше да се брани и всяка армия можеше да проникне съвсем свободно на територията ѝ. Шооран впрочем вече беше разбрал, че храбрите цереги не горят от желание да атакуват воини, снаряжени също толкова добре, колкото и самите те. Така че едва ли щеше да има голяма война — най-много малки сблъсъци тук-там. Освен това той не виждаше причина да се грижи за безопасността и опазването на властта на Суварг или Жужигчин, та дори и на Еетгон.

Изчака още няколко дни, за да помогне на Тамгай да прибере реколтата, а след това двамата с Ай отново тръгнаха на безкрайните си обиколки около стесняващия се далайн. До мягмар оставаше съвсем

малко време и Шооран трябваше да успее да стигне до източното крайбрежие, за да построи там поне половин дузина оройхони.

Мазолестата пета не бил получил прякора си току-така. Още като бил съвсем мъничък, на възраст, когато другите деца тепърва прохождат, той бягал от майка си и баща си чак на съседния оройхон. Наказвали го, биели го, взели му дори обувката — а той продължавал да бяга дори бос. И затова ходилата му се покрили с мазоли, дебели и твърди като кост, и нямало шип или трън, който да може да ги пробие. Мазолестата пета излизал бос дори на мокрото и обикалял там съвсем спокойно, все едно е с обувка с двойна подметка.

Родителите му умрели и му оставили в наследство една нива и здрав разум, но той не успял да се възползва от наследството. Здравият разум му казвал: „Трябва да си обработваш нивата и да имаш какво да ядеш“ — но Мазолестата пета не послушал здравия разум и тръгнал на път, и нивата я дали на други хора.

Той не се огорчил много, а рекъл:

— Всичко съм видял на моя оройхон, всичко съм видял, и на съседните, сега искам да видя останалите чудеса, защото много слухове се носят за тях под небесната мъгла.

И обиколил всички оройхони в страната, и видял всичките безбройни чудеса на тях, и здравият, разум му казал:

— Всичко видя вече, време е да спреш и да си починеш.

Но Мазолестата пета само се засмял и продължил пътя си. Обиколил всички мокри оройхони и слизал бос във всеки шавар, защото не искал да пропусне нищо интересно, и живеещите в нойта твари не могли да му сторят нищо. Шиповете на гвааранзите се чупели в твърдите му мазоли, бодлите на тукката не могли да ги

пробият. Накрая обиколил всички шавари, омръзнало му да дразни шаварните зверове и здравият разум се обадил пак:

— Върни се вкъщи и живеј като всички други хора.

Мазолестата пета обаче не се съгласил — нали още не бил обиколил огнените блата. И тръгнал да обикаля всички димни царства, в които няма нищо освен огън и кал и където дори и най-здравите обуца почват да тлеят и накрая изгарят, но босите му крака не знаели що е умора и що е болка. Не видял обаче нищо интересно и бил недоволен.

— Видя ли — казал здравият разум, — трябваше да ме послушаш. Вече обиколи цялата вселена, няма ли най-сетне да спреш?

— Не — рекъл Мазолестата пета. — На човека му са дадени крака, за да върви. И са му дадени очи, за да гледа. Ще продължа.

— Къде? — възкликнал здравият разум. — Нали обиколи целия свят.

— Но го обикалях — рекъл Мазолестата пета. — В кръг. А човек трябва да върви направо, защото иначе може да сбърка пътя.

И тръгнал направо, за да не сбърка пътя.

Скоро обаче пътят свършил — Мазолестата пета бил стигнал до аварите.

— Стой! — викнал здравият разум. — Тук пътят свършва!

— Значи ще вървя без път — рекъл Мазолестата пета и стъпил с босия си крак на авара.

— Спри! — викал, здравият разум. — Там не може да се ходи! Като ти се върви толкова, поне завий!

— Да не съм жирх да завивам — рекъл Мазолестата пета. — Ще вървя направо.

И навлязъл в огнената страна, където не бил стъпвал човешки крак.

А здравият разум, хленчел и плачел, и аварите изгаряли непоносимо, но Мазолестата пета продължавал напред, защото бил разбрал какъв е смисълът на живота

му: да не спира, да не се отклонява и да не се връща назад. И кожата на мазолестите му ходила се овъглявала, и пушеци се издигали около нозете му, и с всяка крачка ставало все по-страшно, и здравият разум се побъркал и можел вече само да хленчи и да твърди:

— Бог е направил тази земя, за да не ходиш по нея.

— Значи трябва да ходя по нея — смее се Мазолестата пета. — Иначе какъв е смисълът да има бог и какъв е смисълът на заповедите му?

Накрая пред него се изпречила стената, издигната от мъдрия Тенгер още в незапомнени времена. И стената нямала край нито на едната, нито на другата страна, а върхът и се губел в небесната мъгла.

— Това е краят! — заридал здравият разум.

— Пътят няма край — възразил Мазолестата пета. — Това е просто преграда.

— Това е твоят край, глупако! — викнал здравият разум. — Погледни си краката — мазолите вече ги няма, овъглиха се и изгоряха! Вече не можеш да се върнеш и ще изгориш тук, без да докажеш нищо на никого!

— До стената остават само още три крачки — казал Мазолестата пета. — И трябва да ги направя. Но и там няма да спра, а ще блъскам, тази стена, докато я разруша, защото желанието да знам какво има пред мен е по-силно от болката и от страха.

Мазолестата пета не се върнал при хората и скоро пушеците от овъглените му крака се разнесли високо над аварите. Ясно е какво се е случило там, до Стената на Тенгер. Но някои разправят, че от време на време оттам подухвал вятър, все едно през отворена врата, и разправят още, че Мазолестата пета все така вървял нанякъде, отвъд края на света, оттатък безкрайността.

ГЛАВА 10

„Щастието на държавата е в ръцете на готвачите.“ Дузина дузини пъти е прав мъдрецът, изрекъл тази истина! Защото добрият готвач се грижи за благоутробията на господаря си и радва сърцето му. А когато сърцето на господаря е радостно, всички поданици също се радват и благоденстват, и държавата е щастлива. Горко на оня народ, в който няма изкусни готвачи, защото тогава на господаря му става тежко и царственият му стомах страда от колики, и той е нещастен. Какво обаче да прави един мъдър управник, ако добрите готвачи в страната му са се свършили и са останали само некадърници, от чиито гадни гозби те боли корем? Тогава всеки монарх, който наистина е взел присърце благото на поданиците си, се захваща да готви собственоръчно.

Глупците разправят, че шишовете трябвало да се правят от кост. Понеже, видите ли, месото и приживе си било на кости... Глупци и пак глупци! Чуждата кост изсушава месото! Шишът трябва да е винаги дървен, при това не от някоя клонка, а от сърцевината на смолисто стъбло. Само тогава месото става наистина ароматно. А виното? В сладко вино месото се задушава — като тлъстото се увива в листа, а на сухото му се добавя накълцана водна трева; маринатата пък се прави само от специално събрани незрели плодове!

Владетелят на половината свят, сияйният ван, да бъдат краката му вечно сухи, уморено седна на пейката и избърса омазаните си с мас ръце. Само в малката дворцова кухня можеше да се отпусне и да бъде самият себе си — тук не можеше да влиза никой освен двамата стари верни слуги, майстори на разпалването на огън: на прациящ червен огън от слама, на блед огън от дървени въглища и на наситеножълт огън, горящ в пълните с масло купи. Защото за всяко блюдо трябва различен огън. На авара например можеш да печеш или да задушаваш храната в тънка негорлива съдина, за пикантната бистра отвара обаче трябва слама...

Ванът въздъхна. Рядко можеше да се уедини тук, за да приготви собственоръчно храна за себе си и за първите си две-три любими жени — обикновено беше зает с важни държавни дела и трябваше да се примирява с буламачите на готвачите си, макар нито един от тях да не можеше да съперничи на неговото собствено готварско изкуство. Защото ванът беше истински майстор на изисканата кухня и още щом погледнеше суровите продукти, знаеше какъв вкус ще има бъдещото блюдо. „Всичко може да се яде — обичаше да повтаря той. — Важното е да знаеш как да го приготвиш.“

Навремето, за да потвърди тази своя максима, ванът беше решил да направи нещо, годно за ядене, от най-отвратителното на света — от шаварен нойт. Цяла седмица един от дворците на царския оройхон смърдя като аварите в мъртвите земи — но накрая владетелят постигна целта си: от прецедения и после изсушен на умерен огън нойт се получаваше лютив сивкав пращец, наистина великолепно подправка. Ванът пазеше рецептата в тайна — от една страна, за да не го използва никой друг, от друга, защото „ядач на нойт“ беше обида, която не прощаваха дори гнилоядците.

Затова пък с огромно удоволствие гощаваше гостите си с блюда, поръсени с тази подправка. Е, вече не цедеше нойта сам, а само го нагряваше до необходимата температура.

За кухнята на вана се носеха легенди и когато се прибираха в провинциите си, поканените на обяд одонти тормозеха готвачите си да им приготвят точно такива блюда, каквито бяха яли на царската трапеза.

Да нахраниш някого с боклуци, но така, че да е доволен в това кулинаруята според вана приличаше на политиката. Покойният му татко например също беше обичал да се отбива в кухнята, само че с друга цел — да пусне в някое блюдо парче изхвърлена от далайна риба и после да поднесе отровната гозба на някой неугоден царедворец. Днешният ван не си позволяваше такива неща, поне доколкото ставаше дума за храната, за да не оскърби кулинаруното изкуство. Колкото до политиката... е, там работата беше друга.

Предния ден ванът беше свикал Малкия съвет. В Малкия съвет влизаха хора, които нямаха никакви длъжности и постове и поради това бяха особено влиятелни. Бяха обсъждали два въпроса: хода на военната кампания и съдбата на илбеча. С илбеча всичко беше ясно:

чудотворецът пак се беше появил в страната и не биваше да го изпуснат. В източните провинции един подир друг се бяха появили седем оройхона. Не бяха много удобни и всъщност бяха довели до изсушаването на само два участъка, но опитните баргеди, на които беше поставена задачата да предсказват поведението на илбеча, твърдяха, че в действията на безумеца се забелязва система: че той стеснява проливите навсякъде, където това е възможно, вероятно за да може по-лесно да се изплъзва от Йороол-Гуй. И въпреки че по навик всички казваха, че илбечът бил някакъв безумен старец, сияйният ван беше убеден, че понастоящем илбечът е съвсем друг.

Изобщо не мислеше да пречи на илбеча — отдавна се беше съгласил с Моертал, че строителят трябва да се остави на мира — но виж, все пак трябваше да направлява действията му. Ако баргедите не лъжеха или не се лъжеха, илбечът щеше да отиде в земите на старейшините и дори на Добрите братя, за да стесни устието на последния широк залив. Ванът обаче не искаше това. Илбечът трябваше да строи тук и да умножава земите му. Така че сияйният ван беше поставил многобройна охрана там, където доскоро бяха пушили огнените блата и самотно се беше издигал Търговският оройхон. Официално охраната беше срещу скитници, понеже в момента по тези места не минаваше никаква граница: страната на старейшините се беше подчинила на войските, вкарани в нея от Моертал, и населението беше положило клетва за вяност.

Точно това беше вторият въпрос, който тревожеше царствения ван много повече. Въпросът за безупречния Моертал... Моертал, който умело беше управлявал най-неудобната провинция, а после се беше отказал от нови земи... Моертал, който успешно беше воювал с изгнаниците... Когато беше повдигнат въпросът кой да оглави армията, изборът естествено падна върху Моертал. Но пък тогава никой не си и помисляше, че може да се спечели толкова голяма победа и да се завладеят не само два-три оройхона, а цяла страна, в която при това се издига безценният Кръст на Тенгер. Днес Моертал управляваше провинция с невъобразимо големи размери и командваше войска, която буквално го носеше на ръце. Освен това съгледвачите докладваха, че в завоюваната страна продължават да работят много от старите баргеди и че имало дори и цереги, оцелели по време на владичеството на Добрите братя. И че всички тези хора смятали за

свой повелител първо Моертал, а чак след това него, вана. Какво излизаше — че да си победител е по-опасно, отколкото да си нападнат. Още повече след като няма граници и не знаеш откъде да се пазиш. На запад нещата също не вървяха добре: одонтът Юхааз съобщаваше, че изгнаниците се били появили в ъгловите земи. Нали съвсем наскоро бяха усмирени тия изгнаници, какво искаха пък сега?

Ванът стана, погледна раздразнено престилката си и я смъкна. Десерта да го правят готвачите — човек не може да мисли само за ядене, иначе и него ще го изядат. Да си готвач наистина беше по-лесно, отколкото да си политик — политическата кухня е много по-сложна. Ванът беше назначил благородния Юхааз за западен одонт след свалянето на Хооргон и бунта на синчето му. Беше го избрал, защото беше глупав и верен до смърт. Щом обаче съотношението на силите се беше променило, Юхааз се беше изложил с ъгловите земи. Два оройхона не са шега работа! Моертал пък беше избран, защото беше умен и талантлив. Вече обаче беше станал опасен и затова беше решено да го поканят на заседанията на съвета, да му въздадат почести, а после да го нагостят с риба от далайна. Земите му щяха да бъдат разделени на дванайсет провинции, всяка с отделен одонт: четирима от армията, четирима от заслужилите баргеди и още четирима от благородническо потекло. Толкова много одонти нямаше да могат да се споразумеят за общи действия и щяха непрекъснато да се дебнат. На север обаче, където войната все не спираше, наистина му трябваше добър военачалник, човек като Моертал — жалко, че бяха решили да посветят името му на Многоръкия... Е, да, да си готвач имаше и още една страна — че ако дадена подправка не ти трябва за определено ястие, можеш да си я запазиш за следващото. Хората обаче, уви, не стават за запаси — много бързо се развалят.

Владетелят изми ръцете си с топла вода, даде указанията си за десерта и нареди на прислугата вече да носи обяда в покоите му. Храненето не беше чак такова свещенодействие като приготвянето на храната, така че докато обядваше, великият самодържец успя да изслуша няколко съобщения. Първото го зарадва — един от приближените му баргеди се вмъкна в залата, наведе се над ухото му и прошепна:

— На изток има нов оройхон. — И после, след едва забележимия жест на вана, послушно разгъна картата, която носеше, и показва точно

къде се е родила новата земя.

Ванът кимна доволно. Беше се опасявал, че илбечът ще успее да се измъкне през мягмара, но той все пак беше останал в страната. Изникването на новия оройхон на изток обаче означаваше, че мъдреците са прави, като твърдят, че чудотворецът ще търси начин да отиде в древните земи. Мъдреци, не мъдреци — лесно се управляват хора, след като знаеш какво мислят и какво ще предприемат.

— Удвоете постове — заповяда ванът. — И жирх да не може да мине през тях! Но да не убиват никого, дори последния скитник. Само да връщат всички там, откъдето са дошли.

Точно преди края на обяда дойде друг чиновник и докладва:

— Пратеници от Моертал. Молят за аудиенция.

— Въведи ги в залата за приеми — каза ванът, стана и без да обръща внимание на запечените плодове, излезе в градината да се разходи под дърветата. Нямаше защо да бърза — пратениците не биваше да разберат, че ги е очаквал с нетърпение. Напротив, те трябваше да чакат търпеливо и да треперят.

Ванът се качи на древния тесег, издигнат тук още от прочутия му прадед. На върха му се извисяваше стар като света туйван — грапавият му дънер сякаш бе изсечен от камък. По кривите му клони нямаше нито едно листо. Ванът въздъхна. Беше се надявал, че след мягмара дървото ще разцъфти и ще оживее — предишните години беше ставало точно така. Но не, туйванът беше мъртъв, вече окончателно. Наскоро пък беше умрял и древният бовер, на който ходеха да се любуват всички, допуснати да стъпят на царския оройхон. Беше станал съвсем немощен, едва се движеше, а пък и като напук преди мягмара всички ручей на оройхона почти пресъхнаха. Другите бовери можаха да се преместят, но той не можа да помръдне и умря. За една само година ванът се беше лишил от двете най-големи чудеса на градината си и това го нервираще почти толкова, колкото и тъпотата на готвачите.

Време беше да тръгва. Ванът се върна в двореца и надникна през тайното прозорче да огледа чакащите аудиенция. Бяха четирима дузинници, изправени наред залата. Един държеше резбовано ковчеже. За секунда ванът бе обзет и от гняв, и от страх: всичко това прекалено му заприлича на посланичество — защото нали обикновените пратеници не носеха дарове. И изобщо, отдавна беше време да въведе нови звания и длъжности в армията, та човек да знае

кой идва при него — дали най-обикновен командир на някоя мъничка част, или доверено лице, което има право да говори от името на одонта.

После се взря в ковчежето и си представи, че е пълно е харвах и че тези четиримата са убийци, изпратени от Моертал. От друга страна, церегът, който държеше ковчежето, не приличаше на самоубиец — прекалено удивено оглеждаше залата и си личеше, че идва тук за пръв път. Значи можеше да отиде при пратениците и да чуе какво имат да му кажат. И трябваше и да е благосклонен, защото иначе Моертал можеше да заподозре нещо.

Ванът влезе в залата и седна на трона си. В следващия миг завесата се вдигна и щом видяха владетеля, дузинниците паднаха на колене.

— Говорете — викна ванът.

— Одонтът Моертал ни проводи пред лицето на сияйния ван, чиито нозе са вечно сухи... — почна най-старият от дузинниците.

„Ще моли за подкрепления — помисли ванът. — Няма да му пратя.“

— ... непрестанните грижи на ослепителния велик ван ни помогнаха да победим — продължаваше дузинникът наизустеното си приветствие, — но управляването на такава голяма провинция не е по силите на един човек, а на местните баргеди, макар и да са достатъчно на брой, не може да се разчита. Одонтът, верният слуга на сияйния ван, моли да му се изпратят достатъчно на брой опитни и предани чиновници, които достойно да съблюдават спазването на интересите на великия ван...

Ванът се обърка. Моертал сам го молеше за това, което мислеха да му натрапят. Дузинникът продължаваше:

— Освен това наредено ми е да съобщя и следното: по мягмар на брега на провинцията беше изхвърлен многорък звяр, а именно уулгуй. Преизпълнен с верноподанически чувства, одонтът изпраща на пресветлия ван неговото царско достойние!

Дузинникът с ковчежето пристъпи напред и го отвори. Вътре имаше бял костен обръч. Беше мъничко по-малък от двата, които се пазеха в съкровищницата, и ванът доволно си помисли, че вече ще се сложи край на неудобствата с прекалено широката му корона.

— Донесоха ми — каза ванът, — че в съкровищницата на старейшините имало още една корона.

— Не намерихме съкровищницата на старейшините, пресветли — виновно каза дузинникът. — Всички подземия бяха празни, врагът беше изнесъл всичко много преди да завладеем земите му.

— Продължавай — милостиво му разреши ванът.

— Останалите кости вече се свалят от туловището на звяра и скоро ще бъдат доставени тук. Одонтът Моертал най-коленипокрелно моли сияйния ван да му позволи да задържи една трета от дисковете, както е прието от древни времена.

Да си остави една трета от дисковете беше законно право на всеки одонт, намерил черен уулгуй, така че ванът кимна благосклонно и се залюбува на искрящата бяла кост. Да, животът не беше толкова черен — нещо може да си отиде, но на негово място се появяват нови носещи радост неща. Колкото до Моертал — засега нямаше да го храни е риба от далайна — такъв служител трябваше да се пази.

— Донесоха ми също, че провинцията била пълна с изгнаници — каза пресветлият ван. — Как възнамерява одонтът да се пребори с тази заплаха?

Целия мягмар Шооран и Ай работиха на брега. Шооран можеше да припечели и като разказвач, но реши засега да не разкрива кой и какъв е. Седемте оройхона, издигнати преди мягмара, почти отрязваха големия югоизточен залив, където той се канеше да примамва Йороол-Гуй преди да се върне в земите на Моертал, та да се заеме с почти недокоснатите простори на далайна.

Както винаги обаче на борбата му с Многогорския попречиха хората. Шооран не очакваше край Търговския оройхон да има охрана — нали това вече беше централна част от страната. Срещата с церегите впрочем свърши благополучно — просто ги спряха и им заповядаха да се връщат там, откъдето са тръгнали.

— Оттатък бездруго е пълно със скитници — каза церегът, който ги беше спрял. — Мира нямаме от тях — напират насам. Така че се махайте.

— Ние не сме скитници — възрази Шооран. — И освен това нали отиваме в страната на старейшините, а не идваме оттам.

— Толкова по-зле. Казах ви — махайте се!

Шооран и Ай покорно се обърнаха и си тръгнаха. По време на разговора Шооран обаче забеляза, че заставите са обърнати така, че да пазят от юг — значи постовият лъжеше и заставите не бяха издигнати тук, за да пазят страната от нежелани пришелци. Възможно беше зад тези заграждения да има втора линия укрепления, но тези тук очевидно бяха вдигнати, та никой да не може да отиде при Моертал. Нима одонтът беше станал толкова високомерен, че беше решил да се отдели от държавата? Не разбираше ли, че утре далайнът може да отстъпи и че войските му ще се окажат лице срещу лице с противника? Е, ако не разбираше толкова просто нещо, щеше да пострада.

Като се оттеглиха на безопасно разстояние, Шооран както обикновено остави Ай да копае чавга, върна се малко назад и направи оройхон, който трябваше да сложи началото на широк път към Кръста на Тенгер. Точно за този оройхон докладваха на великия ван на обяд.

Но не можа да построи пътя — попречи му Йороол-Гуй, който послушно влезе в залива. Шооран — съжаляваше, че не се е оттеглил веднага на другия бряг — бързо тръгна на запад, вдигна ей така, между другото, парче земя и там, а после реши да мине през страната на изгнаниците и тази на Добрите братя. Там ставаше нещо, което не му беше ясно, носеха се какви ли не странни противоречиви слухове, и Шооран искаше да види със собствените си очи до какво е довело отмъщението му към Жужигчин.

На въпроса да се връщат ли, Ай само каза, както винаги: „Искам с теб“ — и тръгнаха.

Пътят на запад също беше затворен, но Шооран го очакваше и лесно мина покрай постове, още повече че тук те наистина наблюдаваха посоката, откъдето можете да се появи противникът, и не можеха да спират всички скитници. Така че в ранни зори Шооран и Ай минаха с пълзене през гъстия хохиур и по съмнало вече бяха на ъгловите оройхони.

След като преди месец илбечът беше изсушил последните огнени блата около земята на стареца, войната се беше върнала в тези многострадални краища. Суварг беше придвижил армията на изгнаниците и беше отнел ъгловите земи от вана. Кое то обаче никак не се беше отразило на самите оройхони. Хлебната трева все така си растеше, както винаги, земеделците си живееха във все същите палатки — нищо че сега вече се наричаха „свободни изгнаници“.

Колкото и каквито и нови имена да дават властите на обикновения човек, той си остава все същият обикновен човек!

Шооран вървеше по синора на сухия оройхон. Този оройхон беше построен от Енжин, но го беше изсушил той, преди повече от шест години. Оттогава с пълно право го броеше за свой и сега се любуваше на младите туйвани, чиито клони бяха приведени към земята от първата обилна реколта. Единствено когато туйваните почнеха да цъфтят и да дават плодове, илбечът можеше да се сравнява с древните строители и чак тогава можеше да се приеме, че наистина се е родила нова земя. Шооран щеше да стане на две дузини години чак след три години, но знаеше, че дотогава ще направи още много оройхони. Знаеше вече и че легендите за Ван са истина и че ако си силен и си открил дарбата си още като юноша, можеш да построиш шест пъти по двойна дузина оройхони. И че главният ти враг не е Многогорькия, а ти самият — умората ти, болката ти, самотата ти сред огромните тълпи. Тълпи от хора, които изобщо не са ти нужни, също както не си им нужен и ти. Важното беше ето тази земя, ето тези туйвани, растящи там, където навремето беше текъл нойт.

Шооран се надигна на пръсти, пресегна се над бодливата ограда, наведе един клон и вдиша чистия аромат на цветовете. После пусна клона и загледа как цветовете трептят и постепенно се успокояват. Внимателно свали от отровните бодли по оградата едно паднало цветче, подаде го на Ай и уродливото ѝ лице се смръщи в доволна гримаса. Ай забодде подаръка в косата си и аленото цветче сякаш огря със сиянието си мъртвешкото ѝ сиво-зелено лице.

— Хайде — каза Шооран. — Имаме още много път.

Вървяха по пътя между оройхона на стария илбеч и първия сух оройхон на Шооран. Навремето Шооран можеше да тича тук на воля, всичко наоколо беше негово. Сега обаче не биваше да се отбиват от пътя дори след като насреща им идваше въоръжен патрул — просто трябваше да се отдръпнат встрани и да го пуснат да мине.

— Ето го! — викна един човек, който вървеше с войниците. — Тоя беше, дето искаше да ми счупи туйвана!

Патрулът спря и войниците недоволно заоглеждаха Шооран и Ай — а той за кой ли път си помисли, че в страната на изгнаниците вече не са останали истински изгнаници: нощните пархове невероятно бързо бяха свикнали с новите си роли, а пък специално тези войници,

доколкото можеше да съди, изобщо никога не бяха стъпвали на мокрото, ами си бяха истински цереги, навреме разбрали накъде вървят нещата и решили да минат на страната на властниците, за да си запазят положението. Навремето обаче щяха да знаят какво да правят с някакъв си скитник, а сега не бяха сигурни и се колебаеха. Изведнъж Шооран с удивление видя, че в групата им е и понатежалият, но все още як Боройгал. От колана на бившия палач стърчеше покритата с резба дръжка на широк ятаган — символ на одонтска власт.

— Нищо не съм откраднал — каза Шооран. — Аз съм свободен човек и вървя по свободна земя.

— Не бил откраднал!? А това какво е? — И селянинът подскочи към Ай и посегна да грабне цвета от косата ѝ.

Шооран го перна през ръката и го блъсна толкова силно, че той отхвърча на няколко крачки и се удари тежко в оградата.

— Това е паднал цвят — каза Шооран. — Не струва нищо.

Церегите ги наблюдаваха безучастно и като че ли мислеха да си тръгнат и да ги оставят сами да разрешат спора си, но внезапно Боройгал — гледаше някъде над главата на Шооран, все едно изобщо не го виждаше — каза:

— Кой си ти? Гласът ти ми е познат.

— Гласът ми е познат на мнозина — отвърна Шооран. — Аз съм разказвач.

— А, не увъртай! Никога не съм ходил да слушам разказвачи, обаче твоят глас ми е нещо прекалено познат...

И Боройгал излезе напред и огледа Шооран първо от едната страна, после от другата — заставаеше така, че белезите на дясната му буза да не се виждат. После доволно изхъмка и каза:

— Ти си шпионинът на вана! Беше тук, когато изчезна Хооргон. А сега са те пратили да убиеш мен, нали? Нали? Няма да стане! Вържете го!

Шооран измъкна бича изпод жанча си, но Боройгал беше прекалено близо до него и нямаше как да го развърти, така че само го удари в лицето с тежката дръжка. В същия миг един от церегите заби копието си в ръката му, двама други се метнаха на гърба му, повалиха го, извиха му ръцете и почнаха да го връзват. Ай мълчешком скочи и захапа падналия Боройгал за бузата. Той изрева и замахна с огромния си юмрук. Такъв удар би убил всяка жена на място, но лекичката Ай

просто отхвърча настрана, претърколи се и веднага пак скочи, готова отново да нападне. Съскаше като раздразнена тукка.

— Бягай! — викна ѝ Шооран. — Бягай при Еетгон, той ще ни помогне!

Ай се обърна и хукна. Когато трябваше, патравата ѝ походка се сменяше с невероятна бързина — че как иначе можеше да се отърве от атаките на Йороол-Гуй?

— Хванете я! — изхърка Боройгал.

Шооран успя да се извърти и да спъне войника, който понечи да затича след Ай, и докато той се изправи, а другите разберат какво става, тя вече беше далече.

„Ако стигне до мокрото, ще им се изплъзне“ — помисли Шооран. Много добре знаеше как Ай може да се крие в хохиура.

Церегите се струпяха около него и почнаха да го ритат. Иглите на обущата им трудно проникваха през дебелия жанч, но все пак проникваха и след няколко секунди Шооран припадна от болка.

Боройгал беше назначен за одонт само преди три дни. Титлата „одонт“ официално беше забранена в свободната държава на изгнаниците, но как иначе да се нарича човек, назначен да управлява оройхони? Така че той преспокойно беше запасал костения ятаган и поне насаме мислеше за себе си като за одонт.

Отначало, когато отрядите на нощните пархове бяха дошли в ъгловите земи, Боройгал изобщо не мислеше за издигане в живота, а просто трепереше за кожата си — нали при последните трима владетели беше палач и беше натикал в шавара десетки изгнаници: значи имаше от какво да го е страх. След това обаче реши, че трябва да е по-смел. В края на краищата на всяка власт ѝ трябваха палачи, а кандидатите за тази длъжност съвсем не бяха много. Така че, когато един ден видя заобиколения от охраната си Суварг, Боройгал високо извика:

— Здравей, владетелю Суварг! Радвам се да те видя!

Не можеше да се каже, че владетелят Суварг също се зарадва на срещата им, защото в предишния му живот имаше един момент, за който той държеше да не знае никой. Досега никой не го беше попитал как така е успял не само да изведе отряда си от владенията на Моертал

и след това да мине през половината страна, но и да го увеличи през това време на цяла армия от изгнаници. Скитниците си въобразяваха, че просто им е провървяло и че Тенгер за малко е спрял да мисли за вечното и се е погрижил да оцелеят. Но не беше така — за тях се беше погрижил предвидливият Суварг. Нищо нямаше да излезе, ако не беше уговорката му с одонтите. Само че ако това се разбере, веднага щяха да го заклеймят като предател. Пък и как можеше той навремето да е сигурен, че тази страна съществува и че днес ще може да говори с вана като с равен и дори да отнема от неговите земи? Тогава, за да оцелее — а и всички да оцелеят, повтаряше си той — се беше наложило да обещае някои неща: а сега трябваше да изпълнява обещаното. Вярно, не беше предал своите хора, не беше отстъпил и педя земя, но все пак трябваше да пропуска шпионите на вана към земите на Добрите братя, ако искаше мирът да се запази. Само че нямаше как да обясни това на членовете на съвета — почти всичките бяха осакатени от церегите на вана и бяха непримирими. В сравнение с тях дори Еетгон изглеждаше сговорчив. Да, Еетгон се досещаше за много неща, но си мълчеше. Ако обаче избухнеше скандал, дори и той щеше да се присъедини към противниците му. А сега, когато на ъгловите оройхони командваше Тройгал, връзката му с вана минаваше през ръцете на този грозник, палача, който доволно му махаше с ръка.

И Суварг кимна благосклонно, а после проведе с палача разговор на четири очи и му даде да командва тези оройхони. От една страна, не биваше да прекъсва връзките си с вана, от друга — така щеше да може по-лесно да наблюдава и този мръсник Боройгал...

Залавянето на Шооран беше първото постижение на Боройгал на този висок пост. Щом разбра, че това е старият му враг, Боройгал пламна от желание за мъст. Но понеже имаше богат опит като палач, той много добре знаеше как бързо издъхват жертвите дори и в най-опитните ръце, а на него му се щеше да си отмъщава дълго-дълго и с наслада. Освен това публичната екзекуция веднага след като го бяха назначили беше нежелателна, а пък тайната, ако се разчуеше за нея, можеше да доведе до големи неприятности.

И като обмисли всичко подробно, Боройгал нареди да затворят пленника в подземие и реши да не бърза.

Първото денонощие — а може би и няколко дни, понеже нямаше как да измерва времето — Шооран лежа в треска, предизвикана от

отровните игли по обувката на церегите. Подпухна целият, на местата на убожданията се отвориха язви, раната на ръката му гнояса. Шооран не осъзнаваше какво става. В мрака при него идваше черният уулгуй и го увещаваше да отиде заедно с него в далайна. Шооран го навикваше и го гонеше, а когато се връщаше в действителността, промиваше раната на ръката си със собствената си пикня и пак изпадаше в безсъзнание. И все пак, когато един ден се свести, разбра, че черният уулгуй го е оставил на мира. От този ден започна да се поправя и да забелязва какво става около него.

Тъмницата беше построена още по времето на Хооргон, при това много солидно, по образа на тъмницата на Западния оройхон, и Шооран не можеше да разбере в кое помещение на иначе много добре познатия му алдан-шавар се намира. Входът беше затворен със здрава врата, а подът и стените бяха покрити с пластини от кост — ноктите му се плъзгаха по тях и не можеха да ги откъртят. Това беше направено с цел скучаещите затворници да не решат да прокопаят проход през шуплестия камък. До вратата също не можеше да стигне — килията беше преградена по средата с решетка. След като проучи килията си, Шооран трябваше да признае, че Моертал е много изостанал в устройството на тъмниците си.

От време на време вратата изцракваше и тъмничарят му носеше паничка вода или малко чавга или наъс. Шооран не знаеше дали го хранят три пъти дневно, или веднъж на три дни, времето в мрака бе спряло. Светлината на плужека, с който влизаше тъмничарят, му се струваше ослепителна, но щом войникът си тръгнеше, всичко отново потъваше в непрогледен мрак. В такива условия всеки би се побъркал, но Шооран от дете беше свикнал със самотата и не се отчайваше. Пееше, разказваше приказки и легенди и си въобразяваше, че тъмничарите клечат зад вратата и го слушат.

А после, след неизвестно колко време, вратата се отвори широко и тъмничарят почна да лепи по стените десетки ярки плужеци. След малко влезе Боройгал, огледа изгубилия човешкия си облик Шооран, ухили се доволно и каза:

— Добре ли ти е тук, хубавецо? Добре ти е, като гледам! Виждаш, че не прощавам, нали? Но съм справедлив. Ти не ме уби — и аз няма да те убия. Или вече сам искаш да те хвърлят в шавара? Да ти помогнем, а?

Шооран мълчеше. Боройгал извади малка кутийка, лекичко я раздруса и Шооран чу зловещо шушнене: палачът беше донесъл любимото на всички палачи средство за мъчения — кутийка със зоггове.

— Искаш да поиграем на „чуканка“ ли? — попита Шооран. — Може. Как ще играем — облечени или голи до кръста?

„Чуканката“ беше смъртоносна игра и я играеха само най-отчаяните, изгубили всякакъв интерес към живота хора. Двама души сядаха един срещу друг от двете страни на гладък камък, слагаха на камъка току-що хванат зогг и после единият от тях чукваше с нокът отровното същество право в лицето на другия. Той пък трябваше да парира удара, също с нокът, и да прати разгневения зогг в лицето на първия. Обикновено смъртоносното жило се забиваше в целта си след няколко удара и единият от играчите рухваше, изпратен от безстрастните погледи на зяпачите, но имаше и майстори, които продължаваха играта дотогава, докато зоггът не издъхнеше от нанесените му удари.

Шооран никога не беше имал желание да предизвиква съдбата и да изпитва ловкостта си с тази игра, да не говорим, че точно сега, след като беше стоял толкова време на тъмно и гладен, не можеше да разчита на точността на движенията си. И все пак нещо в гласа му стресна Боройгал и палачът побърза да прибере кутийката. После продължи да го заплашва и да го ругае с какви ли не обидни думи, но Шооран мислеше само за едно — дали когато Боройгал си тръгне, плужеците ще останат по стените. Накрая, вбесен, Боройгал излезе и тръшна вратата, а Шооран успя да отлепи най-близкия плужек и го скри под жанча си. Дори тъмничарят, който дойде след малко да прибере останалите, да забележа, че един липсва, явно не отдаде на това никакво значение, но пък Шооран няколко дни имаше светлина.

Известно време се чуди дали да не подкупи тъмничарите си, защото когато го бяха връзвали, церегите не го бяха претърсили добре — вярно, бяха го пребили, но едва ли предполагаха, че един скитник може да носи нещо ценно. Така че Шооран разполагаше със защитите в ръкава на жанча си бели гребени, принадлежали навремето на майката на Бутач, и сега се двоумеше дали да не ги предложи на някой от пазачите си, за да го пусне. Но бързо се отказа, защото се убеди, че

той просто ще му ги вземе насила и толкова. Самият той пък беше останал без сили и не можеше да се брани.

Мина незнайно колко време, откраднатият плужек започна да избледнява и накрая изгасна. Шооран изпадна в униние. Искаше му се вместо полумесеците да е зашил в ръкава си жило на зогг. Вече не се надяваше, че някой ще дойде да го освободи — Ай сигурно не беше стигнала до Еетгон, а може би и самият Еетгон беше решил да не помага на човека, с когото беше обещал единствено да не враждува.

Тъмнината и тишината съсипваха разсъдъка му. Да оцелее му помагаше единствено Боройгал — и слава на мъдрия Тенгер, че не се досещаше за това. От време на време палачът слизаше в подземие, сядаше срещу Шооран и дълго го дразнеше и плашеше с какви ли не мъчения. Шооран не го беше страх от никакви мъчения, а посещенията на Боройгал му помагаша да не се побърка. Така че той почна да чака с нетърпение тези срещи и се стремеше да уязви врага си с някоя жлъчна дума — палачът разбираше само от обиди и значи целият номер беше да изтърси някоя в най-подходящия момент.

— Боройгал, вмирисан жирх такъв, нищо не можеш да ми направиш — често казваше Шооран точно в момента, когато му се струваше, че врагът му се готви да си тръгне.

— Ще те смажа! Ще те направя на харвах!

— Е — отвърщаше Шооран, — като си е в дупката, и жирхът хапе, а ти си си в дупката, нали? В родния си шавар.

Боройгал почваше да сипе нови проклетия, а когато си тръгнеше, Шооран дълго си повтаряше взаимните им обиди наум и измисляше какво да му каже следващия път.

А после Боройгал спря да идва и на Шооран му останаха само приказките и песните, които пееше все по-унило и страшно.

Суварг умираше. Не всички още бяха разбрали това — прекалено нелепо беше пострадал.

Водачът на изгнаниците отдавна не беше предвождал бойците си в сражения, отдавна вече пращаше другите на бой, а самият той седеше на някой суур-тесег и наблюдаваше битката. И никой не можеше да предположи, че ще пострада, докато един ден Добрите братя не решиха да стрелят с ухерите си надалече, почти през половин

оройхон, и един от камъните не го удари в гърдите. Суварг залитна и падна, но веднага стана и почна да ругае тъпоглавите братя, цялото им потомство и вмирисания шавар, от който били изпъзели и в който трябвало да се върнат.

Наглед му нямаше нищо. Защото какво толкова значеше още един удар с камък за човек, чието тяло цялото беше изпъстрено с белези от харпуните на изгнаниците и от бичовете на обленените в ризници нощни пархове още от времето, когато Суварг беше церег, а после към тях се бяха добавили белези от копията на бившите му другари и от зъбите на шаварните твари, които беше ловувал през годините на скиталчествата си. И все пак му имаше нещо — Суварг преbledня и отслабна, гърдите го боляха и когато кашляше, от устата му излизаха кървави пръски. И сега той лежеше в покоите си, унило изслушваше всички донесения и казваше да ги препредадат на Еетгон, та той да реши какво да се прави.

И така Еетгон лека-полека взе цялата власт в ръцете си. Съветът, в който влизаха първите заселници, вече не решаваше нищо: Еетгон направи онези негови членове, от чийто ум можеше да се опасява, началници на провинции, на практика одонти, или ги отпрати надалече по границите с войските, а останалите само го гледаха в устата и се подчиняваха.

А нещата в страната не вървяха и трябваше да се взимат много решения. Войната на север не стихваше — на север бяха Добрите братя, сред които, както изглежда, изобщо не бяха останали земеделци, а всички бяха станали церег: окъсани, лошо въоръжени и още по-лошо обучени, но гладни и затова вечно готови за бой. Нямаше как да няма война, след като имаш такива съседи. И когато на мястото на огнените блата за по-малко от час се появиха три сухи оройхона, и двете държави незабавно се опитаха да ги завладеят. До този момент земите в северозападния ъгъл се водеха на изгнаниците и въпреки че на сухата ивица не живееше никой, там имаше застава, за да спира идващите от противниковата страна бегълци. Сега ордата братя буквално помете заставата. Жужигчин загина, загинаха и мнозина други, и оттогава сраженията продължаваха, все едно приказните Йор и Гур бяха възкръснали и се биеха безмилостно. Там отиваха всичките сили и средства на страната, там беше ранен и Суварг, оттам идваше злото. Войната не позволяваше на властите да се заемат с други важни

дела и народът вече започваше да недоволства. Еетгон час по час си спомняше колко кротки бяха всички, когато молеха да ги пуснат в тези земи, как обещаваха да слушат и да се подчиняват — а сега си въобразяваха, че са самостоятелни стопани и дори данъците, при това не толкова жестоки, колкото в земите на вана, трябваше да се събират насила. Да не говорим за сблъсъците между преселниците от юг и бегълците от Земята на Добрите братя. И за лошата реколта от последната година.

Добре поне, че на границата с вана нещата бяха спокойни. Съседът от запад не се беше противопоставил на това, че му бяха отнели малко земя — може би беше прекалено зает с войната на юг: разправяха, че там било още по-зле, отколкото тук, в земите на изгнаниците. Не би било лошо да сключат съюз и да ударят братята и от двете страни, макар че какво щяха да правят после с една покорена, но отдавна вече разорена страна, страна, която приличаше на загнил труп, способен да зарази целия свят? За жалост никой не беше измислил начин как цяла една страна да се натика в шавара.

Еетгон потрепери. Що за мисли му идваха в главата? Едва ли щяха да се харесат на Чаарлах, макар че нали казваха, че един владетел трябва да мисли точно по този начин... И мнозина наистина мислеха така. Особено южният наместник Боройгал. Защо ли Суварг го беше назначил? Е, щял да поддържа реда — но защо да издигаш един палач? Непрекъснато му донасяха, че Боройгал си е направил тъмница и измъчва в нея хора. Такова нещо не можеше да се позволи в една свободна страна, но Еетгон нямаше време да се занимава със съмнителния наместник. Важното беше, че харвахът от юг пристигаше навреме и когато се реши сами да започнат да правят ухери, Боройгал веднага се зае да изпълни тази задача. Наглед всичко изглеждаше наред и отначало никой не помисли какво всъщност правят, защото беше решено в работилниците да се трудят само доброволци. Колко души обаче щяха да се съгласят за едното ядене и нощувките в алдан-шавара да варят нойт? Какво излизаше тогава — че трябва да пращат в работилниците престъпници... Значи Еетгон сам създаваше каторгата, която толкова мразеше и от която толкова се страхуваше навремето...

Скръцна със зъби от безсилна ярост. Не, нямаше да допусне това! Предостатъчно беше и облагането с харвах! Нямаше да направи каторга, та ако ще би от това да зависеше безопасността на цялата

страна. Още днес, веднага, щеше да тръгне на проверка — да види как върви строежът на работилниците и най-вече дали помещенията в алдан-шавара са свободни, или там пак живеят нечий роднини. А също така какво е положението с хранителните запаси: страната беше голяма, а туйвани растяха само на два оройхона, останалите бяха още прекалено нови. Войниците, дори и той самият, можеха да минат и без вино, но топачите трябваше да имат всичко.

Еетгон не обичаше да отлага решенията си, така че предупреди охраната си след час да е готова за поход и излезе от алдан-шавара. Първо трябваше да каже на Суварг къде отива и какво ще прави — Суварг може да лежеше на легло, но все пак си оставаше владетел на държавата.

Оройхонът на владетеля не се отличаваше по нищо от останалите, алдан-шаварът беше същият като на всички новосъздадени оройхони, единствено голямата врата беше нещо различно — другите алдан-шавари не се затваряха. Отвън нивите и тесегите си бяха както винаги и както навсякъде.

Преди да излезе, Еетгон усети как се стяга. Знаеше какво ще стане.

И наистина, щом стъпи навън, сбръчканото мръсно и окъсано джудже скочи от земята и се втурна към него с вик:

— Шо... шо... шо... ран... хванаха! Донът... хва... хвана го!

Този крясък го преследваше вече половин година. Когато уродливата дребосъчка бе дошла за пръв път, Еетгон я повика и се опита да разбере за какво става дума. Но тя не можа да му обясни нищо и само махаше с ръка и викаше: „Там... Идваш...“

Еетгон започна да разпитва и накрая разбра, че последната година Ай е обикаляла заедно с Шооран, но това с нищо не можеше да помогне. Защото какво можеше да направи той в края на краищата? Дори Шооран наистина да беше хванат от някой от одонтите, той нямаше да обяви война на съседите си заради някакъв си разказвач. Освен това Шооран вече сигурно беше мъртъв. Само че как можеше да обясни това на тази празноглава уродка? Тя всеки ден го дебнеше пред алдан-тесега, следваше охраната му на север, където се вихреше войната, чакаше го да решава поредните спорове между разни земевладелци и от време на време изхленчваше:

— Шо... Шоран хванаха. Донът го хвана!

И не казваше кой одонт, нито в коя страна. Е, скоро и тук щяха да се появят одонти, също като в царството на вана, това беше неизбежно и Еетгон го знаеше.

Но знаеше и че залъгва самия себе си, като се прави, че съдбата на Шооран изобщо не го интересува. Напротив — от нея го болеше като от развредена рана. „Церегът“ — така го беше кръстил Еетгон още при първата им среща, с най-омразната дума, която знаеше. При последната им среща Шооран отдавна вече беше престанал да бъде едновременноният млад хубавец, но за него си остана церег, с лекота отнел му всичко, за което той беше мечтал и което не беше могъл да получи.

Цели десет години Еетгон беше вървял по петите на Чаарлах, беше го приел за свой баща, попиваше всяка негова дума, смени си дори името, защото новото по се хареса на стареца. И го направи не защото Чаарлах навремето го беше спасил и го беше отхранил и отгледал, а защото Чаарлах беше Чаарлах и гласът му караше сърцата да плачат и да се радват едновременно. Еетгон усърдно учеше наизуст дългите легенди и смешните приказки, мъчеше и себе си, и струните на сувага, но Чаарлах само се усмихваше снизходително и повтаряше: „... много добро момче си ти, но това не е за теб. Заеми се с нещо друго.“ Щом обаче се появи Шооран, щом каза само две думи — и Чаарлах му каза, че бил поет. В живота на Еетгон нямаше по-голяма мъка и той отмъщаваше на съперника си, по всички начини, по които можеше. Но по времето, когато рамо до рамо се биеха срещу войниците на Моертал, го пазеше повече и от себе си: може би защото искаше да го победи в честна борба, в двубой, а може би и защото самото му име будеше някакви спомени от невъобразимо далечното му детство. Макар че името просто можеше да съвпада.

Покоите на Суварг бяха на същия оройхон, в съседния алданшавар. Суварг лежеше в голямата светла централна стая на широкото легло, на което бе спал навремето Хооргон, и дишаше тежко. Коремът му се беше подул и беше заприличал на надут рибешки мехур. Еетгон приседна до постелята му, изчака мъничко от учтивост и после каза:

— Отивам на юг. Трябва да проверя работилниците.

Лицето на Суварг дори не потрепна, той сякаш изобщо не го чу.

„Когато се върна, вече ще е мъртъв“ — внезапно осъзна Еетгон.

Суварг отвори очите си и изхърка:

— Добре... че дойде. Чуй какво ще ти кажа. Скоро страната ще е твоя, няма кой друг да я поведе, така че слушай и помни. Страната ни е малка, млада, нямаме още установени обичаи. Гледай да не я погубиш... Най-важното е да опазиш държавата. Не воювай с вана, по-добре ще е да търгуваш с него, той има кремък. С него значи мир, но насъсквай братята да се бият с хората му.

— Знам — каза Еетгон.

— И хвани илбеча.

— Защо? — учуди се Еетгон. — Той нали...

— Знам! — грубо го прекъсна Суварг. — Знам, че той създаде страната ни, но пак той ще я убие. Тенгер може и да го е научил да мисли за вечното, но не и да мисли за хората. Защото тъкмо той започна войната, като премахна границата. И никой не знае какво още ще направи. Затова го хвани и го убий.

— Не мога да издам такава заповед. Хората ще ме разкъсат.

— Няма да издаваш никаква заповед. Хвали го пред всички, обаче засили охраната покрай брега. Уж за да не му пречат. И рано или късно той ще падне в капана.

— Нямам достатъчно хора. Война е.

— Като илбеча го няма, войната ще спре. Разбра ли ме? За останалото сам ще се сетиш. Хайде, тръгвай.

Еетгон излезе от покоите на умирация владетел. Беше объркан. Заръката на Суварг беше умна, но все пак той не мислеше да я изпълнява. Мъдрият Чаарлах навремето беше казал друго: „Илбечът променя света и това е добре. Когато светът се променя, хората нехващат плесен.“ Суварг беше умен и беше имал много сполуки, но отдавна се беше покрил с плесен като с харвах и душата му жадуваше за постоянство.

Охраната го чакаше пред алдан-тесега. Можеха да стигнат до ъгловите земи за около четири часа бързо ходене — в страната на изгнаниците владетелите не се возеха на носилки като началниците в другите земи. За самия Еетгон да му предложат да го носят щеше да е истинска обида — той се славеше с това, че може да изпревари всички. Само Суварг бяха носили на ръце, и то когато беше ранен и трябваше да го върнат от фронта.

Малкият отряд забърза по горещата суха ивица. След около половин час Еетгон забеляза, че Ай ги следва. Никой и не помисли да я прогони — да прогониш безумец значеше да прогониш късмета си. Явно му беше писано тази мъничка уродлива жена да го следва като някой дух от шавара.

Стигнаха до целта си още по светло и можеха да отидат да проверят работилниците, да видят как се приготвят формите и добре ли е издигната топачката, но Еетгон реши първо да провери най-близкия алдан-шавар. Нещата се оказаха точно такива, каквито беше очаквал: в светлите сухи зали живееха семействата на бившите цереги, леки жени и разни други подозрителни личности. И никой естествено и не мислеше да се изнася. Затова пък складовете се поддържаха в идеален ред. Имаше и вино, и всичко. Друг беше въпросът за кого пазеше наместникът всичките тези съкровища.

Боройгал дотича запъхтян от съседния оройхон и притеснено почна да обяснява, че щом първите работници дойдели, помещенията щели да се освободят.

— А къде ще се мият? — прекъсна го Еетгон.

— Какво? — не го разбра Боройгал. — Защо да се мият?

— Това са шест дузини работници. След работа трябва да се измият и да се преоблекат. Да не мислиш да ги вкараш в алдан-шавара целите омърляни в нойт?

— Аз... не се сетих за това — измърмори Боройгал.

— А трябваше, щом ще ти работят.

Около тях се бяха струпали и цереги, и разни дребни началници. Еетгон се караше на Боройгал направо пред тях. Лицето на наместника почервения от яд, но той само кимаше, кланяше се и се съгласяваше. Всъщност какво друго можеше да направи, след като Суварг беше болен и цялата власт беше в ръцете на този хлапак, а собствените му подчинени го мразеха заради неочакваното му издигане и зад гърба му го наричаха „палач“?

— Алдан-шаварът да се освободи — заповяда Еетгон. — И да се определи място в устието на един от потоците, най-близкия до работилниците, където хората да се мият. Да се вдигне навес...

— Слушам... още утре... още сега... веднага... — пелтечеше Боройгал.

След като огледаха и последния склад, излязоха на повърхността и изведнъж се чу пронизителен вик:

— О... одон... тът!

Не, Еетгон наистина трябваше да направи нещо по въпроса. Докога тази уродлива дребосъчка щеше да го излага пред всички?

Но в същия миг разбра, че този път Ай вика нещо друго.

— То... я... тоя о... донт! Той хвана Шоо... ран!

— Какво? — рязко попита Еетгон наместника.

— Нищо не знам... — Боройгал отстъпи крачка назад. — За пръв път я виждам тази...

— Лъ... жег! — тържествуващо викна Ай. — А кой те хапна, а?

— Къде е тъмницата, останала от предишните власти? — строго попита Еетгон.

Няколко души с готовност му посочиха пътя. Боройгал се беше навъсил като далайна по здрач.

Слязоха на второто равнище на съседния алдан-шавар. Тук почти не се отглеждаха гъби, а пак имаше складове и някакви празни помещения, облицовани с гладка кост. Еетгон се намръщи — в пещерите трябваше да се отглежда наъс, нямаше смисъл да хабят мястото.

В дъното на последното помещение видя тежка врата, иззад която долиташе някакво неясно дърдорене.

— Ключът — нареди Еетгон.

— Нямам ключ — отвърна Боройгал и заби очи в земята.

— Изкъртете вратата!

— Ей сега ще го намеря — предаде се Боройгал, хукна назад и след секунда се върна с ключ в ръка — очевидно го беше извадил изпод дрехите си. Еетгон пхна костената пластинка в ключалката, тя изщрака и той натисна вратата. Неясното дърдорене за миг спря, а после един прегракнал, но язвителен глас каза ясно:

— Дойде, а? Не можеш да живееш без тъмници ти! Защо не се преселиш при мен, точно тук ти е мястото!

— Светлина! — заповяда Еетгон.

Няколко души хукнаха за плужеци, един от охраната секна искра с кремъка си и запали факла.

Зад решетката, която минаваше през цялото помещение, на пода, покрит с дебел пласт нечистотии, седеше нещо, което изобщо не

можеше да се нарече човек. И това нещо, заслонило с черната си лапа очите си от светлината, се мъчеше да стане. Гласът на нещото обаче, макар и прегракнал и изгубил звучността си, беше глас на истински разказвач.

— Еетгон, ти ли си?... Много се забави. Но дойде все пак, благодаря.

Еетгон пристъпи към решетката и я разтърси с всичка сила — неизвестно защо си мислеше, че може да я счупи като крехки стъбла на хохиур. Но дебелите рибешки кости издържаха.

— Счупете я! — кресна Еетгон.

— Ето ключа... — плахо се обади Боройгал.

— Казах да я счупите! Не, чакайте! Ти сам ще седиш тук, докато не изгниеш жив! Дай ключа!

Шооран, който най-после беше успял да се изправи и сега се държеше за решетката, все още отделяща го от свободата, каза:

— Не. Той не е достоен. Нека пак стане палач.

Вратата на решетката падна и с нея падна и Шооран — нямаше сили да се задържи прав. Изнесоха го от килията, а после и от алдан-шавара. Вечерта вече се спускаше, но тъмнопурпурните облаци все пак му се сториха непоносимо ярки. Шооран изстена и скри очите си.

— Да те отнесем ли на тъмно? — бързо го попита Еетгон. — В алдан-шавара?

— Не — изхърка Шооран. — Отнесете ме до потока.

Пренесоха го до брега на близкия поток и той се свлече във водата. Отначало полежа неподвижно, после почна да сваля мокрите си дрипи, а след това да търка черната си от мръсотия кожа с тиня и пясък толкова усърдно, сякаш искаше да изличи дори спомена за мръсната подземна килия. Дотича един слуга и му поднесе паница каша и горещ, току-що сварен наъс.

— После отказа Шооран. — Първо искам да се измия.

Еетгон огледа събралите се на брега. Всички гледаха сериозно как доскорошният затворник се мие, все едно гледаха нещо, от което зависи бъдещето на държавата. Само един — на бронята му се виждаше следа от съдрана значка — изглеждаше по-спокоен, дори равнодушен.

— Кой си ти? — попита младият владетел. Цармуг. Дузинник — отговори отсечено воинът.

И в същия миг се сети, че е казал забранена в тази страна дума, но не се поправи, нито помоли за прошка, а просто стоеше и гледаше Еетгон в очите.

Отвиквай вече каза Еетгон и добави: — Ще бъдеш старши на тези оройхони. Знаеш как да управляваш стопанството, нали? Цармуг само кимна. — Добре тогава. А този... — Еетгон се огледа за Боройгал, но него вече го нямаше. Затова пък на съседния оройхон, на границата, изрева раковина. Свиреха тревога.

— Гледай го ти колко е пъргав — обади се Шооран. — След половин час вече ще е при вана. На вана му трябва палачи. Така че все пак излязох прав, нали?

На другия ден владетелят Еетгон си тръгна от ъгловите оройхони, но преди това отиде да види Шооран. Разказвачът категорично беше отказал да пренощува в алдан-шавара — след дългото затворничество стените го потискаха, така че му бяха вдигнали навес близо до синора, откъдето се виждаше съседният мокър оройхон. До постелята му имаше блюдо с месо, прозрачна бутилка с тъмно вино и чашка с гъст сладък сок от туйван. Местните не разбираха кого точно е освободил от тъмницата владетелят им, но за всеки случай се грижеха за бившия пленник по най-добрия възможен начин.

А точно до великолепните гозби имаше купчинка чавга — беше я изкопала и измила най-сетне събралата се с Шооран Ай. Самата тя клечеше в краката му и подозрително гледаше всички, които се приближаваха. Еетгон седна до Шооран и известно време го разглежда, сякаш го сравняваше с някакъв далечен спомен. Лицето му беше непроницаемо — а допреди две години Шооран можеше да прочете на него всичките му чувства. Тогава обаче Еетгон беше самотник, който решаваше всички въпроси с един удар с бича, а сега беше владетел на цяла страна. Да, сега Шооран гледаше в очите един истински управник, способен да се откаже от много неща, за да постигне главната си цел, и никой не можеше да каже какви чувства кипяха в душата му.

— На север бушува война — каза Еетгон — и не мога да държа тук, на южната граница, голям отряд. Трябва ми командир, който да

разбира от битки, но да предпочита мира. Искам този командир да си ти.

Шооран поклати глава.

— Аз съм скитник. Свикнал съм краката ми да са мокри, а и вече за нищо на света няма да вляза между каменни стени, дори заради сладки питки. Предпочитам чавгата — тя ми е по-вкусна и от най-гъстия сироп.

— Но навремето беше церег — припомни му Еетгон. — И не се оплакваше.

— Това беше отдавна. Тогава исках от живота друго...

Шооран за момент млъкна и после попита: — Знаеш ли, че Явдай живее само на два оройхона от теб?

Еетгон кимна.

— Защо не се ожениш за нея?

— А защо?

И пак замълчаха и се загледаха — двама души с еднакво обезобразени лица, но с различни съдби, и само Ай, която ги гледаше навъсено, можеше да види това странно подобие на огледало, в което нямаше отражение, а живи хора.

А после Еетгон каза:

— Не можеш да ми простиш, нали?

— Не е там работата — въздъхна Шооран и поклати глава. — Мисля си как би постъпил баща ни. Дали страна като тази щеше да му хареса...

И дълго чака отговор на двусмислените си думи. Накрая Еетгон също въздъхна и каза:

— Ти избра по-лесния път. Защото най-лесно е да се махнеш. А аз не мога. Мислиш си, че си живея добре — на сухо, на топло, седя и ям, каквото си ща. Обаче аз отговарям за всички. Всяка моя дума, и казана, и неказана, може да струва живота на дузини дузини хора. Да не си мислиш, че не виждам какво става? Но ако не ставаше това, щеше да е още по-лошо. Налага ми се да се разпореждам с чужди съдби, с чужд живот, и най-страшното е, че не знам до какво ще доведат всичките тези жертви и дали животът на хората ще стане по-добър, или мрат за нищо. Впрочем ти така и не можеш да го разбереш.

Шооран гледаше в земята. Струваше му се, че чува собствените си мисли, ехото от безумните си разговори с черния уулгуй.

Еетгон стана и каза:

— Ще наредя да те пускат през границата свободно — и да влизаш, и да излизаш.

— Няма нужда. Мога да мина и сам. Кажу само да ми върнат бича. Все пак аз съм последният от братството на нощните пархове и не искам да ходя като прост скитник.

Еетгон си тръгна. Вечерта на същия ден се намери да тръгне и Шооран. Все още не се беше възстановил, но не искаше да лежи и изплашените обитатели на алдан-шавара да се чудят как да му угодят. Те му дадоха нови дрехи, дадоха му и храна. Не можаха да намерят стария му бич, но пък го отведоха в оръжейницата и той си взе друг — беше го направил със собствените си ръце от мустаците на първия парх, който беше убил.

Не можеше да носи багажа, така че с всичко се натовари безкрайно щастливата Ай.

Минаха границата, без да видят изобщо никакви постове — очевидно Еетгон все пак беше издал заповедта си — и цяла седмица полека вървяха на изток. Ай събираше чавга, Шооран по цял ден седеше край далайна и гледаше ленивите мътни талази — те се блъскаха в брега и смазваха ълкове, бодливи риби и космати червеи, и всяко тяхно движение носеше смърт, смърт, в която нямаше никакъв смисъл.

Постепенно силите му се върнаха, но не се върна увереността му в себе си. Вече не го привличаше прекрасната земя, не изпитваше и любов към хората. Какъв беше смисълът да обича хората, след като не можеше да ги спаси, не можеше да им помогне, не можеше да ги направи щастливи? И хората, и светът имаха нужда само от едно — да ги остави на мира.

Шооран седеше на разстланата кожа и плетеше връвчица от жив косъм, събран покрай далайна. В това имаше смисъл — с връвчицата човек можеше да си върже багажа по-удобно. Вярно, ако попаднеше в чужди ръце, с нея можеше да вържат и човек. Но докато беше у него, тя беше безопасна. Значи можеше да си я плете.

Ай дойде и клекна до него, погали го по рамото и каза:

— Мно... го си болен.

— Не съм болен — каза Шооран, без да спира да сплита връвчицата. — Здрав съм.

— Бо... олен си. Преди ходеше по ра... бота, а аз те ча... ках. Сега си друг.

— Искаш да съм същият като преди ли? — попита той.

— Да. Мно... ого.

Шооран се усмихна. Ето, до него беше единственият човек, който го обичаше. Ай искаше той да продължи работата си докрай, чак до гибелта на Йороол-Гуй. Само че как щеше да живее това мило уродливо джудже без блатото, в което се беше родило, без чавгата, без безкрайното скитане по унилите мокри оройхони? Е, дотогава имаше още много време.

— Добре — каза Шооран. — Утре тръгваме да вършим работа.

И извади от торбата си парче светла, добре обработена кожа. Беше си мислил да я размени за храна, но сега извади ножа си, обряза кожата на правоъгълник и започна да чертае — доколкото си я спомняше — картата, като от време на време топваше една тъничка пръчица в гнъста, изцедена предната вечер от тялото на някаква многонога твар.

Най-подходящото място за работа все така беше широкият залив между земите на старейшините и Земята на Добрите братя. Вярно, там все още се водеше война, но това дори щеше да му помогне — в суматохата щеше да е по-трудно да го открият. А пък намесата на илбеча можеше да обърка плановете на военачалниците и да ги накара да се замислят дали да не сключат мир.

Щом реши, че ще действа, Шооран се изпълни с нови сили. Пак извади сувага и мина през цялата страна, та всички да видят, че новият Чаарлах е жив. Скри го чак когато двамата с Ай стигнаха до Търговския оройхон и трябваше да минат незабелязани.

Страната на старейшините вече почти не се различаваше от останалите провинции на сияйния ван. Изпратените от вана одонти впрочем бяха съвсем наясно, че земята, която управляват, в крайна сметка не им е дадена от вана, и подкрепяха не само него, но и Моертал — защото нали на човек затова са му дадени две ръце. Моертал пък беше разпределил земите така, че преданите на него одонти да управляват участъците около провлака, а новодошлите да са в нещо като обкръжение — и съответно зависими от местните баргеди. И на новите властници не им оставаше нищо друго, освен да му помагат с дясната си ръка, а лявата да оставят да помага на вана.

Всички обаче добре знаят, че лявата ръка е по-близо до сърцето и съответно е по-искрена, нали?

Шооран много се учуди, като видя колко са намалели изгнаниците по крайбрежието и че са останали най-вече жени. Двамата с Ай минаха почти половината страна, без да срещнат нито един мъж. Обяснението беше съвсем просто — Моертал беше обявил мобилизация и всеки желаещ можеше да стане церег и след победата над Добрите братя да получи земя на завладените оройхони. Планът беше умен — сега, когато границата минаваше не само по мокрите, но и през сухите оройхони, надмощие щеше да има армията, която беше по-голяма. Въроръжените с каквото бяха могли да им намерят изгнаници и служители се бяха упражнявали да водят ръкопашен бой, а след това — само преди два дни — бяха поели към пламналата от взривовете на харваха граница.

Шооран се възползва от безлюдията на мокрите земи и за пръв път след половин година прекъсване издигна оройхон. Мислеше на сутринта да настигне войската и да се смеси с нея. На сутринта обаче по всички оройхони плъзнаха вестоносци — спираха на кръстовищата на синорите, надуваха раковините си и викаха с цяло гърло: — Победа! Противникът е разбит и е изтласкан на четири оройхона!

Победата не беше кой знае каква — Шооран много добре познаваше тези четири оройхона — нали той ги беше издигнал и ги беше изсушил, когато беше пленник на Добрите братя. Четирите сухи оройхона се редяха един след друг, свързвайки двете страни. С други думи, истината беше, че Добрите братя не са разбити и победени, а просто са се оттеглили. И че Моертал не се осмеляваше да нахлуе в страната им. Интересно обаче как в такъв случай щеше да раздава земи на доброволците си? Четирите оройхона нямаше да стигнат, а да лъже човек в такова положение можеше да доведе до бунт.

Както и да е, двамата с Ай можеха да се укрият само сред доброволците, така че бързо тръгнаха на север. По пладне вече бяха на завладените оройхони, по-точно на мократа ивица покрай тях. И колкото по-напредваха, толкова повече се притесняваше Шооран. Тук трябваше да цари суматоха, да има цели тълпи, всички да викат — а вместо това оройхонът беше безлюден. Откъм сухото се чуваха викове и песни, понякога и крясъци, но не войнствени, а по-скоро пиянски, но на мокрото нямаше никого, нямаше даже патрули. Е, патрулите

бездруго трябваше да са по-близо до фронта. Но нали казваха, че сутринта тук се е водила битка — а нямаше никакви следи от битка. Хохиурът не беше изпотъпкан, нойтът не беше размътен от дузини крака, само на едно място се виждаше нещо като съвсем скоро прокаран път. Нима Моертал беше предприел настъпление само в сухите области? Та това означаваше да изложи бойците си под обстрела на ухерите, а после да хвърли необучените доброволци срещу редиците редовни войски на Добрите братя.

Шооран тръгна по наскоро прокарания път и видя, че той свършва в шавара. От обикновено мълчаливите дълбини сега долитаха плясъци и глухи въздишки. И нещо като че ли клокочеше. Шооран запали свита от слама факла и я вдигна високо. Никога не беше виждал такъв шавар — и никога не си беше представял, че тварите, живеещи тук, не могат да излапат всичко, което им се хвърли. Сега обаче шаварът беше натъпкан догоре с човешки трупове. Част от тях може би бяха на церегите на Добрите братя, но повечето явно бяха на загиналите доброволци. Дузини дузини дузини хора, тръгнали да търсят земя и намерили края си в шавара. Не можеше да са загинали всички, разбира се, и онези, които бяха оцелели, сега сигурно получаваха земя, защото Моертал несъмнено щеше да удържи на думата си. Но на повечето от тръгналите на поход вече нямаше да им трябва никаква земя.

Умният одонт за втори път беше решил сложната задача как да се справи едновременно с два проблема: и с изгнаниците, и с външния враг. Сега врагът беше разбит, а изгнаниците — поне тези, които можеха да станат опасни, сиреч мъжете — също ги нямаше. Още утре шаварът щеше да се справи с щедрата си плячка и щеше да остане само победата. Всичко беше пресметнато и проверено, не беше взето под внимание само едно — че може да се намеси илбечът.

Шооран отведе Ай няколко оройхона назад, каза й да го чака и щом падна здрач, построи три оройхона покрай старата ивица и на практика я изсуши. Бликналата вода заля шавара и издави натъпкалите се с трупове и неспособни да избягат зверове. Още утре водата щеше да се оттече и след нея щяха да останат само мъртви твари и купчини обезобразени човешки тела. Онези, които щяха да ги вадят, нямаше да забравят това зрелище до края на дните си и Моертал трябваше доста да се постарее да го запомнят като добър управник и велик завоевател.

Много по-вероятно беше да го запомнят като човека, напълнил шавара с трупове.

През деня Шооран спа, пазен от преданата Ай, а вечерта пак тръгна напред и направи още един оройхон. Двете страни вече бяха съединени не с тесен провлак, а с широка ивица суша, която не можеше да се отбранява само със застави. Шооран изобщо не се надяваше, че това ще накара жителите им да живеят в мир — знаеше, че никой не може да накара хората да направят нещо, което не искат. Тенгер беше безсилен да ги помири, а пък Йороол-Гуй щеше да ги скара, ако те не го направеха сами. Сега хората искаха да се бият. След време може би нещата щяха да са различни. Но колко ли още шавара трябваше да се задръстят с трупове, та да дойде това „след време“?

Шооран и Ай минаха по новия оройхон и влязоха в Земята на Добрите братя. Нямаха работа тук, но Шооран разбираше, че трябва възможно по-бързо да се махне от владенията на Моертал. Тревожеше го и мисълта, че на северната граница, където братята се биеха с войските на Еетгон, може да стане нещо подобно. Еетгон не беше като Моертал, разбира се, но пък и в страната на изгнаниците през последните години се бяха променили много неща. Ами ако Еетгон решеше, че трябва да направи същото в името на щастието на онези, които ще оцелеят? Все пак на света имаше прекалено много хора, нали така?

В Земята на Добрите братя цареше още по-голяма разруха отпреди, въпреки че братята водеха успешна война на два фронта. В общините бяха останали само жените: вършеха и женската, и мъжката работа и изхранваха цялата страна. Всички мъже бяха станали цереги. Невероятно богатата плячка, донесена в страната след завладяването на Кръста на Тенгер, отдавна беше изчезнала незнайно къде, нова плячка нямаше, но целият народ, от последната опърпана жена до най-старшия брат, живееше с надеждата за щастливо бъдеще, с други думи — изобщо не живееше.

В резултат ловът, който бездруго не процъфтяваше, беше западнал окончателно, харвах се събираше съвсем малко, само покрай синора, а населението излизаше на мокрото само на мягмар, за да посъбере хитин за неспиращите работа топачи. Артилерията на братята си оставаше най-добрата на света, но останалото им оръжие хич не го биваше. Защото бичовете, ножовете и отровните игли се

вадят от шавара, а в шавара не можеш да пратиш жени. Армията на братята беше лошо въоръжена и само всеки трети имаше копие. Частите, които се сражаваха на фронта, бяха екипирани малко по-добре, но патрулите по мокрото често бяха изобщо без оръжие.

Това беше добре дошло за Шооран. Двамата с Ай вървяха по мокрото, възможно по-далече от синорите, и се страхуваха само да не би да се появи Йороол-Гуй.

Да не се възползва от това положение на нещата беше грехота и Шооран почна да работи. Трябваше да внимава само да не прави сухи участъци — но той и не искаше да прави сухи участъци. Вече беше подарил на тази страна няколко сухи оройхона, а после с болка беше наблюдавал как всички тъпчат туйваните и те изсъхват. От друга страна, на кого му трябваха дървета, които щяха да донесат плод чак след години?

Шооран нанесе удара си от вдадения в далайна нос. Навремето Топения му беше разказвал, че тук било пълно с патрули, които задържали дяволопоклонниците и избягалите жители на общините. Сега страната беше обезлюдяла и нямаше нито престъпници, нито пазители на закона. Първия ден Шооран направи два оройхона, втория — само един. Можеше да направи и два, но нещо го притесни и той си помисли, че Йороол-Гуй ще се появи всеки момент. Многогоркият наистина дойде, но чак през нощта, и дълго се хвърля на пустия бряг ту от едната страна, ту от другата, така че Шооран и Ай трябваше цяла нощ да прехвърлят багажа си през синора.

Йороол-Гуй не беше най-добрата компания и щом се зазори, двамата се магнаха от негостоприемния нос. Сега трябваше да вървят почти до синора, но не беше опасно — появата на Йороол-Гуй беше разгонила патрулите от всички околни оройхони.

Минаха покрай следващия нос, който стигаше почти до страната на вана и където далайнът се стесняваше почти съвсем. Йороол-Гуй не обичаше това място и Шооран се поуспокои, и реши да повтори станалата му вече навик операция. Вече не се боеше от това, че Ай ще го види: ако тя беше способна да разбере какво става, щеше да го е направила отдавна. Иначе казано, или разумът на спътницата му не можеше да се издигне над чавгата и обикновеното ежедневие, или проклятието на Йороол-Гуй беше безсилно пред същество, бездруго прокълнато от живота с едно от най-страшните проклетия. Така че

Шооран просто оставяше Ай да пази нещата им и тръгваше към далайна.

Два оройхона първия път, два — втория. На третия ден направи само един оройхон, но не защото го беше страх от Йороол-Гуй или от хората, а просто защото вече нямаше къде да строи — далайнът се беше стеснил съвсем.

Но когато се върна, Ай я нямаше. Нямаше го и багажа им, струпан досами синора, та в случай на опасност тя да може да го прехвърли през него. За сметка на това имаше много следи, водещи към сухото. Шооран веднага разбра какво е станало: някакъв прекалено бдителен патрул беше навлязъл прекалено навътре в мокрото и беше намерил лагера им. Доколкото можеше да съди по следите, церегите бяха решили да си изкарат наградата и вместо да убият спътничката му, я бяха повели към началниците си.

Той хукна по следите и настигна групата още на мокрото. Две съвсем млади момчета влачеха опъващата се Ай, трети младеж носеше вещите им. Бяха въоръжени само с вързани за ремъци камъни и високо говореха, че джудже като Ай не може да носи целия този багаж и че на оройхона сигурно има поне още един човек. Чувстваха се в безопасност, но не знаеха, че този човек е точно зад тях.

„Да удряш в гръб е позорно...“ — помисли Шооран, извади бича и в следващия миг съсече със свистящия му връх единия младеж.

Не приличаше на битка, а по-скоро на сечене на хохиур, както когато бойците тренират, като секат връхчетата му, въртейки бича ту надясно, ту наляво, за да не увисне. Вторият церег падна още преди да се обърне. Третият хвърли вързоп, писна и се опита да побегне, но режещият връх на бича го настигна и младежът се свлече в нойта.

— Хубаво — каза спокойно Ай. Изобщо не беше уплашена. — Да не се бият друг път.

— Млъкни! — изръмжа Шооран.

Докато извличаше трупове настрана, се стараше да не ги гледа в лицата, но все пак не можеше да не види колко безнадеждно млади са и тримата, особено онзи, който се беше опитал да побегне — той сигурно беше навършил дузина едва миналия мягмар. От друга страна, само млади момчета биха стигнали толкова далеко в изпълнение на нечия идиотска заповед.

Шооран не изпитваше никаква вина — младежите би трябвало да разбират какво рискуват: всеки, стъпил на мокрото, можеше и да не се прибере вкъщи. Не, поправи се той, тези тук не бяха разбирали нищо, за тях войната е била детска игра, те не бяха осъзнавали колко са жестоки и хвала на Тенгер, че поне първите двама бяха умрели, без да разберат, че умират. На лицата им, съвсем детски още, беше застинала само почуда.

Трите трупа потънаха в шавара, а Шооран, като се мъчеше да се отърве от ненужните мисли, се върна при далайна и издигна последния от възможните тук оройхони, след което дълго се мъчи и надига влагата в безсмислен мехур — искаше да извика Йороол-Гуй. Братята на сухото щяха да чуят плясъците на дошлия бог и да разберат къде се е дянал патрулт, а той, истинският убиец, щеше да се измъкне незабелязан. Многогорькото изчадие обаче не щя да се появи.

Шооран се върна при Ай и двамата колкото се може по-бързо напуснаха безкрайно дългия полуостров.

Следващият участък обещавахе да е също толкова безполезен. Шооран прекара на него три дни и може би за да изкупи вината, която не изпитваше, започна да прави по три оройхона на ден. В резултат в стеснения донемайкъде далайн се появи квадрат суша с годен за живеене оройхон, отдалечен от земите на Добрите братя. Шооран вече беше правил този номер в земите на изгнаниците и на вана. Когато свърши, съжали само, че Земята на старейшините вече не съществува и че Моертал знае всичките номера на илбеча — четвърти път нямаше да успее да направи такъв оройхон.

Щом водата бликна, Шооран се изкъпа, за да свали от тялото си многоседмичната мръсотия, накара и Ай да се изкъпе. На нея новата земя не й хареса.

— Защо ме доведе тук? — попита тя. — Няма нищо. Няма чавга, няма хохиур даже. Да се махаме.

— Добре — съгласи се Шооран. — Утре се махаме.

Искаше да вдигне още три оройхона, та да стесни далайна съвсем. Вярно, новият участък се виждаше добре и откъм страната на вана, и откъм земите на изгнаниците и мнозина знаеха къде е илбечът — тези хора обаче живеяха на другия край на света и изобщо не можеха да му попречат. Успя да построи оройхоните, но веднага след

това трябваше да бяга от Йороол-Гуй, който все пак се вмъкна в тесния пролив.

Гледката на бликащата от оройхона вода притесняваше Ай и тя се мръщеше, въздишаше, чешеше се по главата и само повтаряше:

— Хайде. Хайде...

Да остават тук наистина нямаше смисъл — страните бяха разделени от тесни заливи, които само на места се разширяваха на разстояние няколко оройхона. Място за работа оставаше само на изток, но Шооран все пак тръгна на запад. Там се водеше война, а него го мъчеше споменът за шавара, който не можеше да се справи с всичките нахвърляни в него хора. За шавара, пълен с деца, които не бяха успели да разберат какво става с тях.

Шооран виждаше, че намесата му само усилва кръвопролитията, но разбираше, че тази кръв е неизбежна, и потискайки мъката, съвестта и всичките си останали неуспехи да избият на повърхността чувства, продължаваше да строи. „След две поколения делата му може и да изглеждат прекрасни — беше казала майка му навремето, — но да не дава Тенгер да живееш с него.“ Шооран не забравяше тези думи, макар често да ги тълкуваше различно и ту изобщо спираше да работи, ту почваше да строи с трескава бързина, сякаш се стремеше да свърши нещо болезнено, но неизбежно. Ако трябваше да умре, по-добре беше да умре по-скоро. Тогава и светът щеше да се успокои по-скоро и хората щяха да заживеят нормално.

Но дори и в тези наглед правилни мисли често се промъкваха съмнения. Времето, прекарано в тъмницата, го беше накарало да намрази стените, които отнемаха свободата на хората, а пък цялата вселена всъщност беше една голяма килия, в която заедно с Йороол-Гуй бяха натикани и хората. Човек може да прави затвора си по-хубав и по-пригоден за живот колкото си ще, но затворът пак си остава затвор. За това обаче беше виновен онзи, който беше сътворил света: всеблагият и всемогъщ господ, да е проклет навеки!

В праведния му гняв на свой ред го настигаше друга еретична мисъл: ами ако мъдрият Тенгер просто не беше знаел, не беше помислил, беше сбъркал от глупост? Защото в края на краищата виновен винаги излиза онзи, който прави, който строи, който създава. А трябва да се създава! И значи не бива да се търси вина у никого и той не бива да се измъчва напразно, а да работи, и то по-бързо. Когато

и последният шавар изчезне от лицето на света, хората няма да попадат в него. Какъв обаче ще е животът в свят, в който няма да го има далайна — далайна, даващ кост, хитин, кожа и много други неща, без които животът е немислим? И омагьосаният кръг се затваряше и умът му можеше да обикаля колкото си ще по тези мисли, също както той обикаляше около далайна, и решението можеше да дойде само ако кръгът се превърнеше в точка, тоест когато далайнът изчезнеше. Може би тогава нещата щяха да станат още по-лоши и виновен щеше да е той. Нали виновен е този, който прави. Е, щом ще е виновен, да е виновен.

Шооран вървеше на запад. По пътя на два пъти направи оройхони, по един, там, където можеха да се издигнат. Не го тревожеше много това дали Йороол-Гуй го следва, или се е върнал в просторната част на далайна — през последните години илбечът беше разбрал как мисли врагът му, беше се научил да предугажда поведението му и лесно да му се изплъзва. Много по-страшни бяха хората, но тук, където и навремето не живеяха много хора, а сега почти една трета бяха отишли на война, го заплашваха само срещите с патрули, съставени от млади момчета. Тях пък трябваше да ги плаши близостта на Многоръкия.

Така свикна със създаването на нови земи, че чак след три дни си спомни, че сред последните три оройхона имаше и юбилеен — последният от втората двойна дузина. Всъщност какво пък толкова важно? Остров като остров. Оставаше му да строи още много — повече, отколкото беше построил досега.

На четвъртия ден стигнаха до края на залива. Йороол-Гуй не беше влизал тук от цели две години и пак от цели две години се водеше война. С други думи — много неудобно място. Освен това Шооран вече беше минал един път оттук, като бе създавал оройхони, и сега и двете воюващи страни бяха взели всички мерки, за да не изпуснат илбеча. Макар че защо им беше илбечът, сигурно и те не можеха да кажат. Най-вероятно ги тревожеше това да не би той да построи нещо на противника. Да не говорим, че илбеч на свобода — това си е неизвестен фактор, застрашаващ всяка власт, Еетгон би могъл да разкаже доста неща за това. Е, от утре щеше да може да разкаже дори повече.

Постоянството е обратната страна на безредието. Всичко си беше както преди, никой не беше пипнал дори остатъците от топачката. Двамата се скриха в стария скелет на отдавна изтлялата риба и когато се стъмни, Шооран тръгна към фронтовата линия. Тя поне се беше преместила и беше по-близо. Трябваше да мине само два оройхона и той ги прекоси за час.

Точно както очакваше, изникването на новия оройхон предизвика паника на притихналото за през нощта бойно поле. Доколкото можеше да се съди по движението на факлите, двата бряга на тесния залив бяха заети от войските на братята, а войските на изгнаниците бяха изтласкани на два оройхона на юг. Сега братята спешно заемаха позиции за отбрана на далечния синор и вероятно смятаха мястото, където се криеше Шооран, за свой тил. Значи можеше да изчака тук, още повече че през нощта едва ли някой щеше да тръгне да търси илбеча. Първият удар очевидно беше от полза за изгнаниците, на които щеше да им е по-лесно да прегрупират войските си. Следователно братята щяха да решат, че илбечът е на отсрещната страна — едва ли бяха забравили времето, когато строителят беше в ръцете им и правеше онова, което им се струваше изгодно за тях. Сега щяха да подозират противника в същото.

И наистина, когато след три часа Шооран почна да прави втория оройхон, видя на другия бряг движеща се редица факли — братята бяха тръгнали да заловят илбеча. Изстрелите на татаците звучаха глухо в мъглата, войнствените викове и ревът на раковините се чуваха като че ли съвсем отдалече и изобщо не бяха страшни. Изгнаниците бързо отбиха атаката и Шооран спокойно си довърши работата и си тръгна, като едва се справи с изкушението да построи още един оройхон. Събуди заспалата Ай, каза ѝ само: „Цереги!“ — и след четвърт час двамата вече бяха на цели два оройхона от мястото на битката.

Шооран мислеше да се върне в източната част на страната, да поработи там известно време, а в началото на мягмара, когато резултатите от работата му несъмнено щяха да бъдат забелязани, да се върне към земите на Моертал. Но още на следващия ден съжали, че не се бяха опитали да се прехвърлят при изгнаниците, защото пустите до вчера земи внезапно се напълниха с патрули: още преди обяд видя цели три групи цереги. Бяха зле въоръжени и безпомощни новобранци, разбира се, и той можеше да мине през редиците им, като ги съсича

наред, но това беше свръх силите му. Бездруго се беше натоварил с прекалено тежко бреме. Така че Шооран се мъчеше да се скрие и двамата с Ай се спотайваха зад тесегите или в цъфтящия хохиур и залягаха в нойта. Ай падаше в него по очи и при най-малкия знак от страна на Шооран, лежеше, без да издава и звук, а после ставаше и тръгваше по петите му. Бедният й разум разбираше поне това, че церегите са опасни.

От разговорите, които дочу, докато войниците на няколко пъти минаваха покрай тях, Шооран разбра, че вече всички са видели новите оройхони и че е взето решение илбечът да бъде заловен. Спасяваше го само това, че преследвачите се страхуваха до смърт от чудотвореца, пред чието име се прекланяха. Войниците час по час докосваха челата и страните си с пръсти, все едно не преследваха светия чудотворец, ами самите те бяха преследвани от някой дух от шавара и трябваше да се предпазват с ритуални жестове.

За три дни, измъчвани от липса на сън, двамата с Ай минаха едва две трети от пътя и стигнаха до последната група оройхони, които Шооран бе направил, докато бяха вървели на запад. Вече нямаха сили да продължат и Шооран реши да почиват цял ден и да се наспят. Надяваше се, че патрулите няма да се осмелят да излязат чак на върха на носа.

Щяха да спят поред. Шооран реши да пази пръв, защото знаеше, че ако заспи, Ай няма да го събуди, а ще седи и ще бди цял ден.

Първата половина на деня мина спокойно и Шооран най-послед легна, като каза на Ай да го събуди, щом се стъмни. Не можа да поспи обаче дори два часа — някакви звуци стигнаха до съзнанието му, сепнаха го и той отвори очи. В същия миг Ай го докосна по рамото — и тя ги беше чула.

Шооран се качи на близкия суур-тесег и се вгледа в далечината. По съседния оройхон се движеше дълга редица мънички фигури. Приближаваха се. Хайка, естествено, но странна хайка — повечето в редицата бяха жени, само тук-там лъсваха доспехи на церегите. И освен това викаха нещо, а хайките обикновено се движеха възможно по-тихо. Скоро можа да разбере и думите.

— ... яви ни славата си чрез делата на светлите си илбечи, възлюблени на благодарните ни сърца...

Шооран се усмихна криво. Да, това трябваше да се очаква — нали всичко стига до собствената си противоположност. Сега той нямаше да е обикновен пленник, преследваха го с молитва на уста и много добре знаеха кого преследват. Е, щом толкова искаха, той щеше да им покаже делата на светлите илбечи!...

Да прави оройхон, по който да може да избяга от носа, вече беше късно. А и това означаваше да зареже Ай. Шооран бързо се върна при нея, поведе я към брега, натисна я да клекне зад последния тесег и строго каза:

— Ще гледаш ей натам и в никакъв случай няма да се обръщаш!

После стисна зъби и се обърна към далайна.

Ако жените бяха сами, сигурно щяха да побегнат с писъци при вида на бушуващите вълни и издигащата се от дълбините земя. Но с тях имаше и цереги, и най-вероятно не само млади момчета, така че редицата спря само за малко. Шооран не беше се и надявал на лесна победа. Щом оройхонът застина, той викна Ай и без да й дава време да помисли какво всъщност е станало и защо цялата околност се е променила, я повлече към другия край на новата земя.

Минаха през купчините шуплест камък и се скриха чак на другия край на острова. Оттук вече Шооран можеше да построи земя, по която да стигнат до континента. Зад тях се чуваха истерични ридания, викове и писъци, откъслеци от молитви и заповеди. Но беше съвсем ясно, че до половин час церегите ще възстановят реда и женската войска пак ще тръгне напред. Значи до половин час Шооран и Ай трябваше да се махнат оттук.

Докато бързаха приведени покрай затрупания с мъртви твари синор, издигнал се там, където допреди малко беше брегът на далайна, Шооран току се обръщаше да погледне преследващата ги редица. Реши да тръгне на изток, но и там вече имаше отряд — поне две дузини цереги, вървяха досами брега. И не само че не мислеха да се крият и да ги издебнат, ами дори пееха — и най-високо и най-фалшиво пееше дузинникът, който крачеше най-отпред:

— *Затова е то церега,
все на пост и в студ, и в жегата...*

Шооран клекна до Ай в хохиура. Олекна му. Това беше гласът на Турчин. Значи фронтът беше скъсан и войските на Моертал настъпваха насам.

Трябваше да се крие и от тях, разбира се, но те не бяха тръгнали специално да ловят илбеча. Шооран изчака отряда да отmine и пое на изток, възможно по-надалече от мястото, където бяха решили да спрат да починат. Ай неуморно и без да обели и дума го следваше по петите и чак вечерта, когато спряха да пренощуват, изпъшка:

— Уф! Ама как само търчахме!

Не каза нищо за никакви чудеса: не си ги спомняше, а може и да не ги беше забелязала.

Последната реколта преди мягмар обикновено беше слаба: изворите почти пресъхваха и хлебната трева беше с много празни класове. Тази година обаче сушата дойде много рано и дори единайсетата реколта беше съвсем слаба. Навремето подобно нещо щеше да доведе до размирици по целия свят и навсякъде щяха да плъзнат гладни тълпи. Сега земя имаше предостатъчно и държавата на вана и републиката на изгнаниците лесно преживяха последиците от неурожая. За изгладнялата страна на Добрите братя обаче те се оказаха пагубни: войската можеше колкото си ще да принуждава почти изцяло женските общини да работят, но като няма храна, изходът е един — глад.

И именно гладът победи непобедимата армия на Добрите братя: церегите започнаха да минават на страната на Моертал на цели дузини и дузини дузини, за да могат да се изхранят. Това беше моментът, за който великият одонт беше поискал ванът да му прати опитни баргеди: свикнали на ред и непрекословно подчинение, те строго и справедливо управляваха поверените им области.

Моертал не бързаше да завладява нови области, още повече че братята все още оказваха съпротива тук-там. Вместо това още веднъж заяви пълната си покорност пред вана и чрез пратениците си (не се осмеляваше да отиде лично до царския оройхон и се оправда с това, че имал много задължения) уреди в страната да бъдат пратени заселници. Моертал добре познаваше враговете си и отдавна беше разбрал, че да победиш една войска още не значи да си спечелил войната. Най-

голямата опасност от страна на братята беше в нехайното им отношение към всичко на света, в незаинтересоваността им от нищо и в навика им да крадат всичко наред. Одонтът едва ли знаеше за мерките, предприети навремето от Топения, но действаше почти по същия начин. Земите на покорената страна щедро се раздаваха на новите заселници, така че жителите на общините се оказваха заобиколени от хора, свикнали да пазят и бранят имота си. Част от младшите братя пък бяха пратени в земите на вана, където се бяха освободили доста ниви.

Моертал знаеше, че дванайсетата реколта ще е още по-слаба, и затова издаде нареждане от следващата първа да не се взима данък. Никой не спечели нищо от тази заповед, но наместникът вече се водеше добър и щедър управник. Новината за това стигна до ушите на вана и пак събуди подозренията му, но той вече не можеше да налага волята си на наместника, още повече че при един конфликт победител очевидно щеше да излезе Моертал. Наместникът пък разбираше, че побеждава единствено по причината, че се стреми да воюва по-малко. Войната с изгнаниците го беше научила на много неща и той непрекъснато повтаряше: „Най-добрата война е мирът“ — и взимаше на служба и оцелелите бойци на старейшините, и въоръжените братя, и всичките си останали врагове, като обаче не забравяше едно: че те трябва да зависят от него и следователно да поддържат неговата власт. Освен това изобщо не мислеше да въстава срещу вана — по-добре е да имаш лош съюзник, отколкото добър враг. Изобщо нямаше да му е трудно да се отдели от метрополията — между него и царския оройхон имаше суха ивица, която лесно можеше да се отбранява — но Моертал не забравяше, че светът се променя по-бързо от хората и че илбечът е жив и е някъде наблизно.

И наистина илбечът се появи скоро след като войските на Моертал нахлуха на север, в страната на братята. В първия момент донесението, че шаварът с мъртъвците е пресъхнал, вбеси одонта, но след като се успокои, той дори беше благодарен на илбеча за получения урок и разбра, че трябва да се съобразява с чудотвореца, когато замисля какво да направи. Колкото до страшните слухове за пълния с полуизядени трупове шавар, те бързо стихнаха — в крайна сметка властта не е отговорна за мъртвите, а пък живите получаваха предостатъчно земя — дори повече, отколкото им бяха обещали.

След известно време илбечът се появи пак и ту на едно, ту на друго място започнаха да изникват оройхони. Моертал не се интересуваше вече от нови земи, но и не мислеше да пречи на строителя и не пращаше патрули, макар че предната година беше направил точно това. Е, каторгата на старейшините и старите работилници наистина бяха останали близо до пътя за метрополията и там пак се работеше — на мокрото се събираше нойт и естествено имаше и постове, но това, разбира се, не бяха гранични застави и съществуването им не можеше да се разглежда като враждебен акт. Затова пък илбечът едва ли щеше да припари там.

Точно така трябваше да се действа. И чак сега, когато беше навършил петата си дузина години, две дузини от които е бил одонт, Моертал се почувства наистина държавен мъж. И как беше почнало всичко това? Почнало беше от онзи миг, когато житейският му път се пресече с пътя на илбеча. Защото не само пътищата през и покрай оройхоните се пресичат, пресичат се и пътищата на хората, и пътищата на съдбите им, и хората продължават напред променени. Моертал открай време беше сигурен в действията си, усещаше предварително кой какво ще каже и какво ще направи — единствено илбечът оставаше загадка за него. И одонтът често си приказваше в мислите си с тайнствения строител, само на него задаваше какви ли не въпроси и само от него чакаше отговори. Представяше си го като присмехулно старче с ехиден поглед — макар отдавна да беше разбрал, че не Чаарлах е бил илбечът, Моертал не можеше да се отърве от старите си представи и виждаше илбеча винаги в облика на разказвач. И в мислите му илбечът седеше в килия, пред вратата на килията стоеше въоръжен церег, вратата беше здраво заключена — и все пак илбечът излизаше на свобода. Просто се усмихваше и казваше някаква дума, и ключалките се разбиваха, и резетата падаха, и най-верният му церег тръгваше подир това старче. Тайната на илбеча не даваше мира на Моертал, но и го предпазваше от грешки. И Моертал хем се измъчваше от това, че не може да разбере чудотвореца, хем му беше благодарен за това.

Безстрашният одонт беше готов да се изправи срещу всичко на света, ако се наложи — но само не и срещу илбеча. Нека чудотворецът обикаля където си ще, той няма да му пречи, в краен случай само лекичко ще го подтикне в нужната посока. А колкото до това, че през

последните две седмици по крайбрежието бяха изникнали осем нови оройхона — че какво лошо имаше в това? Просто още работа за баргедите. Да работят, това им е работата. Защото ако хохиурът не расте, се покрива с червеникава плесен и е обречен да лумне във внезапен глупав пламък.

Мягмарът съвсем беше наближил и Шооран се тревожеше, защото животът му с Ай в пустите мокри земи беше станал прекалено спокоен. Така беше живял навремето и в страната на изгнаниците, а по-късно и в северните краища на земите на вана. И в двата пъти насмалко да го разкрият. Та оттогава лекият живот го плашеше и Шооран реши да се махнат оттук още преди мягмарът да е почнал. Малко му беше жал, че ще тръгнат, още повече че се беше подготвил да застрои североизточния залив, но пък, от друга страна, не само той разбираше колко е удобно да се строи тук. Колкото до това, че всичко беше спокойно, всички знаят, че преди да се появи Йороол-Гуй, далайнът направо замира.

Оставаше да избере посоката. Не му се връщаше на север в агонизиращата страна на Добрите братя, при вана също всичко му беше омръзнало. Ако можеше да ходи по аварите, щеше да поеме по пътя на Мазолестата пета. Да, в сравнение със света на човешкия ум вселената беше безкрайно малка и тясна — и няма накъде да тръгнеш.

Накрая избра страната на вана. За да стигне дотам, трябваше да пресече земите на старейшините на няколко пъти, за да обърка онези, които евентуално биха решили да разберат накъде е тръгнал илбечът. И като направи за три дни пет острова, една вечер, когато охраната вече се беше изтеглила от мокрото към лагера на каторжниците, Шооран мина на съседния континент и се отдалечи на безопасно разстояние от провлака.

Лошата неплодородна година свършваше. Както беше предвидил Моертал, през последния месец настъпи глад. Ручеите пресъхнаха, боверите безпомощно пляскаха с късите си лапи по камъните и недоволно отваряха уста — гладни бяха и те. Хлебната трева по нивите изсъхна на корен. Чистата вода едва стигаше и за пиене. Мокрите земи пак се напълниха с хора — но сега не скитници и изгнаници, а най-законопослушни земеделци, подгонени от глада да копаят чавга.

Ужасно беше дори да си помисли човек до какво би довело това във времената, когато оройхоните бяха пренаселени.

Всички чакаха мягмара и новата вода.

И далайнът най-сетне кипна, покри се с пяна и почна да изхвърля щедрите си дарове. По това време Шооран вече беше на централния нос и двамата с Ай се заеха с работата, с която бяха свикнали отдавна — да ровят в боклуците и да събират всичко по-ценно от изхвърленото на брега. Жалко, че точно през тези дни никой и не помисляше да сменя хляб за кост и кожа.

А после мокрото опустя. Жените се върнаха, та денонощно да събират наъса, мъжете си оправяха инструментите и оръжията и си пазеха нивите. Шооран и Ай останаха на брега сам-самички. След седмица-две, когато събирането на наъса свършеше, тук пак щяха да се появят хора, но дотогава можеха да си работят, без да ги е страх от никого и от нищо.

За четири дни Шооран построи девет оройхона, а после послуша Ай и тръгнаха на запад, към земите на изгнаниците. Той също искаше да разбере как вървят работите там, а може би дори и да помогне на хората, които познаваше, стига още да живееха там. Макар че с какво можеше да им помогне? Само с едно — да строи земя, както правеше навсякъде. И после пак да тръгне да обикаля постепенно стесняващия се далайн. И пак да строи, и пак да обикаля, без да знае кога кръгът ще се превърне в точка.

Ако не се броят желанията му от времената на великата битка за алдан-тесега, Йороол-Гуй нямал по-голяма мечта от това да хване илбеча Ван и да го изяде. Но колкото и пъти да изскачал Многоръкия от мътните вълни, Ван винаги бил нащрек и успявал да се спаси от алчните му ръце, като прескачал непристъпния за владетеля на далайна синор. И един ден, понеже бил уморен от тази безплодна гонитба и тя вече му била омръзнала, Йороол-Гуй рекъл:

— Защо бягаш от мен, илбечо Ван? Не разбираш ли, че в края на краищата аз все пак ще те победя? Защото аз съм вечен, а ти скоро ще умреш. И знай, че в ръцете ми

смъртта ти ще е бърза и не толкова мъчителна, колкото смъртта от старост и болести.

— Може и да си прав — възразил Ван, — но засега не мисля да умирам. И освен това изобщо не искам да ме изядеш.

— Тогава хайде да се споразумеем — рекъл Йороол-Гуй. — Какво искаш в замяна на това да те изям?

— Да не би да си мислиш, че на света има такова нещо? — възкликнал Ван.

— Разбира се, че има — рекъл Многоръкия. — Просто трябва да се сетиш какво искаш повече, отколкото да изживееш докрай безкрайно краткия си живот.

— Добре тогава — рекъл Ван. — Съгласен съм. Винаги съм искал да знам вярно ли е, че далайнът няма дъно.

— Разбира се, че няма дъно — рекъл Йороол-Гуй. — Щом ти го казвам аз, значи е вярно.

— А, не, така няма да стане — рекъл Ван. — Гмурни се, разбери дали наистина няма дъно и ако няма, какво има тогава?

— И тогава ще ми дадеш да те изям?

— Да, кълна се.

И Йороол-Гуй се гмурнал, и си мислел:

„Далайнът не може да е чак бездънен, защото как тогава старецът щеше да го направи? Ще стигна дъното, ще се върна и ще изям Ван.“

И минал месец, и Йороол-Гуй все не изплувал на повърхността, а когато най-сетне изплувал, рекъл:

— Далайнът няма дъно. Гмурнах се толкова надълбоко, че настигнах камъка, хвърлен като жертва в моя чест от първия човек още първия ден, когато далайнът беше сътворен. И камъкът все още пада в бездната.

И като казал това, отворил най-голямата си уста.

Ван обаче бързо отскочил зад синора и рекъл:

— Ами ако дъното е още по-надолу? Защото нали камъкът все още пада и значи далайнът е още по-дълбок?

Не можа да ми докажеш, че далайнът няма дъно. Гмурни се пак.

И Йороол-Гуй се гмурнал пак и го нямало цяла година. А когато годината изтекла, той се върнал и повикал илбеча, и рекъл:

— Далайнът няма дъно. Гмурнах се толкова надълбоко, че влагата стана като каменна твърд. Когато камъкът стигне дотам, ще увисне и ще спре, и няма да може да продължи да пада.

— Да не би това да е дъното? — попитал Ван.

— Не — отвърнал богът на далайна. — Камъкът няма да може да пада повече, но аз минах през тази гъста като каменна твърд влага и се спусках още цяла дузина седмици, но не видях никакво дъно.

— Мисля, че просто не си го стигнал — рекъл Ван. — Защото далайнът е още по-дълбок, сам го казваш.

— Какво искаш, да се гмуркам и да изплувам и да се мятам насам-натам като някоя сгъсена тукка ли? — викнал Йороол-Гуй. — Може да се намери само онова, което го има! Как да ти докажа, че дъно няма, ако наистина няма дъно?

— Трябва да се гмурнеш и да преплуваш цялата бездна на далайна — рекъл Ван.

— Но той е бездънен! И ще плувам вечно! А през това време ти ще умреш от собствената си човешка смърт. Единствено вечността е по-идиотско нещо от глупавата безкрайност. Може да е много хубаво да си мислиш за тях, докато си седиш, на алдан-тесега, обаче аз няма да се гмуркам, повече заради прищевките ти!

— Е, значи няма и да ме изядеш — рекъл Ван, скочил от синора и тръгнал да строи нови оройхони, като си подсвирквал и шибал с една пръчица цъфналите метлички на хохиура.

ГЛАВА 11

Новата година беше много странна.

Никога досега Шооран не беше строил толкова много и никога досега душата му не е била толкова пуста. Когато правеше собствената си страна, знаеше какво иска да постигне. Освен това тогава правенето на оройхони му беше трудно и ако някой ден например успееше да направи два, после трябваше дълго да си почива. Сега лесно можеше да построи и три, но това не го приближаваше кой знае колко към застрояването на целия далайн... Задачата беше изпълнима, разбира се, но досега, за цели десет години, той не я беше изпълнил дори и наполовина.

Като дете и после, когато изгуби Явдай, той дълго беше живял сам, но това беше просто защото около него нямаше никакви хора. Сега не беше така, но той пак си беше сам и Ай му заменяше цялото човечество. Шооран обаче не се оплакваше от самотата си — или вече беше свикнал с нея, или го беше страх да не изгуби единственото си близко същество. Откакто беше излязъл от тъмницата, не само не беше спал с жена, но дори не беше поглеждал жена с желание. Нощите, когато не трябваше да бърза към далайна, прекарваше до Ай, и когато понякога се будеше, се вслушваше в дишането на това уродливо безполово същество и с нежност си мислеше, че напук на всички проклетия не е сам.

Бяха в страната на изгнаниците от месец. Първата реколта още не беше прибрана и хората гладуваха. Шооран не отиде да види Тамгай и изобщо се стараше да не излиза на сухото, защото това беше опасно. За сметка на това пък строеше почти всеки ден.

Работата му се облекчаваше от това, че щом почнаха да се появяват нови оройхони, населението почна да изпълнява безпрекословно издадената още от Суварг заповед и никой не смееше да стъпи на мокрите оройхони в забранените дни. Йороол-Гуй също не се появи цял месец — очевидно беше вдигнал всичките си безбройни ръце от тези пусти места и беше оставил илбеча да прави каквото си

ще. Скоро почти не остана място, където да може да се направи нов сух участък, и Шооран реши да огледа каква работа може да свърши в заливите, които все така отделяха страната на изгнаниците от Земята на вана и от изпадналите Добри братя. Покрай границата отдавна нямаше огнени блата, разбира се, но провлаците бяха все така тесни. Навремето това беше помагало на страната да оцелее. Сега страната трябваше да се научи да живее.

През последните месеци войната на север беше поутихнала, макар никой да не беше сключвал мир — просто братята вече нямаха сили да воюват и отрядите им се бяха превърнали в банди, които грабеха собствената си страна и бяха съгласни да минат на страната на всеки, който им даде храна и вино. Нито изгнаниците обаче, нито Моертал, не бързаха да окупираат страната им, защото много добре разбираха, че тази земя трябва да се усвои, а не да се завоюва: мирното ѝ население, развратено от „общото ползване“ на всичко, беше много по-опасно от дузини дузини бойци.

Еетгон си върна ъгловите земи, изгубени навремето от Жужигчин, изтласка братята на още два оройхона на изток и спря. Сега границата минаваше точно през развалините на бившата каторга. Шооран прецени ситуацията, разбра, че Еетгон не се осмелява да тръгне напред през широките земи, които нямаше как да прегради с войници, и реши да го подтикне към това. Нали така или иначе щеше да му се наложи да унищожи тесните заливи.

По това време първата реколта узря и той излезе на сухото да се види с Тамгай. Вдовицата на сушача се оправяше добре и не беше гладувала. Шооран ѝ помогна да се оправи с нивата си — отне му седмица, защото това беше първата реколта след мягмара и беше обилна — а вечер пееше на местните жители и им разказваше и приказки и легенди, и истината за онова, което ставаше на другия край на света, който беше обиколил. Играеше си със сина на Тамгай — тя го беше нарекла на него — и дори му направи мъничък, но съвсем истински суваг. А накрая една вечер тръгна с торба суров харвах към аварите, защото новата година беше дошла и данъците трябваше да се плащат.

Също като предишния път раздели изсушения харвах на две равни части и даде едната на Тамгай. Тя се разплака, дълго разказва спомени за Койцог и все опитваше да даде на Ай нещо вкусно. Ай

обаче не хапваше нищо, беше неестествено напрегната и само се озърташе, сякаш очакваше някаква опасност. Тамгай въздишаше, галеше я по главата и се опитваше да вчеше с пръсти рядката ѝ коса.

Късно през нощта Шооран взе втория пакет харвах и тръгна към съседния оройхон. Стигна в тъмното до палатката, вдигна края на платнището и замря, защото чу тихия, съвсем спокоен глас на Явдай:

— Не ми трябва. Вземи си го.

В първия миг той дори не разбра какво му казва. Имаше чувството, че това вече му се е случвало: същата тази нощ, същата палатка в мрака, същият неестествено спокоен женски глас. И чак после си спомни, че това не се е случило с него, а с Енжин, когато скришом се е прибирал в нощта, след като Атай е била принесена в жертва.

— Това е харвах — само можа да каже Шооран.

— Знам — пак се обади гласът от мрака. — Не ми трябва, насуших си сама. Подари го на някой друг.

— Изсуших го за тебе — каза Шооран. — Остави го за догодина, нищо няма да му стане. Разбери, нищо не искам от теб. Скоро пак ще се махна оттук и не знам дали ще се върна. Но искам да знам, че си добре. Вземи го поне заради детето.

Мракът мълча дълго, после хладният глас каза:

— Сигурно съм ти причинила много мъка. Прости ми, но не можех другояче.

— Няма нищо — каза Шооран. — Сигурно така е трябвало.

Сложи пакета на земята, изправи се и след миг вече безшумно крачеше по синора.

На следващия ден тръгна към северния залив. Вечерта стигна до края му, изчака да се стъмни и почна да строи. Мисълта, че след всеки оройхон зад гърба му се появяват още три, го възбуждаше до крайност. Спомни си за кой ли път безумеца Енжин — как тичаше след отстъпващия далайн, как го заплашваше и размахваше юмруци. Енжин се беше предал, след като беше направил три острова. Шооран сега направи четири и после побягна, дори без да се интересува забелязал ли е някой какво става, или промененият свят ще бъде видян чак утре.

На следващия ден строи пак, само че този път силите му стигнаха само за три оройхона. На третия ден тесният залив отстъпи — появиха се още три сухи участъка. Шооран мислеше да излезе и

четвъртата нощ, но се отказа — Тамгай можеше да се сети, че новите оройхони се раждат точно по времето, когато госта ѝ го няма.

Северната граница вече се простираше на цяла дузина оройхони — наистина свръхестествено разстояние! Не можеше да става и дума за военни действия от страна на братята, но затова пък изгладнелите жители на общините потекоха на запад като река. През изтеклите години бяха намалели значително, но страната им беше голяма и дори онези, които бяха останали и искаха да се изселят, можеха да удавят страната на изгнаниците с пороя си. И тя им отвърна: започнаха да се вдигат огради, бившите скитници се сетиха, че имат бичове и харпуни. И нашествието спря. Може би пак щеше да почне, и то скоро, и никакви огради и харпуни нямаше да спрат гладните, но новите земи внезапно позеленяха от кълновете на хлебната трева и бившите жители на общините започнаха да се заселват в тях и да пазят всеки своя участък. Така че в тази така и незапочнала война победиха оградите — всички се обръщаха към Еетгон да ги закриля и да решава споровете им.

По това време Шооран вече беше далеко, чак в земите на вана — отдавна му беше станало навик да избягва всякакви безредици. Ай, вечната му спътница, покорно го следваше. Когато излязоха на оцелялата широка част на далайна, Шооран научи, че Йороол-Гуй идва тук често — почти всеки ден имаше съобщения, че Многоръкия е разграбил поредния крайбрежен участък. Богът идваше толкова често, че на много места дори не успяваше да порасне чавга и скитниците нямаше какво да ядат.

Резултатът от месеца в страната на вана беше още дузина оройхони, като последицата от създаването на повечето от тях бяха нови сухи земи. Шооран реши да се установят на западното крайбрежие, където Йороол-Гуй не се появяваше. Там можеше да се подвизава като разказвач и никой не свързваше името му с онова, което ставаше на изток. Хората, които цял живот обитаваха едно и също парче земя, просто не можеха да си представят, че за един ден човек може да измине такова разстояние — почти половината страна! А всъщност само четири-пет часа бърз ход. Пътищата на Мазолестата пета се оказваха не чак толкова дълги и Шооран разбираше недоволството му.

След месец Шооран пак реши да тръгне на път, но пред владенията на Моертал пак се натъкна на кордони. Този път обаче беше твърдо решен да мине и почна да разширява провлака. Направи един оройхон и отстъпи, за да се спаси от евентуална хайка, направи — вече не заради Йороол-Гуй, а заради хората — още два, отвличащи вниманието, та хората на вана да си помислят, че илбечът се връща, после пак отиде към заставите, увеличи прохода до цял сух оройхон и тръгна на запад. Вървеше направо през сухите земи и предлагаше на селяните да им продаде събран по брега сух косъм и костени игли. На запад все още имаше няколко места, където можеха да се направят оройхони, и за една нощ той издигна три.

След това, въпреки че се олюляваше от умора, тръгна обратно. Върна се по светло и заспа — Ай го пазеше, — а преди разсъмване най-спокойно мина в земите на Моертал. И чак когато стигна там, се обърна и си помисли струвало ли си беше всичко усилията и не се ли опитваше всъщност да измами самия себе си? И сам се успокои — да, струваше си. Защото в крайна сметка земята беше станала повече, а далайнът се беше смалил. И сякаш за да каже довиждане на страната на вана, Шооран издигна още един оройхон, с който започна нова, още по-широка ивица, и веднага след това отиде чак в другия край на страната, където далайнът все още беше достатъчно голям: като цяло от целия далайн бяха останали малко повече от две двойни дузини оройхони — през последните скучни, лишени от ярки събития месеци Шооран беше променил самия ход на живота в него.

В огромната провинция на Моертал хора на мокрото почти нямаше, а редките групи ловци или събирачи на харвах отдавна, още от предишната власт, бяха научени да не си пъхат носа, където не им е работа. Тук не го познаваше никой и, от една страна, това беше добре, но, от друга, един непознат разказвач трудно може да си изкара хляба в чужда страна. Все пак Шооран имаше достатъчно припаси и имаше и една-едничка цел — да нанесе удар в самото сърце на Йороол-Гуй — стига Многоръкия да имаше сърце, разбира се.

Шооран все така работеше нощем и правеше по два оройхона наведнъж. Не се залъгваше, че хората не ги виждат, въпреки че тези оройхони не довеждаха до образуването на сухи земи, но понеже двамата с Ай не излизаха на сухото, това не го вълнуваше. Вълнуваше го Йороол-Гуй, защото това беше може би последното място, на което

многогорькият бог можеше да плува свободно, и значи можеше да се появи всяка секунда. Но не се появяваше.

Дойде чак на третия ден, когато Шооран уморено крачеше към бивака.

Шооран не побягна, а просто прекрачи синора и дълго гледа как безбройните огромни ръце трошат камъните на още безжизнения оройхон. После Йороол-Гуй — може би беше случайно, а може би усещаше присъствието на илбеча — покатери лепкавото си тяло по брега — то се издигна по-високо дори от суур-тесегите — и отвори огромните си главни очи.

— Искаш да ми кажеш нещо ли? — викна Шооран. — Говори! Но чуй първо какво ще ти кажа аз: ще те задуша заедно с твоя далайн. Разбра ли ме?...

И чак сега разбра какво го е довело тук, където опасността беше най-голяма — беше искал да види врага си, врага, който вече цяла година се криеше неизвестно къде. Във вечното чудовище бе съсредоточен смисълът и оправданието на неговата борба, на неговата изтощителна работа. Защото той отдавна вече не мислеше за хората, които не можеха или не искаха да се погрижат за себе си и да направят живота на този свят по-добър. Неколцината души, чиято съдба не му беше безразлична, така или иначе се оправяха и без него. На мъничката Ай пък изобщо не ѝ трябваха нови земи — всъщност никой не можеше да каже какво ѝ трябва. Оставаше му само врагът, ето този пред него, врагът, който убиваше и поглъщаше всичко, което можеше да докопа. И Шооран го беше търсил, за да излее омразата си.

— Защо мълчиш?! — крещеше той. — Говори!

Йороол-Гуй само го гледаше, изсветляващите облаци се отразяваха в очите му. Шооран грабна един камък и го запокити в огромната черна зеница. Окото само премигна, за да се отърве от досадната пращинка, ѝ пак се взря в него. Този път не го хипнотизираше — само го гледаше, сякаш се опитваше да разбере нещо. А може би внушението вече не въздействаше на Шооран, защото се беше почувствал по-силен от господаря на бездната.

Дълго стояха така един срещу друг, разделени от нищожния синор: единият безмълвен и въпреки безбройните си извиващи се ръце, някак като че ли спокоен; другият крещеше и настояваше за отговор.

Сега и тук Шооран можеше да бъде самият себе си, можеше да не се страхува, че ще го видят.

А Йороол-Гуй беше безмълвен само в очите на Шооран — далайнът ревеше и се плискаше, камъните се рушаха с пукот и гласът на илбеча изобщо не се чуваше.

Накрая Многогоръкия прибра ръцете си, затвори очите си и потъна в далайна. А Шооран седна на един камък и заплака от яд. Срещата с Йороол-Гуй не му беше дала нищо, гнъсният бог беше отказал да потвърди правото му да променя света.

На по-следващия ден Шооран се успокои и като се върна почти в самото леговище на Йороол-Гуй, направи около носа цели три оройхона, и то така, че да се появи и суха земя.

После тръгна към вътрешността на страната, в местата, завладени от Моертал. Когато беше минал оттук последния път, навсякъде се водеха боеве. Сега това беше дълбок тил и дузината на Турчин най-вероятно беше станала обикновена охрана, а самият той сигурно живееше на сухо и на топло като заслужил, уважаван ветеран. А той, който някога го беше учил как да ляга на мокрото, все така спеше в калта и трябваше да се крие от целия свят, с изключение на една мъничка идиотка, чието щастие се заключаваше в това, че не можеше да разбере с кого живее.

Тук илбечът пак напомни за себе си, като направи няколко острова навътре в далайна, а после запълни залива, оставен още от древните илбечи. И без да чака реакцията на населението и властите, отиде още по на запад, където сега нямаше никакви власти.

Да излезе на сухото там можеше само самоубиец — след падането на държавата на принудителната любов и узаконеното братство тук всеки оройхон вече беше отделно царство или република. Никой не живееше по-добре отпреди и всички, както и навремето, мразеха чужденците и гледаха да се изхранят за сметка на по-слабите си съседи. И всички естествено знаеха, че великите им империи и свободните им републики ще съществуват само дотогава, докато или Моертал, или изгнаниците не стигнат дотук. Засега обаче всички се самопрославяха с тропане по костени клепаля и с рев на раковини.

Затова пък тези мънички държавици не можеха да организират никаква охрана на мокрото и Шооран можеше да работи спокойно — на три пъти запълни по цял залив, без да се бои, че някой ще го забележи. Ай, и без това слабичка, съвсем отслабна от безкрайните им преходи, но го следваше по петите, доволна и от себе си, и от живота.

Шооран вече не се интересуваше кой и как ще живее на новите оройхони. Друго беше важно — той вече виждаше края на работата си и бързаше да я свърши. Той също беше отслабнал, очите му горяха трескаво, брадата му приличаше на омотано кълбо хитинов боклук, косата му, оредяла още по време на затворничеството, падаше на цели кичури. Един ден се погледна във водата, бликаща от дълбините на поредния оройхон, и не можа да се познае. Но само изхъмка и отиде да намери Ай. Трябваше да продължават.

Все пак и в тези краища срещна хора, и то не какви да е. Тъкмо беше стигнал полуострова, който бе построил по време на предишното си пътешествие, където бе направил два сухи участъка, отдалечени от вътрешността на страната. И на тези участъци естествено вече се бе заселила някаква банда и ги беше обявила за своя територия и за могъща и непобедима държава с най-добрите и справедливи закони на света — закони, разбира се, задължителни за всички. Шооран не знаеше за това — беше дошъл, за да съедини тези два оройхона с останалата страна — и когато на най-тесното място, далече и от континента, и от сухите острови, се появили въоръжени хора, трябваше да бяга и да се крие. Добре че Ай беше на два оройхона оттук с багажа.

Непознатите го подгониха с крясъци и свиркане и той разбра, че няма да се откажат и че може да го преследват чак до лагера им с Ай, така че, без да спира да шляпа през нойта, измъкна бича и повали най-бързоногия. Останалите веднага спряха и след няколко минути Шооран вече беше в безопасност.

Привечер се върна на избраното място, но сега беше нащрек и още отдалече ги видя — бяха се стълпили на брега на далайна и издигаха дълга редица кръстачки. Бяха много и най-различни — имаше и цереги, и обикновени жители на общините, дори един-двама все още загладени старши братя. Работеха бързо и скоро покрай брега се подредиха тринайсет кръстачки. Топачка обаче не се виждаше и Шооран се зачуди какво ли са намислили да правят. После си каза, че това ще е нещо като обред, останал от времето на пленничеството му.

След малко се зададе друга група, която водеше вързани хора — също тринайсет, може би пленници, но по-вероятно поклонници. Вързаха ги за кръстачките и всички останали подхванаха молитвена песен:

— О, могъщи господарю и повелителю на водите, земната твърд и небесната мъгла, непобедими Йороол-Гуй...

„Не знаят даже древните химни — помисли си Шооран. — Наистина са дяволопоклонници...“

— ... ти ни помогна да победим врага, защото ти си единият бог и няма друг бог освен теб. Ето го твоя враг и наш неприятел, гнъсния илбеч, проклето да е името му навеки, докато съществува далайнът!

И изведнъж Шооран реши да им покаже какво значи да си имат работа с илбеча, съсредоточи се — и в следващия миг далайнът набъбна и по повърхността му се люшна пяна. Хората край брега се развикаха.

— Тук е!

— По-бързо!

— Давайте!

И кръстачките с вързаните за тях хора се люшнаха като една и паднаха в далайна. Всичко беше толкова страшно и неочаквано, че Шооран се стресна и надигащият се оройхон изчезна в дълбините на далайна.

Тълпата радостно закрещя:

— Убихме го! Убихме илбеча!...

Шооран предпазливо се оттегли. Беше си мислил, че е свикнал с всичко, но тази радост направо го съсипа. И въпреки това не даде воля на чувствата си, а взе Ай и се махна от тази област — не можеше да строи тук сега, защото палачите, които беше видял, не можеше да не направят хайка, ако разберяха, че илбечът, когото си мислеха, че са убили, е жив и е някъде наоколо. По-късно щеше да увеличи земята тук — и то така, че тези любители на човешки жертвоприношения да не могат и да помислят за друго освен за това как да спасят собствените си кожи.

Стигнаха до тесния северозападен залив, който беше скъсил преди три месеца. На най-тясното място можеше да се види отсрещния бряг, брегът на страната на изгнаниците. Но по-силно напомняха за нея самите хора — навсякъде по сухите земи имаше оградени участъци, които приличаха на застави или дори на крепости.

В тях обикновено живееха по няколко семейства — наричаха самите себе си изгнаници, но си личеше, че са бивши жители на общините, и по вида, и по говора им. Мъжете в тези укрепени селища бяха предимно бивши цереги, обиколили половината свят, най-много от всичко искаха да си имат своя земя, мразеха равенството и братството и в устата им думата „общо“ звучеше като ругатня. Бяха се обединили единствено с цел защита от разбойниците, които обикаляха неуправляваната от никого страна, но всичко останало им беше отделно и никой не даваше нищо на никого, дори на най-близкия си съсед. С други думи, това бе наистина негостоприемна област, където щяха да те оставят да умреш от глад пред очите им, но нямаше да ти подхвърлят дори и едно зрънце.

Шооран не осъждаше нито разбойниците, нито затворилите се в селищата си собственици, въпреки че и едните, и другите не му харесваха. Хората просто искаха да живеят и не бяха виновни, че светът е полудял и че се променя с всеки ден и час.

От друга страна, този край беше съвсем готов да се присъедини към Еетгон и за една седмица Шооран направи девет оройхона, като почти заличи залива, а когато нахлуха отрядите на изгнаниците, се върна в земята на дяволопоклонниците и за една нощ издигна три оройхона, които отвориха широк път в труднодостъпната доскоро област. Дяволопоклонниците — той го очакваше — веднага направиха хайка, но тя се натъкна на бойците на изгнаниците. Нощните пархове не бяха забравили как се воюва и следващата нощ Шооран можа да направи още два оройхона, без да се страхува, че някой го преследва.

В края на месеца му се наложи да тръгне на изток. На запад оставаха само четири-пет места, където можеше да направи оройхон, и всяко от тях беше опасно, защото там можеше да го дебнат разгневените жители. Но се оказа, че и на запад, където ширината на далайна на места достигаше осем оройхона, не е лесно да се работи — само за месец мокрите земи се бяха напълнили с хора. Почти никой не събираше харвах — прословутата навремето артилерия на Добрите братя отдавна беше западнала и беше продадена на противника почти до последния татац. Сега процъфтяваше ловът на забранените за убиване навремето зверове от шавара и копаенето на прокълнатата чавга. На места я бяха изровили до такава степен, че дори Ай не можеше да намери нищо и си лягаха гладни, в други райони пък

всичко беше опустошено от ненаситния Йороол-Гуй. Защото Многогорькия се появява рядко само когато животът е спокоен, а когато по света броди илбеч, богът на далайна изплува ден след ден.

И все пак Шооран продължи да прави оройхони. Изчакваше по няколко дни, а след това за една нощ издигаше по два или три. Срещаше много хора, но никъде не видя редовна войска. Какво ли беше намислил Моертал? Хората на мокрото ставаха все повече и повече и накрая той реши да разбере какво става. И го разбра бързо, още том навлезе в сухото на три-четири оройхона. Нивите бяха изпотъпкани и почернели, все едно беше последният месец на годината. Класовете бяха изскубнати и изядени още на зелено, туйваните, бездруго редки в тази част на света, стърчаха голи, с изпокършени клони, почти без листа, а в пресъхващите ручей не се виждаше дори един бовер. Не можеше да бъде — та мягмар беше само преди половин година! Какво ли щеше да стане, когато дойдеше сухият сезон? От друга страна, защо трябваше да съжaliaва хората, които дори сега минаваха направо през нивите и скубеха едва покълналите класове? По-добре беше двамата с Ай да се махнат оттук по-скоро — докато съседните страни не са се сетили да затворят границите, за да се спасят от гладни изселници.

Границите се оказаха вече затворени, но за Шооран и Ай не беше трудно да се промъкнат покрай постовете, пък и никой, който ги видеше в крайграничните райони — нея, мъничка и уродлива, приличаща на някакво странно зверче, и него, дрипав, наглед млад, но вече оплешивял, целия в рани и циреи — не би могъл да предположи, че вижда най-великия илбеч на всички времена, наскоро надминал по броя на построените оройхони дори великия Ван. Шооран се усмихваше криво — вече му беше съвсем ясно защо церегите и земеделците наричат скитниците миризливци. Е, него специално никой не би се осмелил да нарече така, поне в лицето — блясъкът във възпалените му очи и дръжката на бича, която се подаваше от жанча му, възпираха всеки, който понечеше да си отвори устата. От друга страна, тези хора не знаеха, че той вади бича само ако го нападнат с оръжие и че отдавна вече понася всички обиди и само се усмихва криво, защото знае, че обидите са последица от проклятието на Йороол-Гуй. Шооран вървеше напред, строеше и не мислеше за вече

построеното, а само за онова, което му оставаше да построи, за да изличи далайна от лицето на света.

За няколко дни спряха на брега пред Кръста на Тенгер. Тук поне имаше чавга — не много, но все пак достатъчно, доста повече, отколкото в гладните земи, от които идваха. Шооран не успя да смени кост, хитин и раковини за зърно — местните земеделци бяха научили за глада у съседите и не си даваха запасите.

Той пак почна работа. Строеше нощем, по три оройхона на нощ, по възможност по-далече от населените земи. Бързо направи дузина и половина оройхони и забърза към страната на вана. Тук още не бяха схванали тактиката му и нямаше проблеми да отнеме от далайна още дузина.

След като направи дванайсетия, Шооран се почувства зле. Не че далайнът се противеше повече отпреди, Йороол-Гуй също го нямаше, но просто се усещаше съвсем без сили. Сигурно се разболяваше. Върна се при Ай, изобщо не посегна към чавгата, която беше събрала, и легна. Но не можа да заспи. Светлината откъм избледняващите облаци го дразнеше, всичко го болеше. Накрая не издържа и по обяд тръгна към сухите земи — искаше да стигне до огнената граница и да легне до нажежените авари.

Не знаеше колко дълго е боледувал. Но разбираше, че ако Ай не се беше грижила за него, нямаше да е жив.

С риск да я пребият тя всеки ден ходеше до мокрото и му носеше чавга, за да не умре от глад и жажда. Един ден дори му донесе и жирх. От вонята му на Шооран му се догади и той повърна, но Ай не се притесни и го изяде с удоволствие.

Както и да е, накрая Шооран оздравя и пак отиде на крайбрежието.

То се беше променило. Тълпите ги нямаше: хората се бяха пръснали — едни в провинцията на Моертал, други на север и чак в страната на изгнаниците. Тук нивите не бяха чак в такова окаяно състояние и всички имаха повече земя, отколкото преди години, но също си пазеха реколтата, защото годината очевидно беше лоша. Не можеше да се сравнява с онова, което ставаше на другия край на света,

разбира се, но до мягмар имаше още цели три месеца и сушата щеше да става все по-страшна.

Шооран се опита да търгува, но само един селянин се съгласи да им даде зърно срещу дузина игли от рибя кост, като при това посочи Ай и изсумтя:

— Имаш късмет, че си с нея...

— Защо? — ядоса се Шооран. — Ако бях сам, иглите по-лоши ли щяха да са? По-тъпи?

— Не бе. Обаче илбечът нали ходи сам. Ще го науча аз него, стига да го срещна...

— Че какво ти е направил? Той обикаля по мокрото, а ти си живееш тук, откакто си се родил. Сигурно изобщо не си виждал далайна дори и по мягмар.

— Виждал съм го аз, всичко съм виждал — каза мъжът. — Обаче ти не виждаш ли какво става? Водата свършва. Никога не е имало такава суша. И за всичко е виновен илбечът — направи толкова земя, че водата вече не стига.

— Глупости — възрази Шооран. — Суша има в края на всяка година.

— Какъв край бе! — викна земеделецът. — До края на годината знаеш ли колко време има? А потоците почти пресъхнаха, листата на туйваните капят... Илбечът е виновен, казвам ти!

— Е, не знам — каза Шооран. — Но пък нали имаш повече земя сега.

— Ами реколтата? Земя може да има, ама няма вода! Трябва да го спрат преди да е станало късно.

Думите на този човек отначало му се видяха смешни, но после го разтревожиха. Защото той беше прав — наистина никога не беше имало такава суша. И всички разбираха, че идва глад. Втора гладна година. Е, кого да обвиняват хората? Тенгер е високо, Йороол-Гуй — дълбоко. Значи остава илбечът. Щом този човек беше стигнал до това заключение, значи имаше и други, които мислеха така. И може би онези, които правеха жертвоприношения на отсрещния бряг на далайна, бяха предугадили нещата и бяха първите в бъдещото движение срещу илбеча. Но... но жив и здрав да е този човек, че му беше подсказал как да се укрива. Защото илбечът наистина обикаляше света сам, а те с Ай бяха двама.

— Много те обичам — каза й Шооран.

Тя измърмори нещо неразбрано и го погали по ръкава.

Трябваше да бърза. Трябваше да направи колкото се може повече земя преди слуховете да са плъзнали по целия свят и преди хората да почнат да го преследват целенасочено и планомерно.

Реши първо да запълни западните заливи. Нямаше да стане нищо страшно, още повече че един от тях вече на практика не съществуваше.

Тръгнаха на запад по граничната ивица. Отляво пламтяха нажежените авари, отдясно жълтееха изгорените от сушата ниви. Само на едно място се виждаше зеленина — там беше царският оройхон. По цял ден към него се нижеха хора с мехове на рамо — поливаха градините на вана.

Не можа да стигне до залива, където искаше да строи — преди Свободния оройхон имаше плътен кордон. Едва ли бяха сложили постове заради илбеча — земя сега имаше за всички. По-вероятно беше, че с оглед на бъдещия глад отношенията между двете съседни страни се влошаваха.

Това не го притесни и той дори не опита да мине оттатък, а се върна по крайбрежието и почна да строи навсякъде, където беше възможно. Направи тринайсет — и все на изток. Там нямаше застави — ванът очевидно накрая беше повярвал, че Моертал му е верен. Живя три седмици в югоизточния ъгъл: възползва се от това, че далайнът беше близо до границата на света, и се засели на пустата ивица покрай аварите, а денем ходеше да събира храна на мокрото. От време на време правеше нощни преходи към континента на вана, като разполагаше новите оройхони така, че да изглежда все едно че илбечът се труди на другия бряг. Йороол-Гуй го нямаше — той бушуваше някъде в централната част на далайна, която се беше свила до мизерни размери. Когато стана трудно да намира място за нови оройхони, Шооран нанесе четири мощни удара подред — едва издържа на усилието — и превърна големия някога залив в тясна водна ивица като онези на запад.

Следващата му стъпка като че ли трябваше да е да застрои и този промеждутък, но Шооран реши да се махне. И сам се зачуди защо го прави и защо не беше застроил далайна окончателно в нито една част

на света, ами винаги оставяше някакви парчета, та наново и наново да се връща при тях. Всъщност можеше да има и друго обяснение: земята се беше увеличила много и за да стигне до далайна, трябваше да върви по два часа, че и повече.

Зае се с централната част на далайна много предпазливо. Болестта и тежката работа съвсем го бяха изтозили и той не знаеше дали ще издържи, ако Йороол-Гуй разруши някой недостроен оройхон. Затова почна да ги нрави по един, на най-различни места — места, които ставаха все по-малко. Накрая събра смелост и издигна три оройхона наведнъж там, където преди почти година беше видял Многогорькия за последен път. Йороол-Гуй пак не се появи. Събирачките на чавга споменаха, че преди няколко дни се бил показал някъде на изток, и Шооран насмалко да хукне да преследва бягащия от него бог, но навреме осъзна абсурдността на ситуацията — нали той трябваше да бяга от Йороол-Гуй, а не обратното. Така че направи още четири оройхона, като превърна страшната, централна част на далайна в жалка локва, и чак тогава тръгна на път. До мягмар оставаше месец и половина и той искаше да стигне навреме в страната на изгнаниците, та поне месец да поживее на спокойствие.

За изтеклата година Моертал не беше напреднал нито крачка. Като далновиден политик, той разбираше, че не може да завземе страната на братята само с войска, а потокът преселници от старите земи почти беше секнал. Така че Моертал бе решил да премине към отбрана. На най-тясното място в страната беше издигнат защитен вал, дълъг цели шест оройхона, включително мокрите и огнените земи. В натрупаните високо кости нямаше никакви проходи всеки, останал западно от тази граница, можеше сам да избира да живее ли, или да мре. Последния път, когато бе минал оттук, Шооран беше видял, че се канят да правят нещо такова, но не обърна внимание, понеже вярваше, че никой не може да прегради целия свят. Оказа се, че могло.

Реши да мине, като разшири брега и заобиколи преградата, и през първата нощ направи три оройхона. Но веднага трябваше да бяга от плъзналите по тях войски — Моертал очевидно беше доволен от това, което имаше, и илбечът не му беше нужен повече. Шооран едва успя да се изплъзне от хайките, върна се назад и дори направи там оройхон, за да си помислят, че се оттегля. Но в същия ден се върна и си проби път на ничията земя.

Докато бягаше от виковете и рева на раковините, сърцето му подскачаше от радост: току-що издигнатият оройхон беше първият от последната двойна дузина острови, които му оставаше да построи. Помалко от двойна дузина — само година работа! Стига да не му попречеше някой нов Боройгал, разбира се. И все пак Шооран се радваше толкова много, че спря, зацелува Ай и викна:

— Успяхме, успяхме!

— Да — съгласи се Ай и добави: — Щото много търчахме.

На другия ден Шооран разбра в какъв капан се е вкарал сам. И преди три месеца беше трудно да се изхраниш в тези краища, но сега бе настъпил истински глад. Предния месец земята не беше родила нищо и дори наъсът в подземията на алдан-шавара бе спрял да расте. Нещо за ядене можеше да се намери само на мокрото и всички, които бяха останали да живеят в земите на братята, се бяха изселили на крайбрежието. Доскоро ги беше спасявало това, че Йороол-Гуй рядко бе идвал в тесния пролив покрай страната им, но сега, изтласкан откъм изток, той беше почнал да се появява и тук.

Шооран бързо прецени обстановката и тръгна направо, през обезлюдените сухи земи. Пътят към страната на изгнаниците обаче също се оказа затворен. Тук никой не си беше поставял непосилната задача да вдигне костен вал, дълъг дузина и половина оройхони, но затова пък всеки земеделец бе оградил полето си и всички непрекъснато укрепваха бодливите огради, така че валът се беше получил от само себе си. Суровите крайгранични жители защитаваха земята си от доскорошните си съотечественици. Бяха се присъединили към Еетгон само преди няколко месеца, още не познаваха нравите, обичаите и законите на новата си родина и името на Шооран не им говореше нищо — но да мине през земите им не би могъл дори и жирх, още повече че на запад също свирепстваше глад.

Доскоро Шооран щеше да прибегне към изпитаната си тактика — да си направи път и да стигне по него там, където иска, преди някой да е успял да го прегради, но не можеше да разкъса на части стеснения далайн — можеше да го унищожава само като смалява заливите откъм брега, а точно там нямаше как да стигне.

Обзет от отчаяние, Шооран издигна половин дузина оройхони там, където това все още беше възможно, на най-различни участъци по брега. Те не отваряха път за никъде, но пък появата им породила взрив от злоба сред изгладнялото население. Доскорошните почитатели на добрия Тенгер, принудени да се хранят със забранената преди чавга, поголовно се превръщаха в поклонници на Йороол-Гуй и мразеха илбеча от дън душа. Само малцина продължаваха да се препитават с кражби и още по-малко, най-големите фанатици, бяха останали да живеят на сушата. Разправяха, че в техните общини се ширело людоедство и не беше трудно човек да повярва в това.

Разбира се, Шооран можеше да изчака мягмара, когато и напорът на гладните, и бдителността на патрулите щяха да отслабнат, но виждаше колко е отпаднала Ай от дългото недояждане и разбираше, че тя няма да издържи до мягмар. Рядко успяваха да намерят дори по две чавги на ден.

Оставаше им само едно — да се опитат да се върнат при Моертал. Заливът там беше широк три оройхона и можеха да се опитат да се промушат между церегите и Йороол-Гуй. Това, че Йороол-Гуй се спотайваше точно там, не беше тайна за никого — просто нямаше друго достатъчно голямо място за огромния бог. Трябваше обаче да се пазят и от скитниците, които бяха на всяка крачка по брега. От друга страна, ако ще се страхуваш от всичко, по-добре вземи и умри веднага от страх. И Шооран реши да рискува.

Всички знаеха, че илбечът строи нощем, и адептите на новата вяра вече правеха засади там, където го очакваха да се появи, така че Шооран направи първия оройхон рано сутринта и бързо изтича напред с надеждата да направи и втори преди да е почнала суматоката. Но щом почна, усети ответния удар на Йороол-Гуй — богът не искаше да отстъпи без борба последното свободно място в далайна.

Шооран още не беше изцяло съсредоточен и затова понесе удара относително леко. Изчака няколко секунди, а когато Многоръкият се хвърли върху един от оройхоните, прескочи синора и побягна. С това би трябвало да свърши всичко, но щом излезе на сухото, някакъв непознат му препречи пътя, размаха харпуна си и викна:

— Къде бягаш? Стой!

— Йороол-Гуй излезе!

— Чух го. Великият бог се сърди. На тебе, илбеч такъв!

Отвсякъде се стичаха привлечени от плясъците на Йороол-Гуй хора и Шооран не можеше нито да избяга, нито дори да убие човека, който го беше разобличил. Ай също дотича, но тя нямаше с какво да му помогне. За секунда Шооран се обърка, но веднага се сети, че непознатият не може да е видял нищо и че просто се нахвърля върху първия срещнат, така че ревна с цяло гърло:

— Лъжец! Ти си илбечът! Отдавна те дебна!

— Какво?! — викна и непознатият и пак размаха харпуна. — Аз да съм илбечът? Че мен всички тук ме познават! Ти кой си?!

— И мен ме познават! — отговори Шооран и използва главния си довод. — Аз ходя с нея, а ти си сам. Значи ти си илбечът!

— Да! Да! — писна преданата Ай.

Тълпата попритихна. Мнозина наистина познаваха самозвания разобличител, други обаче бяха виждали и Шооран и знаеха, че наистина не ходи сам. И все пак тук ставаше нещо странно...

— Убий го! — викна някой.

И макар да не беше ясно на кого викат и кой от двамата кого трябва да убие, непознатият се хвърли срещу Шооран. Той успя да отскочи и измъкна бича. В очите на скитника блесна страх, но вече беше късно за отстъпление — оръжието беше извадено и да се откаже от двубоя значеше да се признае за виновен.

Противникът на Шооран обаче явно беше служил като церег, и то дълго, защото веднага измъкна единственото оръжие, което можеше да се справи с режещия беч — ремък с вързан за него отломък гранит, взет навярно от Кръста на Тенгер, когато Добрите братя бяха покорили Земята на старейшините.

„Всичко се повтаря“ — помисли си Шооран, като си спомни първия си двубой.

И наистина, ако не се броеше викащата тълпа, всичко беше почти същото. Единствената разлика беше, че сега Шооран искаше да убие. Искаше да убие този човек, който така не навреме и съвсем глупаво се беше изпречил на пътя му. А, имаше и още една разлика — този път Шооран нямаше копие. Имаше само нож, скрит в ръкава.

Камъкът се завъртя около китката на непознатия, съвсем близо до нея — но Шооран знаеше, че ако той отпусне ремъка, тежката топка ще се стрелне към него като изстреляна от прашка. Трябваше да предотврати това. Мигновено уви върха на бича около мекия ремък,

дръпна и в същия момент скочи напред. Не се надяваше да изтръгне ремъка от ръката на противника си, просто не искаше да му позволи да отстъпи и да замахне с харпуна. Сблъскаха се и Шооран светкавично пусна в ход ножа. Предполагаше, че противникът му също носи ризница, и затова го заби в шията му, точно където се съединяваха ключиците. Мъжът изхълца, изпусна харпуна и се свлече на земята.

— Убиха илбеча! — развика се тълпата. — Илбечът е мъртъв! Така му се пада!

Шооран се наведе, издърпа ножа, избърса го и го прибра, взе харпуна на убития, после почна да му събува обувката. Беше победил в честен двубой и имаше право да съблече победения. Е, не се препоръчваше да му вземе всичко, трябваше да остави нещо и на зяпачите. Освен харпуна и тежките обуца Шооран взе кожените ловни гащи, които предпазваха от разяждащия нойт дори ако затънеш в него до пояс. Навремето, когато беше събличал един убит противник, Шооран мислено му бе поискал прошка. Сега, щом взе всичко, което му трябваше, само кимна на тълпата, че останалото е нейно, седна на един близък камък и почна да обува високите почти до коленете му обуца.

Зяпачите бързо разграбиха всичко, после хванаха голия труп за ръцете и краката и го помъкнаха към синора, зад който се извиваха ръцете на Йороол-Гуй.

— Ето ти илбеча! Убихме го! — чуха се викове.

И разлюляха трупа и го хвърлиха през синора. Няколко ръце веднага го сграбчиха и го повлякоха по камъните към една от малките усти.

— Илбечът е мъртъв! — викаха всички фразата, която напоследък беше почнала да става ритуална след всяко убийство. — Убихме илбеча!

Шооран спря да се обува. Възбудата от двубоя си беше отишла и той слушаше виковете в чест на победата си с чувство, различно от това, което бе изпитвал само преди минута. Илбечът не беше убит, илбечът беше жив — но къде беше човекът Шооран, къде беше изчезнала душата му? Дали беше останала в тъмницата, или се беше изгубила някъде из безбройните оройхони, дали беше задебеляла и се беше ожесточила сред толкова много коравосърдечни хора? Или я беше убила великата идея, дългът, който от човек го беше превърнал в

илбеч? Стана му ясно защо никой не може да го обича. Това нямаше нищо общо с проклятието на Йороол-Гуй — просто подвигът му беше свръх всички човешки сили...

Ръчичката на Ай го докосна по рамото. После Ай клекна зад него и долепи челцето си до гърба му. Шооран знаеше, че тя прави така само когато е много уморена, но все пак си помисли, че може би иска да го утеши. Още повече че нямаше от какво да е уморена — бяха си почивали цялата нощ и целия предишен ден.

— Тръгваме — каза само Шооран и завърза втората обувка.

Обущата на първия убит му бяха стягали, тези му бяха съвсем по мярка.

Ай скочи с готовност, както винаги, но внезапно се олюля, хвана го за лакътя и седна на земята.

— Не мога... Болят ме краката...

Шооран погледна тънките й като сламки на хохиур крачета, после погледна отслабналото й лице. От колко дни не беше яла нищо? От пет? А може би и от седем?

— Чакай тук — каза той. — Ще донеса храна.

Огледа харпуните: и своя, и този на непознатия, помисли малко и взе и двата. Взе и връзка факли, направени от смолист туйван — единствено на идиотите по тези земи можеше да им дойде наум да горят дърво! Провери пак снаряжението си и се усмихна мрачно — съдбата те кара да си плащаш за всичко, дори за чуждите гаци — а после тръгна към най-близкия от неразорените мокри оройхони. Спря пред дупката на шавара, запали първата безценна факла, вдигна я и стъпи в дълбокия нойт. Ако Йороол-Гуй, който беше съвсем близо, го затвореше в шавара — край на илбеча. Но нямаше как — гладната Ай седеше до багажа и го чакаше да се върне с храна.

Беше студено и лепкаво, дори факлата като че ли светеше все по-слабо. Първите пещери и тунели бяха отдавна опустошени от ловците и Шооран мина през тях, без да спира. Не го беше страх, че може да се заблуди — отдавна беше свикнал да намира пътя си из безбройните тъмни коридори на алдан-шаварите, но виж, нойтът, който вече стигаше до кръста му, го плашеше. Едно е да се сразиш с нещо, което виждаш, но сега Шооран имаше чувството, че към корема му се протягат назъбени щипки и че всеки момент ще срежат жанча и ще разкъсат ризницата му. Едва местеше краката си през гъстата каша.

Молеше се да стане по-плитко, но коридорът се извиваше в най-различни посоки, разширяваше се в тъмни пещери и пак завиваше — нойтът все така беше до кръста му, дори по-нагоре. На една от стените помръдна сянка и изчезна. Най-вероятно беше тукка, която изчезна само за секунда. Шооран замахна с харпуна подире ѝ, макар да разбираше, че тя вече се е гмурнала дълбоко към дъното. И точно този удар с харпуна го спаси, защото острието не срещна дъно и той залитна и насмалко да плъосне в нойта — беше стигнал до входа за долното равнище. Тези входи обикновено бяха по средата на пещерите. Този обаче беше по средата на тунела.

Като опипваше пода с харпуна, Шооран опита да заобиколи дупката — надяваше се, че каменният перваз ще издържи. Но в момента, в който го напипа с крак, нещо го сграбчи за глезена и го повлече надолу, към ямата. Шооран се дръпна и удари с харпуна, но не улучи нищо. Невидимият хищник продължи да го тегли надолу.

Той запъна единия харпун в отсрещната стена на тунела, а с другия заудря слепешката невидимия си нападател. Дано само да не беше уулгуй! Никой не знаеше как да поразии блед уулгуй... а освен това бледият уулгуй не ставаше за ядене... макар че сега не беше време да мисли за ядене.

Твартата явно разбра, че няма да може да го повлече надолу, и почна да изплува. Нойтът мазно се люшна и оттам се подадоха четири назъбени щипки. Долните две се скриха веднага, но горните защракаха и почнаха да се приближават към него — щръкналият осезателен мустак, с който гвааранзът го беше хванал за глезена, го насочваше към него много по-добре от мъничките му очички.

И както винаги в миг на смъртна опасност, съзнанието на Шооран се раздвои: едната му част продължи да се бори, но вече не за плячка, а за да спаси живота си, и същевременно се появи втората — страничен наблюдател, който спокойно гледаше всичко, не рискуваше нищо и преценяваше какво става, като дори успяваше да предвиди нещата. „Сега трябва да направиш това и това...“ — спокойно казваше съзнанието и тялото успяваше да направи точно каквото му казваха, и времето стигаше за всичко и вместиаше всичко освен страха и паниката. Те щяха да дойдат после — стига Шооран да успее да излезе от шавара.

И като изчака гвааранзът да се приближи, Шооран нападна, стиснал осезателния мустак. Това му помогна да избегне острите перки и да падне на гърба на тварта. Тя потъна от тежестта му и той пак успя да прецени положението, да се сети, че сега гвааранзът ще се опита да го смъкне от гърба си с осезателните си мустаци, и да направи така, че да не допусне това. И още преди те да се размърдат, Шооран бръкна дълбоко в нойта, напипа издутините на черупката, под които се криеха очите, и заби единия харпун — този в лявата ръка — на цели две педи в едното. Сега вече имаше за какво да се държи, така че бързо измъкна ножа си и почна да ръга наред — и в другото око, и между прешлените на черупчестото тяло. Гвааранзът се замята бясно и защрака с щипките си, но скоро силата на движенията му отслабна и той замря.

След като се убеди, че тварта наистина е мъртва, Шооран слезе от гърба ѝ, напипа потъналите в нойта мустаци, намота ги около китките си и я повлече натам, накъдето се виждаше слаба светлина. Беше някакъв съвсем тесен отвор, през който не можеше да се измъкне дори той, да не говорим за плячката му. Шооран запали една от оцелелите факли, изгори зогговете по стената на пещерата и огледа гвааранза. Наистина беше голям и нямаше да може да го измъкне навън. Обикновено ловците отсичаха пречещите им да влачат плячката си щипки, хващаха я за мустаците и я изтегляха от шавара, но сега на Шооран му трябваша тъкмо щипките, защото единствено тяхното месо ставаше за ядене — с черупката, острите игли от перките и всичките други безценни съкровища нека се оправят обитателите на шавара.

Така че той ги отрязва, върза ги и ги метна на гръб, а после хвана факлата в дясната си ръка и тръгна към изхода.

Ай го чакаше точно където я беше оставил. Шооран хвърли догарящата факла на земята, вдигна и багажа им и каза:

— Хайде, тръгваме.

Ай покорно се повлече подире му и скоро излязоха на оройхона, който той беше изсушил сутринта. Странно — нима бяха минали само няколко часа? Струваше му се, че е минала цяла вечност.

Оройхонът се умиваше. Водата не беше много, както навремето на другите оройхони, но все пак я имаше и Шооран клекна в един от малките ручей и изми зеленикавия нойт, полепнал навсякъде по него.

После изми и щипките, разчупи една, извади белезникавото месо и го подаде на Ай.

— Яж.

Някакви хора дойдоха да се напият и да се измият, спряха наблизко и ги загледаха с пълни с глад очи, но Шооран, без да каже и дума, извади бича и го сложи до себе си. Харпунът, който държеше на коленете си, беше не по-малко красноречив, и непознатите си тръгнаха, без да кажат нищо.

Шооран счупи и останалите щипки и нарязва месото на тънки ивици, за да поизсърхне и да се запази по-дълго, после попита Ай:

— По-добре ли си?

— Да — каза тя. — Много вкусно... Пак донеси...

Скоро навлязоха в земите на Моертал. За да го направят, Шооран трябваше да издигне три оройхона и после двамата с Ай да тичат по току-що родилата се земя и да се крият в шавара — цели четири часа Шооран трябваше да стои нагазил до кръста в нойта, да държи Ай на ръце и да се пази от опитващите се да се впият в него животинки, а после трябваше да пълзят през хохиура и пак да се скрият в шавара. Никога не беше виждал такива хайки — очевидно и тук хората бяха почнали да обвиняват илбеча за всичките си бедствия. Чак след два дни, когато вече бяха далече от границата, двамата с Ай успяха да се смесят със земеделците, прогонени от сушата в мокрите земи, и чак до мягмара обикаляха заедно с гладните тълпи. Шооран изобщо не помисляше да строи, защото разбираше, че Моертал ще направи щателна проверка и че скитниците ревностно ще му помагат в нея. Затова пък още в първата нощ след празника направи четири оройхона — рискува, защото вечерта, по време на празненствата — тази година съвсем скромни — глашатаите оповестиха нов закон: вече никой не можеше да излиза на мокрото сам. Шооран беше благодарен на съдбата, че предвидливо му е дала Ай — патрулите обикаляха навсякъде, и на мокрото, и на сухото, но прибираха само онези, които бяха сами, така че двамата с Ай благополучно успяха да се измъкнат от опасната зона.

В страната на вана нямаше хайки, но и тук всички приказваха, че земята била станала прекалено много и че водата не стигала. Мягмарът

наистина не беше оправил положението и в края на годината, а може би още и от средата ѝ, пак щеше да дойде суша. Шооран вече разбираше, че и той има вина за това. От друга страна, Тенгер наистина се беше стиснал, когато бе създавал света така, че илбечът да добавя към него само земя, но не и вода. А това означаваше, че хората ще измират, както бяха измирали от векове, но вече не от това, че са прекалено много на мъничките си парченца суша, а от жажда — и от глад, защото нищо не можеше да расте без вода. И все пак той беше твърдо решен да изличи и последния спомен за далайна.

Като се възползва от това, че през първата седмица след мягмара бреговете бяха безлюдни, Шооран бързо отиде в земите на изгнаниците. Тук отдавна вече бяха свикнали, че разказвачът идва в началото на новата година и появата му не направи впечатление на никого.

Двамата с Ай навлязоха в познатите им места, единственото кътче в цялата вселена, където някой ги чакаше. Пътеката минаваше точно по средата на синора, отляво и отдясно стърчаха оградите, направени от остри рибешки кости. Гладът беше свършил поне за малко, в този най-плодороден пръв месец от новата година хлебната трева бе избуяла високо, а листата на шестгодишните вече туйвани направо не се виждаха сред алените цветове. Шооран бодро крачеше напред и си мислеше как ли ще ги посрещне Тамгай. Беше събул тежките влажни обувца и крачеше бос, доволен от това, че ходилата му стъпват по топлия камък, а на езика си вече усещаше вкуса на наъса, с който щяха да ги нагостят — щеше да е наъс, защото до първата реколта зърно оставаше още цяла седмица.

И изведнъж Ай внезапно спря, седна, провеси крака през ръба на синора и каза:

— Не ща.

— Какво има? — попита я той. — Боли ли те нещо?

А после погледна напред. Оттук палатката на Тамгай вече би трябвало да се вижда... но не се виждаше.

— Чакай тук. Ей сега се връщам — каза Шооран, остави багажа на земята и хукна напред.

Палатката я нямаше. Нямаше я оградката, която беше разделяла нивата на Тамгай от съседната нива. Съседът, казваше се Поерхон,

правеше нещо под туйвана, но като видя Шооран, тръгна към него и каза:

— Няма ги вече. Умряха. Гладът беше страшен и малкият не оцеля, а пък тя... тя трябва да е отишла в далайна. Не можеше да живее без детето, нали разбираш. И земята ми я дадоха на мен. Вече има много земя, но не ражда...

Шооран само го слушаше и кимаше, а после се обърна и тръгна натам, където го чакаше Ай. Не й каза нищо.

Минаха през сухите земи, без да спират никъде. Шооран мълчеше, Ай не питаше нищо. И чак когато спряха пред мокрото, за да се обуйат, Шооран каза:

— Йороол-Гуй е виновен.

А Ай само кимна.

Но всъщност не беше виновен Йороол-Гуй, виновно беше проклятието на илбеча. Лесно е да знаеш, че хората ще умират, макар и вече по други причини. И няма нищо по-обикновено от смъртта. Когато умират чужди хора, дори не я забелязваш, примиряваш се с нея, даже я планираш, илбечът обаче би трябвало да знае, че първи ще умрат най-близките му. Подигравка на съдбата пък беше, че живата Явдай му носеше повече мъки, отколкото би могла да му причини смъртта й! Да, проклятието беше ужасно — но затова пък той вече нямаше какво да губи!

Шооран се усмихна криво. Хиляди пъти си беше повтарял тези думи, но съдбата всеки път намираше нов начин да го уязви. Е, значи и за в бъдеще щеше да има какво да губи.

И значи трябваше да мъсти и за миналото, и за бъдещето.

Сега лесно стигна до дъното на залива, към който неуспешно се беше промъквал откъм страната на Добрите братя, и три нощи работи — правеше по четири оройхона и денем се криеше на тях: докато нойтът не залееше шавара, това беше лесно, още повече че онези, които претърсваха новите земи, не слизаха до долното равнище. Ай непрекъснато беше с него, обръщаше се с гръб, когато й кажеше да не гледа, и послушно бягаше да се скрият, макар че ужасно я беше страх от шавара.

Шооран се опитваше да не мисли какво става по границата и дали няма да има нова война. Мислеше само за две неща: да не би някой случайно да го види и да не би докато през деня се крие, да не дойде Йороол-Гуй и да затвори шавара.

Накрая направи три оройхона в едно случайно оцеляло заливче и реши да тръгне на юг. Първо обаче трябваше да си почине и да поднови дрехите и снаряжението си, така че излезе на сухото и две вечери пиян и разказва, за да припечели нещо. Не мислеше да се бави — трябваше да строи, докато гладът не се беше върнал, защото после, когато блатата пак се напълнеха с тълпи изгладнели хора, нямаше да може да работи.

На сутринта на третия ден обаче дойдоха половин дузина стражи и командирът им, без да го погледне, каза:

— Трябва да дойдете с нас.

— Аз съм разказвачът! — възмути се Шооран. — Еетгон още преди години ми разреши да ходя навсякъде, дори и по мокрото. И освен това днес е общ ден, всички могат да излизат на мокрото.

— Ти да не си паднал от алдан-тесега? — изръмжа командирът. — Дните на илбеча са отменени отдавна. Кой ще ги спазва в този глад? Освен това владетелят Еетгон нареди да намерим точно теб.

— Няма да дойда — каза Шооран и седна на един мръсен камък. — Ако владетелят иска да ме чуе, ще трябва да си намокри краката.

Войниците го изгледаха объркано — не знаеха какво да правят. После командирът им прати един от тях да докладва. Шооран седеше и спокойно кърпеше жанча си. След половин час пратеникът се върна и прошепна нещо на ухото на командира. Той го погледна с недоумение и само сви рамене. Шооран продължаваше най-спокойно работата си.

После иззад тесегите се показа Еетгон.

Младият владетел отдавна не ходеше без охрана, но сега идваше сам — беше оставил телохранителите си до синора. Беше облечен с цамц от сламена прежда и със — също такива гащи. Тежките обуца с шипове изглеждаха глупаво на краката му — сигурно ги беше взел от някой от войниците. Еетгон махна на церегите да се отдалечат и клекна срещу Шооран.

— Здравей, сияйни Еетгон — каза той.

— Здравей и ти — съвсем сериозно отговори Еетгон. — Искам да поговорим.

— Говори тогава.

Но Еетгон мълчеше и Шооран продължи да кърпи жанча си.

Накрая Еетгон бавно и тихо каза:

— Ти, изглежда, си последният истински скитник, който не иска да живее на сухото...

— Не, защо? — възрази Шооран. — Има и други. Макар да не са много.

— И един от тях е илбечът — каза Еетгон. — Искам да говоря с илбеча.

— Не мога да ти помогна.

— Можеш. Сигурно си го срещал. Защото той ходи с ловците и скитниците и сигурно сяда да слуша легендите за Ван. И ще се срещнете пак, защото и двамата ходите по мокрото, а мокрите земи останаха съвсем малко. Така че той ще чуе всичко, което кажеш. Кажи му да спре да строи. Хората не искат повече земя, искат си далайна.

— Заедно с Йороол-Гуй?

— Йороол-Гуй е неизбежното зло. Но той е далайнът, а без далайна не можем да оцелеем. Можем да се обличаме в слама и в кожи от бовери, може да се отучим да ядем чавга и да се научим да обработваме кожата, без да я киснем в нойт. Можем да се научим да правим инструментите си от костите на загиналите си майки и бащи и да забравим какво е това хитин или туткал от рибешки люспи. Но не можем да оцелеем без вода.

— Нещо си се объркал от толкова години живот в алдан-шавара. Май си забравил, че в далайна вода няма. Аз лично съм виждал вода само на сухите земи.

— Не съм. Влагата на далайна може да не прилича на вода, но водата все пак е в нея. Влагата минава през земята, пречиства се и блика на сухите оройхони вече като чиста вода. Мръсната ѝ част пък се превръща в нойт и излиза на мокрото. Така казват и мисля, че са прави. Как иначе можем да обясним, че по мягмар, когато далайнът се надига, от изворите почва да блика повече вода и ручеите и потоците се пълнят?

— Значи вече си имаш придворни мъдреци, така ли? — каза Шооран. — Навремето им се присмиваше. Знаеш ли, според мен те ти казват това, което искаш да чуеш от тях, понеже ядат от ръката ти.

Човек може да измисли каквото си ще. И може да е и обратното — може би мягмарът идва, защото водата почва да блика по-силно.

— Това не са празни измислици — каза Еетгон. — Мъдреците пресметнаха всичко съвсем точно. Водата наистина е по-малко. Преди дузина години — не може да си го забравил — нямаше такива суши. Тогава далайнът беше огромен, беше четири и половина двойни дузини оройхони, а сухите оройхони бяха само четири двойни дузини. И вода имаше достатъчно. Сега сушата е два пъти повече, а далайнът намаля шест пъти. Днес всеки нов оройхон все повече влошава нещата. Още малко и водата няма да стига не само за нивите, но и за хората.

— Това истина ли е? — прошепна Шооран.

— Да. Следващата суша ще е още по-страшна, защото единия от четирите залива вече го няма, а останалите са съвсем малки. — Еетгон го погледна в очите. — За пръв път не знам какво да правя. Не знам знаят ли владетелите на другите страни това, което ти казах току-що, не знам дали трябва да им го съобщя. Не знам дали да кажа на хората си истината, или да ги държа в неведение цяла година. Не знам какво мисли за всичко това илбечът и какво мисли да прави. Той може да си има свои причини и хората изобщо да не го интересуват. Но мен ме интересуват. Не мога да го убия, защото рано или късно ще се появи нов илбеч и всичко ще почне отначало. Но този илбеч трябва да спре да строи. И тогава може би ще успеем да спасим нещо.

— Аз... — почна Шооран — обещавам. Не знаех. Ще мина по цялото крайбрежие. Първо тук, после при вана, после при Моертал... ако трябва, ще стигна и до пустите земи. Илбечът ще чуе думите ти. Обещавам... Нови оройхони няма да има.

— Колкото до това да се каже ли на хората истината, ти ще го решиш — каза Еетгон. — Все пак Чаарлах беше учител и на двама ни, макар че обичаше повече теб.

Така свършва животът. Един ден се оказва, че всичко, което си направил, не само е безполезно, но и носи само зло. Любовта ти убива, грижите ти носят гибел. Помощта ти носи смърт и си по-страшен от цяла дузина многоръки дяволи. И когато животът ти свършва, нямаш никакъв изход. Далайнът няма да те вземе, шаварът също е затворен за

теб, защото в момента на смъртта ти ще се роди нов илбеч. Хвала на мъдрия Тенгер, че е предвидил всичко. Съдбата е предопределила да съществуваш и днес, и утре, и после, когато започне гладът, и когато дойде следващият мягмар, и още много дузини години.

Шооран и Ай се бяха преместили във владенията на Моертал — в средата на годината тук беше по-лесно да се изхранят. Първо, поданиците на предвидливия Моертал живееха по-богато, второ, тук беше последната останала относително голяма част от далайна и скитниците се страхуваха от Йороол-Гуй. Двата други останали залива бяха широки само по един оройхон, а този тук беше широк три. Прикlescеният бог наистина се беше укрil тук, но напоследък се показваше рядко и чавгата по брега растеше на воля.

Но когато наближи краят на годината, крайбрежието се напълни с изгладнели хора. Еетгон излезе прав — предишните суши не бяха нищо в сравнение с тази. Трети месец нивите не раждаха нищо, а се чу и че изворите в подножията на суур-тесегите били пресъхнали. И това сигурно щеше да доведе до ужасни последици, но Моертал се намеси и почна да раздава вода — безплатно и на всички: дузини церегил излизаха всеки ден до синора на всеки мокър оройхон с пълни мехове. Опашките бяха огромни, но редът се поддържаше от самите скитници, като нарушителите се прогонваха и дори убиваха. Церегил не се намесваха в тези неща.

В южната част на страната на вана, където одонтите бяха решили да продават водата като едно време, започнаха да избухват бунтове; на север също беше неспокойно. В земите, останали без управление след рухването на държавата на Добрите братя, никой не се бе погрижил да се запаси с храна и вода и като нямаха друг изход, жителите им тръгнаха да щурмуват костената стена. Посрещнаха ги със залпове от татаци — нали Моертал още преди много време предвидливо беше изкупил цялата артилерия на братята. Предизвиканата от глада война се превърна в истинска касапница и шаварът пак почна да се задръства с трупове. Никой не знаеше какво става в страната на изгнаниците, но Шооран беше сигурен, че Еетгон е успял да се подготви за несгодите и че се е запасил и с храна, и с вода, и че дори е укрепил границата, така непредпазливо разрушена от глупавата злоба на илбеча. Най-вероятно и там раздаваха вода, а може би дори и зърно, взето в началото на годината като данък.

Моертал не даваше зърно и поданиците му, които не бяха достатъчно предвидливи, за да се запасят с храна, мряха от глад, защото чавгата не стигаше, за да се изхранят всички. Появиха се и случаи на людоедство.

В цялата тази неразбория Шооран и Ай живееха доста по-добре от другите — Ай от пръв поглед разбираше къде има чавга, а Шооран стана ловец — носеше жирхове, а понякога и тукки и по някой малък парх. В шавара вече почти нямаше големи хищници — Йороол-Гуй също трябваше да яде, — така че най-опасното там бе да не попаднеш на зогг. Всъщност не беше даже толкова опасно — палиш факлата и изгаряш зогговете до един, — обаче тогава трябва да се простиш с надеждата да хванеш тукка, защото тукките панически бягат от огъня.

Но така или иначе, на Ай и на Шооран им беше по-лесно да оцелеят, защото имаха предостатъчно опит.

Шооран беше успял да убие един доста голям парх и сега го беше изчистил, режеше месото на тънки ивички и двамата с Ай го сушаха на аварите, за да не се развали.

Ай обръщаше с една плоска кост съскащите парчета, които той й подаваше, и както винаги, мълчеше. Шооран мислеше за онова, което беше видял сутринта...

Сутринта, докато крачеха покрай далайна с надеждата да намерят нещо, което да им свърши работа, бяха видели един човек — беше клекнал и режеше една изхвърлена на брега риба. Най-обикновена, абсолютно безполезна риба, от онези, които смаленият далайн продължаваше да изхвърля на брега и които бяха толкова негодни за нищо, че дори нямаха имена. Плавниците й не ставаха за игли, люспите й пък не ставаха за нищо, и Шооран дори се зачуди защо ли този човек я реже. И чак когато се приближиха до него, видя, че я яде: режеше си парчета възрозово пихтиесто месо, дъвчеше ги, мляскаше и гълташе.

— Защо я ядеш? — попита го Шооран.

Човекът го погледна — очите му бяха помътнели — и едва успя да отговори с вече парализираната си уста:

— Много е сладка. Само дето ми се схваща устата. Обаче наистина е вкусна — никога не съм ял нещо толкова вкусно. Че няма

само Йороол-Гуй да си услажда я! — И си отрязва ново парче с почти вдървените си вече ръце.

Тези случаи ставаха все по-чести: изгладнелите хора ядяха мъртвите, изхвърлени на брега риби, понеже знаеха, че така или иначе ще умрат, но искаха поне да умрат сити. И някои дори успяваха да разкажат за чудните видения, които имали, и за това колко сладка била отровата. Това се разчуваше и самоубийствата ставаха все повече.

Шооран дръпна Ай, която гледаше непознатия и преглъщаше — устата ѝ се беше напълнила със слюнка, — и побърза да я отведе. След малко се обърна — човекът вече беше паднал до рибата, но конвулсивно сгърчените му ръце се опитваха да отрежат поредното парче...

И сега Шооран си мислеше дали от тези масови самоубийства няма да се роди нова религия. Такъв край наистина беше привлекателен за умиращите от глад. От друга страна, тогава брегът щеше да опустее и щеше да има достатъчно чавга...

— Скоро ще е мягмар — каза Шооран на Ай. — Щом бликне водата, ще идем в дивите земи. Там сигурно вече изобщо няма да има хора. Ще си оградим някой участък край далайна, до някой алдан-шавар, и там ще си пазим запасите. Ще си насушим наъс... Водата ще я държим в мехове, както се пази виното. Ще убия някой авхай — от кожата му става хубав мях.

— Добре — каза Ай.

— Моертал държи водата в ями. Наредил е да ги изкопаят още преди години. Много е умен той. Разправят, че и бовери гледал така. И ние ще го направим. Ще си издълбаем яма, голяма яма, като ония, в които топят ухерите, и ще отбием някой ручей да я пълни.

— Добре.

— И през пролетта може да се завъдят бовери, а ако не стане, ще си купим два от Моертал и ще ги развъждаме сами. Само че трябва да си намерим добри съседи — та хем да работят, хем да могат и да се бранят. Познавам доста свестни хора. И ще си живеем спокойно и ще си имаме всичко — и зърно, и вода, и месо.

— Добре — каза Ай.

Ай доста се беше променила през последната година, макар и не на външен вид. Вече говореше много по-ясно и смислено и ядеше и много други неща освен чавга. Да, от нея щеше да излезе добра

помощничка — ето че и сега, докато ѝ говореше, не спираше да обръща парчетата месо...

— Ей — викна някой и Шооран вдигна глава.

Бяха петима, добре облечени, но явно гладни — очите им не се откъсваха от съскащото на аварите месо. Бяха и въоръжени, но по начина, по който държаха харпуните и копията, си личеше, че не са цереги и дори не са ловци, а най-обикновени селяни, прогонени от глада от нивите си.

— Дай ни малко месо — каза един от тях и тръгна към Шооран, като почна да съблича новия си жанч очевидно с намерението да го смени за храна. — Виж колко много имаш...

Шооран поклати глава отрицателно и за да прекрати разговора, измъкна бича — той сякаш сам изникна в ръката му и затрептя и забръмча застрашително. Това обикновено беше предостатъчно да накара всеки натрапник, да се разкара, но този път не се получи така — може би нервите на непознатия не издържаха, а може би наистина умираше от глад, но вместо да се обърне и да си тръгне, той размаха копието си и викна:

— Гад! Жирх вмирисан! Значи ти ще си правиш запаси, а ние да мрем, така ли?

— Стига, недей... — опита се да го спре един друг от групата, доста по-възрастен, но мъжът с копието се дръпна, освободи се от ръката му и се нахвърли срещу Ай, която тъкмо прибираще последните парчета месо в торбата.

Тя опита да отскочи, но нямаше накъде — зад нея беше аварът. Понечи да се сниши и да се изплъзне, но нападателят размаха копието като тояга, после мушна напред и я прободде.

— Нееее! — изкрещя Шооран.

И бичът посече нападателя, разхвърчаха се кървави парчета от жанча, след това преряза на две другия мъж, който се беше вцепенил като изваяние и дори не понечи да се защити. Останалите трима също рухнаха преди да успеят да разберат какво става.

Шооран вдигна Ай, отнесе я по-настрана от авара, разтвори жанча ѝ и огледа раната. Не изглеждаше дълбока — и не можеше да бъде дълбока в мъничкото ѝ телце, — но в нея бълбукаха мехури и Шооран разбра, че каменният наконечник е пробол белия дроб. Дали да не я промиеше? Но Ай щеше да иска да пие, а нямаха друга вода...

Изтича при убитите и ги претърси. Намери мях с вода и бързо се върна при Ай. Тя го гледаше с широко отворени очи.

— Сега ще ти мине — каза Шооран и клекна до нея.

— Няма — едва чуто въздъхна тя и на безцветните ѝ устни изби кръв. — Ще умра. Но това не е страшно, ти бездруго не ме обичаш.

— Обичам те — с години закъснение каза Шооран.

— Не... Просто си си го измислил, защото няма кого да обичаш.

И затвори очи.

Шооран проми раната, превърза я и седя до Ай и бърса кръвта от устните ѝ, докато тя не спря да тече.

Очакващият мягмара далайн беше съвсем гладък. Шооран спря до него, коленичи, пусна товара си в бездната...

— ... на тебе давам най-добрата жена...

После дълго стоя на брега, навел глава — докато една случайна вълна не се плисна до него. Един ълк се впи в полата на жанча му и се загърчи. Шооран стана и попита:

— Защо? Нали се отказах?

Нова вълна изплиска до краката му валмо хитинов косъм и някакви уродливи полупрозрачни същества, които се заизвиваха безпомощно.

— Не си ти ли? — викна Шооран на далайна. — Значи сте двамата тогава!

И се обърна и тръгна през хохиура, като си просичаше път с бича. Търсеше хора. Онези, които бяха убили Ай, бяха мъртви, но имаше и други, много други, същите като тях... Направо усещаше с мускулите на ръката си как бичът разсича човешка плът. Някаква самотна жена, която копаяше чавга, го видя, ахна и побягна. Шооран понечи да я настигне, но после спря, стисна зъби и изръмжа:

— Добре... Ще ви го върна на всички... наведнъж. Вие ми взехте и Ай и вече наистина нямам какво да губя.

Огледа багажа си и с почуда видя, че е нарамил торбата с изсушеното от Ай на авара месо и че дори е прибрал в нея чуждия мях с вода. Запасите щяха да му стигнат до мягмара... а той щеше да се погрижи това да е последният мягмар.

През нощта се издигнаха шест нови оройхона.

Цял ден озверелите цереги избиваха всички, които им се стореха подозрителни. Земеделците им помагаша, като се избиваха взаимно. Само за часове мокрите оройхони опустяха и покрай блатата останаха само въоръжените отряди на церегите. И все пак през следващата нощ се появиха три оройхона, а на по-следващата — още три. Появяваха се направо пред очите на стражата, която търчеше насам-натам и напразно се мъчеше да залови илбеча.

Денем Шооран се криеше в празните шавари на току-що построените оройхони, а нощем отиваше досами брега и там, покрит с костената броня на някаква отдавна мъртва огромна риба, строеше. Лежеше до самия далайн и изобщо не го беше страх от Йороол-Гуй: някак си беше сигурен, че нещата са се променили и че вече не Многоръкия го преследва, а той преследва приклевания в отеснелите си владения бог.

И все пак това не можеше да продължава дълго и Шооран дори изпита облекчение, когато видя нойтът да залива поредния шавар. Беше дошъл мягмарът. Шооран се измъкна навън и се смеси с окъсаната мръсна тълпа, която събираше по брега кост и хитин.

После, когато повечето хора си тръгнаха, се изми в един пробудил се ручей и тръгна към земите на вана — там едва ли имаше толкова много хайки.

И наистина беше така — а може би владетелите не можеха да съгласуват действията си и всеки си мислеше, че илбечът работи от отсрещния бряг, и пращаха патрулите просто по навик. Както и да е, когато мягмарът свърши, Шооран без проблеми почна да строи по три, че и по четири оройхона на нощ. Беше забравил за времето, не броеше и построените оройхони и чак когато една нощ далайнът не се подчини, разбра, че е заличил още един залив и че трябва или да се връща в земите на Моертал, или да мине през целия свят и да стигне до владенията на Еетгон, където беше другият край на тесния канал, останал от далайна, заемал допреди няколко години половината вселена. Сега далайнът никъде не беше по-широк от два оройхона и

някъде там, в тези незнайно колко дълбоки теснини, безпомощно се свираше отслабналият Йороол-Гуй.

Мокрите оройхони в земите на Моертал гъмжаха от войска, която беше много по-нужна на други места, и церегите вече си говореха, че неуловимият илбеч изобщо не бил човек, ами зъл дух от шавара и да го срещнеш и да го познаеш не носело гибел на него, ами на самия теб.

Шооран — нали навремето беше служил при Моертал — много добре знаеше как и кога се разставят постове, така че успя да се промъкне покрай тях по корем. Не можа все пак да заобиколи последния и му се наложи хладнокръвно да убие двама млади цереги.

Дали защото искаше да възмезди с нещо това ненужно убийство, или просто за да довърши по-бързо задачата, която си беше поставил, Шооран започна да строи още по-бързо. Истерията, която го беше обхванала след смъртта на Ай, бе отминала, но го бе обзело спокойното убеждение, че е по-добре всички да измрат, отколкото да живеят така. И Шооран бързаше да строи, но и пазеше силите си, за да му стигнат до края. Ужасът, завладял цялата страна, когато стана ясно, че нищо не може да спаси далайна от илбеча, скоро премина в пълна анархия. Едни почнаха да се запасяват с вода и храна — жънеха недозрялата хлебна трева, други изпаднаха в униние, трети продължаваха да се опитват да хванат илбеча. Но големи хайки и редовни патрули вече нямаше.

Шооран продължаваше да се крие на долните равнища на новопостроените острови. Там никой не го търсеше — хората не можеха да се откажат лесно от убеждението, че човек не може да живее в шавара. Излизаше чак когато се мръкнеше, като първо изчакваше до изхода и гледаше дали има войници. Сега, за да не се изтощи прекалено, строеше само по един-два оройхона наведнъж, но затова пък строеше всяка нощ. Разбираше, че ако дори една нощ не излезе да направи нови острови, нойтът ще го залее в убежището му.

Когато водата и храната му свършваха, той се местеше на оройхона, който ставаше сух след построяването на новия, и чакаше. Бликащата от земните недра вода беше малко и изобщо не приличаше на едновременните потоци. Шооран пълнеше двата си мяха, хващаше и две-три обезумели от сладката вода тукки и пак се скриваше под земята — да чака и да подготвя гибелта на света.

Когато още не е залят от нойта, шаварът е сух и човек може да стигне чак до дъното му, но все пак не прилича на алдан-шаварите в сухите земи. В алдан-шаварите винаги е ден, макар да е почти тъмно, в новите шавари винаги е нощ — но не може да се нарече вечна, защото само след едно денонощие те се запълват с лепкава гадост, в която няма място за понятията светлина и мрак.

Шооран се сепна и се събуди. По някакъв начин усещаше, че на повърхността е пладне и че още е рано за излизане, но какво тогава го беше събудило? Седна и се вгледа в мрака. И от мрака се показва черният уулгуй, с който не се бяха виждали от толкова години.

„Спя“ — успокоено помисли Шооран и затвори очи.

Няколко минути лежа и слуша собственото си дишане, после очите му сами се отвориха. Уулгуйт все още беше тук и го гледаше.

— Защо убиваш далайна? — попита уулгуйт.

— Защо те е грижа за далайна? — отговори с въпрос на въпроса илбечът. — Ти си мъртъв от много години, няма те никъде освен в паметта ми, и след като на мен далайнът не ми трябва, значи съдбата му не засяга и теб.

Уулгуйт поклати глава.

— Грешиш. Не съм мъртъв и никога няма да умра, макар да се опитваш да ме убиеш. И те питам: защо?

— Значи ти... — Шооран сухо преглътна, не можеше да изговори името. — Значи ти си... Многогоръкия? Ти си богът на далайна?

— Има ли значение кой съм? Може да съм само ехо на мислите ти в празния шавар. Но това не променя смисъла на въпроса ми. Виж какво направи със света! Аз създадох вселената и й дадох закон, и въведох ред. И сложих граници на всичко — дори на себе си, и хората живееха — поне повечето хора, — без да ги е страх от шавара.

— Сложил си граници не само на шавара обаче, но и на хората. И твоите граници, закони и авари ги оковават. Бях в затвора и знам, че е по-добре да си мъртъв, отколкото да живееш в тъмница.

— Ти беше наказан и лежеше в собствените си нечистотии, и ядеше боклуци, а аз давах на хората толкова зърно, месо и вино,

колкото можеше да роди земята. Не съм виновен, че това не ви стигаше.

— Живях и в алдан-шавара и ядях и пиех, колкото искам. Но пак бях окован. И не само тялото ми, но и думите ми бяха оковани, и братята решаваха кога да работя и кога да почивам. И опитах и този така наречен сладък живот, и знам, че е по-добре човек да умре, отколкото да живее така.

— Така казваш ти, но какво ще кажат другите? Дали ще се съгласят с теб? Нали дори не всички каторжници избягаха. Кой ти е дал правото да решаваш дали другите да живеят, или да умрат?

— Не изпитвам жал към онези хора, които са се превърнали в бовери. Нищо общо нямам с тях.

— Виждам, че си още по-ужасен от мен, илбечо. Защото всеки, който мисли като теб, може да победи, а хората, ако те надживеят, ще те запомнят като велик бог. И тогава ще станем трима: старецът, който направи всичко и не прави нищо, аз — неговата сянка и неговата истинска същност, и ти — предвечният и единосъщен син и заедно с това — най-доброто творение, ти, дошлият в името на любовта и убил света. Жалко, че няма да има кой да слави тази троица. Но запомни едно — аз ще направя всичко, та това да не се случи. Дълго бяха от тебе — но вече няма да бягам.

Страхотен удар разтърси шавара, чу се тътен и Шооран скочи. Познаваше този тътен много добре — Йороол-Гуй излизаше на оройхона. А той беше спал в шавара, без да помисли за възможно нападение, и сега беше изгубен...

Побягна по неравния под към горното равнище, но какво значение имаше това, че ще се качи на него? Йороол-Гуй имаше предостатъчно време да заеме целия оройхон.

Отвън тътнеше ужасната какофония на разрушението: плясъкът на далайна, скърцането и пукането на трошащите се камъни.

Шооран се хвърли към един от отворите под тавана, успя да се промъкне през него, като съдра жанча си, и излезе на върха на един от суур-тесегите.

Свечеряваше се и небесната мъгла блестеше във всички оттенъци на червеното, аленото, карминеното и пурпурното — това бяха минутите, когато целият свят изглеждаше потопен в кръв. Шооран се огледа да види накъде може да побегне. Йороол-Гуй беше близо, но

все още не беше стигнал до този суур-тесег — движеше се съвсем бавно. Шооран нямаше време да се чуди защо е така, щеше да мисли за това, ако оцелееше. Смъкна се по склона и хукна наляво, към спасителния синор. Земята още не се беше покрила с хлъзгав нойт и краката му стъпваха уверено по нея. Щеше да стигне!

Синорът беше все по-близо с всяка крачка, а Йороол-Гуй изоставаше все повече и повече. Шооран прескочи спасителната черта, подхлъзна се — тук вече имаше нойт, — падна, веднага се изправи и викна тържествуващо:

— Не успя да ме хванеш, гадино!

И изведнъж замръзна. Защото това, което видя, нарушаваше всички закони, с които беше свикнал за двете си дузини години живот.

Йороол-Гуй пълзеше и по двата оройхона, без да обръща внимание на непристъпния по закон синор. И пипалата му се виеха и отсам, и плъокаха в нойта, и трошаха камъните...

Това приличаше на кошмар и също като в кошмар Шооран побягна. Тичаше бързо, но Йороол-Гуй, макар и бавен, беше по-бърз от тичащ човек.

Следващият синор беше близо — оройхонът, през който тичаше Шооран, беше ъглов. Йороол-Гуй обаче беше и тук. Шооран вече не се чудеше на нищо — за четвърт час всички световни закони се бяха обърнали с главата надолу.

Йороол-Гуй се движеше на тласъци — очевидно и на него му беше трудно. Понякога спираше и тогава Шооран увеличаваше разстоянието помежду им, а после изстрелваше напред няколко ръце и се опитваше да хване илбеча. Една от тях падна пред Шооран и му препречи пътя, лепкавите ѝ пръсти — приличаха на многокраки жирхове — се заизвиваха, но Шооран се засили и успя да ги прескочи, без да го хванат.

Стигна до следващия синор. Сигурен беше, че и той няма да е преграда за Йороол-Гуй, но все пак го прескочи и затърча напред. И изведнъж видя черна каменна стена и усети как го лъхва топлина. И въпреки че здравият разум му казваше да не го прави, скочи на авара — и след миг скочи долу, защото горещината направо не се търпеше.

Йороол-Гуй не беше минал последния синор. Законът, че не може да се отдалечава от далайна на повече от един оройхон, очевидно

все още беше в сила. Безбройните му безкрайни ръце пляскаха в калта, плътта му се надигаше на буци, вече неразличими добре в здрача.

Шооран пристъпи към синора, но не се осмели да се качи на него. Кой знае защо, беше сигурен, че Йороол-Гуй ще облеци насреща му главните си очи — но това не стана; богът, все така размахвайки лепкавите си ръце, започна да се оттегля.

И чак сега Шооран се запита:

„Откъде се взеха пък тук аварии?“

И се огледа.

Познаваше този оройхон, макар с годините той да се беше променил много. И все пак някои случайно оцелели подробности му подсказваха къде е. Ето този ръб на синора например — приличаше на крив зъб. И аварът — той си беше съвсем същият, навремето го наричаха Пушеция жирх.

Шооран беше на сухата ивица на оройхона, който преди много години бяха наричали Свободния оройхон.

Сухата ивица беше пуста. Напоследък хората не държаха на сухото и сега тук не живееше никой, още повече че години наред точно тук беше минавала границата.

Шооран се огледа. Когато беше дете, бяха вдигали палатката си някъде съвсем наблизко — всяка вечер, защото тогава нищо не биваше да се оставя без надзор и дори палатките сутрин се сгъваха и се прибираха. А ето там, до онзи студен тесег, беше живял Боройгал. Огромната ръбеста кост, която един ден беше забил на върха му — може би беше мислил да строи нещо, но така и не го беше довършил, може би просто беше искал да се похвали колко е силен (момчетата после се качваха горе и се опитваха да я измъкнат от камъка, но не можеха да я помръднат) — все още стърчеше към небето: глупаво доказателство, че някога тук са живели хора.

Шооран се качи на тесега, хвана костта, дръпна и я извади. Съвсем лесно. Хвърли я настрани и седна на края на тесега.

Как все пак се беше озовал тук? Нали беше почнал да строи чак от другия край на тесния далайн! Колко време беше прекарал в самота и какво ли ставаше извън пределите на това малко парче суша? Не, важното беше, че е стигнал дотук и че от целия необятен далайн е останало само едно нищожно парченце, което може да унищожи с един удар. Е, би могъл... ако там не се криеше Йороол-Гуй.

„Но пази се — преди това в далайна може да не остане място за теб“ — беше казал в зората на времето старият Тенгер. Шооран помнеше тези думи и се надяваше, че когато далайнът изчезне, ще изчезне и Йороол-Гуй. Събитията през последните месеци като че ли бяха потвърждавали това. Но ето че от далайна беше останало последното квадратче, а Многоръкият беше жив и здрав и дори по-опасен.

Дали да не оставеше нещата така? На Йороол-Гуй щеше да му е тясно, разбира се, но пък нали далайнът беше бездънен — все някак щеше да оцелее. А и човечеството щеше да оцелее. Онези, които щяха да преживеят тези трудни времена, щяха да живеят различно, щяха да се струпат на няколкото оройхона около квадратчето животворна слюз и да благодарят на благодетеля си Йороол-Гуй. Целият останал свят щеше да се превърне в пустиня и само през първия месец след мягмар тук-там щеше да се появява вода. А когато хората се наплодяха, новите изгнаници нямаше да бягат на мокрото, а в пустинята. Там поне щеше да има предостатъчно място и всички щяха да живеят в алдан-шавари. Щеше да има разбойници, които щяха да отнемат водата на керваните, запътили се към Кръста на Тенгер за кремък, или да ограбват мирните земи. Церегите щяха да почнат да преследват разбойниците, за охраната на малкото неплодородни ниви щяха да са нужни татаци и на осемте мокри оройхона хората пак щяха да почнат да събират харвах, а тук, на бившата Свободна земя, щеше да има работилници, в които пък щеше да има каторжници...

И всичко щеше да е както преди, само че много по-малко и много по-гнъсно. Не, той не искаше да живее в такъв свят и каквото и да казваха другите, нямаше да позволи и на тях да живеят в такъв свят. Също като Мазолестата пета, и той не можеше да спре — трябваше да върви напред. Може никой освен разказвача да не вярваше, че древният скитник е пробил стената, но разказвачът трябва да вярва в това — иначе защо ще почва приказката?

Смешна работа — чак до самия край никой не го беше заподозрял, защото нали беше разказвач на приказки и легенди, а разказвачите на приказки и легенди винаги са добри! Виж, Чаарлах го подозираха. Но по онова време илбечът беше благодетел, а сега го проклинаха. Жалко, че добрината нямаше нищо общо с това, което

ставаше. Пътят обаче трябваше да се извърви докрай — каквото и да става. Точно в това беше проклятието на илбеча.

Не, той нямаше да спре и никога нямаше да види унилия свят, който току-що си беше представял. Новият свят — какъвто и да бъдеше той и стига да успееше да се появи — щеше да дойде след смъртта на последния чудотворец. А сега той имаше работа — да строи.

Тръгна към далайна още преди разсъмване. Йороол-Гуй се спотайваше някъде в дълбините, но Шооран не се страхуваше от него, а от това, че някъде по сухата ивица може да се натъкне на патрул — стига още да имаше патрули в този рухнал свят, разбира се.

Далайнът се полюшваше спокойно като в самото начало на вековете. Отсрещният бряг почти не се виждаше от мъглата и ако примижеше, човек можеше да си представи, че светът още не е почнал да се променя и че той е първият илбеч, решил да твори земя под любопитния поглед на глупака Бовер.

Шооран спря и дълбоко пое дъх.

Трябваше да строи. Но как?... Върху главата на Йороол-Гуй? Но трябваше, трябваше да строи. Та дори и да загинеше — тогава утрешният скучен свят щеше да се появи и сам, без него.

Още в първия момент, когато започна, усети могъщата съпротива на бога, но нещо в нея му подсказа, че тя не е безкрайна. Далайнът се изду, запени се, опита се да се измъкне от волята на строителя. Шооран стисна зъби. Наистина нелепо — една човешка песъчинка да се гърчи на ръба на бездната в безмълвен вик, сякаш повдига огромна невидима тежест. И все пак пред очите му започнаха да се издигат разкривените очертания на последните суур-тесеги...

И в същия момент дойде ответният удар. Шооран го очакваше и единствено затова той не го смаза. Последваха още и още, всеки по-силен от предишния. Шооран трепереше, гърчеше се, от прехапаните му устни пръскаше кръв — но не се отказваше. Не се опитваше да се брани от атаките на разбеснелия се в дълбините Йороол-Гуй, мъчеше се само да запази, да затвърди полупостроената призрачна земя.

За миг силите им се изравниха — а после чудовищният бог разчупи тъничката каменна кора и връхлетя върху брега.

Шооран не побягна, а продължи да строи — ако можеше да се нарече строителство безсмислената саможертва пред лицето на

могъщото разрушение.

Като раздираше и разкъсваше огромното си тяло в раждащите се и веднага след това изчезващи камъни, Йороол-Гуй се мъчеше да сграбчи илбеча. Бяха само на дузина крачки един от друг, безбройните алчни ръце пълзяха по оройхона, сякаш богът искаше да прегърне строителя, да го притисне към себе си. И се приближаваха все повече и повече — но не достигаха до илбеча. А илбечът не правеше нищо, за да се защити, напротив, той атакуваше — и това го спасяваше по-сигурно от каквато и да било защита. Ръцете-пипала, готови да го сграбчат и да го смажат, потъваха във втвърдяващия се камък една по една и не се показваха повече. И изведнъж част от брега се сгромоляса с гръмовен трясък и бушуващата дълбина се превърна в твърд, и Йороол-Гуй изчезна под нея.

Шооран дълго стоя неподвижно, без да вижда нищо, а когато се опомни, осъзна, че е на същото място, където беше стоял сутринта — само че сега облаците над главата му сияеха като по пладне. Той погледна напред. Нямаше никакъв оройхон: нямаше нито суур-тесеги, разположени на равни разстояния, нито разчертани на квадрати синори — имаше само уродливо натрупана купчина скали, избълвана в страшната агония на света. Човек би се изгубил в тях като зогг в люспите на парх.

Шооран седеше и не мислеше за нищо. Седеше така за пръв път от много години. Беше заслужил това право — работата му, както и работата на много поколения илбечи преди него, беше свършена.

А после се чуха гласове — някой идваше.

Ха, значи все имаше оцелели! И сега идваха да видят гроба на Йороол-Гуй. Е, щом искат...

Шооран не стана, дори не помръдна. Нека да видят всичко и да разберат кой е илбечът — той вече не мислеше да се крие.

Заобиколиха го — две дузини цереги с насочени отвсякъде копия. И ги водеше Еетгон естествено — кой друг би могъл да бъде в целия ужас на този нов свят?

— Здравей, братко — каза Шооран.

— Здравей... илбечо — каза Еетгон. — Все пак направи, каквото искаше. Надявах се, че съм те убедил.

— Значи знаеше?

— Не, не знаех. Досещах се. Можеше да си или ти, или Ай. Нямахте кой друг да е. Идвахте — и почваше да се ражда земя. Тръгвахте си — и нямахте нови земи. Човек трябва да е сляп и глух, трябва да е идиот, за да не разбере. Да не би да си мислиш, че не знаех какво става в страната ми? Отдавна знаех, че илбечът е един от вас двамата.

— Прав си, аз бях илбечът — спокойно каза Шооран. — И какво ще правиш сега? Ще заповядаш да ме убият? Убийте ме, все ми е едно. Изобщо не ме интересува дали проклятието на Многоръкия още тегне върху мен, или е изчезнало заедно с него. Аз просто си свърших работата — и край. Оттук нататък решавах ти.

— Все още не съм решил какво да правя с теб — замислено каза Еетгон. — Но сега ще дойдеш с мен. Дай си оръжието.

Шооран сви рамене и разпери ръце — бяха празни.

— Да тръгваме тогава. — И Еетгон се обърна и тръгна, сигурен, че Шооран ще го последва.

— Велики Тенгер, какво е това?! — викна един от войниците.

Небето пламтеше. Вечно неподвижната мъгла се вълнуваше като изпаренията от далайна, когато вятърът на мягмара ги отвяваше към сухите земи. Небето ставаше разноцветно, сякаш едновременно беше и жълтеникава сутрин, и сребристобял ден, и тъмночервена вечер. Цветовете се сливаха, смесваха се, разделяха се и пак се сливаха.

Всички бяха вдигнали глави нагоре и гледаха невярващо.

— Какво е това? — викна Еетгон. — Казвай! Ти си го направил, нали? Не може да не знаеш! Какво е това?

Шооран мълчеше.

— Ако... ако стане нещо — изръмжа Еетгон, — ти ще умреш пръв.

— Вече стана — каза Шооран.

Небесната мъгла се разнасяше, цветовете продължаваха да се сменят, но не ставаше по-тъмно — отнякъде идваше друга светлина, не много силна, но някак бяла. А след това над оройхоните лъхна вятър, сякаш за миг бе дошъл мягмарът, и отвя нанякъде парцалите вечна мъгла.

И небето се пропука и се разкъса, и през дупките се видя друго небе, светлосиво, почти бяло, и светещо.

Всички гледаха това ново небе и затова изобщо не обърнаха внимание на дотичалия вестител, докато той не спря до тях и не извика, останал без дъх:

— Повелителю! Стената на Тенгер се срина!

Влагата, която през последното денонощие непрестанно се сипеше от новото небе, стана на тежки капки и от аварите почна да се вдига пара. Вече всички разбираха, че нажежените допреди ден камъни бавно изстиват и че костеният път, който Еетгон беше заповядал да се построи, скоро няма да е нужен.

Самият Еетгон, все още облечен с дрехи, с каквито се беше ходило по мокрите земи, стоеше сред кълбетата пара. По кожата на жанча му се стичаше вода. Шооран — все още наполовина пленник, наполовина опасно божество — стоеше до него.

— Поне няма да умрем от жажда — каза Еетгон и обърса лицето си. — Ямите са пълни и скоро ще трябва да оставим излишната вода да изтича в ручеите. Боверите ще са доволни.

— Ти и бовери ли имаш? — попита Шооран и си спомни умрялото от глад дете на Тамгай.

— Всичко имам.

Всъщност да, точно такъв трябваше да бъде добрият стопанин. Защото без бовери всички ще измрат, а деца се правят лесно.

От мъглата изникна някаква фигура и се чу глас:

— Стигнахме до края. Там има бездънна пропаст.

— Изобщо не си мисли, че ще тръгнеш пръв — сухо каза Еетгон. — Само след мен. Ще ми се да знам каква изненада си ни подготвил.

И като махна на трима войници да вървят напред, кимна на Шооран да го последва.

Хлъзгавата от падащата вода костена настилка пружинираше под краката им и те вървяха напред съвсем бавно, и стигнаха на последната площадка, където вече имаше няколко души, чак след половин час.

Войникът, който крачеше пръв, спря на ръба и ахна.

Пред и под тях се простираше безкрайността. Земята продължаваше на всички страни на разстояние безброй оройхони, до недостъпна за погледа далечина. Оройхонът, на чийто ръб стояха обаче, рязко свършваше пред неизмеримо дълбока бездна. Шооран

погледна за миг надолу и главата му се замая, така че той вдигна глава и засенчи очите си с ръка. В безкрайността растяха дървета и далече-далече сред тях течеше ручей...

Невероятно! Ако тези дървета бяха високи поне на половината на порасъл туйван, значи този ручей трябваше да е широк поне двойна дузина крачки! А дължината му... не, не можеше да бъде! Такова нещо не би се побрало в никакъв оройхон! А може би това беше далайнът на долния свят? Но защо нямаше никакъв ред, защо нямаше нито един прав ъгъл, нито една права линия? Защо всичко се извиваше, издигаше и кривеше на всички страни? Защо нямаше никакви квадрати?

Дъждът спря, потъмнялото преди малко небе изсветля, а после облаците се разкъсаха и през тях се видя третото за този ден небе — светлосиньо, прозрачно и чисто като най-светлия бисер в огърлицата на майка му.

— Е? — попита Еетгон.

— Не знам какво ни чака долу — каза Шооран, — но този свят е наш.

— Ами къде е алдан-тесегът? Къде е Тенгер?

— Какво ни интересува Тенгер? Негова работа е да мисли за безсмъртния си живот — има достатъчно време за това. Ние трябва да мислим за себе си.

— ... това беше последната ти дума — и да бъде както казваш. Но пази се — преди това в далайна може и да не остане място за теб!

И понеже това наистина била последната му дума, Йороол-Гуй млъкнал, гмурнал се в далайна и оттогава не издал нито звук. Но ако можел да говори, щял да каже:

— Ти искаш да ме унищожиш, премъдри Тенгер. Но не си ли помислил, че ако ме унищожиш, заедно с мен ще унищожиш и половината от вечното време и половината от безкрайността, тяхната обратна, тъмна страна? И дали твоята светла страна, твоята светла част ще може да съществува без мен — и на какво ще се крепи алдан-тесегът, ако моята бездна престане да съществува?

Но последните думи са си последни думи, така че тези, които току-що казахме, не били казани, и нито един разказвач не ги е казвал никога на никого.

ГЛАВА 12

За да стигнат дъното на бездната, събраха въжета от няколко оройхона. Вързаха един доброволец — бивш черег от ъгловите земи — и го спуснаха внимателно надолу.

Хиляди мисли минаваха през главата на Шооран, но най-важните бяха две — дали долу е раят, за който бяха проповядвали Добрите братя, или всеки, който стъпи там, веднага ще умре в страшни мъки?

Действителността се оказа много по-проста и много по-странна. Доброволецът се върна благополучно и съобщи, че земята долу си е съвсем истинска и прилича на Кръста на Тенгер. И донесе няколко твърди камъка и стиска трева. Тревата беше много странна — хем нежна като хлебна трева, хем безплодна като хохиур. Но пък камъните бяха твърди като кремък и скоро още много доброволци започнаха да слизат и да се качват по спуснатите от ръба на оройхона въжета. А Еетгон започна да събира донесенията им.

Потокът сред дърветата наистина се оказа огромен, колкото целия далайн, че и повече. И макар в него да течала чиста наглед вода, никой не се беше осмелил да пие от нея, още повече че там плували риби.

Вторият отряд разузнавачи беше видял на една поляна някакви твари. Не приличали на многокраките зверове от шавара, а повече на бовери, понеже били покрити с козина, но когато мъжете опитали да хванат една и да я заколят, за да видят става ли за ядене, всичките твари побягнаха по-бързо дори от тукки. Друг звяр обаче не побягнал, ами дори нападнал разузнавачите. Излязъл от някакви гъсти ниски дървета и с рев се хвърлил срещу тях. Опитните ловци, свикнали да избягват светкавичните нападения на парховете, го пронизали с копията си.

Звярът беше качен горе заедно с много други трофеи и Еетгон го разгледа — дори мъртъв звярът изглеждаше опасен, — пипна дългите му остри зъби — такива зъби нямаше никоя твар по оройхоните, такива зъби имаха само рибите в далайна — и замислено каза:

— Значи и на алдан-тесега има достатъчно опасности. А после нареди спускащите се долу групи да секат дървета и да ги качват с въжетата и макар никой да не му искаше никакви обяснения — нали беше владетел, поясни:

— Ще направим голям подежник.

Оголеният череп на маараха — приличаше на огромно корито — се полюшваше на дебелите въжета. Докато лежеше на земята, беше изглеждал здрав, тежък и масивен, но сега, увиснал над пропастта... Кой би посмял да се качи в това нестабилно нещо?

Двама воители стояха на ръба на площадката, готови да помогнат на качващите се. Еетгон мина покрай тях равнодушно, без да обръща внимание на протегнатите им да го подхванат ръце, и прекрачи — все пак малко несигурно, както забеляза Шооран, с прекалено широка крачка. После се качи и той — мъчеше се да не гледа надолу в бездната.

Макарите заскърцаха и те почнаха да се спускат покрай проядената от времето стена. Шооран гледаше само нея — не смееше да погледне постепенно приближаващата се земя от тази главозамайваща височина. Имаше чувството, че това не става с него, а с някой друг. Прекалено дълго беше разказвал приказки — и ето че една от тях се сбъдваше, а той, бившият илбеч, не можеше да направи нищо, можеше само да гледа и да слуша.

Когато стъпиха на земята долу, се оказа, че тя е дори по-невероятна, отколкото изглеждаше отгоре. Разстоянията тук можеха да се измерват само с цели оройхони. Дърветата бяха толкова високи, че всички епитети и сравнения, измислени за най-древните туйвани, не вършеха работа и изглеждаха направо смешни. Пръснатите навсякъде камъни бяха колкото суур-тесеги, а за да стигнат до реката, трябваше да изкачат някакъв невероятно огромен хълм, който можеше да се сравни само с последния оройхон, който Шооран беше издигнал. И никъде никаква храна — само на някакви храсти в една падина имаше някакви дребни плодчета. Един от разузнавачите каза, че не били отровни, но били много горчиви. Еетгон откъсна едно плодче, сдъвка го, изплю го и се съгласи, че е точно така.

Водата в реката беше дълбока, бавна и зеленикава като туловището на Йороол-Гуй. Там, където покрай брега беше прозрачна, се виждаха риби. Бяха мънички, колкото детско пръстче, но навътре, в тъмните дълбини, можеше да има и истински гиганти.

— Не хапят — каза командирът на разузнавачите. — А ей онези горе — и показва някакви същества, които се носеха във въздуха над реката — ги ядат. Всички други зверове пък пият вода от реката. Ние пихме от един извор наблизо. В него няма риби и водата е хубава. Но е малко.

— Ако водата в реката е отровна, ще е трудно — каза Еетгон.

Шооран клекна, гребна от реката с шепи и изпи водата на две големи глътки. Беше топла и на вкус като водата на ручей преди мягмар, и миришеше на нещо като трева.

Не! — със закъснение викна Еетгон.

— Много хубава вода — каза Шооран.

— Тя и рибата от далайна е хубава, когато почнеш да я ядеш — обади се един от разузнавачите. — Обаче после...

Така или иначе не можем без вода, значи някой трябваше да я опита — каза Шооран.

— Но не и ти — изръмжа Еетгон, а после се обърна към хората си и нареди: — Ако остане жив, спуснете и два бовеера, мъжки и женски, и вижте дали могат да живеят тук. И им направете ограда, за да не отплуват и рибите да не могат да влязат при тях.

Продължиха покрай реката. Шооран стъпваше предпазливо и очакваше първите признаци на отравянето. Не го беше страх — просто се мъчеше да разбере защо толкова безразсъдно беше решил да провери дали водата става за пиене. И накрая разбра — илбечът Шооран просто вече не беше нужен на никого. Беше свършил работата си и сега го пазеха денонощно просто за всеки случай. Сега беше ред на други да работят — други спускаха хората с подечника, други опъваха палатки, защото тук долу нощем беше студено.

Отрядите разузнавачи бяха навлезли надалече в страната и пътят им вече се измерваше не с оройхони, а с далайни. Ловците бяха изнамерили начини да убиват бързоногите животни и щяха да носят месо — други щяха да ограждат бовеерите, не те. Еетгон изслушваше донесенията и даваше нареждания, все едно цял живот беше живял тук и отдавна бе свикнал с огромните пространства. Всички правеха нещо,

всички имаха работа, но единственото, което можеше да направи Шооран, беше пръв да отпие от водата на реката.

Излязоха в някакво огромно поле, по което растеше висока като хохиур трева, и почнаха да късат класовете и — но те бяха празни, без никакви зърна. Това беше лошо — ловците не можеха да изхранят всички, трябваше и да се сее и жъне. Един набит разузнавач, бивш брат, предложи да изкоренят цялото поле и да го засеят с хлебна трева, също както горе засяваха новите оройхони. И щом Еетгон кимна одобрително, забърза към подемника.

Шооран пристъпи към Еетгон и го пипна по лакътя. Владетелят се обърна, погледна го и попита:

— Какво има? Отрови ли се?

— Не, водата става за пиене. Но... — Шооран се запъна, — но защо съм ви? И защо ме пазят денонощно? Вече съм никой. Защо не ме пуснеш с разузнавачите и ловците?

— А, не — каза Еетгон. — Само мъдрият Тенгер знае какво ни чака, така че трябва да си ми подръка. Щом искаш да работиш обаче — върви с него да копаяш и сееш. — И посочи отдалечаващия се към подемника мъж.

— Благодаря! — викна Шооран, без да се обръща: вече тичаше.

Повелителят на вселената, великият ван, беше объркан.

През последните месеци като че ли самата съдба се беше обърнала срещу него. Земята не раждаше, земеделците бягаха, никой не плащаше данъци, в мирните доскоро провинции и области се надигаше непокорство, имаше дори и явни бунтове. Дори най-верните сред верните, церегите от личната му охрана започнаха да не изпълняват даваните им заповеди, щом складовете и избите почнаха да се опразват. Да не говорим, че не бяха успели да хванат илбеча и да спасят далайна. Колкото до последното, самата мисъл, че омразният и плашещ далайн всъщност е единственият източник на живот, нанесе последния удар върху реда и закона. Защото кой ще уважава и почита властта, когато целият свят се обръща надолу с главата?

А после дойде вестта, че далайна вече го няма, че аварите са изгаснали и че Стената на Тенгер е рухнала.

— Лъжа! — викна ванът. — Не е вярно! — Но веднага заповяда: — Сложете охрана покрай сухата ивица, никой да не стъпва до аварите!

С остатъка от гаснещото си съзнание разбираше, че никакви войски няма да стигнат да се охранява целият свят, но това вече не можеше да го спре и той крещеше безсмислени заповеди и нареждаше невероятни неща дори на Тенгер и на Йороол-Гуй, при това и на двамата заедно. След това... не знаеше какво беше станало след това, но сега се беше събудил в спалнята си от някакъв непоносимо ярък лъч, който беше проникнал през завесите и го заслепяваше. Ванът стисна очи, после ги покри с длани, но дори и сега непоносимото сияние продължаваше да го заслепява.

— Какво е това? — викна ванът.

Изобщо не се съмняваше, че слугите ще го чуят и ще дойдат да му обяснят всичко, а ако потрябва, ще махнат тази прекалено силна светлина. И наистина чу отговор — един старчески глас изфъфли:

— Това е новото небе, ваше величество. Небесната мъгла вече я няма и на мястото на облаците свети този огън.

Владетелят свали ръцете си от очите си, отвори ги предпазливо и видя говорещия — един от престарелите кухненски прислужници.

— Какво правиш тук? — викна ванът. — Къде са другите?

— Няма ги — отговори старецът. — Избягаха.

— Как така ще са избягали?! Къде?!

— Не знам. Нали имаше безредици, после пък казаха, че Моертал спускал хора от стената и че животът долу бил по-сладък и от туйван. И мисля, че всички тръгнаха на изток. А може и сами да са слезли долу. Понеже нали аварите изстинаха и вече и каша не можеш да стоплиш на тях. Та всички заминаха, нали това ви казвам, ваше величество. Първо бунтовниците, после и стражата. На цели отряди. И взеха всичко, всичко отнесоха. Не само одонтите, даже дузинниците правеха, каквото си щат. А пък главният баргед Талаар направо опразни двореца...

— Какво?! — възкликна ванът, като чу името на пазителя на държавната хазна. — Веднага ме обличай!

— Какво да ви обличам? — попита старецът, но ванът вече беше скочил и тичаше към вратата, както си беше по долна риза.

Бутна тежката врата, затваряща подземието, и видя, че пред нея са останали съвсем малко факли. Запали една и влезе в съкровищницата. Нямаше никакви следи от разгром и от пръв поглед се виждаше, че всичко е ограбено до шушка. Нямаше го оръжието, нямаше ги и скъпите дрехи. Всичко ценно беше изнесено. Бяха останали само тежките ракли, които нямаше как да се изнесат, и няколко купчини дребен бисер.

Като хлипаше от ужас, ванът тръгна към една от страничните зали. Там беше най-тайното му скривалище, за което не знаеше никой, дори Талаар. В него бяха любимите му скъпоценности, там беше и новата му, съвсем наскоро обработена от резбарите костена корона, която му беше пратил Моертал. Ванът изскърца със зъби от злоба и обида. Толкова беше вярвал на Моертал, особено след като му беше пратил короната — а той да го предаде! Всички го бяха предали! Изменили бяха на дадения им от бога господар!

Очевидно обаче разбойникът Талаар не беше имал време и въпреки че не може да не беше знаел, че владетелят има скривалище някъде тук, не го беше намерил. Ванът се облече в най-хубавите си дрехи и си сложи короната. После, като потропваше по пода с жезъла си, излезе от съкровищницата. Слугата, свикнал да го вижда най-вече в кухнята с престилка, се смая пред това великолепие и се хвърли по очи на пода. Владетелят го изгледа, кимна му благосклонно и му нареди да го последва.

Залата за хранене също беше опустошена. Беше изчезнало дори тежкото резбовано кресло, на което ванът седеше по време на пирове, така че той се тръшна на една неудобна пейка от кост и каза:

— Гладен съм.

— Складовете са опустошени — каза старецът, — но все може да се намери нещо. Само че... само че аз не съм готвач, особено в сравнение с вас. Никога не съм готвил, нали само палех огъня... — Млъкна, погледна вана уплашено и добави: — Дано нозете ви са вечно сухи.

— Ще се научиш и да готвиш — каза ванът. — Има време. Дай сега каквото има.

Старецът излезе заднишком, като непрекъснато се кланяше, и ванът остана сам. Започна да оглежда голите стени, като се мъчеше да не забелязва притесняващата синевина зад прозорците. Душата му

беше празна също като разграбената зала. По това време на деня той обикновено изслушваше донесенията, вземаше решения и даваше важни нареждания. Винаги му се беше струвало, че ако с него стане нещо, ще спре животът по цялата земя. И ето — само няколко дни боледуване и животът наистина беше спрял, по-точно беше избягал заедно с крадеца ковчезник, и се беше оказало, че сияйният ван изобщо не е нужен на света. И какво му беше останало — да седи и да чака кога ще му донесат нещо за ядене.

Съжали, че не беше отишъл в кухнята със стареца — там щеше да му е по-добре. Старецът щеше да запали огъня, а пък той щеше да си сготви дъхава каша от хлебни зърна, подправена със счукана кора от туйван. Странно — тайното му увлечение, което беше крил цял живот като нещо срамно, нещо, което унижаваше величието му, беше останало единственото, което не го беше предало. Да, наистина трябваше да отиде да си сготви каша. Жалко, че не го направи. Сега щеше да се насилва да преглъща някаква гадост като последния селяк.

В съседното помещение се чу някакъв шум, последва вик и глухо тупване.

— Ей! Какво става? — викна ванът.

И изведнъж се сети, че за цели три дузини години, откакто старият слуга беше палил огъня в кухнята, така и не беше научил името му и че дори не може да го повика.

Вратата се отвори и влезе някакъв огромен мъж. Държеше дълъг извит ятаган — знак, че е одонт. Погледът под дебелиите му вежди беше безумен.

— Кой си ти бе? — изръмжа натрапникът.

Ванът изправи рамене и тропна по пода с жезъла си.

— Аха, ясно — сети се мъжът. — Ти трябва да си ванът. Сияйният ван, ха! Че аз с два пръста ще те смажа! А си мислех, че си някакъв исполин...

— Кой си ти? — гневно възкликна ванът. — Как си позволяваш да влизаш тук!?

— Кой съм ли? — ухили се мъжът. — Аз съм Боройгал. Верен слуга на твое величество, макар че едва ли си чувал за мен. Понеже нали тия като мен са дузини дузини. Бях уху на вана на Свободния оройхон, служих ти и в ъгловите земи, когато управляваше Хооргон. Бях ти верен дори когато Суварг ме направи одонт! На — виж! —

Боройгал размаха ятагана и ванът потрепери, защото видя, че острието е цялото в кръв. — Цял живот да бъда твое ухо, а ти изобщо не си чувал за мен, така ли?!

Ванът събра целия си останал кураж, опита се да се направи на страшен и викна:

— Не те знам кой си, но ако веднага не се махнеш оттук, ще заповядам да те обезглавят!

— Ха-ха-ха! — изсмя се Боройгал. — Стражата ли ще викнеш? Онова патраво старче, дето вече го няма? — Боройгал изкриви уста и изпищя тъничко: — Спри, нечестивецо, зад тези двери е великият ван!... Да не би да викнеш и палача, а? — Боройгал наведе лице към вана и владетелят едва не се задави от зловонния му дъх. — Защото аз съм палачът, твоя сухост! Последните години ти служих на западните земи при одонта Юхааз. Но вече не служа на никого, разбра ли бе, плужек такъв?!

И хвърли ятагана на пода и жилавите му като ръцете на Йороол-Гуй пръсти стиснаха сияйния ван за гърлото. После му смъкна короната и викна:

— Аз ще съм ванът вече! Ти не си нищо — дори илбеча не хвана. Цял живот се катерих нагоре, с нокти и зъби драпах, но щом постигнах нещо, илбечът променяше света и пак падах в нойта! А ти си седеше в двореца и не си мръдваше и пръста! Че ако имах толкова власт и толкова войници, колкото имаше ти, щях да го хвана за две седмици! И ако само го бях зърнал някъде в тълпата, веднага щях да го позная...

„Каква малка глава има — помисли си разсеяно ванът, — дори новата корона ще му е голяма...“

Силните пръсти го стиснаха за гърлото, ванът трескаво се задърпа, червена мъгла забули очите му...

Два месеца Шооран работи със земеделците. Разчистваха полето — първо ръчно, после се сетиха да горят храстите и ненужните треви и бурени — копаеха земята с костени мотики и грижливо засаждаха донесените от горния свят коренчета. На втория месец прибраха първата реколта. Беше малка, една-две ниви не можеха да изхранят цялото население, но им даваше надежда и скоро на брега на реката се появиха привичните, радващи окото квадрати.

Боверите също живееха спокойно в оградените за тях басейни, макар водораслите да не им стигаха и да се налагаше да им дават и трева и сено. Тълпите заселници подплашиха дивеча в околността, така че ловците трябваше да правят все по-дълги походи за храна. Затова пък в гората, направо под открито небе, растеше невероятно много наъс. Като видяха толкова храна, мнозина забравиха за всякаква предпазливост и доста хора платиха с живота си за това, докато научат кои гъби могат да се ядат и кои — не.

За тези два месеца от горе беше свалено всичко, което можеше да се свали, дори младите туйвани бяха изкоренени и пресадени на новата земя.

Животът постепенно потръгваше и единственият човек, който не можеше да си намери място в него, беше Шооран. Уж работеше като всички и заедно с всички, но всеки поглед, всяка дума на околните му показваха, че е различен. Страхуваха се от него, а когато ставаха нещастия, като това с гъбите, той усещаше омразата им. В такива моменти от яда на тълпата го спасяваше единствено страхът. Във всичко това имаше някаква страшна, но закономерна несправедливост — всички успехи в новия свят хората приписваха на себе си, на силата си, на ума си, на сръчността си; за всички нещастия обвиняваха илбеча.

На два пъти през това време властите си спомниха за него. Първият беше почти веднага, още преди да засеят първата нива. Тогава го извикаха, облякоха го в някакви нелепо богати дрехи и заедно с огромно пратеничество той тръгна да обикаля бившия далайн: поеха на изток, където разузнавачите се бяха натъкнали на друга колония.

Още много хора се спускаха на новата земя след падането на стената. Бунтовници и цереги, оцелели сектанти от жителите на общините и много, много други. Част от тях се присъединяваха към колонията, основана от Еетгон, и приемаха законите ѝ, други се опитваха да живеят сами. Мнозина загиваха, други оцеляваха, но живееха в нищета и се превръщаха в диви зверове. С тези хора трябваше да се съобразяват, но те все пак не представляваха сериозен проблем. Оказа се обаче, че от другата страна на далайна одонтът Моертал е успял да запази държавата си и също е направил долу голяма колония.

Шооран не се интересуваше какъв ще е резултатът от преговорите. В края на крайщата земята тук беше предостатъчно и владетелите едва ли щяха да се карат за земя. А пък щом Еетгон смяташе, че присъствието на илбеча в стана му може да му донесе някакви изгоди, той не мислеше да възразява — щеше да облича каквото му наредят и да се прави на важен. Нищо повече не можеха да искат от него.

При Моертал Шооран видя неколцина познати. Особено се зарадва да види Турчин: той вече беше станал одонт, макар че Моертал не му беше дал никаква власт — Турчин просто командваше двойна дузина церег и се разхождаше гордо, запасал костен ятаган. Не позна Шооран, дори не се осмели да го приближи и само го гледаше отдалече със страх и възхита.

За сметка на това Моертал веднага дойде при него и го заговори — на „вие“, но твърдо, както винаги.

— Срецали сме се — каза старецът. — Лицето ми ви е познато.

— Служех при вас като церег, благородни одонте — каза Шооран. — А после пуснах от затвора разказвача Чаарлах и дезертирах.

— Това си го спомням много добре — каза Моертал. — Значи старият мошеник все пак е знаел кой е илбечът и затова се държеше така дръзко.

— Не, той не знаеше нищо — възрази Шооран. — Просто беше безстрашен.

Този кратък разговор беше единственото участие на Шооран в държавните дела. На следващия ден той се върна да копае нивите.

Вторият път беше, когато го включиха в една далечна експедиция. На нивата дотърча задъхан вестоносец и съобщи:

— Еетгон те вика. Ловците са намерили алдан-тесега!

Еетгон лично поведе отряда — животът в колонията течеше спокойно и можеше да си позволи да остави поданиците си сами. Пътят се оказа неочаквано дълъг, въпреки че видяха алдан-тесега още на осмия ден след като потеглиха: извисяваше се над бледолилавата линия на хоризонта като огромен светъл купол. Изглеждаше близо, все едно могат да стигнат до него само за няколко часа, но минаваше ден след ден и той си оставаше все така далече пред тях.

Четири дни вървяха през непроходими гъсталаци и прекосяваха тъмни, пълни с риба реки и потоци. После гората свърши и излязоха в безкрайно поле, обрасло с висока трева. Алдан-тесегът все така стърчеше пред тях и ги дразнеше с измамната си близост.

В отряда започна да се шушука, че тайнственият връх е недостижим. И дори онези, които не бяха суеверни, вече се страхуваха, че няма да могат да се върнат от това пътуване. Накрая дори непреклонният Еетгон трябваше да се съобрази с настроенятия на хората си и каза, че ако до два дни не стигнат целта си, ще тръгнат обратно. Всички се ободриха и закрачиха по-бързо, още повече че вече наистина приближаваха алдан-тесега.

Отблизо той не приличаше на планина. Беше стена, висока и гладка, и препречваше цялата земя. Беше толкова висока, че на човек му се струваше, че дори се извива над него, към зенита. И беше недостъпна — в плътния камък не се виждаше дори една пукнатина.

Тръгнаха покрай нея, натам, където им се беше сторило, че тя свършва. Вървяха цял ден и вечерта стигнаха. Стената обаче не свършваше, а просто завиваше под прав ъгъл и продължаваше до хоризонта през степта.

Шооран долепи ръце до нея и усети как студът на скалата прониква чак до сърцето му. Стената се извисяваше над тях — нелепа, не на място в този криволичещ, нетърпящ прави линии свят. Такова нещо просто не можеше да съществува тук, нали правите ъгли бяха останали горе, в предишния им живот.

— Знам какво е това — каза Шооран. — Това не е алдан-тесегът. Това е далайн. Само че стената му още не е паднала.

— И какво ще правим? — попита Еетгон.

— Нищо. Ще се връщаме.

В първото селище, до което стигнаха след двуседмичното си отсъствие, им съобщиха неприятни новини. Една нощ всички подемници — а те бяха няколко дузини — били развалени и вече не можело да се стигне горе. Не че там беше останало нещо ценно — само запаси стара кост и хитин, който в новите земи беше безполезен — нали тук нямаше нойт.

Еетгон реши, че това е работа на Моертал, но не се ядоса много. Повече го разтревожи другата новина — че поради все по-студеното време третата реколта не е покарала.

И наистина, ден след ден ставаше все по-студено, все едно влагата на далайна заливаше земята, и сутрин тревата се покриваше с ледени бели капчици, а листата на дърветата пожълтяваха и падаха. В някои селища вече се надигаше недоволство.

Еетгон, както винаги, предприе решителни действия — тръгна да обикаля селата и лагерите на ловците и също като преди година, нареждаше навсякъде да се направят складове с припаси. Щом видеше нещо умно измислено, веднага нареждаше на всички да го усвоят. Хората почнаха да се преселват от палатките си в топли землянки — за броени дни ги кръстиха „шавари“, започнаха по цял ден да събират плодове, корени и гъби, да сушат месо. А вечер се събираха край огньовете, грееха се, оплакваха се от тежкия си живот и проклинаха илбеча, който беше виновен за него.

Шооран виждаше, че го мразят и че се страхуват от него. Всъщност повече ги беше страх, отколкото го мразеха. Разправяха, че можел да вкамени човек само с поглед и че студената твърда коричка, която почна да се появява сутрин върху водата, също била негова работа, защото илбечът мразел водата и искал да превърне всичко в камък. Пак той бил докарал студа и всички други несгоди...

Щом го видеха, всички тези разговори спираха, но погледите, изпълнени с омраза и страх, си оставаха. Когато им се наложеше да говорят с него, всички цедяха думите си, все едно са вода седмица преди мягмар. А когато една вечер Шооран реши да попее и да разкаже някоя легенда и седна до един огън с новия си, направен от тукашна кост суваг, повечето хора се магнаха, а онези, които останаха, се смръщиха и явно не искаха да го слушат.

Така че той реши да не пее повече — и изобщо се стараеше да не се среща с хора. Спря дори да излиза да работи на полето — всъщност нямаше и смисъл да се работи в този студ, — седеше си в землянката, грееше се на огъня, въсеше се и мислеше за тленното. Землянката му, една от първите, беше усамотена — другите жители на селището бяха изкопали своите землянки възможно по-настрана от неговата.

Една вечер двойната кожа, която затваряше вратата се отметна и влезе Еетгон. Клекна до огнището, протегна ръце към огъня, вгледа се

в тях, помълча малко и после каза:

— Сам си значи.

Шооран само кимна.

— Знаеш ли какво говорят за тебе?

— Досещам се.

— И какво мислиш да правиш?

— Нищо.

— Лесно ти е на тебе. Свърши си работата и сега можеш да не правиш нищо. А аз не мога. — Еетгон рязко вдигна глава и го погледна в очите. — Хората казват, че трябва да те изгорим заедно със земянката ти и че тогава студовите щели да спрат.

— Хубаво — каза Шооран.

— Не! — викна Еетгон. — Това тук не е Земята на старейшините и няма да допусна човешки жертви! Да не говорим, че никой не знае какво ще последва... А и ти... може пък да си полезен с нещо в бъдеще.

— Ти си предвидлив стопанин.

— Виж сега — продължи Еетгон, без да го слуша. — Събирай си нещата и се махай. Силен си, ще оцелееш и сам. Трябва да се махнеш, не можеш да останеш тук. Кажи ми само къде да те търся... ако се наложи.

— Надолу по реката. Помниш ли онзи ручей под шарените скали — минахме покрай него, когато ходихме до алдан-тесега. Тече през хубава долина, закътано е...

— Добре. — Еетгон стана. — Тръгвай. До утре вечер да те няма.

Водата бавно лъкатушеше между големите обли камъни. Там, където над нея надвисваха, отрупаните с иглички клони на смолистите дървета, изглеждаше черна, но там, където заливаше камъните и беше плитка, се виждаше колко е прозрачна и чиста.

Шооран седеше на брега и я гледаше. Денят беше ясен и топъл, такива дни ставаха вече все по-редки. В такъв ден човек може да свърши много неща. Ето там например, до бързея, където гората се отдръпваше от реката, може да си изкопае земянка. На отсрещния бряг пък растеше някаква висока трева — приличаше на хохиур, само че вместо с метлички завършваше с някакви меки на пипане

тъмнокафяви удебеления. От корените ѝ човек можеше да си опече питки — почти като истински. В гората пък все още имаше гъби. С две думи — ако беше решил да живее тук, човек можеше да си намери много работа.

Шооран обаче седеше неподвижно на един полегат камък и гледаше малките рибки във водата — плуваха почти до самото дъно. До краката му имаше друга риба — голяма и мъртва. Когато беше дошъл тук, някакво зверче с остра муцунка тъкмо я беше хванало и усърдно ядеше вътрешностите ѝ. Щом го видя, безшумно се плъзна във водата и му остави рибата. И ето че сега Шооран седеше до смъртоносния подарък на зверчето, а багажът му — безброй ненужни неща — беше на земята зад камъка.

Вече беше напуснал хората — още като дете, когато го бяха прогонили да умре. Тогава беше взел само едно нещо — огърлицата на майка си. Сега пак го бяха изгонили, но този път имаше много вещи, съвсем ненужни вещи — защото не беше дошъл тук да живее... Колко смешно!

Новият свят, красив и жесток, сам сочеше пътя на последния чудотворец, като слагаше в краката му риба...

Шооран стана, събра съчки и запали огън. Странно колко бързо всички бяха свикнали да горят дърво! Когато съчките изгоряха и направиха жар, той извади от багажа си котлето, разгъна го, загреба вода и го постави на въглените.

Котлето беше като всички котлета — от разтворен хитин. Хитинът се киснеше в горещ нойт и после в сместа се потапяше костен калъп, намазан с мас от жирх. После калъпът се охлаждаше във вода. Същото като да правиш ухери, само че по-бързо, защото калъпът се потапяше само два-три пъти и после готовото котле се сваляше. И можеше да се сгъне или да се навие — и не се пукаше и не се пробиваше дори на най-горещия авар. Сега вече никой не можеше да прави такива котлета, разбира се, нямаше и как и с какво да ги поправят и спускаха ли се, трябваше да се изхвърлят. На Шооран това му беше последното и той си го пазеше, макар да знаеше, че вече няма смисъл.

Когато водата завря, той взе рибата, оплакна я от кръвта във водата и я пусна в котлето. Тя веднага побеля, а водата помътня и от нея се вдигна апетитна пара. След малко Шооран извади рибата, сложи

я на един широк лист от репей и я зачака да поизстине. Нямаше закъде да бърза. Щеше да изяде своята риба бавно и спокойно. Цял живот беше живял тичешком, можеше поне да умре спокойно и без да бърза.

Разгъна постелката си, полегна, посегна и лапна първата хапка. Наистина беше вкусно, макар и не по начина, който си беше представял. Изяде я цялата, реши да не чака гърчовете и виденията, обърна се на една страна, сви се и заспа.

Душата му беше спокойна.

Един слънчев лъч пръсна по миглите му безброй дузини микроскопични дъги и Шооран кихна и се събуди. Беше сутрин и от огъня беше останала само пепел.

Огледа се недоумяващо, взря се в оглозганите костици на рибата и после истерично се разсмя. Големият нов свят за пореден път се беше оказал различен от това, което си мислеше за него. Тук човек като нищо можеше да се отрови с наъс, но пък излизаше, че рибата може да се яде! Кой би могъл да си представи такова нещо?! Е, значи така му беше писано — да продължи да живее. А другите... нека си живеят и те, както могат и както знаят.

Шооран стана, измъкна костената лопата от багажа си и тръгна да си изкопае дом.

Вие, които имате покрив над главата и огън в огнищата, вие, които ядете всеки ден месо, вие, които слушате сега мен, разказвача, спомнете си за онези, които са гладни и жадни и са на път, и им е студено. Спомнете си за тях и чуите за древните времена, за щастливите времена, когато хората не са знаели що е това глад, що е това студ и що е болест. През онези щастливи времена светът бил млад и малък, но хората имали всичко: зърното се раждало само, в реките вместо вода течало вино, и на света нямало зима.

В онези времена господар на света бил древният Йороол-Гуй. Денонощно се грижел той за хората и наплодявал света с блага и богатства. Вършел всичката тежка и мръсна работа с безбройните си ръце, а хората живеели доволни и честити и всеки ден бил празник. И ако

на някого не му достигало нещо и поради това не бил съвсем щастлив, просто отивал до далайна, където живеел благодният бог, и казал: „О, бащице Йороол-Гуй! Дари ми радост!“ И Йороол-Гуй изплувал от дълбините и без да каже нищо, без да пита нищо, правел така, че и този човек, и всички хора на света да са доволни и да имат всички блага. И единствената грижа на хората била какво още да си поискат.

Но няма добро без зло и чуйте какво станало.

Между хората живеели и зловни духове, наричали се шоорани. И нямали мира тези зли духове нито денем, нито нощем, и само се чудели как да навредят на хората. Но не успявали твърде, защото Йороол-Гуй пазел с безбройните си ръце всеки мъж, всяка жена и всяко дете. И затова шоораните мразели и ненавиждали добрия бог.

От всички шоорани най-зъл и най-хитър бил един, казал се Илбеч. И Илбеч събрал шоораните и рекъл:

— Докато безсмъртният Йороол-Гуй е жив, никога няма да можем да направим достатъчно голямо зло. Дайте, прочее, да се съберем, да затрупаме с камъни бездънния далайн и да убием Йороол-Гуй, и тогава животът ще се промени и ще стане лош.

И шоораните се събрали и хукнали към далайна, но могъщият Йороол-Гуй се възправил насреща им и безчет шоорани били избити, а оцелелите побягнали с писъци.

И кръвожадният Илбеч събрал оцелелите и рекъл:

— Няма да можем да победим могъщия Йороол-Гуй със сила, но можем да го победим с хитрост и коварство. Нека хората сами затрупат с камъни бездънния далайн.

И злите шоорани тръгнали да обикалят света и да казват на хората:

— Йороол-Гуй ви лъже. Дава ви онова, което не му е нужно, храни ви с боклуци. Защо чакате този ням урод да ви подари онова, което му е излишно, няма ли да е по-добре да отидете и сами да си вземете всички богатства на далайна?...

И говорили така много дни и много години, и хората слушали коварните им думи, и почнали да казват:

— Йороол-Гуй не ни обича и крие съкровищата си, и не ни ги дава. Да затрупаме далайна и да вземем всичките му богатства.

И една нощ хората се събрали, и отишли до далайна, и почнали да хвърлят в него тежки камъни, та да го затрупат и многоръкият Йороол-Гуй да не може да изплува. И хвърляли камъни дотогава, докато не затрупали бездънния далайн и на мястото му не се издигнала цяла планина от камък. А шоораните ги хвалели, но в сърцата си им се присмивали.

И така хората убили бога и дошло царството на злото, и за времето, когато зърното растяло само, а морето само изхвърляло от дълбините съкровищата си, са останали само легенди. И днес всичко се постига само с непосилен труд и само злото живее охолно и е доволно. Хората обаче знаят, че безсмъртният Йороол-Гуй спи затрупан с камъни в недрата на земята и знаят, че един ден той ще се събуди и ще излезе на бял свят, и ще накаже прокълнатите от цялата вселена шоорани, а на хората ще прости, понеже не са знаели какво вършат.

И златният век ще се върне.

ГЛАВА 13

Дойде и тази есен. Последната реколта, вярно, не много богата, беше прибрана, виното от горските плодове беше готово и радваше окото със златисточервения си цвят, гората даваше лешници и гъби, блатата — хлебен корен, вкусна добавка към зърното. Още не беше дошло времето за клане на боверите, но дивеч имаше предостатъчно и ловците всеки ден носеха месо. Освен това тази година туйваните за пръв път родиха и хората пак опитаха сладките им плодове.

Беше дошло времето на сватбите.

Първите сватби по традиция бяха в селищата по Долното поречие. И първата беше на младия ловец Йортоон, който взимаше за жена красавицата Бутай. Девојката имаше само майка и беше бедна, макар че кой днес можеше да каже кой е беден и кой — богат? Земя имаше предостатъчно: стига да си трудолюбив и да я обработваш, значи ще станеш богат. Бисерите, с които се хвалеха някои, бяха за красота, не за богатство. В добри, сити времена цената им се качваше, когато дойдеха лоши времена обаче на кого му трябват скъпоценности, нали не стават за ядене. Старите съкровища бяха като старите ухери, сложени тук-там по площадите: потъмнели, напукани от дъждовете. Никога нямаше да гръмнат пак тези ухери — защото нали нямаше нойт, нямаше хитин, нямаше харвах, и младите знаеха какво е това огнена стрелба само от разказите на родителите си.

Така че никой не казваше, че Йортоон греши, като взима за жена Бутай — само някои старци и бабички мърмореха, че не било хубаво булката да си няма седефени обеци или нещо от скъпоценностите, останали от „едно време“. Но и най-злобните шушукания секнаха, когато в самия разгар на празненството на площада, до отрупаните с гозби маси, се появи илбечът.

Магьосникът живееше далече оттук, някъде чак край Бели връх, където не ходеше никой. Той самият също се появяваше рядко, един-два пъти годишно, и то само за да смени за зърно ножовете, които правеше от камък. Ножовете бяха хубави — здрави и остри, но

малцина се осмеляваха да използват нещо, направено от илбеча. Вярно, пазеха ги в домовете си, но като опасни талисмани, защото всеки, взел нещо от илбеча, или го спохождаше щастие, или бърза смърт — така поне казваха всички. И затова, когато видяха чудотвореца, всички млъкнаха.

А Шооран отиде до булката и каза:

— Нося ти подарък.

И бръкна в пазвата си и извади два блестящи костени полумесеца, и ги подаде на уплашената девойка. Малцина дори от най-старите бяха виждали такова съкровище, но всички, дори и най-младите, разбираха, че тези гребени са били безценни дори навремето, а за сега — да не говорим.

— Тези гребени са били на баба ти — каза Шооран. — Трябвало е да ги продаде, за да може да изхрани баща ти. Взех ги от съкровищницата на Хооргон преди дузина и половина години. Но още тогава разбрах, че не ми принадлежат и че трябва да ги дам на теб.

Не гледаше Явдай, която стоеше до дъщеря си и мълчеше, но знаеше, че тя го слуша и че разбира скрития смисъл в думите му. Сега, когато тя знаеше кой и какъв е бил, може би виждаше много неща по различен начин. Много, но не и всички. Важното си беше както преди — тук не го искаха.

И Шооран млъкна — сам не знаеше какво всъщност са думите му: закъсняло отмъщение или ненужна молба за прошка — поклони се пак, пристъпи към масата, наля си чаша вино, отчупи и къшей от сватбената погача, поклони се трети път и си тръгна.

Селяните си отдъхнаха: дошлият на празника илбеч беше ял и пил, а това беше добра поличба.

От години вече Шооран живееше на границата със степта. Домът му — вече не землянка, а къща от дървени трупи — беше издигнат в края на гората, където тя оредяваше и през дърветата се виждаше люшканата от вятъра висока трева. Шооран не ходеше натам — не можеше да настигне бързоногите обитатели на степта, а друго какво да прави там нямаше. Освен това, когато излезеше от гората, нямаше как да не види алдан-тесега.

Бялата планина го примамваше неудържимо и същевременно го дразнеше. Като него самия, тя беше различна, не ѝ беше мястото тук, но все пак беше тук, горда и безразлична. Шооран мразеше това напомняне за миналото и все пак, като че ли съвсем случайно, с всяка година се местеше да живее все по-близо до алдан-тесега. На третата година от отшелничеството си дори отиде до планината — този път сам, разбира се. За четири дни я обиколи цялата и можа да прецени размерите ѝ. Първото му впечатление не го беше излъгало — стената наистина ограждаше площ, равна на площта на далайна. Но на кого му трябваше това чудовищно нещо? На Тенгер? Тенгер наистина ли го имаше?

След като се върна от сватбата, Шооран няколко дни не прави нищо, ако „нищо“ може да се нарече лутането на обезумял от самота човек. Би трябвало отдавна да е свикнал със самотата — но не, не беше така. Искаше му се да е сред хора, да е нужен на някого.

Говореше се, че бил на безброй много години, бъркаха го с безумния илбеч и дори с Ван, макар да беше живял сред тях и да го познаваха дузини дузини хора. За целия свят той беше магьосник и чудовище. Беше изгубил дори името си — в редките случаи, когато говореха с него, го наричаха Илбеч.

А той си беше най-обикновен човек. Отдавна беше изгубил чудотворните си способности и искаше просто да живее. Не беше остарял чак толкова, че да не му се живее — само три дузини години, нищо не е това. И душата, и тялото му се бунтуваха срещу отшелническия живот и трябваше да ги изтощава и изнурява, да измисля какви ли не начини да ги залъгва, за да не допусне да се побърка.

Този път обаче не сполучи да го направи с никаква работа. Имаше достатъчно запаси за зимата, пък и ако помислиш, изобщо не му трябваша, да прави още ножове не искаше... Шооран беше наясно със състоянието си. Прекалено дълго беше чакал вчерашния ден, прекалено дълго си беше мислил какво и кога ще каже и какво ще му отговорят, и какво ще стане после. А беше станало единственото, което можеше да стане — хората се бяха уплашили. Всички, дори Явдай. И сега излъганите му надежди разкъсваха гърдите му.

Реши да тръгне на път и взе два харпуна. Не му трябваше риба, беше насушил достатъчно за цялата зима. Освен това и зиме можеше

да си хване риба, нищо, че реките се покриваха с лед. Но, кой знае защо, реши да тръгне надолу по реката и да се опита да хване една от огромните риби, които беше виждал там. Не му беше съвсем ясно как ще се справи с такава огромна твар, но се надяваше, че това поне ще го отвлече от тежките му мисли.

В селищата все още никой не ядеше риба, дори по време на пролетния глад. Всички бяха убедени, че рибата е отровна, а това, че илбечът я ядеше и беше жив, беше още едно потвърждение на свръхестествената му същност. Отдавна никой не смееше да го погледне в очите, камо ли да му каже нещо. Зад гърба му обаче... просто не му се мислеше какво ли приказват зад гърба му.

Не можеше да разбере как всъщност се беше стигнало дотук. Просто когато след първата страшна зима беше тръгнал да види какво става в селищата — жителите им бяха значително оредели, — видя в очите на оцелелите омраза, примесена с животински ужас. И оттогава, макар вече всички да знаеха какво е това зима и как да се справят с нея, май никой не го броеше за човек. Може би защото Йороол-Гуй беше мъртъв, а хората все пак трябваше да се страхуват от някого...

Чак привечер разбра, че не върви по течението на реката, а че краката му сами го носят към белите стени на алдан-тесега. Не разбираше защо трябва да е така, но се подчиняваше на вътрешния си повик и крачеше все по-бързо и по-бързо. И чак когато скриващата чуждия далайн стена надвисна над него, усети, че е уморен, и изпита разочарование. Закъде бързаше? За какво трябваше да бърза?

Опря чело в студената скала. Затвори очи. Стори му се, че чува тежък плисък — като плисъка на далайна. А може би кръвта се блъскаше в слепоочията му?

Отвори очи и се вслуша. Наистина се чуваше нещо, някакви равномерни звуци, но те не идваха през скалата, а някъде отстрани. Странни звуци, различни от всички звуци на този свят. Такива упорити и равномерни звуци можеше да са породени само от разум.

Шооран тръгна.

И видя човек — стоеше пред стената и я удряше с огромен каменен чук. Беше стар, облечен в дрипи, и мръсен като скитник, който се мие само със сок от чавга. Сплъстената му побеляла коса падаше над рошавите му вежди, под които святкаха безумните му очи. Чукът му ако това можеше да се нарече чук, разбира се, защото

всъщност беше просто един тежък камък, грубо вързан за дебела дървена дръжка — беше огромен. Още един — почти същият — беше сложен на земята до прокъсаната му торба.

Всичко това беше безсмислено — след всеки нанесен с всички сила удар от стената се посипваше само съвсем мъничка щипка прах, а в скалата не оставаше никаква следа. И все пак човекът продължаваше да размахва чука.

— Ей! — викна Шооран. — Кой си ти? Какво правиш тук?

Побелелият мъж отпусна чука, спокойно се обърна към него и без да го гледа в очите, каза прегракнало:

— Аз съм вечно сухият повелител на всемира, сияйният ван!

— Познах те — каза Шооран. — Ти си Боройгал, палачът от ъгловите оройхони.

Когато се възцари на върха на каменния куб, в който се беше превърнал далайнът, Боройгал постепенно започна да се побърква. Дворецът на вана се рушеше — покривът му не беше правен, за да издържа на дъжд и сняг, и кожата, опъната над костените мертеци, се пукаше. Алдан-шаварът почна да се пълни с вода, през прозорците навяваше сняг, на долното равнище не остана никаква светлина. И навсякъде беше страшно студено. Боройгал се загръщаше с кожата на белите царски бовери и хвърляше в огнището клоните и стволите на губещите листата си туйвани.

През пролетта се появи нова напаст. Някакви мънички твари, колкото зоггове, но с прозрачни крилца, дойдоха от долната земя и само за месец изпоядоха всички запаси в дворцовите складове — а той беше преценил, че ще има какво да яде цял живот, и то колкото си иска. Наложих му се да обикаля нивите и да търси редки, случайно оцелели хлебни класове сред бурените. Те обаче също свършиха бързо и тогава той почна да лови покритите с пера твари, които дойдоха да гнездят на непристъпната скала, и да събира яйцата им — те поне бяха безброй.

Но го мъчеше едно нещо — че всичките му старания са напразни. Защото хората, които бяха слезли долу, изглежда, изобщо не мислеха да дойдат да се преклонят пред новия си владетел. Първия ден, когато той развали подемниците и срязва въжетата, разбира се, се

бяха разтревожили, бягаха долу като подплашени зоггове, гледаха го как се е изправил на ръба на скалата и махаха с ръце и му викаха да пусне поне едно въже. А той им се присмиваше и плюеше, макар да знаеше, че плюнката му няма да стигне до тях. С това обаче краткото му могъщество приключи, защото хората долу се успокоиха, недостъпният далайн престана да ги интересува и те се заеха с някакви свои си работи. Боройгал не можеше да разбере защо го правят и започна да крои планове как да си отмъсти на целия свят.

През пролетта реши да слезе долу и спусна въже над едно блато, където не ходеше никой. Мина през него, стигна до първото селище, видя в гората някаква жена, която копаеше корени, изнасили я и после я разпита. И научи за Шооран, за алдан-тесега отвъд горите и степта, и най-важното — че никой не мисли да се връща в далайна.

Помисли си дали да не вземе жената със себе си, та да има кой да му готви и да го кърпи, но после реши, че тя ще избяга и ще го издаде, така че ѝ счупи главата и я хвърли в реката на рибите.

И оттогава царственият Боройгал заживя сам, обладан от своята мечта — мечта за втория далайн, който беше някъде отвъд края на земята, високо-високо.

И си представяше съвсем ясно как стената на този далайн рухва и как разяждащата му влага рухва по омразните долни земи и ги залива. Защото нали далайнът е бездънен и значи ще тече, тече, тече... И всички напусто ще търсят къде да се скрият, ще се катерят по височините, но отмъщението на Йороол-Гуй ще ги настигне. И всичко ще потъне под лигавата отрова, и единствено непоклатимите оройхони — неговите владения! — ще останат сред безбрежния — този път наистина безбрежния! — далайн. И всички ще лазят в нозете му, ще лочат нойт и ще молят за пощада, и ще обещават да са му покорни. А той... той ще качва горе само млади девойки. Никакви слуги, никакви телохранители, никакви баргеди — сред тях винаги има предатели. Женските ще правят всичко, те се оправят с работата не по-лошо от мъжете. И ще го обичат и ще го лелеят, защото той ще е единственият мъж на всички оройхони. Всички останали ще се задушат в черната кал, ълковете ще разядат плътта им, уулгуят ще ги погълне, а маарахът ще ги лапа на цели дузини. И най-много ще страда богуомразният илбеч! О, не, той няма да умре бързо! Страшният Йороол-Гуй ще изплува от дълбините и ще го накаже! И на света никога вече няма да

има илбечи. Той, благословеният от бога владетел, сияйният Боройгал, вечно да са сухи нозете му, лично ще се погрижи за това. Всеки, върху когото падне и най-малкото подозрение, че може да е презрян илбеч, веднага ще бъде хвърлян в далайна.

И Боройгал зачака. Това го можеше — да чака. Но минаваше година подир година и не ставаше нищо. И Боройгал се давеше със собствената си омраза и постепенно губеше разсъдъка си. И накрая разбра, че да седиш на тесега не означава, че ще постигнеш щастието. Оставаше му само едно — да отиде да освободи далайна, та той да залее света. Да пробие в стената дупка — съвсем мъничка дупчица, та да успее да отскочи да избяга... а останалото беше работа на далайна.

Това беше важното — да пробие дупка и да успее да отскочи...

— Ти си Боройгал, палачът — каза Шооран и се усмихна криво на човека, дошъл от далечното му минало.

— Ааа — каза Боройгал. И той го беше познал. — А ти си разказвачът. Как оцеля бе, гадино?

— Оцелях — каза Шооран и се усмихна вече наистина.

Боройгал вдигна огромния си чук и тръгна към него.

Шооран не отстъпи, макар да държеше само една тънка пръчка, с която махаше паяжините от пътя си — в долния свят паяжините не бяха отровни, но всички ги махаха просто по навик.

В следващия миг Боройгал замахна.

Шооран се дръпна, избегна удара, плесна палача с пръчката през лицето и се засмя.

— Още навремето ти казах, че не знаеш да се биеш.

Боройгал продължи да налита срещу противника си — а той беше с цяла глава по-нисък от него и наглед като че ли не помръдваше от мястото си — и всеки път огромният чук разсичаше само въздуха, но тънката пръчка в ръката на Шооран съскаше и оставяше кървави следи по страните на палача.

Накрая Боройгал спря. Шооран го гледаше и се усмихваше.

— Мразя те! — изхърка Боройгал. — Жалко, че не те убих още навремето. Ти и илбечът... вие двамата ми съсипахте живота... Мразя

ви и двамата!

— Само мен — каза Шооран. — Аз съм илбечът.

Боройгал изпусна чука и заотстъпва, спъна се и падна. После успя да се надигне и побягна на четири крака.

Шооран стоеше неподвижно и се усмихваше. После пусна пръчката, обърна се към стената, пристъпи до нея и сложи ръката си на мястото, където беше удрял палачът. Скалата беше леденостудена — със студенината на далайна зад нея.

Дълго стоя така. Огънят на илбеча в ръцете му — ненужен вече — ги стопляше. И Шооран най-сетне разбра защо не може да намери покой. Проблемът не беше там, че го гонеха другите — той сам се гонеше. Не можеше да живее без омразния далайн, без отровната влага, без отвратителната бездна и без отровните пушеци на аварите. Защото не можеше човек, живял цял живот в борба, да остане без враг. Да, той беше създал нов свят, но в този свят нямаше място за него. И по това си приличаха с лудия Боройгал.

Точно пред него, само на крачка, беше далайнът. Но между тях се издигаше тази стена и той не можеше да я пробие дори с най-твърдия камък.

Притисна лице към скалата. Огънят пулсираше в гърдите му. И Шооран пое дъх и тръгна напред. Не знаеше как го прави, но камъкът се разтвори пред гърдите му и го пусна да мине. Тялото му остана зад него — изоставено, свличащо се по стената, безполезно — но мъничкото му, изгарящо „аз“ продължаваше да върви напред, и огънят беше с него. Напред — мъчително, без да знае какво го чака, както винаги. Напред...

И излезе на светло, и осъзна, че под краката му няма нищо. И падна, и в същия миг успя да види небесната мъгла, осветена от дневната светлина, видя мазно лъщящата повърхност на далайна и някъде в безнадеждната далечина точица земя.

А в следващия миг влагата го погълна и в отчаян опит да се спаси той вдигна ръцете си — безбройните си дузини ръце, осеяни с вендузи, с твърди нокти и с меки членести пръстчета. И това рязко движение го подхвърли нагоре и той пак видя небесната мъгла и тъжно притихналите оройхони. И с последните си сили, докато съзнанието му още не беше погълнато от прекалено голямото и прекалено самостоятелно тяло, хвърли пламтящия огън на далечната земя, в

човешката гмеж, без да знае кое от всичките дребни човечета ще го хване. А после се предаде на огромната, надделяваща над всичко сила, и се гмурна.

Спускаше се в безкрайните дълбини, през прозрачната сгъстяваща се влага, която приличаше на облаците над далайна. И всичко беше негово, и ръцете му улавяха храна и хранеха огромното му тяло.

Храната беше навсякъде и всякаква — и съвсем дребни мънички нещица, и по-големи, които напразно се опитваха да се защитават и дори да го нападат. Това дори го радваше, но само за кратко, защото той се беше устремил надолу и надолу, все по-надолу, натам, където във виолетовия сумрак плуваха чудовища, по-големи и от него, чудовища, покрити с яки брони, чудовища, които съвсем лесно можеха да отхапят всяка от ръцете му. И той нападаше тези чудовища и като губеше в боевете с тях огромни парчета от плътта си, ги влачеше нагоре, докато движенията на дълбоководните уроди не спираха и броните им не се разпукваха. И тогава той ликуваше и ядеше набъбващото през пукнатините на черупките месо. А после отново се потапяше в бездната или изплуваше горе, където на твърдите камъни имаше друга храна — някакви дребни и сухи същества.

Не можеше и не искаше да знае колко време продължава този живот. Радостта да си жив заглушаваше всички други чувства — и само в някакво незнайно кътче: не на тялото му, а на самото му естество, се беше спотаило нещо, замръзнало от студ и от безизходица. Това нещо отдавна беше забравило какво е и помнеше единствено, че преди много време му е било топло, че е имало огън, който е изгубило, който е дало на някой друг, на някой чужд... Но защо да се притеснява за нещо толкова дребно като трошичка душа? Радостта беше неизмеримо по-голяма.

И докато се люшкаше в нежните течения и се наслаждаваше на мир и покой, внезапен удар съсече вселената. Болката го запрати в дълбините, ударите следваха един подир друг и той почна да се мята, без да разбира къде се крие този ужасен, чудовищен, нов враг. После мъките спряха и той чак сега разбра, че врагът го напада отгоре. И се понесе натам като стрела. По пътя получи нов удар, но вече знаеше кой

го удря и не спря да се издига. И все пак закъсня и изскочи във въздуха чак когато всичко беше свършило.

Светът си беше същият, бяха се променили само оройхоните — имаше два мънички нови острова.

И той атакува. Ръцете му търсеха храна, както винаги — сграбчваха сухоземните дребосъци и ги пъхаха в устите му, — но самият той търсеше онзи, който се беше осмелил да го нападне.

И видя мъничка фигурка. Беше като всички други мънички фигурки, вече изядени или успели да се спасят, но в ръцете ѝ светеше огън. И като видя огъня, ледената трошица, която преди безкрайно много време се беше наричала Шооран, оживя и викна без глас:

— Дай ми го! Това е моят огън. Студено ми е без него. Дай ми го! Нищо няма да ти направя, на никого няма да направя нищо лошо повече, ще се гмурна в бездната и никога няма да изплувам, само ми го дай!

И посягаше към огъня и обещаваеше, макар да знаеше, че никога няма да изпълни обещанията си. И дузините му дузини дузини ръце се протягаха, дузините му дузини сърца туптяха като луди, изтласквайки кръвта и поемайки животворната влага на далайна, и целият той беше само устрем и порив, но вечната невидима граница го спираше.

— Дай ми го! — молеше се той, а мъничкият неуязвим човек стоеше досами синора, присмиваше се на безпомощния бог — и в ръцете на човека пламтеше огън.

Така беше, но само безсмъртните знаят как е било наистина. Единия от тях обаче го няма нито отсам, нито отвъд стената, а другият от незапомнени времена не е казал нито дума, понеже вечната истина е прекалено тежка дори за вечните.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.